

STUDIA DIPLOMATICA

Mirjana Matijević Sokol

 PF press

Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu

Nakladnik

Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu
FF-press

Za nakladnika

Vlatko PREVIŠIĆ

Urednik

Tomislav GALOVIĆ

Recenzenti

Ivan BOTICA

Damir KARBIĆ

Grafički urednik i prijelom

Marko MARAKOVIĆ

Lektura i korektura

Jadranka BRNČIĆ

Engleska lektura i prijevod

Marko MAJEROVIĆ

Stručni suradnici

Mirela MENGES

Dejan ZADRO

Tisak

Kolor klinika, Zagreb

Naklada

400

ISBN 978-953-175-557-3

CIP zapis dostupan u računalnome katalogu
Nacionalne i sveučilišne knjižnice u Zagrebu
pod brojem ???

Mirjana Matijević Sokol

STUDIA DIPLOMATICA

Rasprave i prinosi iz hrvatske diplomatike

 press

Zagreb, 2014.

Knjiga je nastala kao rezultat rada na znanstvenom projektu
Mediaevalia Croatica (br. 130-1300637-0647)
koji je prihvaćen i financiran od Ministarstva znanosti, obrazovanja
i sporta Republike Hrvatske

SADRŽAJ

Predgovor	7
Uvod	9
 HRVATSKA DIPLOMATIČKA BAŠTINA	
U DJELIMA ISTRAŽIVAČA	21
Pristup Nade Klaić diplomatskoj građi i spisu <i>Historia Salonitana maior</i>	23
Marko Lauro Ruić kao sakupljač i obrađivač diplomatske građe	29
Ivan Kukuljević Sakcinski i počeci sustavnog prikupljanja i izdavanja povijesnih vrela	41
Uloga Franje Račkoga u izdavanju povijesnih vrela.....	47
Tadija Smičiklas kao izdavač povijesne građe.....	55
Karlo Horvat i pomoćne povijesne znanosti.....	63
<i>Notae epigraphicae, palaeographicae, chronologicae, historiographicae</i> (...) u radovima Mihe Barade.....	69
 HRVATSKE VLADARSKE ISPRAVE I NJIHOVA TRADICIJA.....	
1150. obljetnica darovnice kneza Trpimira.....	81
Kralj Zvonimir u diplomatskim izvorima.....	93
Starohrvatski Solin u <i>Kronici</i> Tome Arhiđakona	103
Neki aspekti diplomatske tradicije u zapisima splitske crkvene provenijencije	111
Samostanski memorijalni zapisi (<i>libri traditionum</i>) srednjega vijeka i uloga svećenika-pisara (pranotara).....	123
 KRALJEVSKE POVLASTICE, SAMOSTANSKE FUNDACIJSKE ISPRAVE I NAJSTARIJA POVIJESNA SVJEDOČANSTVA GRADOVA	
137	
Statuti gradskih komuna i povlastice slobodnih kraljevskih gradova s posebnim osvrtom na grad Koprivnicu	139
Povijesna svjedočanstva o Zaboku	159

Povlastica Andrije II. Varaždinu iz 1209. godine (povijesno-diplomatička analiza).....	167
Najstarije povijesno svjedočanstvo o Ivancu (diplomatičko-povijesna analiza isprave od 22. lipnja 1396. godine).....	179
Isprave su dokazi postojanja (o zbirci isprava iz Arhiva Muzeja Sv. Ivana Zeline)	187
Najstarija povijesna svjedočanstva o Zelini	191
Prvi spomen grada Slatine.....	199
Fundacijska isprava samostana Svete Marije u Crikvenici.....	205
SREDNJOVJEKOVNE INSTITUCIJE.....	219
<i>Nostrum et regni nostri registrum</i> . Srednjovjekovni arhiv Ugarsko-Hrvatskog Kraljevstva.....	221
Struktura i diplomatička analiza isprava Kninskog kaptola.....	241
 Summary: <i>Studia diplomatica. Croatian Diplomats – Studies and Contributions</i>	 257
Korištene kratice	272
Izvori i literatura.....	273
Bibliografska bilješka o tekstovima objavljenim u ovoj knjizi.....	321
Kazalo osobnih i zemljopisnih imena	325
Popis slikovnih priloga.....	344

PREDGOVOR

Pred više od trideset godina kad sam postala asistentica u Zavodu za povijesne znanosti HAZU (tada JAZU) i kad sam se započela s iskusnim stručnjacima, prof. Jakovom Stipišićem i Miljenom Šamšalovićem, uvoditi u rad na *Diplomatičkom zborniku*, diplomatika je kao zanimljiva i zahtjevna pomoćna povijesna znanost postala moja tema. U okolnostima kasnih sedamdesetih godina prošlog stoljeća u hrvatskoj historiografiji postojao je znanstveni antagonizam između onih koji su diplomatičko gradivo propitivali prestrogim i često subjektivno obojanim pristupom i onih koji su iz istih subjektivnih razloga bili preblagi, pa je bilo teško naći srednji put i upustiti se u pustolovinu bavljenja našim dokumentima. No, pod znanstvenim i stručnim okriljem „barbe“, prof. Jakova Stipišića i drugih stručnjaka u Zavodu postupno sam ulazila u ovu materiju i rezultat toga su članci koje sam počela objavljivati. Moram priznati da sam katkada osjećala i strah što će reći autoriteti. No, shvatila sam da diplomatička hrvatska ostavština „vapi“ za otkrivanjem i proučavanjem, da ostavlja dovoljno prostora za različita mišljenja, ali da ne trpi nikakve politikantske pristupe. Tako su nastajali moji uradci s raznolikim diplomatičkim temama koje sam sada odlučila okupiti u knjigu koja je – koliko je to moguće na ovoj razini istraženosti – sadržajno integrirana, a koja bi mogla poslužiti kao svojevrsni nacrt za buduću sintezu o hrvatskoj srednjovjekovnoj diplomatici.

Ova se knjiga sastoji od nekoliko cjelina. U uvodnom dijelu donosim neke glavne karakteristike hrvatske diplomatike kao znanstvene discipline utemeljene na raznovrsnom gradivu nastalom u hrvatskim povijesnim okolnostima gdje su se isprepleтали različiti utjecaji. Jedan dio posvećen je nekolicini istaknutih pojedinaца koji su dali svoj obol proučavanju isprava. Neki su članci objavljeni u časopisima i zbornicima, a neki su održani kao izlaganja na skupovima. Sljedeću tematsku cjelinu čini nekoliko radova koji se odnose na javne vladarske isprave iz razdoblja hrvatskoga ranog srednjeg vijeka. Jedna skupina obuhvaća listine, svojevrsne rodne listove naših gradova i naselja. Nekoliko je radova posvećeno pitanjima i načinima tradicije dokumenata, a neki su o ustanovama koje su djelovale u srednjem vijeku i „proizvodile“ diplomatičko gradivo. Članci o fundacijskim ispravama gradova i naselja nastali su u prigodnim trenucima obilježavanja obljetnica tih gradova. Radovi nisu prepravljani osim što su izvršene neke male nadopune, ispravljene uočene pogreške i izbačena neka ponavljanja.

S obzirom na raznolikost i bogatstvo diplomatičkog gradiva nastalog u Hrvatskoj kroz srednji vijek, koje zbog toga nije još sasvim istraženo, odlučila sam ih objaviti na jednom mjestu da budu dostupniji zainteresiranima, bilo znanstvenicima bilo studentima.

Zahvaljujem na pomoći pri pripremi ove knjige mojim dragim bivšim studentima, a sada kolegama: prof. Mireli Menges na njezinim stručnim knjižničar-

skim intervencijama i dr. sc. Tomislavu Galoviću, docentu na Katedri za pomoćne povijesne znanosti i metodologiju historije Odsjeka za povijest Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu koji je knjigu uredio, s nadom da će nastaviti ovu vrstu istraživanja kako je uostalom lijepo i uspješno i započeo. Možda uspijemo u jednom trenutku obaviti i onaj temeljni zadatak: istražiti i objaviti *Hrvatsku srednjovjekovnu diplomatiku*. Hvala i recenzentima knjige kolegama: dr. sc. Dami-ru Karbiću, znanstvenom savjetniku u Odsjeku za povijesne znanosti Zavoda za povijesne i društvene znanosti HAZU u Zagrebu i dr. sc. Ivanu Botici, znanstvenom suradniku Staroslavenskog instituta u Zagrebu na korisnim primjedbama i savjetima.

U vinodolskom Belgradu, 8. kolovoza 2014.

M. M. S.

UVOD

Hrvatsku srednjovjekovnu pisanu ostavštinu najvećim dijelom – uz onu liturgijskih knjiga i epigrafičkih spomenika – čini diplomatsko gradivo. Diplomatsko gradivo su različite vrste isprava, one u užem smislu koje su zapis pravnog čina u određenom obliku i one vezane uz razvoj i djelovanje javnih ustanova kao što su *mandata*, *acta* i *epistolae*. S obzirom na to da su zapisi iz ranoga srednjeg vijeka općenito vrlo oskudni, onima koji su ostali pridaje se velika pozornost. Stoga svaki diplomatski zapis koji je u bilo kojem obliku dospio do istraživača dragocjen je i utjecao je da se diplomatika razvije kao znanstvena disciplina stvarajući svoju opću osnovnu metodu. Ona omogućava propitivanje diplomatskih spisa u najširem smislu, ali isto tako nužan je interdisciplinarni pristup dokumentu jer se tako dobiva njegova cjelovita slika koja je usto i specifična za pojedina područja i vremena. Na prvom mjestu jest utvrđivanje vjerodostojnosti diplomatskih spisa kao povijesnih vrela, ali slojevito propitivanje uključuje filološku, pravnu, svjetonazorsku i druge dimenzije spisa. Pristupajući svakom dokumentu ili skupini u određenom vremenu i prostoru ulazimo na područje specijalne diplomatike. Tako i propitivanje hrvatskoga diplomatskog gradiva zahtijeva poznavanje opće diplomatike, ali rezultati do kojih se dolazi, služeći se svim primjenjivim metodama, svojstveni su za hrvatsku diplomatiku koja je uistinu bogata, raznolika i po tome jedinstvena.

Najveću pozornost od XIX. stoljeća naovamo izazivale su vladarske isprave iz hrvatskoga ranog srednjeg vijeka kada je diplomatsko gradivo u Hrvatskoj – kao uostalom i drugdje u Europi – bilo povijesni temelj gradnje nacionalnog identiteta.

Najstarija poznata vladarska isprava je ona kneza Trpimira.¹ Ona je tzv. rodni list hrvatskog naroda i njoj je u ovoj knjizi posvećen jedan znanstveno-pregledni rad. Osim Trpimirove, poznato je još dvadeset i osam vladarskih isprava i sve su s pravom najviše zaokupljale pažnju hrvatskih medievista. Iza Trpimirove, iz IX. st. je ona kneza Muncimira.² Zatim je četrnaest isprava kralja Petra Krešimira IV.,³ deset kralja Zvonimira⁴ i tri kralja Stjepana II.⁵ Nažalost, ni jedna od njih nije do nas došla u izvorniku nego u raznolikim kasnijim prijepisima, bilo kao prepravljene ili potpuni falsifikati, bilo kao kopije, samostalne ili u kopijalnim knjigama.⁶ Upravo stoga je diplomatika kao pomoćna znanstvena disciplina

¹ CD I, 3-8.

² CD I, 22-25.

³ CD I, 39-43, 87-89, 89-93, 96-97, 97-98, 102, 104-105, 105-106, 112-114, 114-115, 121-122, 122-123, 123-124, 132.

⁴ CD I, 139-141, 141-142, 159, 160-161, 162-164, 167, 169-170, 180-181, 181-182, 186-187.

⁵ CD I, 188-189, 190, 192.

⁶ CD I; STIPIŠIĆ 1997a, 284-318.

iznimno važan „alat“ medievistima.⁷ Među javnim ispravama toga vremena su i neke crkvenih osoba, nadbiskupa i biskupa. Osim tih javnih isprava iz razdoblja ranoga srednjeg vijeka u tragovima su ostale sačuvane neke privatne noticije i oporuke te spisi crkvenih sabora. To su uglavnom skupine dokumenata nastale na hrvatskom prostoru. U hrvatsku diplomatičku baštinu uključujemo i one dokumente koji se tiču naših prostora, ali su nastale u nekim drugim kancelarijama.⁸ To su često dokumenti nastali u papinskoj kancelariji, ali i drugdje. Najviše je riječ o različitim donacijama osnovanim samostanima koje svjedoče o stvaranju njihova posjeda, a sačuvane su kao kopije u kartularima.⁹ Knjige samostanskih akvizicija nastale su kao zapisi ili kao prijepisi u vremenima kada je stečena imovina bila ugrožena zbivanjima, najčešće promjenom vrhovne vlasti, ali i kada zapisano svjedočanstvo postaje dokazno sredstvo u sudskim postupcima.¹⁰

Kartular (*cartularium*, *liber instrumentorum*, *regestum*, *liber memorialis*, *codex traditionum*, *liber privilegiorum*) kopijalna je knjiga destinataru i zato je pri valorizaciji dokumenata koji su prepisani u njega nužan oprez. Pojavljuju se najranije u Njemačkoj od IX. stoljeća. Hrvatska obiluje ovom građom jer je ponajviše vezana uz djelatnost benediktinaca, odnosno osnivanje njihovih samostana. Gotovo u pravilu prvi, odnosno najstariji unesak u kartular je tzv. fundacijska listina koja je ujedno *historia foundationis* dotične samostanske ustanove, a potom slijede noticije, unesci pravno-narativnog karaktera bez dispozitivnosti.¹¹ Takav je najstariji sadržaj gotovo svih naših kartulara bez obzira kada su nastali u obliku u kojem su dospjeli do nas. Među njima se ističe nekoliko njih.

Kartular samostana Sv. Krševana u Zadru danas je izgubljen i poznat tek iz Šišićeva opisa.¹² Sastojao se od 25 listova pisanih beneventanom. Mišljenja su različita o sastavljaču kartulara. Uglavnom se smatralo da ga je pisao zadarski svećenik Blaž (*Blasius*) oko 1223. godine. Međutim, u najnovije vrijeme L. Margetić je iznio mišljenje da ga je pisao nepoznati autor, i to oko 1196. godine.¹³ U njemu su inače dokumenti nastali između 986. i 1196. godine. Najstarija njegova isprava je ona priora Maja koja govori o obnovi samostana. Za hrvatsku su povijest važne i one u kojima se spominje niz hrvatskih vladara, a na temelju njihovih podataka i epigrafskih spomenika Šišić je uspostavio genealogiju hrvatskih kraljeva. Kako su neke od isprava iz kartulara poznate kao samostalne pergamene, za diplomatičare je izazov utvrditi međusobnu filijaciju. Također je evidentno da su neke

⁷ Usp. GROSS 1976, 64, 93, 255-256; NIKOLIĆ JAKUS 2012, 19-23.

⁸ Usp. CD I.

⁹ STIPIŠIĆ 1991, 167-168.

¹⁰ STIPIŠIĆ 1991, 167; GALOVIĆ 2008.

¹¹ HECHT 2000, 209.

¹² *Priručnik izvora hrvatske historije* I, 243-251.

¹³ MARGETIĆ 1995c, 147-181

od njih sastavljene po spisima koji nalikuju na *gesta principum*, za koja se pretpostavlja da su se čuvala u spomenutom samostanu. S obzirom na to da je kartular izgubljen, nije lako ulaziti u preciznije analize.

Kartular samostana Sv. Marije u Zadru jedan je od najvrjednijih dokumenata hrvatskoga srednjeg vijeka. Sadrži uneske-dokumente od 1066. do 1236. godine. Najvećim dijelom pisan je beneventanom, a u jednom manjem dijelu i karolinom i goticom. Dokumenti nisu zapisani kronološkim redom, a neki se dokumenti ponavljaju. Samostan je osnovala opatica Cika, što se vidi iz fundacijske listine iz 1066. godine. Petar Krešimir IV. dao mu je kraljevsku slobodu, na Božić iste godine u Šibeniku, koji se tada prvi put spominje u izvorima. Inače, u ovom je kartularu više vladarskih isprava. Obradio ga je paleografski i diplomatički V. Novak i poznat je pod imenom *Zadarski kartular*.¹⁴

Kartular samostana Sv. Ivana Evangelista u Biogradu (Libellus Policorion – Rogovski kartular) osim svojih sadrži i dokumente samostana sv. Kuzme i Damjana na otoku Pašmanu gdje su se preselili redovnici 1125. godine kada su Mlečani razorili Biograd i njihov samostan. U njemu su upisani dokumenti od 1060. do 1369. godine. Pisan je knjižnom goticom i vrlo vjerojatno je dijelom prepisan iz nekoga starijeg predloška. U njemu je dokumentacija o posjedima kako na kopnu tako i na otoku Pašmanu. Papinski legati Majnard, Gebizon, Fulkoin posjećivali su ovaj samostan. Njegov integralni tekst objavio je Šime Ljubić u XIX. stoljeću,¹⁵ a danas je kompletno obrađen u doktorskoj disertaciji dr. sc. Tomislava Galovića.¹⁶

Kartular samostana sv. Stjepana pod Borovima danas je sačuvan samo u talijanskom prijevodu iz XVII. stoljeća u knjižnici Marciani u Veneciji. Rački ga je prevodio na latinski jezik. Najstarija isprava u njemu je iz 1020. godine. Samostanu je poklonio zemljište i Petar Krešimir IV. U ovom kartularu spominje se Zvonimirova žena kraljica Jelena i sin mu Radovan te herceg Stjepan.¹⁷ Na temelju zapisa sačuvanih kod Farlatija, može se zaključiti da je nastao vjerojatno sredinom XIII. stoljeća nakon vizitacije koju su u samostanu obavili splitski nadbiskup Rogerije i arhiđakom Toma, obadvojica bolonjski studenti prava koji su u tom trenutku znali vrijednost pisanog svjedočanstva kao dokaza u sudskim sporovima.¹⁸

Posebno mjesto pripada *Supetarskom kartularu*.¹⁹ Ovo je kopijalna knjiga samostana sv. Petra u Selu u Poljicima. Pisan je karolinom početkom XII. stoljeća, a nastao je upravo tada vjerojatno zbog dolaska Arpadovića na vlast kako bi sa-

¹⁴ NOVAK 1952.

¹⁵ *Libellus Policorion, qui Tipicus vocatur* (prir. ŠIME LJUBIĆ), 1890.

¹⁶ GALOVIĆ 2010.

¹⁷ CD I, 60-61, 164-165, 181, 182; SMIČIKLAS 1904, XVI.

¹⁸ FARLATI 1765, 117, 148.

¹⁹ NOVAK 1959.

mostan sačuvao od prethodne akvizicije. Tekst kartulara je narativan, prototip je najstarijeg sloja ovakvih kopijalnih knjiga, a ima posebnu vrijednost jer je do nas dospio kao izvornik.

Osim samostana, kopijalne knjige imale su i druge crkvene ustanove, odnosno nadbiskupije i biskupije. Tako je iz dokumenata poznato da je u srednjem vijeku postojao *Kartular crkve sv. Dujma u Splitu*. Spominje se u jednoj parnici iz 1291. godine, a znamo da je splitski nadbiskup povjerio u XIV. stoljeća primiceriju Lukanu Bertanijevu da ga prepíše. Njegovi tragovi su danas sačuvani u devet svezaka rukopisa nastala u XVII. stoljeću, a dao ga je sastaviti splitski nadbiskup Sforza Ponzoni (1616.-1641.).²⁰ Ovaj se rukopis danas čuva u Splitu u Nadbiskupskom arhivu pod nazivima *Donationes principum* i *Varia de bonis archiepiscopatus*. U njima su sačuvane povlastice koje su splitskoj nadbiskupiji izdali hrvatski vladari knezovi Trpimir i Muncimir te kralj Zvonimir. Sličnu je knjigu svojih isprava imala i zagrebačka biskupija nastalu vjerojatno u XIV. stoljeću pod naslovom *Liber privilegiorum episcopatus Zagrabienensis*.²¹

Karakteristike kartulara imaju i neki zapisi na kamenu (*Bašćanska ploča*), neki su pisani hrvatskim jezikom i pismima (*Povaljska listina*, *Bašćanska ploča*), a neki su po svom sadržaju “kopijalne knjige” iako imaju oblik listine (*Povaljska listina*, *fundacijska listina samostana splitskih benediktinki*).

Kako s XII. stoljećem započinje renesansa rimskog prava, diplomatski zapis postaje sredstvo kojim se dokazuje pravni čin.²² No, to je ujedno prijelazno vrijeme kada zbog novih običaja nastaju i falsifikati za stečevine koje nisu bile dokumentirane. Hrvatsko diplomatsko gradivo XII. stoljeća stoga jest svojevrsni izazov u pokušaju da se valorizira svaki pojedinačni dokument i utvrdi vjerodostojnost činjenica zabilježenih u njemu. Osobito se to opet odnosi na niz donacija vladara iz dinastije Arpadovića raznim, najčešće crkvenim ustanovama.²³

S vremenom nastanak komunalnih društava i općenito urbanizacija srednjovjekovlja bilo na jadranskoj obali bilo u unutrašnjosti nose sa sobom potrebu stvaranja novih ustanova koje će pratiti ta civilizacijsko-društvena dostignuća. Kako je hrvatski povijesni prostor otvoren utjecajima iz mediteranskog i srednjoeuropskog okružja, gradovi njegova jadranskog dijela, kao i oni s njegove zapadne obale, prihvaćaju i grade ustanove oslanjajući se na kontinuitet od antike, a gradovi kontinenta koji nastaju pod egidom kraljevske vlasti stvaraju nove. U komunama jadranskog priobalja razvija se ustanova karakteristična za mediteranski prostor – notarijat, a u Slavoniji će se pojaviti vjerodostojna mjesta (*loca credibilia*) po uzoru na Ugarsku.

²⁰ CD I, 4; SMIČIKLAS 1904, XIX; STIPIŠIĆ 1991, 167-168.

²¹ SMIČIKLAS 1904, XVII; TKALČIĆ 1873, VII-VIII.

²² LONZA 2013, 1203-1232.

²³ Usp. CD II, *passim*.

Ustanova notarijata na hrvatskim povijesnim prostorima zaživjela je u srednjem vijeku u dalmatinskim i istarskim komunama te se razvijala i imala nespornu ulogu sve do najnovijih vremena. Naime, prapočetke bilježništva nalazimo u ustanovi tabelionata antičkog Rima kojemu je svrha bila izdavanje privatnih isprava najrazličitijih vrsta pod nadzorom države. Raspadanje Rimskog Carstva pogodilo je i tu ustanovu, ali je ona u ranom srednjem vijeku za Karla Velikog oživjela, zatim opet pala u zaborav te konačno, počevši od XI. pa tijekom XII. i osobito u XIII. stoljeću, doživjela procvat uvjetovan renesansom rimskog prava u okolnostima jačanja komunalnih društava i robno-novčane privrede.

Notari su u dalmatinskim gradovima svoj posao obavljali na trgu, u kancelariji, u stanu notara, u gradskoj loži. U početku su bili klerici i uglavnom talijanskog podrijetla, jer su svoje obrazovanje i stjecali na sveučilištu u Bologni. Kasnije su komunalni statuti, koji su i inače normirali notarsku službu, propisivali da moraju biti izvan Dalmacije. Oblik notarske isprave (*instrumentum publicum*) izgrađivao se stoljećima. Kad se u XIII. stoljeću notarijat potpuno izgradio, notari su koristili priručnike, tzv. formule, koji su sadržavali formule upotrebljavane s obzirom na pravni čin. Stranke su sklapale posao pred notarom, a on je o tome unosio zapis-ugovor u knjigu koncepata (*bastardelli*), a zatim u knjigu imbrevijatura (*imbrevijaturae*) te se time posao držao zaključenim. Ukoliko su stranke željele imati za sebe izvornik, na temelju upisa u knjigu imbrevijatura izdavala im se isprava (*instrumentum publicum*) sa svim formalnim obilježjima. Notar je ispravu ovjeravao svojim znakom (*signum notarile*) i potpisom koji ima funkciju koro boracije. Notari su posao preuzimali nakon završene škole, a pravo redigiranja instrumenata su stjecali po posebnoj ovlasti rimskog pape ili rimsko-njemačkog cara, ali i mletačkog dužda. Od XIII. stoljeća uz notarijat se pojavljuje egzaminator (*examinator*), osoba koja potpisuje notarski instrument i time svjedoči da je sve napravljeno u skladu sa statutom. Bez potpisa egzaminatora instrument nije imao pravni učinak. Od notara koji su djelovali u našim gradovima, a istaknuli su se i na drugim područjima javnog djelovanja jesu, u Splitu Toma Arhiđakon, autor djela *Historia Salonitana* i u Dubrovniku *Iohannes Conversino de Ravenna* i *Philippus de Diversis*, oba autori knjiga o dubrovačkoj povijesti. Arhivi dalmatinskih gradova čuvaju od XIII. stoljeća knjige notarskih imbrevijatura iz kojih se mogu rekonstruirati brojni oblici života srednjovjekovnog grada, ali sačuvani su i mnogi notarski instrumenti kao isprave izdane strankama.²⁴

²⁴ STIPIŠIĆ 1991, 161-163. Po tome pitanju dovoljno je konzultirati seriju *Spisi zadarskih bilježnika* I-V: sv. 1. *Spisi zadarskih bilježnika Henrika i Creste Tarallo*, prir. Mirko ZJACIĆ (1959[1960]); sv. 2. *Spisi zadarskih bilježnika Ivana Qualis Nikole pok. Ivana Gerarda iz Padove*, prir. Mirko ZJACIĆ i Jakov STIPIŠIĆ (1969); sv. 3. *Spisi zadarskog bilježnika Franje Manfreda de Surdis iz Piacenze*, prir. Jakov STIPIŠIĆ (1977); sv. 4. *Andrija pok. Petra iz Cantua*, prir. Robert LELJAK i Josip KOLANOVIĆ (2001.); sv. 5. *Andrija Petrov iz Cantua*, prir. Robert LELJAK i Josip KOLANOVIĆ (2003).

Ustanove koje su imale sličnu funkciju na prostoru kontinentalne Hrvatske kao notarijat jesu vjerodostojna mjesta (*loca credibilia*). One su imale pravo izdavanja privatnih isprava. Bili su to ponajviše samostani i kaptoli. Pravo izdavanja isprava stjecali su temeljem ovlasti od vladara da se mogu služiti autentičnim pečatom. Kod nas se pojavljuju najprije u sjevernoj Hrvatskoj po uzoru na Ugarsku gdje nije bio razvijen notarijat. Zagrebački kaptol kao vjerodostojno mjesto djeluje već od 1229. godine. Zagrebački biskup Stjepana II. osniva i Čazmanski kaptol, a u istom svojstvu se pojavljuje i Požeški kaptol. Kaptoli u dalmatinskim gradovima ovlasti vjerodostojnih mjesta dobili su od kralja Ludovika u drugoj polovini XIV. stoljeća.

U kaptolu ispravu piše anonimni pisar, a izdaje kanonik lektor. Javnu vjeru kaptolskoj ispravi daje pečat, a njega čuva kanonik *custos*. Kaptolska isprava se čuvala u sakristiji (*in sacristia*) ili *in conservatorio* i nije se u načelu izdavala strankama, osim na zahtjev. Tada se dodatno osnaživala hirografiranjem. Osim izdavanja privatnih isprava s javnom vjerom, vjerodostojna mjesta su imala ovlast izrade ovjerenih kopija kao i notarijat u dalmatinskim gradovima. Isprava koja se kopirala upisivala se u kaptolsku ispravu (*litterae transumptionales*) i naziva se *copia vidimus* ili *transumptum*. Uloga kaptola kao vjerodostojnog mjesta bila je važna u raznim sudskim procesima jer je izvršavao naloge više instance (kralja, bana, banovca) u istragama, uvođenju u posjed, reambulacijama te slao izvješća nalogodavcu. Pri takvim poslovima sudjelovao je jedan kaptolski čovjek (*homo fidelis capituli*) uz predstavnika više vlasti.²⁵ Novu i osobito važnu ulogu *loca credibilia* dobila su u XIV. stoljeću u doba vladavine Anžuvina i u Ugarskoj i u Hrvatskom Kraljevstvu. Tada su i kaptoli dalmatinskih gradova postali vjerodostojna mjesta kao ustanova na koju se administrativno oslanjala kraljevska vlast. Naime, postali su dio njezine institucionalne logistike. Iz toga vremena su ostali i registri kaptolskih isprava u Zadru i Splitu kao jedan novi vid diplomatskog gradiva koji se odnedavna sustavno proučava i izdaje.²⁶

Dakako da iz razdoblja razvijenoga i kasnoga srednjeg vijeka postoji sačuvano obilje ostalog diplomatskog gradiva, posebno vladarskih isprava. Vladarske se kancelarije razvijaju tokom vremena. Arpadovići od kraja XII. stoljeća sustavni je grade svoju kancelariju i diplomatsku strukturu isprave. Anžuvinci donose nove ustanove, kao što je registar kraljevskih isprava, kao i njima svojstvene oblike isprave. Banovi i velikaši također su „stvaratelji“ diplomatskog gradiva u svo-

²⁵ STIPIŠIĆ 1991, 163; GULIN 2001.

²⁶ *Srednjovjekovni registri Zadarskoga i Splitskoga kaptola* I-IV: sv. 1. Registar Artikucija iz Rivignana, prir. Mladen ANČIĆ (2005); sv. 2. Velika bilježnica Zadarskog kaptola, prir. Damir KARBIC, Maja KATUŠIĆ i Ana PISAČIĆ (2007); sv. 3. I. Registar Petra de Serçane, II. Vannes quondam Bernardi de Firmo, III. Nicolaus Benedicti, prir. Mladen ANČIĆ, suradnici Nikola JAKŠIĆ i Ivan MAJNARIĆ (2009); sv. 4. Registar Trottis – Prandino, prir. Damir KARBIC, Maja KATUŠIĆ i Ivan MAJNARIĆ (2012).

jim kancelarijama. Sve to je još uvijek podložno istraživanju i govori o bogatstvu hrvatske diplomatske ostavštine, ali i upućuje na nužnost daljnjih istraživanja. Kako se ova ostavština isprepleće s ugarskom, neka su pitanja riješena u mađarskoj historiografiji i mogu se primijeniti na isprave koje se odnose na hrvatski prostor.²⁷

DIPLOMATIKA KAO ZNANSTVENA DISCIPLINA

Diplomatika je pomoćna disciplina koja proučava diplome, isprave, povelje vlastitom kritičkom metodom ne bi li utvrdila njihovu vrijednost kao povijesnog svjedočanstva, odnosno diplomatsku autentičnost. Isprava je po Theodoru von Sickelu (1826.-1908.), ocu moderne diplomatike, „pisano svjedočanstvo o jednom činu pravne naravi sastavljeno u određenom obliku, a razlikuje se po mjestu, epohi, osobama i vrsti samog pravnog čina“. Naziv „diplomatika“ uveo je u znanost francuski diplomatar Jean Mabillon (1632.-1707.). Naziv je već u naslovu njegova djela *De re diplomatica libri sex* (Pariz 1681.). „Diplomatika“ dolazi od riječi „diploma“ (δίπλωμα) koja potječe od grčke riječi διπλόω (podvostručujem), a odnosi se na dvostruku tablicu (diptih) što sadržava određena dopuštenja senata u antičko rimsko doba. U srednjem vijeku označava carski privilegij, a u doba humanizma ponajprije svečane isprave vladara ili feudalaca. U užem smislu to je značenje ostalo do danas, ali u širem smislu znači sve ono što proučava diplomatika, tj. ispravu, povelju i sl. Svaki dokument koji je predmet diplomatike ima svoju povijesnu i diplomatsku autentičnost. Humanizam je dao poticaj ispitivanju autentičnosti diploma, pa tako i razvoju diplomatike kao znanosti.

Začetke kritike diplomatskih dokumenata nalazimo u XIV. i XV. stoljeću. Spominje se ime Francesca Petrarce (1304.-1374.) koji je utvrdio falsifikat diplome kojom su tobože Cezar i Neron dali privilegij Habsburgovcima, a humanisti Lorenzo Valla (1407.-1457.) i *Nicolaus Cusanus* (1400./1401.-1464.) su otkrili da je falsifikat tzv. Konstantinova darovnica (*donatio Constantini*) kojom Konstantin na samrti poklanja Zapadno Rimsko Carstvo papi Silvestru I. (314.-335.). Djelo *Ecclesiastica historia* (*Centuriae Magdeburgenses*) – koje je izašlo u Baselu u 13 svezaka u razdoblju od 1559. do 1574. godine, a na kojemu je surađivao i naš Matija Vlačić Ilirik (*Mathias Flacius Illyricus*, 1520.-1575.) – dokazalo je da su tzv. Pseudoizidorove dekretalije falsifikat, pa je tako reformacija još više potaknula kritičko ispitivanje diplomatske građe.

²⁷ Usp. ECKHART 1915, 395-558; SZENTPÉTERY 1930; TANODI 1945, 1-4; HALÁSZ 2009, 35-102.

U XVII. stoljeću razvoj diplomatike dobiva presudan zamah. Razlog tomu je sukob katolika i protestanata oko povelja nastalih u Tridesetogodišnjem ratu (1618.-1648.) na temelju kojih su obje strane temeljile posjedovna prava. Stvoreni su falsifikati koji su izazvali sudske sporove poznate kao *bella diplomatica forensia*, posebice u Njemačkoj. U Francuskoj je u isto vrijeme pokrenuta polemika oko merovinških isprava izdanih benediktinskom samostanu Saint Denis. Isusovac Daniel Papebroch (1628.-1714.) u uvodu drugog sveska djela *Acta sanctorum* (1675.) napisao je raspravu *Propylaeum antiquarium circa veri et falsi discrimen in vetustis membranis* kojom je izazvao polemiku oko nekih merovinških povelja izdanih ovom samostanu. U spomenutom djelu *De re diplomatica* Mabillon mu je odgovorio, ali ne polemički nego je čitav problem postavio na znanstvenu osnovu udarajući temelje diplomatičari kao znanosti. Mnogi su diplomatičari nadalje razvijali tu znanost. Spominjemo tako R. P. Tassina, C. F. Toustaina, G. G. Bessela, J. C. Gatterera, S. Maffeija, zatim francusku školu École des Chartes, pa znanstvenike okupljene u Društvu za proučavanje starije njemačke povijesti koji započinju veliki projekt *Monumenta Germaniae historica* (MGH) u kojemu publiciraju srednjovjekovna vrela Njemačke, uključujući i diplomatičku građu. Osobito se tada ističe Theodor von Sickel koji pokreće u Beču Institut za istraživanje austrijske povijesti i kojega se smatra ocem moderne diplomatike jer je postavio načela za utvrđivanje autentičnosti povelja. I talijanska diplomatika s 15 paleografsko-diplomatičkih škola, od kojih prednjači Scuola Vaticana di Paleografia, Diplomatica e Archivistica osnovana 1884. godine, značajna je u europskoj diplomatičkoj znanosti ima veliko značenje i za hrvatsku diplomatiku, jer su se na tim temeljima i na MGH školovali hrvatski diplomatičari.

Hrvatska diplomatika ponajviše se bavi latinskim poveljama koje, zbog upotrebe latinskog kao službenog jezika, prevladavaju u hrvatskoj baštini, te kao takva pripada zapadnoeuropskoj diplomatičkoj tradiciji, iako na hrvatskom području nailazimo i na ispravu pisanu glagoljicom i ćirilicom, pa tako i hrvatskim, ali i njemačkim i talijanskim jezikom.²⁸

Začetke znanstvenog pristupa diplomatičkoj građi nalazimo već u djelu Tome Arhiđakona (1200./1201.-1268.) *Historia Salonitana* koji isprave koristi kao povijesna vrela sažimajući bitne dijelove dokumenta po diplomatičkim pravilima.²⁹ Ipak, otac hrvatske historiografije Ivan Lučić-Lucius (1604.-1679.) sabrao je velik broj dokumenata i pristupio im je vrlo kritički služeći se njima u svoja dva kapitalna djela: *De Regno Dalmatiae et Croatiae libri sex* (1666.) i *Memorie istoriche di Tragurio ora detto Traù* (1673.). Ova historiografska djela su pravi diplomatariji gdje su povelje diplomatički valorizirane, a o mnogima je Lučić iznio i vrlo oštar

²⁸ STIPIŠIĆ 1991, 143-145.

²⁹ HS VII. Toma kaže da svoje djelo temelji i sastavlja: *partim scripta, partim relata, partim opinionem sequentes*.

sud (npr. poznata akta splitskih sabora). Diplomatičkom se bavi i Anselmo Banduri (1675.-1743.) koji je osnovna diplomatska znanja stekao u Parizu kod slavnih Bernarda de Montfaucona i Mabillona. U XVIII. stoljeću na naše se najstarije isprave osvrće i Josip Mikoczy (1734.-1800.). Djelo *Illyricum sacrum* nastalo kao rezultat rada više autora, Farlatija, Riceputija i Coletija, u devet je svezaka izlazilo od 1751. do 1819. u Veneciji, pravi je diplomatar u kojemu su sačuvane mnoge naše povelje. Diplomatika se predavala i na Kraljevskoj znanstvenoj akademiji, a prvi je profesor bio Matija Kirinić (1764.-1805.).

Začetnikom moderne diplomatike kod Hrvata drži se Ivana Kukuljevića Sakcinskog (1816.-1889.). On osniva Društvo za povjestnicu jugoslavensku (1850.) te pokreće časopis *Arkiv za povjestnicu jugoslavensku* (12 svezaka, od 1851. do 1875.) i u njemu objavljuje diplomatsko-povijesne rasprave, a objavio je i dvije diplomatske zbirke: *ſura Regni Croatiae, Dalmatiae et Slavoniae* u tri sveska (1861. i 1862.) te *Diplomatički zbornik Kraljevine Hrvatske s Dalmacijom i Slavonijom* u dva sveska 1874. i 1875. s građom za našu povijest od 503. do 1200. godine. Kukuljević je počeo skupljati i isprave pisane hrvatskim jezikom (glagoljicom, ćirilicom ili latinicom) pa je objavio zbirku *Acta Croatica – Listine hrvatske* 1863. s ispravama od XII. do XVI. stoljeća, što je kasnije nastavio Đuro Šurmin.³⁰ Franjo Rački (1828.-1894.), sljedbenik Sickela, prihvaća njegova načela u izdavanju diplomatske građe te jedan i drugi vrlo strogo kritiziraju Kukuljevićeva diplomatska izdanja, postavljajući čvrste temelje hrvatskoj diplomatskoj znanosti.

Osnivanje Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti (danas Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti) znači novi polet i organizacijsko ustrojstvo te sustavno izdavanje povijesnih vrela kao jedan od temeljnih zadataka same Akademije. Rački se bavi osobito najranijim hrvatskim vladarskim ispravama i objavljuje više kapitalnih rasprava s tog područja objavljenih u *Radu Akademije* (sv. 35, 36, 45, 48), ali i izdanje tih isprava iz vremena hrvatske narodne dinastije u djelu pod naslovom *Documenta historiae Chroaticae periodum antiquam illustrantia* tiskanim 1877. godine u kojemu su osim isprava i druga povijesna vrela za vrijeme hrvatske narodne dinastije. U Akademiji se 1884. godine pokreće Odbor za izdavanje historijskih i juridičkih spomenika koji okuplja sve ondašnje eminentne povjesničare i diplomatske (Š. Ljubića, I. K. Tkalčića, T. Smičiklasa, R. Lopašića s njegovim predsjednikom F. Račkim) i počinje sustavno prikupljanje i izdavanje izvora.³¹ Rački nalazi u Tadiji Smičiklasu (1843.-1914.) dostojnog izvršitelja najvažnije Akademijine zadaće – prikupljanja i izdavanja diplomatske građe. Smičiklas sa suradnicima započinje veliku seriju *Codex diplomaticus Regni Croatiae, Dalmatiae et Slavoniae* koja, pod njegovim imenom „Smičiklasov kodeks“, čini ukupno

³⁰ *Hrvatski spomenici – Acta Croatica*, sv. I. (1100. – 1499.), zbirku I. Kukuljevića i R. Lopašića popunio i za tisak priredio Đuro ŠURMIN (1898).

³¹ SMIČIKLAS 1895, 57; ANTOLJAK 2004, 456-514.

osamnaest svezaka diplomatske građe od 743. godine do uključivo 1399. godine. Godine 1904. izlazi prvi svezak toga *Diplomatičkog zbornika* koji sadrži isprave od 1101. godine do 1200., a nosi oznaku sv. II, jer se očekivalo da se isprave do 1100. godine naknadno sakupe i objave po izvornicima; kao zamjena služila su spomenuta *Documenta* Račkoga. Osim toga, Smičiklas je bio urednik prvih jedanaest svezaka (do 1914.). Godine 1915. izlazi sv. XIII., a urednici su mu Marko Kostrenčić i Emilij Laszowski, dok je sveske XIV. i XV. uredio sam M. Kostrenčić. Nakon 1945. nastavlja se rad na prikupljanju i nadopunjavanju građe za svezak I., kao i za još neobrađeno razdoblje (od 1379. i dalje). Tako 1967. godine izlazi prvi svezak *Diplomatičkog zbornika* koji sadrži isprave od 743. do 1100. godine, a sabrali su ih po izvornicima i obradili Jakov Stipišić i Miljen Šamšalović. Urednik tog sveska je M. Kostrenčić. Od 1976. do 1990. godine pripremljena su i objavljena tri preostala sveska *Diplomatičkog zbornika* s građom do 1399. godine. Urednici su bili M. Kostrenčić, Stjepan Gunjača i Duje Rendić-Miočević. Ova serija predstavlja ponos hrvatskog naroda, njegov „krsni list“ i svjedoči o političkom životu Hrvata na ovim prostorima.³²

Diplomatičku građu vezanu za odnose Hrvata i Venecije objavio je Šime Ljubić u seriji *Listine o odnošajih između južnoga Slavenstva i Mletačke Republike* (u 10 svezaka).³³

Osim spomenutih zbirki isprava koje sadrže opći diplomatski materijal, objavljuju se i one s ispravama za pojedine regije ili gradove. Tako, primjerice, Ivan K. Tkalčić objavljuje najvažnije izvore iz prošlosti Zagreba, Emilij Laszowski turopoljske, a Zlatko Tanodi varaždinske. Dubrovačke povelje objavljivali su F. Miklošić, M. Pucić, J. Gelcich i L. Thalloczy. Istarski diplomatski materijal objavljen je u zasebnom zborniku *Codice diplomatico istriano* Pietra Kandlera tiskanom u pet svezaka (drugo izdanje, Trst 1862.-1865.).

Također su bile pokrenute i neke druge serije kao primjerice *Monumenta Vaticana Croatica* i dr.

Notarske knjige³⁴ objavljivala je JAZU (danas HAZU) u seriji *Monumenta spectantia historiam Slavorum Meridionalium* (npr. *Monumenta Traguriensia*, *Monumenta Spalatensia*), a pokrenute su i druge serije notarske građe (*Monumenta Cattarensia*, *Monumenta historica Ragusina*). Zadarske notare objavljuje Državni arhiv u Zadru, a šibenske Muzej grada Šibenika u zasebnim serijama. Došli su na red i bilježnički spisi istarskih notara³⁵ koji se uglavnom čuvaju u Državnom arhivu u Pazinu. U tome arhivu pohranjeno je ukupno 213,76 dužnih metara gradiva bilježnika s područja Istre. To su bilježnički spisi gradova Bala, Brtonigle, Buja,

³² MATIJEVIĆ SOKOL 1999c, 181-184.

³³ ANTOLJAK 2004, 415-445.

³⁴ STIPIŠIĆ 1982, 12-15.

³⁵ *Spisi istarskih bilježnika I.* (prir. Zoran LADIĆ i Elvis ORBANIĆ), 2008.

Buzeta, Grožnjana, Kanfanara-Dvigrada, Kostanjice, Labina, Momjana, Motovuna, Novigrada, Pazina, Poreča, Pule, Rovinja, Svetvinčenta, Umaga, Višnjana, Završja. Svakako da osobitu pozornost zaslužuju oni najstariji. U slučaju Istre to je bilježničko gradivo porečkog bilježnika Antonia de Teodorisa (1433.-1487.). Projekt izdavanja istarskih notarskih imbrevijatura je dugoročni zadatak Državnog arhiva u Pazinu.³⁶ Zaslužni za sustavno objavljivanje notarskih knjiga do sada su istaknutih paleografi i diplomatičari S. Gigante, G. Čremošnik, A. Mayer, M. Barada, J. Stipišić, M. Zjačić, J. Lučić, J. Kolanović, R. Leljak i drugi.

Svakako je vrijedno spomenuti da su iz rada na hrvatskom diplomatičkom gradivu proizišle mnoge znanstvene rasprave. Kako osim uvodnih napomena Smičiklasovih u drugom svesku³⁷ nije bilo razrađenih pravila izdavanja povijesne osobito diplomatičke srednjovjekovne građe, u hodu su se morala razrješavati metodološka pitanja. Nužno je pritom spomenuti rad J. Stipišića *Egdotika diplomatičkih izvora u prošlosti i danas*³⁸ kao polaznu osnovu svakom istraživaču i priređivaču diplomatičkog gradiva te izraz jedne diplomatičke škole s temeljima u Akademijinom Zavodu za povijesne znanosti (danas Odsjek za povijesne znanosti Zavoda za povijesne i društvene znanosti Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti) u Zagrebu.

Od početka XX. stoljeća pa do danas hrvatski su diplomatičari dali mnogobrojne priloge: pisane su rasprave, a nastavljeno je i objavljivanje građe.³⁹ To su radovi: M. Šufflaya, F. Radića, K. Horvata, F. Šišića, M. Kostrenčića, V. Novaka, J. Nagya, L. Katića, Z. Tanodija, D. Švoba, M. Barade, A. Dabinovića, R. Lopašića, A. Mayera, S. Antoljaka, N. Klaić, J. Stipišića, M. Šamšalovića, M. Zjačića, D. Klena, L. Margetića, J. Lučića, M. Brkovića i mnogih drugih.⁴⁰ Objavljena su i četiri sveučilišna priručnika u kojima se obrađuje diplomatika (S. Antoljak,⁴¹ J. Stipišić,⁴² F. Šanjek,⁴³ V. Kapitanović⁴⁴), a diplomatika se predaje i izučava na sveučilišnim studijima povijesti. Napisano je i nekoliko magistarskih radova i doktorskih disertacija koje se bave notarijatom (B. Grbavac,⁴⁵ Anita Bartulović⁴⁶) i kartularima (T. Galović,⁴⁷ R. Leljak⁴⁸).

³⁶ MATIJEVIĆ SOKOL 2008, 10-12.

³⁷ SMIČIKLAS 1904, V-XXXI.

³⁸ STIPIŠIĆ 1972, 85-125 + prilozi I-V.

³⁹ Iscrpan popis gradiva objavljenog do 1980. v. u: STIPIŠIĆ 1991, 143-149.

⁴⁰ Bibliografiju radova s temama iz hrvatske diplomatike do 1980. godine v. u: GULIN 1980, 193-220.

⁴¹ ANTOLJAK 1971, 45-98.

⁴² STIPIŠIĆ 1991, 137-182.

⁴³ ŠANJEK 2005, 145-207.

⁴⁴ KAPITANOVIĆ 2012, 187-210.

⁴⁵ GRBAVAC 2006; GRBAVAC 2010.

⁴⁶ BARTULOVIĆ 2014.

⁴⁷ GALOVIĆ 2010.

⁴⁸ LELJAK 1999.

Na hrvatskom povijesnom prostoru djelovale su kancelarije koje su izdavale isprave – javne i privatne – na hrvatskom jeziku i pisane su glagoljicom i ćirilicom, ali pripadaju istoj pravnoj paradigmi. U najnovije vrijeme počelo je i njihovo sustavno istraživanje (I. Botica, T. Galović)⁴⁹ te se ubuduće očekuju i edicije gradiva kao i znanstveni i stručni prilozi.⁵⁰

⁴⁹ Usp. BOTICA – GALOVIĆ 2014.

⁵⁰ U pogledu toga upravo se radi na izradi znanstveno-stručnog i izdavačkog projekta *Hrvatskoglagoljski notarijat* koji bi se realizirao u okrilju Hrvatskoga državnog arhiva u Zagrebu te uz sunositeljstvo Staroslavenskog instituta u Zagrebu i Katedre za pomoćne povijesne znanosti i metodologiju historije Odsjeka za povijest Filozofskoga fakulteta Sveučilišta u Zagrebu, a pod uredništvom Ivana Botice, Ladislava Dobrice, Tomislava Galovića i Mirjane Matijević Sokol.

HRVATSKA DIPLOMATIČKA BAŠTINA U DJELIMA ISTRAŽIVAČA

PRISTUP NADE KLAIĆ DIPLOMATIČKOJ GRAĐI I SPISU *HISTORIA SALONITANA MAIOR*

Već ste iz izlaganja prethodnika¹ dobili oris Nade Klaić kao znanstvenice koja nije ostavljala ravnodušnom znanstvenu javnost, koja je pridonosila i otvarala puteve, ali i izazivala kontroverze. Nada Klaić bila je moj mentor na poslijediplomskom studiju. A bilo je to upravo vrijeme njezinih najživljih žučnih rasprava s autoritetima o temama kojima se bavi ovaj prilog. Iako je N. Klaić kao profesor voljela i poticala svoje studente, mi smo tada imali svoj stav koji joj se nismo usudili izreći jer nismo bili na njezinoj strani, iako nismo uvijek znali ni zašto.

Dvije su istraživačke teme na koje ću se osvrnuti u svom izlaganju, a već su načete kod prethodnika. To je njezin pristup diplomatskoj građi, osobito onoj najstarijoj, te spisu *Historia Salonitana maior* (HSM) o kojemu su se od samih spoznaja o njegovu postojanju vodile žestoke rasprave, a kojima je i sama pridonijela. Nekada je bila neshvaćena, a nekada su prijepore izazivale njezine nejasne definicije.

Diplomatičko gradivo ranoga srednjeg vijeka raznolike tradicije, ali svakako ne izvorne, jest polje na kojemu su se njezini prethodnici prilično umorili obrađujući jednu po jednu ispravu, kamenčiće kojima se sklapala mozaična slika najranije hrvatske povijesti.²

Nakon ove kritičke diplomatske „škole“ F. Račkoga, F. Šišića, V. Novaka, M. Šufflaya, Z. Tanodija te M. Barade i drugih, N. Klaić zadire u ovaj prevažan diplomatski korpus novim i osebnim zahvatom zauzimajući vrlo oštar kritički stav prema ranim ispravama i odmičući se od uobičajene diplomatske metode.

Najveću je pozornost N. Klaić posvetila analizi javnih vladarskih isprava ranoga srednjega vijeka u dva članka u *Historijskom zborniku*³ te u poglavlju svoje knjige,⁴ ali i u manjim priložima kojima je potkrijepljivala svoj sud o njima.⁵ Ističem raspravu o tzv. ispravi za Vranjic koja možda najjasnije ocrtava metodološki pristup Nade Klaić diplomati.⁶ Teško je u ovom izlaganju izreći sve – pa samo i dotaknuti – što je i kako Nada Klaić napisala o ispravama. Najsnažnije svakako –

¹ Odnosi se to na izlaganje R. Katičića „Kritika ranosrednjovjekovnih diplomatskih vrela Nade Klaić i hrvatska historiografija“ koje je u njegovo ime pročitano 29. XI. 2013. godine u Zagrebu na znanstvenom skupu s međunarodnim sudjelovanjem *Nada Klaić i njezin znanstveni i nastavni doprinos razvoju historiografije* (KATIČIĆ 2013, 20).

² CD I, *passim*.

³ KLAJĆ, N. 1966, 141-188; 1968, 225-263.

⁴ KLAJĆ, N. 1971, 3-12.

⁵ KLAJĆ, N. 1967b, 185-234.

⁶ KLAJĆ, N. 1974, 207-224(226).

kako je to naglasio i akademik Katičić – odjekivala je riječ falsifikat. Ova ključna riječ svih članaka N. Klaić o diplomatskim dokumentima s pravom je uznemirila znanstvenu javnost: iako se ona susretala s tim izričajem i prije u radovima drugih znanstvenika, ali im se nije činila tako odioznom. Čitajući njezinu oštru kritičku analizu tog gradiva te zaključak da je riječ o falsifikatima ostajemo zbunjeni jer je podatke iz istih isprava ugradila u svoje sinteze. Postavlja se onda pitanje: *U čemu je nesporazum?* Zbog tradicije ranosrednjovjekovnoga gradiva svakoj ispravi nužan je zaseban pristup koji uključuje utvrđivanje općega diplomatskog okvira, povijesnu kontekstualizaciju, jezično propitivanje, pravni diskurs i čitav niz drugih znanja koja mogu pridonijeti konačnom rezultatu određivanja: što i kako upotrijebiti svaki pojedini dokument. Naime, nije nikakva tajna ni otkriće da su sve vladarske isprave došle do nas kao uobičajene prerađevine iz nekih kasnijih vremena. Ni jedna od njih nije sačuvala svoju izvornu vanjsku ni unutarnju formu da bi mogla biti oslonac za jednostavno utvrđivanje autentičnosti drugih dokumenata, odnosno načina rada same vladarske kancelarije.

Teško je jednom riječju izreći kakav je bio pristup Nade Klaić vladarskim ispravama, odnosno čitavom srednjovjekovnom diplomatskom korpusu. Polazište joj je svakako bila forma, bilo da je riječ o vanjskim ili unutarnjim značajkama dokumenta. Vladarske kneževske i kraljevske isprave okvalificirala je kao privatne jer su imale, primjerice, dataciju u protokolu ili jer su svjedocima koroborirale dokument, što je po njoj glavna oznaka notarskih instrumenata.⁷ Držala je da je diplomatika egzaktna znanstvena disciplina i čudila se zašto još nije napravljena diplomatska analiza svih isprava. J. Stipišiću je zamjerila da nije u svom udžbeniku i priručniku odredio kakve su vladarske povelje.⁸ S druge strane Račkom je zamjerila jer se, navodno, nije usudio neke isprave odbaciti kao falsifikate iako ih je razvrstao u četiri skupine: *acta interpolata* ili *retractata*, *suspecta*, *spuria* i *dubiae fidei* te time odredio put budućim generacijama istraživača, priznajući da se u tom trenutku hrvatska historiografija nalazi na početku.⁹ Smatrala je da neobavljena diplomatska analiza tih isprava onemogućava izučavanje hrvatskoga srednjovjekovnog latiniteta pozivajući se na Skokovo mišljenje izneseno 1952. godine da nije za poznavanje srednjovjekovnog latiniteta Dalmacije učinjeno gotovo ništa osim bilježaka Bartolija i Jirečeka.¹⁰ Ovo su samo neke uočene opaske koje su same u sebi kontradiktorne. Žestoka je bila u osvrtu na analizu tzv. isprave za Vranjic Jakova Stipišića. Zamjerila mu je da „nije bio dovoljno odlučan u ocjeni vrijednosti ove isprave“ i da je ostao „stvarno na pola puta“,¹¹ da nije ušao u

⁷ KLAJĆ, N. 1971, 10-11.

⁸ KLAJĆ, N. 1974, 307, bilj. 3.

⁹ KLAJĆ, N. 1971, 4.

¹⁰ KLAJĆ, N. 1971, 10, bilj. 35.

raspravljanje o vrijednosti vladarskih isprava. Žestoko se s ovog aspekta oborila i na Stipišićev udžbenik *Pomoćne povijesne znanosti*.¹² Pisala je o ispravama tzv. trogirskog tipa,¹³ rapskim,¹⁴ paškim¹⁵ i mljetskim falsifikatima.¹⁶ Za Andrijinu povlasticu izdanu Varaždinu kaže da je kasnije sastavljena, ali da je njezin „historijski sadržaj nesumnjivo u osnovi točan”.¹⁷ Neke njezine dijelove smatra upitnim, ali zaključuje da je kralj Andrija imao dovoljno razloga da im izda privilegij. Spis *Pacta conventa* s pravom je svrstala u skupinu narativnih vrela oslanjajući se na Hauptmannovo tumačenje institucije *dvanaest plemena*, ali je pri tom zaboravila navesti da je M. Šufflay¹⁸ već ranije okarakterizirao *Pacta conventa* zapisom XIV. stoljeća.¹⁹

Kada bismo zaključivali na temelju iznesenoga o tome je li ovakav pristup Nade Klaić bio iskorak ili je uzrokovao zastoj u istraživanju i analizi diplomatskog gradiva, mogli bismo reći: jedno i drugo. Dugo je trebalo da se osvijestimo od njezina šokantnog pristupa kojemu je težište bilo naglasiti – i to gromoglasno – da se radi o falsifikatima, ali ne i kakvim. Pritom su zanemareni mnogi drugi aspekti isprava kompatibilni i neizostavni u svakoj diplomatskoj analizi. Radi se o filološkim, pravnim, povijesnim i drugim istraživanjima. S jedne strane, kada se N. Klaić obraća povjesničarima, čini se da ih želi razbuditi i skrenuti pozornost na nužnost propitivanja diplomatskog gradiva uvijek i iznova jer stečene nove spoznaje otvaraju možda neka nova rješenja. No, čini se da je, s druge strane, stanje šoka potrajalo malo duže i trebalo je zaboraviti njezin pristup, okrenuti se opet svakom diplomatskom dokumentu uzimajući u obzir sve što se moglo i hrabro reći: većina tih naših dokumenata uobičajena je prerađevina – što je Stipišić na neki način i rekao u svojoj knjizi²⁰ – te nam je zadatak svakoj ispravi pristupiti individualno, traženje vjerodostojne povijesne jezgre jest legitiman metodološki diplomatski pristup. Svakako i filološka analiza pridonosi tome, a ne obratno – kako je smatrala N. Klaić – kao i mnogi rezultati drugih i drukčijih propitivanja, povijesnih, pravnih i sl. do kojih se u međuvremenu došlo.

Zaključak o ovom pitanju sveo bi se na to da je „nediplomatička“ metoda N. Klaić izazivala s pravom kontroverze i nerazumijevanje, ali i na određeni način

¹¹ KLAJĆ, N. 1974, 207.

¹² KLAJĆ, N. 1974, 307, bilj. 3.

¹³ KLAJĆ, N. 1958, 77-88.

¹⁴ KLAJĆ, N. 1955b, 37-58.

¹⁵ KLAJĆ, N. 1959, 15-63.

¹⁶ KLAJĆ, N. 1967b, 185-234.

¹⁷ KLAJĆ, N. 1976, 298.

¹⁸ ŠUFFLAY 1915, 883-896.

¹⁹ KLAJĆ, N. 1960b, 107-120; 1971, 31-33.

²⁰ Stipišić piše: „Naše isprave iz doba narodnih vladara u većini pripadaju skupini imitativnih kopija“ (STIPIŠIĆ 1991, 166).

usporila daljnji razvoj te znanstvene pomoćne discipline dajući joj jednu dimenziju koja izaziva strahopoštovanje, ali i strah da se ne pogriješi. Mislim da smo se danas oslobodili toga i malo po malo kao i prije N. Klaić pozitivnim pristupom tražimo zrnca vjerodostojnosti u svim diplomatskim zapisima.

Drugo kontroverzno pitanje koje je obilježilo hrvatsku medievistiku šezdesetih i sedamdesetih godina prošlog stoljeća jest rasprava o spisu *Historia Salonitana maior* (HSM) koja se vodila između dvije snažne ličnosti ondašnjega znanstvenog i općenito javnog života, akademika i politički podobnog Stjepana Gunjače i Nade Klaić.²¹ Rasprava je tekla akademskim i neakademskim smjerovima.

Što je bilo razlog sraza dvoje istaknutih povjesničara? Poznato je da je nekoliko pitanja opterećivalo ovaj spis. Jedno se odnosi na vrijeme i način njegova postanka, drugo na pitanje autentičnosti ugrađenoga povijesnoga gradiva – poglavito zapisnika splitskih sabora – i treće se glasno artikuliralo nakon što je N. Klaić objavila cjelokupan tekst HSM.

Naime, u arhivima i knjižnicama u Rimu, Splitu i Beču nalazi se nekoliko inačica (prijeписа) spisa koji je Farlati nazvao *Historia Salonitana maior* jer se djelomice podudara s tekstem *Historia Salonitana* (HS). Najstariji primjerak je onaj u arhivu Kongregacije *De propaganda fide* u Rimu. Sastavljen je od nekoliko poglavlja HS i umetnute dokumentarne građe, odnosno zaključaka salonitanskih sabora iz VI. st., splitskih sabora iz X. i XII. st., nekoliko isprava iz XII. st. i epitafa kralja Zvonimira. S obzirom na sadržaj i tradiciju spisa HSM, većina povjesničara držala je da je nastao kasnije, u XVI. stoljeću. Također, umetnuti dokumenti izazivali su kontroverze i sumnjičavost već od Ivana Lučića koji ih je držao falsifikatima. No, kritička historiografija nije ih olako odbacivala te – uz kojekakve prijepore i teškoće – iz njih izvukla maksimum za razdoblje ranoga srednjeg vijeka.²²

M. Barada je pak nametnuo jedno novo pitanje međusobnog odnosa HS i HSM te je 1949. iznio zaključak koji je značio preokret u vrednovanju rukopisa HSM, a poljuljao autorstvo Tome Arhidakona djelu *Historia Salonitana*, pretpostavljajući mu rukopis HSM odnosno *Historia Salonitanorum pontificum* (HSP), kako ga on naziva. Baradin zaključak o spomenutom problemu glasi: „Radi se o dvjema redakcijama, koje među sobom nisu izravno odvisne, nego neizravno preko predložaka, koji potječu iz starijih kompilacija; po poređenju gornjih odlomaka, redakcija HSP svakako je starija od Tomine, a kako sam pokazao i pouzdanija, te joj se kao izvoru mora dati prednost pred Tominom”.²³ Čini se da je to bilo presudno za zaključke S. Gunjače koji je gotovo istodobno radio na svojoj raspravi o rukopisima HSM, s težištem na epitaфу kralja Zvonimira, odnosno vijesti o Zvonimirovoj smrti zabilježenoj u njima. U *Radu JAZU* 1951. Gunjača zaključuje da je potvrđena vremen-

²¹ MATIJEVIĆ SOKOL 2010, 331-339.

²² MATIJEVIĆ SOKOL 2002, 12-23.

²³ BARADA 1949, 108.

ska prednost djela HSM te da obje redakcije (tj. HSM i HS, op. M. M. S.) „imaju mnogo do u slovo zajedničkog teksta, i znamo, da je auctor druge redakcije Toma arcidakon – to nam ne preostaje nego da zaključimo ne samo, da je prva bila Tomi poznata i da se njome služio te iz nje dapače ad litteram prepisivao, nego da se iz nje njegova redakcija naprosto razvijala”.²⁴ Na ovom mjestu i ovom prilikom Gunjača je *explicite* izrekao svoje mišljenje od kojega nije odstupio do kraja života, a to je da je HSM Tomin koncept, „odnosno u priepisu sačuvani njegov prvi dio, i za toliko bi, eto bio stariji od definitivne redakcije (odnosno HS – op. M. M. S.)”.²⁵ Dalje je pokušao na primjerima objasniti kako je nastala HSM, ali mu to nije uvijek bilo lako. Ovim Gunjačinim člankom, kao *donekle* razrađenom inačicom koju je već prije iznio Barada, poslijeratna hrvatska historiografija u obrađivanju i analiziranju najvećega srednjovjekovnog pisca na istočnojadranskoj obali zašla je u sporednu ulicu. Naime, sva pozornost nadalje skrenuta je s djela *Salonitanska povijest* i razvila se polemika o tome je li HSM koncept ili kasnija kompilacija. Historiografija je profitirala utoliko što više-manje svi koji su se bavili tim pitanjem nisu osporavali vjerodostojnost umetnutoj građi, osim nekim očiglednim falsifikatima iz XII. stoljeća.

Uz to moramo napomenuti da je u radu *Historia Salonitana maior* iz 1951. Gunjača ustvrdio da je potrebno prirediti izdanje ovog rukopisa, što je N. Klaić 1967. učinila,²⁶ a Gunjača se – gotovo u isto vrijeme – još jednom vratio rukopisima „definitivne redakcije”, tj. onima koje mi držimo Tominim djelom *Salonitanska povijest*.²⁷ Time je otvorena Pandorina kutija međusobnih suprotstavljanja. S. Gunjača je, naime, u svom radu 1966. godine te u članku u *Vjesniku* 1968. svoj stav o načinu nastanka HSM plasirao znanstvenoj javnosti kao otkriće zanemarljivo u međuvremenu izašlu knjigu N. Klaić. U II. knjizi svojih rasprava 1973. godine Gunjača se brutalno osvrnuo na neke postavke N. Klaić iznesene prilikom objavljivanja HSM, ali i na njihovu međusobnu polemiku koja se vodila na stranicama dnevnika *Vjesnik* tijekom 1968. godine poslije objavljivanja kritičkog izdanja HSM. Osobito se odnosilo na čitanje riječi „*serborum*” ili „*urborum*” u zaključcima splitskih sabora iz X. stoljeća. Zaključio je: „Stoga kao i zbog drugih netočnosti kontekst Tomina Koncepta u redakciji Nade Klaić, a u ediciji Srpske akademije pod naslovom *Historia Salonitana maior* treba izbjegavati, pogotovu ono ‘serborum’ na str. 99. kao njezinu ordinarnu krivotvorinu”.²⁸ Spisu HSM Nada Klaić vratila se još jednom 1979. godine radom *Način na koji je nastajalo djelo Historia Salonitana maior*.²⁹

²⁴ GUNJAČA 1951, 175-243.

²⁵ GUNJAČA 1951, 222.

²⁶ *Historia Salonitana maior* (prir. Nada KLAJĆ), 1967.

²⁷ GUNJAČA 1966, 163-177.

²⁸ GUNJAČA 1973b, 263.

²⁹ KLAJĆ, N. 1979, 171-198

N. Klaić mu nije ostala dužna i opet se poslužila stranicama *Vjesnika* te mu odgovorila 1974. godine. Nema sumnje da u ovom slučaju Nada Klaić nije bila u pravu. Moram i sama naglasiti da argument da se imenica *urbs* u genitivu plurala deklinira kao *urbium*, a ne *urborum* je toliko tanka jer tekst HSM vrvi od grešaka ovoga tipa, pa i još većih. No, Nada Klaić je najveću pogrešku napravila pri izdavanju ovog rukopisa. Zanemarila je temeljni postulat kritičkih izdanja da se kao temelj uzima najstariji predložak koji se donosi točno kako u njemu piše, da ne smije u njemu biti nikakvih intervencija i da se u kritičkom aparatu donose *variae lectiones* ostalih relevantnih rukopisa. N. Klaić je, naime, primijenila vrlo konfuznu i nekonzistentnu egdotičku metodu koju Gunjača nije bio razumio ili nije želio razumjeti. Iskristio je tu slabost izdanja HSM te poantirao prekrivajući pritom svoj zaključak o drugom pitanju koji je zastupao, a to je da je HSM Tomlin koncept. No, bilo kako bilo, prijedlog N. Klaić čitanja *Serborum* umjesto u svim rukopisima *urborum* u zapisnicima splitskih sabora X. st. bio je oslonjen na čitanje-tumačenje prethodnih autoriteta od Farlatija do Račkog i Šišića. N. Klaić je to izričito navela u svom predgovoru, a u samom izdanju sigla P koja označava Propagandin rukopis prema objašnjenjima N. Klaić ne znači da *urborum* piše samo u ovom najstarijem rukopisu nego u svim ostalim.³⁰ Dakle, i ovdje je N. Klaić postupila donekle slično kao i pri pristupu diplomatskom gradivu, gdje je više išla za tumačenjem povijesnih okolnosti, ali ne vlastitih nego tumačenjem što ih je predložila starija historiografija, odnosno autoriteti na koje se oslanjala. No, je li to bio jedini razlog, teško ćemo utvrditi. Problem je što je takvo tumačenje i čitanje riječi *Serborum* imalo i ima svoje poklonike u historiografiji i što se prihvaća kao neupitna činjenica. Tako je zabilježeno u našim udžbenicima, arheolozi „nalaze” tragove Zaharijinih Srba u arheološkoj građi. Ovo je jedan lijepi primjer *faktoida* koji je bilo gotovo zabranjeno ispravljati. Tome je pridonijela i činjenica da je Gunjača, iako neosporan politički autoritet, zbog besmislenog tumačenja geneze spisa HSM omogućio prostor svojim protivnicima da se opredijele za pogrešno čitanje Nade Klaić.

Dakle, i ovom prigodom nameće se zaključak da treba izdati novo kritičko izdanje po svim usvojenim egdotičkim pravilima koje će možda unijeti razumijevanje i mir u ove rasprave čiji su repovi još vrlo prisutni u historiografiji. Ima se još što o tome reći, tim više jer su u međuvremenu ipak uspostavljeni egdotički kriteriji za kodikološka izdanja. No, izdanje Nade Klaić svakako će olakšati ovu zadaću koja nam slijedi.

³⁰ *Historia Salonitana maior* (prir. Nada KLAJĆ), 1967, 69.

MARKO LAURO RUIĆ KAO SAKUPLJAČ I OBRAĐIVAČ DIPLOMATIČKE GRAĐE

Svaki istraživač hrvatske povijesti od samih početaka istraživanja, počev od oca hrvatske historiografije Ivana Lučića-Luciusa (1604.-1679.), neminovno se morao susretati i podrobno baviti diplomatskom građom, bilo onom koja se tiče opće hrvatske povijesti, bilo dokumentima koji su povijesno svjedočanstvo za manje lokalne jedinice. Upravo stoga sasvim je opravdano i očekivano da je i Marko Lauro Ruić (1736.-1808.) – kao čovjek svoga vremena i obrazovanja, hoćeći istraživati i obrađivati povijest svoga užeg kraja: grada i otoka Paga – posegnuo za diplomatskim vrelima i na svoj ih način eksploatirao te ih prezentirao u svojim djelima.¹

Marko Lauro Ruić bio je paški notar i kotarski sudac, ninski kancelar i plemić, padovanski doktor kanonskog i građanskog prava.² Upravo Ruićevo školovanje znakovito je i zaslužno za njegov odnos prema diplomatskoj građi. U svakodnevnom poslu susretao se s takvim spisima, pa je kao istraživač prošlosti svoga otoka i grada znao vrijednost diplomatskih dokumenata. Ruiću, pravniku, oni imaju značenje vjerodostojnih svjedočanstava o pravnom činu, ali mu za spoznaju prošlosti služe kao povijesna vrela prvoga reda. U ta dva pravca kretao se Ruićev interes, a krajnji rezultat je pozamašan opus od tri glavna djela nastala sasvim, ili većim dijelom, na temelju diplomatske građe.³

Na prvom mjestu pozabavit ćemo se Ruićevim najopsežnijim djelom koje je imalo i svoju raniju inačicu. Naime, Ruić je prvo napisao djelo u jednom volumenu pod naslovom: *Osservazioni Storiche sopra l'antico stato civile et ecclesiastico della città et isola di Pago o sia dell'antica Kessa. Estratte da diversi autori, diplomi, privilegi et altre carte si pubbliche come private e scritte da Marco Lauro Ruich. 1776*,⁴ a tri godine potom drugo opsežnije historiografsko djelo: *Delle Riflessioni*

¹ Danas se njegova djela u rukopisima nalaze u Državnom arhivu u Zadru i u Arhivu HAZU u Zagrebu. Svi istraživači paške povijesti koristili su se njima upravo zbog sakupljene građe. M. Suić navodi sedam Ruićevih rukopisnih djela kojima se koristio pri pisanju svoje knjige i kvalificira ih kao „opširne kronike uz mnogo polemičkih refleksija” (1953, 87-88). Najvažnija Ruićeva djela koristila je i N. Klaić u svom radu *Paški falsifikati*” (1959, 15-63).

² O životu i djelu M. L. Ruića nema puno podataka, ali ih je sve sakupio, obradio i objavio M. Granić u radu „Pažanin Marko Lauro Ruić (1736.-1808.)” (1980, 307-317). Taj je rad putokaz istraživačima svih segmenata djelovanja Pažanina Ruića.

³ U ovom radu nećemo razmatrati sva njegova djela utemeljena na diplomatskoj građi jer su neka od njih obrađena u drugim radovima, a neka su prethodila zamašnjim i dovršenim Ruićevim rukopisima, pa uzimamo u razmatranje ono što je posljednje izašlo iz Ruićeva pera.

⁴ Rukopis je u Knjižnici Državnog arhiva u Zadru, sign. rkp. 34a. Usp. GRANIĆ 1980, 313, bilj. 63a.

*Storiche sopra l'antico stato civile, ecclesiastico della città et isola di Pago o sia dell' antica Cissa fatte da diversi autori, diplomi et altre carte pubbliche e private raccolte da Marco Lauro Ruić, Tomo primo 1779, tomo secundo 1779.*⁵ U ovom potonjem djelu Ruić obrađuje građansku i crkvenu povijest grada i otoka Paga. Kako je to već očito iz naslova, ono je napisano na temelju narativnih i diplomatičkih izvora, sa znanstvenim aparatom, odnosno bilješkama. Tadija Smičiklas (1843.-1914.) ocijenio je prikaz Ruićeve paške povijesti kao „posvema naučno” djelo, a kaže da ga je morao upotrijebiti za *Diplomatički zbornik*⁶ jer donosi „tolike za Pag do sada nepoznate isprave, a mi smo ih po zadarskim arhivima na sve mahove kroz više godina badava potraživali”.⁷ Ujedno Smičiklas zaključuje da „Ruić s listinom postupa poput Farlata”. Sam Ruić je u *Predgovoru* istaknuo da je htio nadopuniti Farlatija.⁸ Napominjemo da je Ruić u autografu ove povijesti Paga sve citate, pa tako i isprave koje je prepisao u integralnom obliku, grafički sa strane teksta naznačio te ih nije teško uočiti u tom povećem rukopisu.

Međutim, čini se da Smičiklas nije poznao drugo i njegovim interesima bliže djelo, koje možemo nazvati *Paškim diplomatarijem*. Naime, u knjižnici Državnog arhiva u Zadru nalazi se rukopis nastao neutvrđene godine sačuvan u prijepisu opata Ivana Gurata u jednom svesku pod naslovom: *Legum, statutorum, privilegiorum tum priscarum tum novarum sanctionum et rescriptorum Civitatis et Insulae Paghi in Venetorum Dominio feliciter degentis, amplissima collectio, cura, studio et opera Marcilauri Ruich, ad normam et usum civium et incolarum cum indice rerum locupletissimo accomodata et in partes divisa. Tomus primus.*⁹ Dakle, riječ je o „prvom svesku vrijedne štovanja zbirke zakona, statuta, povlastica, kako starih tako i novih odluka i naloga grada i otoka Paga koji se sretno nalazi u Mletačkom gospodstvu, brigom, marom i trudom Marka Laura Ruića, za ravnanje i upotrebu građana i otočana s vrlo bogatim kazalom stvari, najšire prilagođene i u dijelove razdijeljene”. Rukopis koji nam je dostupan ima 75 stranica teksta, nema kazala i obuhvaća u najširem smislu diplomatičke dokumente od početaka do XV. stoljeća. Sve to, kao i činjenica navedena u naslovu: da sadrži nove odluke (*novarum sanctionum*), ukazuje bi da do nas nije došao kompletan, integralan tekst *Paškoga diplomatarija*, nego samo njegov prvi, srednjovjekovni i nama najzanimljiviji dio. Ruić je i svoje djelo *Delle Rifflessioni Storiche* podijelio na sličan način, tj. prvi dio toga opsežnog prikaza paške povijesti, odnosno do 1409. godi-

⁵ Oba sveska u jednom volumenu, Ruićev autograf čuva se u Arhivu HAZU u Zagrebu pod signaturom I C 67. O drugim primjercima koji se čuvaju u zadarskim ustanovama vidjeti: GRANIĆ 1980, 313, bilj. 64.

⁶ CD I-XVIII.

⁷ CD II, XVIII.

⁸ Ovo Ruić navodi u svom “Predgovoru”, a mi citiramo prema Smičiklasu (CD II, XVIII).

⁹ Signatura rkp. 31.

ne, tvori jednu cjelinu, a pod mletačkom zastavom drugu. Stoga postoji mogućnost da se još možda pronađe drugi svezak ovog rukopisa jer je i ta diplomatska građa objavljena u *Delle Rifflessioni Storiche*. Zbog čega je Ruić dokumente kojima se služio kao vrelima u pisanju paške povijesti, izdvojio kao zaseban rukopis, sam objašnjava u naslovu: *ad normam et usum civium et incolarum*, dakle izdvađa ga kao pravni priručnik. Ovaj dostupni i zasad poznati, a za pretpostaviti je prvi, svezak sadrži 34, uvjetno rečeno, diplomatska dokumenta. Na margini rukopisa Ruić je naznačio provenijenciju dokumenta. Uzeo je u obzir relevantne arhive, ali i literaturu koja sadrži integralne tekstove isprava što se tiču paške povijesti, ponajprije Ivana Lučića-Luciusa, čiji je poznavatelj, pa donekle i u granicama svojih lokalnih interesa, sljedbenik bio. Kao mjesta gdje se nalaze isprave i odakle ih je uzimao navodi kancelariju paškog načelnika, rapsku crkvenu riznicu, samostan sv. Margarite u Pagu, župnu crkvu u Vlačićima, arhiv Splitskoga kaptola. S obzirom na tradiciju ispravu određuje kao *pergamena*, *autograf*, *exemplum*, *apograf* (dakle, koristi pravilnu diplomatsku terminologiju) te, praveći na taj način razliku između originala i kopije, daje i diplomatsku kritiku dokumenta i svrstava se u stručnog i obrazovanog diplomatičara. Uz ispravu donosi tzv. indikativni regist koji prema diplomatskim običajima navodi samo vrstu pravnoga čina, ali ne i sudionike, auktora (koncesora) i destinataru. Pravna naobrazba mu pomaže da ispravno odredi pravni čin kao *annotatio* (bilješka), *donatio* (darovanje), *privilegium* (povlastica), *investitura* (uvođenje u feudalni posjed), *sententia* (presuda), *attestatio* (potvrda), *quietatio* (namira, plaćanje), *questio* (tužba), *confirmatio* (potvrda), *testificatio* (posvjedočenje), *institutio* (osnivanje), *dotatio* (davanje miraza), *protestatio* (prosvjed), ali dokumente ne predatirava na suvremeni mu način.

Prvi dokument u diplomatariju je tobožnji privilegij Aleksandra Velikoga izdan Ilirima, odnosno Slavenima: *Privilegium Alexandri Magni genti Illyricae concessum in cancellaria pretoria Paghi olim asservatum et exemplatum sub infrascripta verborum forma*.¹⁰ Pisan je talijanskim jezikom, a primjerak je Ruić pronašao – kako sam kaže – u načelnikovoj kancelariji u prijepisu ovjerenom od paškog notara Kristofora Bilinića 5. prosinca 1706. godine.¹¹ Dokument je datiran u dvanaestu godinu vladanja Aleksandra Velikoga, a Ruić u bilješci označava da je to bilo 3680. godine od osnutka svijeta. Ruić se upravo uvrštavanjem ovog izmišljenog privilegija u svoj diplomatarij iskazao više kao domoljub nego poznavatelj prava. Naime, ova isprava u diplomatariju više govori o njemu kao iskrenom privrženiku svom Pagu nego kao diplomatičaru. Osim toga, nije on prvi koji je precijenio ovaj spis, a podcijenio svoju naobrazbu. Aleksandrov privilegij je već više stoljeća prije Ruića kolao među učenim muževima u dalmatinskim gradovima pod sličnim naslovima kao, primjerice, *Privilegium Alexandri Magni donatum populis*

¹⁰ *Legum, statutorum*, 1-2.

¹¹ *Legum, statutorum*, 2.

Slavis. Pod ovim ga nazivom citira Vinko Pribojević (sredina XV. st. - nakon 1532.) uz izričitu napomenu da ga je pronašao i prepisao iz dubrovačkog arhiva.¹² Mavro Orbini (polovina XVI. st. - 1611.) donosi također tekst privilegija za koji kaže da je nakon mnogih stoljeća pronađen u jednoj carigradskoj knjižnici.¹³ Od Orbinija ga je preuzeo Franjo Glavinić (1585.-1652.) i naslovio: *Milost - sslobosc-hina - Priuilegij - Alexandra Kralya - narodu hrvatskomu*.¹⁴ S obzirom na različite povijesne i političke okolnosti kao i vremenski razmak između navedenih autora, te na njihovu različitu naobrazbu očitu u borbi za opravdanje političkih ideja i stavova u kojoj posežu za tobožnjim Aleksandrovim privilegijem, teško je do-kučiti zajednički interes koji nalaze u ovom izmišljenom dokumentu osim borbe za slobodu i samosvojnost. To potvrđuje i činjenica da Ruićev *Paški diplomatarij* sadrži gotovo sve relevantne srednjovjekovne diplomatske dokumente u širem smislu koji mogu ili samo žele potvrditi i osnažiti komunalnu svijest Pažana.¹⁵ Ruić je tako ponekad uvrstio i neke druge bilješke i dokumente koji su mu se činili važni za sveobuhvatni prikaz paške prošlosti, a nisu usko diplomatskog značaja, pa tako nalazimo i ispile iz Luciusova djela, ali i iz kvinterna paške kancelarije te iz tzv. crne knjige.

Odmah nakon Aleksandrova privilegija slijedi kratak sažetak paške povijesti naslovljen kao *Compendium status antiqui insulae Paghi*¹⁶ s popisom događaja od 988. do 1249. godine te zatim *Exemplum alterius annotationis quae reperitur in uno quinterno de anno 1408*.¹⁷ Sve to je notar Kristofor Bilinić potvrdio 6. prosinca 1706. godine. Iz Luciusa s točnim navodom knjige (*l.*) i poglavlja (*c.*) gdje se nalazi Ruić je preuzeo tekst Krešimirove darovnice za Maun s regestom koji glasi: *Donatio insulae Maun duistrictus Paghensis monasterio S. Grisogoni Jadrae*.¹⁸ Potom Ruić donosi prijepis isprave kojom paška općina daruje samostanu sv. Mihovila na Susku samostan sv. Petra na Iloviku¹⁹ s regestom *Donatio insularum sancti Petri de Nembo districtus Paghensis monasterio sancti Michaelis de Sansego*. Određuje je kao kopiju na pergameni (*exemplum sumptum ex pergamenta*) koja se čuva u Rabu (*asservata in sanctuario Arbensi*). Očigledno je da je Ruić prijepis načinio iz autentičnog prijepisa s početka XIV. st. koji je također načinjen prema prijepisu

¹² PRIBOJEVIĆ 1997, 13.

¹³ ORBINI 1601 [= 1985], 168-169; 1999, 34, 43, 44, 231-232.

¹⁴ PRIBOJEVIĆ 1997, 14.

¹⁵ O razvoju paške komune vidjeti: GRANIĆ 1987, 237-256.

¹⁶ *Legum, statutorum*, 3-4.

¹⁷ *Legum, statutorum*. Čini se da je Gurato kod prepisivanja ovdje pogriješio jer se vjerojatno radi o godini 1400. kako je to zabilježeno u drugom Ruićevu djelu danas dostupnu u njegovu autografu *Delle Rifflessioni Storiche*, I, 332, a i sami događaji idu do 1400. godine.

¹⁸ *Legum, statutorum*, 5-7. Isprava je to objavljena u svim relevantnim edicijama diplomatskih vrela. Usp. CD I, 112-114.

¹⁹ *Legum, statutorum*, 7-9.

iz 1291. godine. Ruić je precrtao znak rapskog notara Zambonina de Rodanis iz Kremone koji je tu dužnost – kako sam kaže – obnašao za vrijeme rapskog kneza Marka Mihaelova. Budući da je Marko Mihaelov rapskim knezom bio 1280, 1289. i 1308. godine, onda se i njegov prijepis može točno staviti u 1308., odnosno prvu godinu nakon 1291. godine. Iako u prijepisu Ruić latinsko ime Ilovika ispravno prenosi (*Neumae*), u regestu koristi naziv *Nembo*. Danas se pergamenta koju je koristio Ruić nalazi u Hrvatskom državnom arhivu u Zagrebu.²⁰

Potom slijedi isprava kralja Petra Krešimira IV. kojom se određuje razgraničenje Ninske i Rapske biskupije. Ruić je stavio kratak sažetak isprave s aspekta interesa tih naselja na otoku Pagu²¹ i on glasi: *Donatio quatuor villarum insulae Paghi episcopo Nonensi*.²² Riječ je o dokumentu koji je u historiografiji pobudio veliki interes i koji je vezan prvenstveno uz povijest otoka Raba.²³ Međutim, diplomatsko-paleografska analiza više autora pokazala je da se radi o falsifikatu.²⁴

U istom nizu slijedi *Privilegium regis Colomani Arbensi ecclesiae concessum, quo ipsimet confirmatur ecclesia Kissae insulae Paghi*.²⁵ Ruić navodi da je dokument preuzeo *ex autographo sanctuarii Arbensis*. Taj je dokument objavljen u svim relevantnim edicijama izvora, pa i onoj Smičiklasovoj, nama dostupnoj.²⁶ Dokument je predmet mnogih analiza i istraživanja povjesničara i diplomatskih s vrlo različitim rezultatima – od proglašavanja falsifikatom²⁷ do smatranja vjerodostojnim dokumentom.²⁸

Iz rapske riznice (*ex sanctuario Arbensi*) Ruić je u *Paški diplomatarij* uvrstio još nekoliko dokumenata. Prvi ima ovakav regest: *Investitura pheudalis insulae Paghi ad favorem Rogerii Mauroceni* datiran u 1174. godinu.²⁹ Sljedeći je dokument iz 1178. godine.³⁰ Ruićev regest glasi: *Sententia qua definitur insulam Paghi a Paghensibus, Jadrensibus et Arbensibus debere comuniter parci, coli et uti perpetuis*

²⁰ CD I, 124-125.

²¹ O odnosima Raba i Paga tijekom srednjega vijeka v. ŠKUNCA 1987, 213-217.

²² *Legum, statutorum*, 9-10.

²³ CD I, 123-124.

²⁴ Na tu činjenicu upozorio je F. Šišić u *Priručniku izvora hrvatske povijesti* (1914, 633-640) smatrajući da se radi o falsifikatu iz XIV. st., dok N. Klaić u radu "Rapski falsifikati" zaključuje da je falsifikat mogao nastati na prijelazu XII. na XIII. st. s obzirom da je isprava napisana karolino-goticom (1955b, 44).

²⁵ *Legum, statutorum*, 10-11.

²⁶ CD II, 22-23.

²⁷ *Priručnik izvora hrvatske historije* I, 632-640; KLAJČ, N. 1955b, 42-45.

²⁸ ANTOLJAK 1987, 183-184.

²⁹ *Legum, statutorum*, 11-12; CD II, 135-136.

³⁰ U ispravi u formuli datacije navedeno je: *anno ... MCLXXVII, mense februaryo*. No, kako je dokument datiran *more Veneto*, onda se radi o 1178. godini.

temporibus.³¹ N. Klaić također nakon provedene analize ovaj dokument definira kao falsifikat.³²

Rapske provenijencije je i jedan zapis datiran u 1199. godinu. Ruić ga klasificira kao *Attestatio iudicum Paghi de possessione Loni et Nevalea pro Arbensibus*.³³ Smičiklas ga također objavljuje³⁴ među više sličnih svjedočanstava o pripadnosti Luna i Novalje rapskom kneštvu,³⁵ a što ih je preuzeo iz Ruićeva djela *Delle Rifflessioni Storiche* premda ih nema u *Paškom diplomatariju*. Ove testifikacije N. Klaić također drži falsifikatima.³⁶ Skupini spomenutih testifikacija pripada i ona koju Ruić prepisuje iz autografa u rapskoj riznici te donosi s regestom *Testificatio salinarum Nevaliae pro Arbensibus*, a datirana je u 1215. godinu.³⁷

Među dokumentima iz rapske riznice je i isprava čiji sadržaj Ruić određuje kao *Positio confinium inter Arbenses et Jadrenses qui occupaverunt insulam Paghi* iz 1289. godine,³⁸ kao i ona s regestom *Confirmatio confinium inter Arbenses et Jadrenses in insula Paghi* iz 1292. godine.³⁹ Ta dva dokumenta pripadaju skupini ključnih za povijest otoka Paga i njegov položaj između Zadra i Raba. Bilježe rezultate parnice vođene između Zadra i Raba za Lun i Novalju koju su Rabljani dobili temeljem predočjenja raznih dokumenata, pa i onih naprijed ocijenjenih falsifikatima. Upravo zato su kao takvi ušli u literaturu i nazvani su rapskim falsifikatima.

U prvom, danas i jedinom poznatom, svesku *Paškog diplomatarija* zadnja priložena je isprava koju je također Ruić na pergameni našao u rapskoj riznici. Protest je to rapskog sindika Hermolaja de Hermolao od 19. rujna 1372. godine uložen zbog priključenja Zadru paškog kneštva, ali i Novalje.⁴⁰ Za Ruića oni su bili važno povijesno svjedočanstvo za prošlost njegova otoka, a sam nije ulazio u njihovu valorizaciju, nego ih je uredno, na razini svoga vremena i obrazovanja, upisao u ono što je držao važnim dokumentima za svoj otok.

Drugu skupinu dokumenata iznimno važnih za povijest Paga predvodi privilegij kralja Bele IV. Pažanima, isprava nazivana *Magna charta Paga*, a koju Ruić kvalificira kao *Privilegium speciosissimum concessum Paghensibus a rege Bela IV*.⁴¹ Dakle, Ruić ovu povlasticu smatra osobito vrijednom. Navodi da ju je preuzeo iz apografa, što znači vjerodostojne kopije (*ex apographo c. 1718. ex authentico apud*

³¹ *Legum, statutorum*, 12-14; CD II, 151-153.

³² KLAJĆ, N. 1955b, 53-54.

³³ *Legum, statutorum*, 15.

³⁴ CD II, 368.

³⁵ CD II, 366-368.

³⁶ KLAJĆ, N. 1955b, 52-53.

³⁷ *Legum, statutorum*, 18-19; CD III, 136.

³⁸ *Legum, statutorum*, 23-32; CD VI, 634-640.

³⁹ *Legum, statutorum*, 28-38; CD VII, 89-94.

⁴⁰ *Legum, statutorum*, 71-75; CD XIV, 435-437.

⁴¹ *Legum, statutorum*, 19-23; CD IV, 220-222.

Mirchovich). Tako, naime, Ruić odčitava ono što je u ovjeri pri prijepisu 1718. godine naveo notar Kristofor Mirković, koji kaže da je dva slična primjerka – jedan koji je notar Kristofor Bilinić prepisao i ovjerio te drugi koji je pronašao kod primicerija i kanonika Antona Mirkovića – savnio i prepisao 20. travnja 1718. godine.⁴² Ovaj privilegij izazivao je mnoge nesuglasice u historiografiji. Posebnu mu je pozornost posvetio S. Antoljak trudeći se dokazati njegovu autentičnost.⁴³ Isprava je to koja bi trebala Pagu biti potvrda samostalnosti koju je dobio od ugarsko-hrvatskog kralja Bele IV. za tobože pruženo utočište pri bijegu pred Tatarima. No, M. Suić je u svojoj monografskoj obradi paške povijesti izrazio čuđenje zašto se Pažani prilikom ponovnog dolaska u „vlast Venecije zajedno sa Zadrom i Rabom ... nisu pozvali u odbranu svoje samostalnosti na Belin privilegij, koji su tek prije tri mjeseca bili dobili”.⁴⁴ N. Klaić ovu Belinu povlasticu uvrštava među tzv. paške falsifikate,⁴⁵ zajedno s još nekima koje donosi Ruić u *Paškom diplomatariju*. Radi se o dokumentu od 23. listopada 1376. godine kada pred kraljem Ludovikom paški poslanici iznose optužbe protiv Zadra.⁴⁶ Uz regist koji glasi *Privilegium regis Ludovici quo Paghenses liberantur a dominio Jadransium* i nalazi se ispred teksta isprave na margini je navedeno da je Ruić prijepis napravio prema primjerku iz splitskoga kaptolskog arhiva (*ex archivio capituli Spalatensis*), i to iz transumpta Splitskog kaptola učinjenog 14. travnja 1396. godine⁴⁷ u Splitu koji je, ponovno zajedno s Ludovikovom ispravom, transumiran 14. prosinca 1446. godine⁴⁸ u novu ispravu istog kaptola te ovjeren 1580. godine od Jakova Petra Martinova, splitskog kanonika i notara te kancelara splitskog nadbiskupa Jakobina,⁴⁹ kao i paškog notara Ivana Jadručića.⁵⁰ Na tom ovjerovljenju potpisan je paški knez Nikola Badoer koji je na toj dužnosti bio od 1579. do 1581. godine.⁵¹ Ostaje ipak nejasno gdje se nalazila ta isprava u Ruićevo vrijeme – u splitskom kaptolskom arhivu ili u nekoj paškoj instituciji. U svezi s tim zanimljiva je opaska M. Granića da ju je pronašao u privatnom vlasništvu,⁵² što osporava mišljenje N. Klaić koja je i Ludovikov privilegij i splitske transumpte držala falsifikatima.⁵³

⁴² *Legum, statutorum*, 22-23.

⁴³ ANTOLJAK 1949, 115-142; 1952, 183-186. S. Antoljak se osvrće na sva dotadašnja mišljenja o paškoj ispravi.

⁴⁴ SUIĆ 1953, 39.

⁴⁵ KLAJĆ, N. 1955b, 43-53.

⁴⁶ *Legum, statutorum*, 68-69; CD XIV, 238-239.

⁴⁷ *Legum, statutorum*, 67-69; CD XVIII, 107-108.

⁴⁸ *Legum, statutorum*, 65-71.

⁴⁹ Splitski nadbiskup Jakobino Badoer bio je podrijetlom Mlečanin i na splitskoj nadbiskupskoj stolici sjedio je od 1439. do 1451. godine.

⁵⁰ Ivan Jadručić je živio krajem XVI. i početkom XVII. stoljeća (ANTOLJAK 1952, 185).

⁵¹ ANTOLJAK 1952, 185.

⁵² GRANIĆ 1987, 245, bilj. 50.

⁵³ KLAJĆ, N. 1955b, 37-42.

Osim ove dvije glavne skupine dokumenta koji prikazuju pašku povijest s pozicija dviju zainteresiranih strana, rapske i one paške, a mogu se ubrojiti u krunska svjedočanstva o paškoj prošlosti – tako su ih smatrale te strane – Ruić je donio i više drugih relevantnih, u užem smislu diplomatskih, dokumenata, kao i zapisa koji to nisu, iz literature ili iz arhiva drugih paških institucija, poglavito crkvenih.

Tako je iz Lučića-Luciusa – kako je zabilježeno na margini *ex Lucio* s navodom knjige (*l.*) i poglavlja (*c.*) – preuzeo dokument Henrika Dandola iz 1203. godine (*Quietatio canonis pheudalis pro Rogerio Mauroceno comite Kessae*),⁵⁴ zapis o razaranju Kise (*Destructio castri Kessae*),⁵⁵ zatim ispravu datiranu 3. travnja 1205. kojom mletački dužd Petar Ziani potvrđuje Pag baštinicima Rogerija Maurocena (*Questio inter heredes Rogerii Mauroceni et Arbenses de quibusdam molestiis*),⁵⁶ dokument osorske kneginje Darije iz 1212. godine (*Arbenses cessione pheudatarii acquirunt jurisdictionem in Chissa et suis pertinentiis*)⁵⁷ kao i bilješku o istome (*Confirmatio ipsiusmet cessionis*)⁵⁸ i genealoško stablo Maurocena, kneževa Raba i Paga, izrađeno po Lučiću-Luciusu.⁵⁹

U načelnikovom arhivu Ruić je pronašao više dokumenta. Uz prvi iz 1352. godine (*Puncta pactorum factorum inter commune Venetiarum et commune Paghi super facto salis veteris*)⁶⁰ navodi da ga je preuzeo *ex archivio praetorio in quodam quinterno Ballelli Veneris comitis Paghi de anno 1352*. Ovdje se ne radi o integralnom dokumentu nego o jednom sažetku sadržaja iz više isprava kojima se reguliralo iskorištavanje paških solana između Venecije, Paga i Zadra.⁶¹ Iz iste knjižice preuzeo je i sljedeći dokument koji nosi regist *Iudices Paghi antiquitus in proferendis sententiis habebant votum deliberativum cum domino comite* od 9. srpnja 1352. godine.⁶² Nakon toga slijedi *Ritus antiqui deliberationis rerum ad incantum* od 28. prosinca 1351. godine⁶³ koji se također vrlo vjerojatno nalazio u istom arhivu, ali nema zabilježbe o tome na margini. Iz istog arhiva Ruić je prepisao i *Sumptus antiqui camerae communis Paghi* bez navoda godine,⁶⁴

⁵⁴ *Legum, statutorum*, 15-16; CD III, 26.

⁵⁵ *Legum, statutorum*, 16.

⁵⁶ *Legum, statutorum*, 16; CD III, 47. Zbog neslaganja godine i indikcije u dataciji s godinom izbora (1206.) dužda Petra Zianija isprava se smatra sumnjivom.

⁵⁷ *Legum, statutorum*, 17; CD III, 110-111. Zanimljivo je da Ruić donosi točnu godinu (1212.) iako je kod Lučića-Luciusa ona pogrešno navedena (1202.).

⁵⁸ *Legum, statutorum*, 17; CD IV, 12.

⁵⁹ *Legum, statutorum*, 18.

⁶⁰ *Legum, statutorum*, 48-49.

⁶¹ CD XII, 92-96.

⁶² *Legum, statutorum*, 49-51; CD XII, 112.

⁶³ *Legum, statutorum*, 52-53.

⁶⁴ *Legum, statutorum*, 54-61.

kao i *Actus, quo probatur existentia capituli et ordo canonicorum Paghi* iz 1367. godine.⁶⁵

Ruić je donio i zanimljive popise uglednika iz paške prošlosti očito sastavljene na temelju povijesnih vrela, pa i diplomatskih. Tako iz bilježaka notara Kristofora Bilinića prenosi *Nomina domorum nobilium Jadrae quae reperiebantur anno MCCLXXXIII*.⁶⁶ Također je donio *Series rectorum Venetorum in Pago ejusdem saeculi* i *Series rectorum Jadertinorum in Pago ejusdem saeculi*.⁶⁷

Još je nekoliko dokumenata Ruić objavio, a čuvaju se i tiču više paških crkvenih institucija. Iz arhiva župne crkve u Vlačićima Ruić je donio notarsku ispravu datiranu 30. studenoga 1272. godine sa sažetkom *De gais et pascuis villae Vlasich inter plebanum et homines dictae vilae ex una et Vitum Cadulini de Jadra ex altera conventio*.⁶⁸ Iz arhiva samostana sv. Margarite u Pagu Ruić je prema vlastitim navodima (*ex authographo asservatur apud moniales sanctae Margaritae Paghi, ex authentico asservatur in dicto monasterio, ex authentico apud moniales asservatur*) preuzeo sigurno tri dokumenta, a jedan vjerojatno jer je uz njega navod samo *ex authentico* bez lokacije. Jedna je isprava datirana 15. rujna 1311. s Ruićevim registom *Patritii Veneti ad regimen insulae Paghi*.⁶⁹ Drugi dokument je zapis od 14. travnja 1316. sa sažetkom *Votum commune ad honorem sanctorum Fabiani et Sebastiani*, potvrđen 18. kolovoza 1699. godine od notara Kristofora Bilinića.⁷⁰ Treća isprava se odnosi na podizanje i osnivanje samostana sv. Margarite u Pagu (*Erectio et destructio monasterii monialium sanctae Margheritae de Pagho*) iz 1318. godine,⁷¹ a četvrta (*Dotatio ejusdem monasterii*) izdana 18. kolovoza 1321. godine odnosi se na obdarivanje istoga samostana.⁷²

Upravo zbog gore iznesenih podataka zabilježenih u Ruićevu *Paškom diplomatariju*, omogućeno je rekonstruirati sudbinu nekih važnih paških isprava tijekom vremena, posebice s obzirom na njihovu tradiciju, pa tako i autentičnost.

U Državnom arhivu u Zadru nalazi se i rukopis od 215 folija pod naslovom *Privileggi della Magnifica Comunita di Nona*, dakle diplomatarij s dokumentima koji se odnose na grad Nin.⁷³ Smičiklas se njime koristio i preuzimao je isprave

⁶⁵ *Legum, statutorum*, 61-62. U Guratovom prijepisu pogrešno je navedena godina (MCCCL), ali je ona točna u Ruićevu rukopisu *Delle Rifflessioni Storiche*, pa se može pretpostaviti da je Gurato pogrešno prepisao iz Ruićeva predloška.

⁶⁶ *Legum, statutorum*, 39-40.

⁶⁷ *Legum, statutorum*, 62-64. Radi se o XIV. st. točnije popis obuhvaća razdoblje do 1409. godine. A ono *ejusdem saeculi* odnosi se na prethodni dokument koji je bez točne datacije ali uz napomenu *saeculo decimoquarto*.

⁶⁸ *Legum, statutorum*, 41.

⁶⁹ *Legum, statutorum*, 41-42.

⁷⁰ *Legum, statutorum*, 42-43.

⁷¹ *Legum, statutorum*, 43-45; VIII, 518-519.

⁷² *Legum, statutorum*, 45-48; CD IX, 24-26.

⁷³ Signatura rukopisa je: DAZd, Spisi grada Nina, Libro quarto.

iz njega, a rukopis je smjestio u XVII. stoljeće,⁷⁴ i nije ga pobliže odredio osim što se ogradio da prijevodi isprava nisu dobri. Međutim, uz navedeni naslov je i bilješka koja ovu zbirku povijesnih vrela pripisuje M. L. Ruiću: *Ex codicibus manuscriptis eadem lingua exemplavit Marcolaurus Ruić notarius Paghensis*.⁷⁵ Taj pozamašan rukopis zaslužuje vrlo pomnivo proučavanje jer nam nisu jasne sve okolnosti nastanka. Sadrži različite vrste isprava od XIII. do kraja XVIII. stoljeća (1800. godine) koje nisu poredane kronološki, a pisane su latinskim i talijanskim jezikom. Na kraju se nalazi vrlo specifično kazalo (*Indice del Contenuto in Libro leggi della mag. Comunit' di Nona*) s registima dokumenata tematski grupiranim.⁷⁶ Ninski diplomatarij je prepisalo više osoba. Prvi, veći dio diplomatarija (prijevodi isprava, privilegija, dukala, terminacija) ovjerio je zadarski notar Petar Ferrari-Cupilli (1763.-1775.),⁷⁷ a dodatak su ovjerali drugi zadarski notari: Petar Pavao Coltellini (1777.-1817.) i Dominik Castelli (1777.-1812.).⁷⁸ Isprave u tom diplomatariju nemaju regeste kao što ih imaju one po diplomatskim pravilima napravljene u *Paškom diplomatariju* nego samo naznaku tipa: kraljevski privilegij, duka, terminacija, a nije navedeno niti odakle je preuzet tekst, osim što ovjera notara P. Ferrari-Cupillija svjedoči o tome da su preuzete iz knjige ninske komune. Diplomatarij počinje uvodom, odnosno sumarnim prikazom povijesti grada Nina i njegove crkvene organizacije s tradicionalno uvriježenim tumačenjem da su Ambroz i Asel učenici apostola. Prvi navedeni integralni dokument je privilegij kralja Bele od 26. kolovoza 1244. kojom su potvrđene slobodine dane Ninu od kralja Andrije.⁷⁹

Nakon ovog dokumenta za ninsku povijest vrlo važnog (inače se original !/ nalazi u Veneciji), slijedi onaj od 16. kolovoza 1266. u potvrdnici kralja Stjepana od 25. lipnja 1272., a banska je povlastica ninskom biskupu.⁸⁰ Uz pojedine isprave nekom kasnijom rukom je dodana bilješka LR, odnosno *Liber Rubeus* i navod stranica. Tu se radi o uspoređivanju ovog diplomatarija s diplomatarijem Ninske biskupije koji je sastavio biskup Franjo de Grassis, a obradio J. Kolanović.⁸¹ Za ovaj Ruiću pripisani ninski diplomatarij na temelju dosadašnje, ne još dostatne analize, nije moguće potvrditi da ga je sastavio baš on. Moguće je da je on napravljen pod njegovim vodstvom, a za interes novih ninskih plemića i u trenutku ulaska austrijske vlasti u Nin. Naime, zadarski notari Dominik Castelli

⁷⁴ CD III, 52.

⁷⁵ GRANIĆ 1980, 315, bilj. 80.

⁷⁶ *Privileggi*, fol. 211-215.

⁷⁷ Petar Ferrari-Cupilli bio je zadarskim notarom od 1763. pa do 1775. godine (GRANIĆ 1985, 170).

⁷⁸ GRANIĆ 1985, 172-173.

⁷⁹ *Privileggi*, 5^r-9^r; CD IV, 240-241.

⁸⁰ *Privileggi*, 9^v-11^v; CD V, 390-391, 637-638.

⁸¹ KOLANOVIĆ 1969, 485-528.

i Petar Pavao Coltelli bili su novoprimitljeni ninski plemići,⁸² pa možda začetak stvaranja ovog diplomatarija treba potražiti u tom društvenom sloju, kao i u njihovoj potrebi da sačuvaju stečena plemićka prava – kada ninski sudac-upravitelj Franjo Zanki podnosi izvješće o uređenju ninske komune 1802. godine i u njemu ističe plemićke konstitucije, prava i privilegije i uz to prilaže popis 46 plemićkih obitelji iz Nina među kojima su Ruić, Castelli, Coltelli i drugi.⁸³ U tom slučaju razumljivo je zašto je ovaj, ninski diplomatarij sasvim drukčije koncipiran nego paški koji zadovoljava pravila diplomatike i egdotike kao posebne pomoćne povijesne znanosti što se bavi izdavanjem diplomatske građe. Ipak, unatoč tome rukopis je dragocjen za proučavanje povijesti Nina i njegove okolice, a u njemu ima dokumenata koji još nisu integralno objavljeni. M. Novak-Sambrailo ga je koristila za studiju o Ninu pod mletačkom vlašću.⁸⁴

Na temelju iznesenoga možemo zaključiti da je bavljenje diplomatskom gradom bilo Ruiću vrlo važan segment kako znanstvenog tako i javnog djelovanja uopće. U svakom slučaju Pag, a možda i Nin trebaju mu biti zahvalni zbog toga. Ne bismo se mogli složiti sa Smičiklasom da Ruić s dokumentima postupao kao Farlati. Držimo da je u tzv. egdotičkom smislu otišao korak dalje od njega (misleći pritom na *Paški diplomatarij*), te da ga treba uvažiti kao jednu, početnu kariku koja je u lancu prikupljača građe koji se javljaju tijekom XIX. stoljeća, odnosno zajedno s Kukuljevićem, a kao prethodnica Račkom, Smičiklasu i krugu oko Akademije.

⁸² Dominik Castelli primitljen je u ninsko plemstvo 26. VIII. 1775., a Petar Pavao Coltelli 28. X. 1793. godine (GRANIĆ 1985, 172-173).

⁸³ MAŠTROVIĆ 1969, 196-197.

⁸⁴ NOVAK-SAMBRAILO 1969, 157-189.

IVAN KUKULJEVIĆ SAKCINSKI I POČECI SUSTAVNOG PRIKUPLJANJA I IZDAVANJA POVIJESNIH VRELA

U nizu hrvatskih povjesničara – od Tome Arhidakona, preko Ivana Lučića-Luciusa, Adama Baltazara Krčelića, Jurja Rattkaya do Franje Račkoga, utemeljitelja hrvatske moderne historiografije – Ivanu Kukuljeviću pripada mjesto među velikom četvorkom (uz njega to su Šime Ljubić, Matija Mesić i Franjo Rački). Prvi je započeo rad na sustavnom prikupljanju povijesne građe svih vrsta: diplomatske, epigrafske, arheološko-spomeničke.¹ Franjo Rački je ocijenio da je upravo Ivan Kukuljević prvi poslije 1835. godine hrvatsku historiografiju „prenio na naučnu podlogu iznoseći na svjetlo povjestne spomenike i osnivajući povjestna istraživanja na izvorih”.² Na rad s dokumentima Kukuljevića su motivirali njegovo domoljublje i interes za europsku politiku, odnosno pokreti u Europi: nakon napoleonskih ratova budi se nacionalna svijest europskih naroda s namjerom da se na temelju spoznaje vlastite prošlosti trasira put kroz nacionalne države u budućnost. Javlja se velik interes za povijest vlastitog naroda koji započinje istraživanjem povijesnih vrela i najbolje je osmišljeno u njemačkim zemljama kroz projekt *Monumenta Germaniae historica* (MGH) 1819. godine.

Hrvatska u prvoj polovini XIX. st. nema svojih ustanova koje bi pokrenule sličan projekt, ali je prisutna snažna nacionalna svijest, osobito kod pojedinaca kao što je I. Kukuljević Sakcinski, koja se nastoji artikulirati kroz Hrvatski sabor. U Saboru Kraljevina Hrvatske i Slavonije 1836. osniva se Odbor za prikupljanje isprava na kojima se temelji državno pravo Hrvatske.³ U tom odboru kao mlađi zastupnik sudjeluje Ivan Kukuljević kojega više od vojničke karijere, za koju se bio školovao, zanima hrvatska povijest.⁴ Njemu Hrvatski sabor 1847. godine povjerava zadaću skupljanja i objavljivanja diplomatskih i drugih vrela kojima se podupiru „hrvatske pravice”.⁵ Knjiga „pravica” služila bi kao argumentacija u parlamentarnim bitkama za hrvatsku samostalnost i državnost. Rad na tom projektu omeli su događaji 1848. godine, kao i zbivanja potom. Netom nakon pada apsolutizma Kukuljević je postao članom Banskog vijeća. No, ono je već u vrijeme Bachova apsolutizma izgubilo svoje ingerencije te je Kukuljeviću, kao i ostalim hrvatskim intelektualcima, umjesto političke borbe za samostalnost pre-

¹ SMIČIKLAS 1892, 110-204; ŠIDAK 1974, 5-29; SIROTKOVIĆ 1995, 729-739; ANTOLJAK 2004, 394-415; te u cijelosti: *Zbornik o Ivanu Kukuljeviću Sakcinskom* (2011.).

² RAČKI 1885, 273-274.

³ SIROTKOVIĆ 1995, 730.

⁴ SIROTKOVIĆ 1995, 730; ANTOLJAK 2004, 395.

⁵ ANTOLJAK 2004, 403-405.

ostala borba s dokumentima. Stoga se okreće sustavnom sakupljanju povijesnog gradiva, ali i književne građe.

Kukuljević 1850. osniva *Društvo za pověstnicu jugoslavensku i starine* kojemu je svrha istraživanje, otkrivanje, sakupljanje i čuvanje starina i stvari za „domaću pověstnicu”,⁶ a rad *Društva* moralno i materijalno podupire ban Jelačić. Da bi proveo povjereni zadatak, Kukuljević pokreće 1851. časopis *Arkiv za pověstnicu jugoslavensku* koji prati rad Društva i tako okuplja prvu generaciju hrvatskih povjesničara, već spomenute: Š. Ljubića, M. Mesića i F. Račkog. Kukuljević ističe da je hrvatska povijest zanemarena kod Hrvata kao kod nijednoga drugog naroda. Svrha istraživanja povijesti za njega jest u tome „da možemo ... kroz buduća kritička savršena historička djela naš narod dovesti do spoznaja samog sebe, da mu možemo dati pravac za buduća njegova djela, te da možemo probuditi u njemu onaj ponos narodni bez kog velikih djela nigdje nema (...)”.⁷

Do 1875. izašlo je ukupno dvanaest svezaka ovog časopisa, a tada se ugasio jer ga Sabor više nije podupirao. Godine 1878. ugasilo se i *Društvo za pověstnicu jugoslavensku i starine* jer su u međuvremenu zaživjele ustanove koje su preuzele inicijalnu ulogu *Društva* i časopisa.⁸

Rad *Društva* i izlaženje *Arkiva* osobito je bilo bitno u vrijeme Bachova apsolutizma do 1860., tj. do njegova kraja. Kukuljević je kroz *Arkiv* razradio sustav prikupljanja gradiva, odnosno uspostavio mrežu istraživača-pojedinaca koji su revno odgovarali na pitanja postavljena u *Arkivu*. Naime, u prvom svesku *Arkiva* objavljena su *Pravila Društva* u kojima je navedeno da treba, među ostalim, sakupljati pod C) „darovna pisma i svake vrsti listine” i pod I) opis „pojedinih pokrajinah, predelah, župah, gospoštinskih mestah i njihovih međah (*statutoriae et reambulatoariae litterae*)”.⁹ Uz *Pravila* objavljen je i prigodni upitnik, a 15. pitanje glasilu je: „Ima li u vašoj okolici kakovih arhivah ili pismenih sbirkah ili pako pojedinih starih poveljah (diploma), rukopisah, knjigah itd., u kojem god jeziku?”¹⁰ M. Sabljari¹¹ bio je važna karika između ljudi na terenu i *Arkiva*, posebno za materijalne ostatke.

Sam pak Kukuljević, slijedom navoda kod Luciusa i Farlatija, krenuo je u obilasku arhiva po zemlji i inozemstvu. S tih istraživanja objavljivao je izvješća u *Arkivu*. Već u brojevima 3. i 4. *Arkiv* donosi Kukuljevićeva izvješća s istraživanja po Dalmaciji, zatim Napulju, Rimu, Veneciji i Beču.¹²

⁶ ŠIDAK 1974, 9; HOLJEVAC 2001, 187-200.

⁷ ŠIDAK 1974, 9.

⁸ ŠIDAK 1974, 10.

⁹ KUKULJEVIĆ SAKCINSKI (i sur.) 1851, 238-239.

¹⁰ KUKULJEVIĆ SAKCINSKI 1851b, 241-243.

¹¹ O M. Sabljaru i drugim suradnicima *Arkiva* v. ANTOLJAK 2004, 375-378.

¹² ŠIDAK 1974, 11.

Nakon 1860. aktualiziran je rad na prikupljanju i objavljivanju „hrvatskih pravica”, pa Kukuljević odluku Sabora iz 1847. sada u novim okolnostima nastoji na brzinu realizirati. I zaista, već 1862. izlaze tri sveska edicije *Jura Regni Croatiae, Dalmatiae et Slavoniae* s dokumentima kojima se dokazuje hrvatsko državno pravo.

Prvi svezak *Jura* sadrži 277 isprava. Počinje s ispravom kneza Trpimira koju Kukuljević datira 837. godinom, a završava dokumentom iz 1790. godine. Jezgru sveska diplomatske građe čine sve povlastice Kraljevstva (*privilegia regni*) iz tzv. *cista regni*, škrinje povlastica koja se nalazi u tada Zemaljskom arhivu, a koju je 1677. poklonio arhivu protonotar Ivan Zakmardy, te one objavljene kod Lučića-Luciusa, Farlatija i Krčelića. U drugom svesku sabrani su saborski spisi od 1273. do 1848. godine, a u trećem zakonski članci prihvaćeni na Saboru.¹³ Djelo je Kukuljević posvetio „preljubljenj domovini i hrvatskom narodu”.¹⁴ Kukuljević je istaknuo da je građa odabrana sa svrhom da se dokaže pravo Hrvata na vlastitu državnost, a metoda koju je primijenio bila je ta da je tražio original, a ako ga nije našao upotrijebio je prijepis. Ova je metoda i danas na snazi i logičan je egdotički postupak.

Nakon što je obavio zadatak što mu ga je bio povjerio Sabor, a i kao rezultat cjelokupnog rada na prikupljanju građe, Kukuljević kreće u objavljivanje *Diplomatičkog zbornika Kraljevine Hrvatske s Dalmacijom i Slavonijom*. Prvi svezak edicije *Codex diplomaticus Regni Croatiae, Dalmatiae et Slavoniae* izlazi 1874., a drugi 1876. godine.¹⁵ U Predgovoru I. sveska Kukuljević se poziva na saborsku odluku iz 1847. te kaže:

Ima tomu više od dvadeset i šest godina, što je 13. člankom hrvatskoga sabora godine 1847. zapao mene častni nalog, da za moći razjasniti tamnu prošlost naroda hrvatskoga, sabiram izprave i listine protežuće se na povijest Kraljevine Hrvatske, Dalmacije i Slavonije.¹⁶

U prvom svesku je objavio 269 listina od 503. do 1102. godine, a dvije godine kasnije izašao je drugi svezak s građom XII. stoljeća. Edicija je bila opremljena znanstvenim aparatom kao što su numeracija listina, regest, indeksi imena i stvari.

No, ipak u trenutku kada je Kukuljević počeo sakupljanje i pripreme za objavljivanje diplomatskog gradiva, nije još bilo razrađene egdotičke metode, odnosno pravila kako ga priređivati i objavljivati. Naime, od početka rada na prikupljanju gradiva do knjige spremne za objavu prošlo je puno godina, osnovane

¹³ *Jura Regni Croatiae, Dalmatiae et Slavoniae, Lectori benevolo*, s. p.; SIROTKOVIĆ 1995, 733-734.

¹⁴ “usibusque peramatae Patriae et nationis Croatiae dedicarem” (*Jura regni Croatiae, Dalmatiae et Slavoniae, Lectori benevolo*, s. p.).

¹⁵ ANTOLJAK 2004, 405-407.

¹⁶ *Codex diplomaticus Regni Croatiae, Dalmatiae et Slavoniae* (ed. Kukuljević Sakcinski) I (predgovor).

su u Hrvatskoj prve kulturno-znanstvene ustanove, odškolorani su povjesničari i Kukuljevićev je *Diplomatički zbornik* u trenutku objavljivanja već zastario. F. Rački, Kukuljevićev učenik, prošao je škole, priklonio se njemačkoj egdotičkoj metodi što ju je bio iznio Th. Sickel u predgovoru ediciji *Diplomatum imperii tomus primus* 1873. godine, i temeljem ovdje razrađenih i iznesenih egdotičkih načela vrlo oštro kritizirao Kukuljevićevu ediciju. U članku pod naslovom „Obznana” objavljenom u *Radu JAZU* (sv. XXVII) Rački je iznio niz primjedbi na Kukuljevićev *Codex*, i to s aspekta paleografije, diplomatičke procjene, kronologije kao i samog odabira dokumenata, odnosno vremenskog i teritorijalnog obuhvata građe itd.¹⁷ Kritizirao ga je i Th. Sickel.¹⁸ Kukuljević je bio povrijeđen te je odgovorio vrlo emotivno u *Arhivu* XII. posljednjem njegovom svesku.¹⁹ Iznio je pozadinu kritike svoga djela „od jednog bečkog učenjaka”,²⁰ a mislio je na spomenutog Th. Sickela i držao je da je presudna bila činjenica da je Akademija 1872. Račkom povjerila da izda dokumente za razdoblje hrvatskih narodnih vladara. Iako su primjedbe Račkoga i Sickela bile opravdane i s njihova i s današnjeg stajališta, ipak se ne smije zaboraviti Kukuljevićeva polazna točka. Naime, sam je naglasio da je njegov cilj bio „da brzo zadovolji velikim i gorućim potrebama svoga naroda, a da konačno proučavanje prepušta budućnosti”.²¹ Ne smije se zaboraviti da Kukuljević nije bio obrazovani povjesničar nego hrvatski domoljub i političar i da su ga vrijeme i struka kojoj je sam mnogo dao nadvladali. Bile su to godine kada je morao ustuknuti pred novim valom obrazovanih povjesničara kao što je poglavito bio Franjo Rački, ali i samih ustanova koje su sada u novim okolnostima mogle na čvrste temelje postaviti rad na istraživanju hrvatske povijesti. Mislim pritom na JAZU koja pokreće ediciju *Monumenta spectantia historiam Slavorum meridionalium* (MSHSM) sličnu po strukturi ediciji MGH, Franju Račkog koji obnaša sve najvažnije funkcije u njoj koje nose rad na istraživanju hrvatske povijesti kao što je njezin Razred, Odbor za izdavanje vrela, časopisi *Rad* i *Starine*, a i na mlađe obrazovane povjesničare.

Kukuljević je također započeo prikupljati diplomatičku građu pisanu glagoljicom i hrvatskim jezikom te već 1863. izdao *Acta Croatica* s 337 isprava.²²

Kukuljević je, skupljajući svu spomeničku baštinu koja predstavlja nacionalni identitet Hrvata i sama po sebi je povijesno vrelo, veliku pozornost posvetio natpisima.²³ Uz prvi svezak *Diplomatičkog zbornika* objavio je 11 epigrafskih

¹⁷ RAČKI 1874b, 194-211.

¹⁸ ŠIDAK, 1974, 21-23; SIROTKOVIĆ 1995, 736-737; ANTOLJAK 2004, 407.

¹⁹ KUKULJEVIĆ SAKCINSKI 1875, III-118.

²⁰ KUKULJEVIĆ SAKCINSKI 1875, III.

²¹ SMIČIKLAS 1892, 186-187; SIROTKOVIĆ 1995, 737.

²² SIROTKOVIĆ 1995, 736; ANTOLJAK 2004, 404-405.

²³ O Kukuljeviću kao epigrafičaru v. ŠIDAK 1974, 28; MATIJEVIĆ SOKOL 1996c, 85-90.

spomenika iz vremena samostalnih vladara hrvatskih, a u predgovoru II. sveska *Diplomatičkog zbornika* objavio 12 natpisa koje datira u XII. st. No, objavio je i jednu knjigu s natpisima od XII. do XIX. stoljeća: *Nadpisi sredovječni i novovječni na crkvah, javnih i privatnih sgradah it. d. u Hrvatskoj i Slavoniji* (1891.), a priredio i rukopis s natpisima iz Istre, s Krka, Cresa i Paga uz dodatak tršćanskih epigrafa pisanih uglavnom latinskim i talijanskim jezikom, ali i 99 glagoljicom. Rukopis se čuva u Arhivu HAZU. Među njima se nalazi i Bašćanska ploča te korespondencija Črnčića i Kukuljevića koji raspravljaju o ovom „čudnom spomeniku”. Inače Kukuljević je među prvima upoznao znanstvenu javnost s Bašćanskom pločom. Tako šalje Šafaříku u Prag 12. siječnja 1853. trostruki prijepis nadgrobnog natpisa iz crkve sv. Lucije kod Nove Baške na Krku da identificira pismo. Šafařík je u dilemi radi li se o tajnopisu (kriptografiji) ili starijem pismu koji je – kaže Šafařík „izgubljeni osnov glagolice”. Kukuljević je Bašćansku ploču pokušao datirati, pročitati je te ju je posjetio *in situ* u Jurandvoru.

Prvi je javnost u Hrvatskoj upoznao i s krstionicom s imenom kneza Višeslava. Na ovaj spomenik Kukuljevića je upozorio Josip Valentinelli, nadstojnik Marciane, član Društva za povjestnicu jugoslavensku. On mu je nabavio snimak „veoma zanimive krstionice iz dobe v. župana Višeslava od 9. stoljetja, što se nalazi u gradskome muzeu u Mletcih”. Kukuljević je opisuje, donosi natpis, a u imenu *dux Wissasclaus* prepoznaje velikog zahumskog kneza Višeslava iz kraja IX. i početka X. st. Nakon Kukuljevićeve objave porastao je interes za ovaj izuzetan spomenik tako da ga je u Veneciju išao pregledati i F. Šišić te ga je uz povjesničare umjetnosti datirao u početak IX. st., a na temelju vizitacija i poznatog zapisa Anonima Filipijana ubicirao u Nin.

Spomenik koji je marom Ivana Kukuljevića i drugih hrvatskih znanstvenika-domoljuba, ali i predloženih argumenata, dospio u Hrvatsku, danas se bez ikakvih argumenata, osim *ad hoc* smišljenih doskočica, pokušava brisati iz hrvatskog spomeničkog korpusa.²⁴

Na kraju možemo zaključiti da Kukuljevićeva uloga u početnom sustavnom sakupljanju povijesnih vrela odgovara vremenu i situaciji u Hrvatskoj tada, da je temelj svega onoga što će nastaviti njegov učenik F. Rački u novim društvenim okolnostima koji će – što je očekivano – nadići svog učitelja.

²⁴ Više o ovom pitanju v. MATIJEVIĆ SOKOL 2007b, 1-31.

ULOGA FRANJE RAČKOGA U IZDAVANJU POVIJESNIH VRELA

Već je F. Šišić naglasio da se znanstveni rad F. Račkoga „uglavnom kretao u dva smjera: objelodanjivao je nove izvore i pisao rasprave”.¹ Naime, osim pisanja znanstvenih rasprava sustavno objavljivanje povijesnih vrela držao je Rački primarnim zadatkom. Iako su povijesni spomenici utkani u velebna djela Ivana Lučića-Luciusa, oca hrvatske historiografije, pa i drugih njegovih sljednika: Farlatija, Krčelića, Mikoczja, a osobito prethodnika F. Račkoga, Ivana Kukuljevića Sakcinskog, djelatnost F. Račkoga² predstavlja bitan preokret na polju egdotike i općenito pristupa povijesnom gradivu. Potrebno je pritom spomenuti veliku ulogu Ivana Kukuljevića Sakcinskog, istinskog domoljuba koji je usmjeravao mladog Račkog prema povijesnim istraživanjima, naglašavajući potrebu sustavnog prikupljanja povijesnih vrela.³ Time je bio određen temeljni znanstveni put i smjer mladog svećenika prema arhivima i središtima gdje je – uz to mogao – steći najbolju naobrazbu. Na prvom mjestu to je bio vječni grad, naime Rim.

O odnosima Račkoga i Kukuljevića svjedoči njihova korespondencija iz senjskih i rimskih dana.⁴ U tim pismima raspravljaju o mnogim pitanjima koja se tiču svekolikih povijesnih spomenika jer je već mladi Rački bio suradnik u Kukuljevićevu časopisu *Arhiv za povjestnicu jugoslavensku*. Kako je tada Rački boravio na glagoljaškom području, sakupljao je i listine pisane glagoljicom te je napomenuo Kukuljeviću da bi se mogao izdati hrvatski diplomatar kao i da bi hrvatske listine trebalo prevesti na latinski jezik. No, ipak je izrazio i svoju dvojbu bi li to bila dobra zamisao.

Nakon Senja Rački odlazi u Rim, što je bila presudna prekretnica za njegov znanstveni rad. S jedne strane bogatstvo arhiva i knjižnica, kako Rima tako i drugih talijanskih gradova, a s druge strane mogućnost stjecanja specifičnih znanja za istraživanje vrela, odnosno svladavanje pomoćnih povijesnih znanosti po ocjeni F. Šišića napravile su „od Račkoga našega prvoga metodički obrazovana historika naučenjaka”.⁵ Rimske dane Račkoga od 1857. do 1860., točnije 32 mjeseca, vrlo je temeljito obradio Makso Pelozza u prigodi obilježavanja njegove 150. obljetnice rođenja.⁶ Po-

¹ *Priručnik izvora hrvatske historije* I, 99.

² Vidi bibliografiju radova F. Račkoga u: GULIN 1979, 283-322. Također usp. GROSS 2004; ANTOLJAK 2004, 456-514, na str. 514, bilj 2645. navedeni su najvažniji radovi o F. Račkom i njegovu životu i djelu.

³ ANTOLJAK 2004, 472-473.

⁴ O njihovu odnosu najbolje govore *Pisma Franje Račkoga pisana Ivanu Kukuljeviću iz Senja i Rima od g. 1856-1860.* objavljeno u: SMIČIKLAS 1895, 157-219.

⁵ ANTOLJAK 2004, 474.

⁶ PELOZZA 1979, 147-183.

mnjivim istraživanjem u arhivima ustanova koje su se vezivale uz Račkoga utvrdio je da je on stjecao potrebna znanja na više ustanova jer je poznata Vatikanska škola paleografije i diplomatike (*Scuola vaticana di paleografia e diplomatica*) otvorena tek 1884. godine. Tako je paleografiju i diplomatiku svladao na akademijama *dei Quiriti* i *della Religione Cattolica*, a arheologiju, odnosno epigrafiju na Pruskom arheološkom institutu čiji je postao i član. U isto vrijeme svoja je znanja provjeravao u praksi: s Theinerom je radio u arhivima Rima, ali i Napulja, pomažući mu u priređivanju za tisak edicije *Vetera monumenta historica Hungariam sacram illustrantia*, ali i dva sveska *Vetera monumenta Slavorum meridionalium historiam illustrantia*, od kojih se za drugi može držati da ga je uredio Rački.⁷

No, ujedno je to bio trenutak koji je doveo do razilaženja s Kukuljevićem, što se manifestiralo međusobnim javnim suprotstavljanjem 1874. godine kada je izašao iz tiska Kukuljevićev – u tom trenutku već zastarjeli – *Codex diplomaticus* pripreman više desetljeća. Naime, Rački je tih sedamdesetih godina XIX. st. bio već ugledan znanstvenik i u *Radu JAZU* (sv. XXVII) 1874. podvrgnuo je strogoj znanstvenoj kritici Kukuljevićev *Kodeks*. Kukuljević je kao diplomatičar bio samouk, a u vrijeme kada se sam počeo baviti prikupljanjem i objavljivanjem vrela još nije bila ni razrađena metoda izdavanja takve povijesne građe. Sama je recenzija Kukuljevićeve edicije iz pera Račkoga bila više od znanstvene prosudbe jer je Rački, slijedeći i propitujući niz egdottičkih pitanja, iznio osnovna načela kojih se treba držati pri pripremanju i objavljivanju diplomatičke građe. Ova su načela bila usklađena i pod utjecajem njemačke egdottičko-diplomatičke škole utemeljene u krugu izdavača oko *Monumenta Germaniae historica* (MGH). Naime, 1873. godine Theodor Sickel je u predgovoru diplomatičke zbirke *Diplomatum imperii, tomus I.* iznio pravila koja je Rački usvojio te u hrvatsku historiografiju, točnije diplomatičku egdotiku uveo tzv. kritičku ili interpretativnu metodu za razliku od diplomatičke. Znanstveni sraz Kukuljevića i Račkoga jest svojevrzni hrvatski *bellum diplomaticum* iz kojega se iznjedrila moderna hrvatska diplomatika.

Rački je Kukuljeviću zamjerio odabir građe s obzirom na prostorne (*ambitus*) i vremenske granice (*limites*), predbacio da nije kritički procijenio očigledne krivotvorine, ukazao na pogrešna kronološka rješenja, našao velike ortografske, gramatičke i općenito jezične pogreške koje su proizišle iz nedovoljnog znanja paleografije i latinskog jezika, ali i njihove primjene pri izdavanju gradiva. Što se tiče kronologije osobito je bila indikativna datacija Trpimirove isprave koju je Kukuljević temeljem indikcije stavio u 837., a Rački u već tradicionalnu 852. godinu. Osnovno egdottičko načelo koje je Rački ovom zgodom proklamirao bilo je da objavljivanjem „listina bude razumljiva”. Svoju kritičku ocjenu obrazložio je riječima: „ni je me ništa drugo vodilo, nego želja, da se ujedini u načelima, koja su drugdje usvojena, i po kojih bi se valjalo, kako scienim, i kod nas izdavati sta-

⁷ ANTOLJAK 2004, 473.

rodavne spomnenike naše, a osobito glede nas vriedi ona stara poslovica: *errando discimus*". Ukupna je pak ocjena bila da Kukuljevićev zbornik zadovoljava povjesničare, ali da nije potpuno uređen po pravilima diplomatike i paleografije.⁸ Povrijeđen, Kukuljević odgovara na izrečenu kritiku, smatrajući da je ona bila nepravedna jer je sam smatrao da će prva knjiga njegova kodeksa „dobro doći svakomu učenjaku, koji se bavi bud hrvatskom, bud u obće slovjenkom povješću”.⁹

Međutim, kolikogod se činile nepravedne kritike koje je formulirao Rački, ipak su s pozicije diplomatički i paleografski obrazovana znanstvenika, kakav je sam bio, one bile utemeljene, a uz to ukazale su na neminovnost da se obradi neiscrpne i neobično važne povijesne dokumentacije mora pristupiti organizacijski sustavno i metodički razrađeno.

Iako je veza Kukuljevića i Račkoga u početku bila zaista glavna inspirativna snaga mladomu Račkomu da se okrene prema istraživanju prošlosti i njezinih vrela, JAZU je kao institucija omogućila na potrebnoj razini zreloom Račkom osmišljavanje i realizaciju zacrtanih projekata. Novoj i najvišoj znanstvenoj instituciji hrvatskog naroda primarni cilj – uz rad na afirmaciji hrvatskog jezika – bio je prikupljanje i obrada diplomatičke i druge povijesne građe.¹⁰ Rački je ove dvije glavne zadaće *explicite* naglasio u svom nastupnom govoru kao predsjednik Akademije:

Stoga će Akademija s jednakom pomnjom i uztrajnosti sabirati i izdavati listine, kano gradnju za zbirku listina i povelja ili jugoslavenski diplomatar, nadalje domaće i inostrane naše poviesti tičuće se ljetopise i pisce za sbirku jugoslavenskih poviestničkih spomenika.¹¹

Naime, Rački kao predsjednik JAZU i kao povjesničar koji je u tijeku s najnovijim znanstvenim metodama upotrebljavanim u najrespektabilnijim „školama“ europskih središta, drži svojom glavnom zadaćom u hrvatskom znanstvenom prostoru osigurati uvjete za produktivan rad na povijesnim istraživanjima. Na tom tragu odmah po osnivanju JAZU po ugledu na MGH pokreće se slična serija koja bi mogla imati sve značajke prije spomenute njemačke edicije. To su *Monumenta spectantia historiam Slavorum meridionalium* sa svrhom da u podserijama: *Scriptores*, *Diplomata* (*Codex diplomaticus regni Croatiae, Dalmatiae et Slavoniae*), *Leges et Statuta*, *Comitia* objelodani sve skupine povijesnih vrela. Bitna je činjenica da je Rački i na čelu Akademijina *Filologičko-historičkog razreda*, a 1884.

⁸ RAČKI 1874b, 194-211.

⁹ KUKULJEVIĆ SAKCINSKI 1875, III-118.

¹⁰ Prva svečana sjednica Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti dne 28. srpnja 1867. II. Besjeda predsjednikova (= RAČKI 1867, 44-53); SMIČIKLAS 1895, 57.

¹¹ Prva svečana sjednica... (= RAČKI 1867, 49); SMIČIKLAS 1895, 57.

pokreće i *Odbor za izdavanje historičkih i juridičkih spomenika*. Oko Odbora i Franje Račkoga okupljale su se sve tadašnje snage hrvatskih znastvenika, kao što su Š. Ljubić, N. Nodilo, I. K. Tkalčić, R. Lopašić, T. Smičiklas. Osobita je pozornost posvećena projektu sustavnog istraživanja diplomatskih vrela u najširem smislu. F. Rački nalazi u Tadiji Smičiklasu (1843.-1914.) dostojnog izvršitelja te najvažnije Akademijine zadaće.

Koliku je i kakvu je važnost F. Rački pridavao povijesnim vrelima na kojima će se graditi povjesnica, vidi se iz njegova stava prema jednoj od prvih sinteza hrvatske povijesti. Naime, Tadija Smičiklas i sam svjestan važnosti dokumentarne podloge za rekonstrukciju povijesnih zbivanja, naglašava već u naslovu pri objavljivanju svoje *Poviesti hrvatske*¹² – koju je namijenio širim slojevima zato što ju je „rodio vapaj narodni”¹³ – da je nastala „po vrelih”. Također je u predgovoru prvom svesku koji je izašao 1882. godine naveo da je nastojao prikazati hrvatsku povijest „ne samo prema napredku nauke, kako se obično ište i od najboljih djela namjenjenih obrazovanoj publici, već sam i sam tražeći vrela netiskana i obradio ih za ovu knjigu”.¹⁴ Njegov učitelj F. Rački nije bio zadovoljan obavljenim poslom svoga učenika te je 1885., ocjenjujući dotadašnju hrvatsku historiografiju, izrazio žaljenje što u Smičiklasovoj *Poviesti hrvatskoj* „nisu glavna vrela navedena ili pod tekstom ili na kraju svake knjige”.¹⁵ Naglasio je da se još „imadu iznieti mnogi spomenici, bez kojih se nemože postaviti ruka na sastavljenje velikoga historičkoga djela, koje bi jednako iscrpivo i u jednako savršenom obliku hrvatskomu narodu prikazao cjelokupan prošli mu život. Prigotoviti gradju za takovo djelo glavna je i najslavnija zadaća naše akademije”.¹⁶ Ovakva ocjena Smičiklasove sinteze ujedno je ocjena čitave hrvatske historiografije jer je u tom trenutku upravo ona bila njezin najviši doseg. Čini se da strogost učitelja ipak nije na Smičiklasa djelovala kao ona upućena ranije Kukuljeviću, nego je kao poticaj utvrdila temeljni smjer budućeg djelovanja Tadije Smičiklasa, a to je rad na projektu izdavanja diplomatske građe do XV. stoljeća.

Sam pak Rački osobitu pozornost posvećuje najranijim hrvatskim vladarskim ispravama te objavljuje više kapitalnih rasprava s tog područja u *Radu Akademije*. „Iztraživanja u pismarah i knjižnicah dalmatinskih” (26/1874), „Hrvatska dvorska kancelarija i njezine izprave za vladavine narodne dinastije” (35/1876), „Stari priepisi hrvatskih izprava do XII. vieka prema maticam” (36/1876) kao i „Podmetnute, sumnjive i preradjene listine hrvatske do XII. vieka” (45/1878), „Izpravak k mojoj razpravi: *Podmetnute, sumnjive i preradjene listine hrvatske do*

¹² SMIČIKLAS 1882; 1879.

¹³ SMIČIKLAS 1882, X.

¹⁴ SMIČIKLAS 1882, V.

¹⁵ RAČKI 1885, 303.

¹⁶ RAČKI 1885, 312-313.

XII. vjeka“ (48/1879) su rasprave koje izlaze neposredno prije i nakon objavljivanja zbirke pisanih svjedočanstava poznate pod popularnim nazivom *Documenta*. Zbirka vrela i navedene rasprave možda su najsnažnije obilježile Račkoga kao povjesničara hrvatske narodne dinastije. Analiza najranije diplomatske građe dio je cjelovitog pristupa toj delikatnoj ostavštini proizašloj kao logičan rezultat na pripremanju za objavljivanjem temeljem najsuvremenijih metodoloških diplomatskih pristupa. Smičiklas se osvrnuo na takav pristup F. Račkoga najstarijem diplomatskom gradivu i izrazio je mišljenje da je šteta što spomenute rasprave nisu tiskane kao predgovor za *Documenta* jer bi onda „ova zbirka pred očima učene diplomatike dobila onaj oblik koji nas toliko veseli kod Delisla, Sic-kela i drugih”.¹⁷

Naime – kako je spomenuto u prethodnom članku – JAZU je 13. prosinca 1872. godine zaključila „da se imade sakupiti i izdati svakolika povjestna građa odnoseća se na doba hrvatskih vladalaca iz narodne hrvatske dinastije, t.j. do početka XII. vjeka” i F. Račkom je povjerila navedenu zadaću. Osim diplomatskog gradiva podrazumijevalo se da trebaju biti zastupljeni i spisi narativnog karaktera.¹⁸ Rezultat tog rada jest temeljno djelo hrvatske historiografije *Documenta historiae Chroaticae periodum antiquam illustrantia* izašlo 1877. godine kao sedmi svezak serije *Monumenta spectantia historiam Slavorum meridionalium* (MSHSM). U ovoj knjizi aktualnoj jednim svojim dijelom i danas objavljene su tri skupine pisanih vrela kako ih je Rački razvrstao. To su *Acta*, *Rescripta et synodalia* i *Excerpta e scriptoribus*. *Acta* i *Rescripta* jesu diplomatski spisi, odnosno isprave iz razdoblja ranoga srednjeg vijeka. Rački je naime poduzeo znanstvena istraživanja po arhivima dalmatinskih gradova gdje se nalazi najveći broj sačuvane povijesne građe. Osobito mjesto pripada arhivima crkvenih ustanova u Zadru, Trogiru i Splitu.¹⁹ Kako je ovaj posao unatoč Kukuljevićevom *Diplomatičkom zborniku* ipak bio pionirski posao ubrzo su se po objavljivanju zbirke vrela *Documenta* uočile neke pogreške i nedostaci kao, primjerice, izostavljanje nekih dokumenata neuočenih na vrijeme. Rački ih je objavljivao u XII. svesku *Starina*,²⁰ časopisu Akademije određenom upravo za objavljivanje manjih priloga izvornog gradiva.²¹ Metoda koju je Rački primijenio na diplomatskoj građi u *Documenta* postala je temeljna odrednica svakog kasnijeg rada, bilo pri priređivanju same građe bilo pri njezinoj prosudbi s diplomatsko-povijesnog aspekta, a ogledala se u oštrom kritičkom pristupu delikatnoj i prevažnoj građi

¹⁷ SMIČIKLAS 1895, 104.

¹⁸ ANTOLJAK 2004, 479.

¹⁹ Usp. iscrpno: *Documenta historiae Chroaticae*, ali i *Priručnik izvora hrvatske historije I*, 112-113; ANTOLJAK 2004, 479-482.

²⁰ MIKLOŠIČ – RAČKI 1880, 206-223.

²¹ ANTOLJAK 2004, 475-479.

s pozicija obrazovanog paleografa i diplomatičara. U trećem dijelu Rački je donio izvode iz izabranih pisaca franačkih, mletačkih, ugarskih, bizantskih koji se tiču najranijeg razdoblja hrvatske povijesti. U ovom slučaju služio se već objavljenim djelima pisaca. Bizantske pisce donio je na grčkom jeziku i u prijevodu na latinski uz intervencije koje je držao nužnim. Ti autorski izvodi doneseni su kronološki te čine na neki način hrvatski kroniku, istaknuo je V. Klaić.²² Međutim i F. Šišić je objavljujući svoj *Priručnik izvora hrvatske historije* držao da je ovakva prezentacija zgodna za historika, ali da taj način nije „ni malo podesan s metodičkog gledišta” jer da je povjesničaru nužno upoznati „pojedina pisca (primjerice važnoga cara Konstantina) u cijelosti, a ne tek u fragmentima „jer samo tako prodrjet će on u njegov duh i način pisanja”.²³ No, da je lakše kritizirati tuđi rad nego sam provesti te vlastite stroge kriterije, govori činjenica da i Šišić u *Priručniku* koristi istu kritiziranu metodu, a do dana današnjega nismo dobili niz odgovarajućih cjelovitih vrela, kao ni nove izvode iz danas dostupnih djela naših i stranih autora – osim nekih. A za relevantnu ediciju jednog od najvažnijih srednjovjekovnih pisaca zaslužan je i sam Rački iako nije doživio njezin izlazak iz tiska. Naime, Rački je radio na kritičkom izdanju djela *Historia Salonitana* splitskog arhiđakona Tome.²⁴ No, smrt ga je pretekla u konačnom završetku knjige, pa ju je – koliko je mogao – dovršio Smičiklas i *Historia Salonitana* je izašla iste godine kada je Rački umro, ali postumno. Bilo je to 1894. godine. Iz korespondencije Račkoga i Jagića te Smičiklasa i Strossmayera saznajemo da je Rački kompletno pripremio tekst, ali da nije dovršio uvodne napomene. Možemo se složiti sa Smičiklasovom ocjenom koja glasi da: „Rački učini više, nego što obično čine najbolji radnici. On pri svakoj vijesti Tome arcidjakona traži potvrdu najprije u domaćim diplomatskim spisima, zatim u papinskim bulama i u pouzdanim piscima (...) Jednom riječju: sve ćete naći u opaskama njegovim, što vam treba za ocjenu Tome Arcidjakona”.²⁵ Dakako, da se mi koji smo se i sami bavili Tomom Arhiđakonom i njegovim djelom sasvim slažemo sa Smičiklasovom ocjenom uz napomenu da je ova metoda Račkoga primijenjena i u novom izdanju, dakako uz uzimanje u obzir u međuvremenu dostignutih znanja, ali i objavljenih vrela, poglavito diplomatske građe u *Kodeksu*. Sve to znatno je olakšalo proučavanje djela najvažnijega srednjovjekovnog pisca ovih naših prostora.

Nakon smrti Račkoga 1894. godine u okviru JAZU bila je nužna preraspodjela rada na povijesnim vrelima, pa T. Smičiklas u mnogočemu nasljednik F. Račkoga preuzima organizaciju i vodstvo rada na diplomatskim dokumenatima, iz

²² KLAJĆ, V. 1972a, 336.

²³ *Priručnik izvora hrvatske historije* I, 112-113.

²⁴ *Historia Salonitana* (prir. Franjo RAČKI), 1894.

²⁵ SMIČIKLAS 1895, 138.

čega je konačno proizašla velebna serija tzv. *Smičiklasov kodeks*, a njezin se prvi svezak pojavio 1904. godine²⁶, odnosno deset godina po smrti Račkoga.²⁷

Treba također naglasiti da je Rački u početku imao namjeru izdavati vrela za povijest Južnih Slavena pa je tako osim manjih priloga dovršio – kako smo vidjeli – drugi svezak *Vetera monumenta Slavorum meridionalium historiam illustrantia* koje je započeo Theiner. Shvaćao je važnost prikupljanja i obrade listina pisanih glagoljicom, ali i pravnih spomenika. Tako je obradio i objavio Vinodolski zakon, Trsatski, Veprinački i Kastavski statut.

Kao zaključak izdvaja se nekoliko točaka koje sažimaju i definiraju značaj i ulogu F. Račkog u hrvatskoj historiografiji, odnosno njegov pristup povijesnom gradivu:

1. Kao pripadnik moderne historiografije saznanja o prošlosti temeljio je na povijesnim vrelima što je *explicite* izložio ocjenjujući Smičiklasovu sintezu hrvatske povijesti.
2. Kako u praksi prezentirati vrela pokazao je kroz njihova izdavanja, osobito u ediciji *Documenta*, ali i djelu *Historia Salonitana*.
3. Metodu valorizacije osobito delikatnih diplomatska vrela u praksi je također iznio kroz niz temeljnih rasprava u *Radu JAZU* kao i u ocjeni Kukuljevićeva *Kodeksa* kada je otišao korak dalje prema teoriji izdavanja pisane građe, osobito diplomatske.
4. Nužnost sustavnog pristupa sveobuhvatnom istraživanju osmislio je upravo kroz JAZU/HAZU i njezine sastavnice te je Rački u samim temeljima tzv. *Smičiklasova kodeksa* kakvoga još ni danas nemaju svi, pa ni veći europski narodi.

Doista, značaj i uloga koju je odigrao Rački na polju hrvatske egdotike i diplomatike golemi su.

²⁶ *Diplomatički zbornik Kraljevine Hrvatske, Dalmacije i Slavonije – Codex diplomaticus Regni Croatiae, Dalmatiae et Slavoniae*, sv. II. (listine XII. vijeka, 1101.-1200.), sabrao i uredio Tadija SMIČIKLAS, Zagreb: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, 1904.

²⁷ KOSTRENCIĆ 1962, 48-49.

TADIJA SMIČIKLAS KAO IZDAVAČ POVIJESNE GRAĐE

U nizu hrvatskih povjesničara iznimno mjesto pripada Tadiji Smičiklasu, a osigurao ga je radom na prikupljanju i objavljivanju povijesnih vrela – temelja svakoga povijesnog istraživanja.¹ Iako je on autor prve kritički pisane sinteze hrvatske povijesti, prvi predavač pomoćnih povijesnih znanosti na Zagrebačkom sveučilištu, narodni zastupnik i prosvjetitelj u Matici hrvatskoj, ipak je svoj najveći obol hrvatskoj znanosti dao mukotrpnim i strpljivim radom na povijesnim vrelima, a to je osobito bjelodano danas kada s potrebne vremenske distance sagledavamo njegov doprinos hrvatskoj historiografiji. Dovoljno je spomenuti „Smičiklasov kodeks” – izuzetnu zbirku diplomatske građe kakvu još uvijek nemaju ni znatno veći europski narodi.

Ali prije nego prikazemo Smičiklasovu djelatnost na tom specifičnom području historiografije, potrebno je odrediti okolnosti koje su joj prethodile te odredile mjesto i ulogu ovom velikom hrvatskom znanstveniku u istraživanju prošlosti.

Naime, nakon napoleonskih ratova većina europskih naroda počinje se zanimati za izučavanje nacionalne povijesti, a u tome prednjače znanstvenici u Njemačkoj okupljeni oko Društva za proučavanje starije njemačke povijesti osnovanog 1819. godine. Ono pokreće seriju za izdavanje svih vrsta povijesnih vrela pod nazivom *Monumenta Germaniae historica* (MGH) s pet podserija: *Scriptores*, *Leges*, *Diplomata*, *Antiquitates* i *Epistolae*.²

Kako hrvatski narod baštini vrlo obilnu diplomatsku građu – i to još iz razdoblja ranosrednjovjekovne hrvatske države, počevši od isprave hrvatskog kneza Trpimira koja svjedoči o vjekovnom povijesnom pravu hrvatskog naroda na samobitnost – u okolnostima narodnog preporoda 1847. godine, Hrvatski je sabor, u borbi za očuvanje i afirmaciju nacionalnog identiteta, povjerio zadaću prikupljanja i objavljivanja diplomatskih vrela Ivanu Kukuljeviću Sakcinskom. Obilazeći mnoge hrvatske gradove, kao i najvažnije relevantne europske sredine: Veneciju, Graz, Beč i Budimpeštu, Kukuljević je u arhivima crkvenih i svjetovnih institucija sakupljao diplomatsku građu i objavio je u dva sveska.³ Njegov je *Codex* doživio oštru kritiku Franje Račkoga, njegova nekdašnjeg učenika koga je sam Kukuljević kao duhovni otac⁴ usmjerio k povijesnim istraživanjima.⁵ Povrijeđen,

¹ Usp. Zbornik HAZU posvećen 150. obljetnici rođenja Tadije Smičiklasa (2000.).

² STIPIŠIĆ 1981, 16; 1991, 144.

³ *Codex diplomaticus Regni Croatiae, Dalmatiae et Slavoniae* (ed. Kukuljević Sakcinski) I-II/1874.-1875.

⁴ O njihovu odnosu usp. *Pisma Franje Račkoga pisana Ivanu Kukuljeviću iz Senja i Rima od g. 1856-1860.* objavljeno u: SMIČIKLAS 1895, 157-219.

⁵ ANTOLJAK 1992, 29.

Kukuljević odgovara na izrečenu kritiku.⁶ Međutim, kolikogod se kritike s ljudskog aspekta činile nepravedne, ipak su s pozicije znanstvenika, kakav je Rački bio, bile utemeljene, a uz to ukazale su na neminovnost da se obradi i izdavanju povijesnog gradiva mora pristupiti organizacijski sustavno i metodički razrađeno. Tu znanstvenu vertikalu nastavio je i usmjerio u pravom pravcu upravo F. Rački u okrilju novoosnovane i najviše znanstvene institucije hrvatskog naroda: Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti, kojoj je jedna od temeljnih programskih zadaća – uz rad na afirmaciji hrvatskog jezika – bila prikupljanje i obrada diplomatske i druge povijesne građe.⁷ Rački je oko sebe okupio sve ondašnje hrvatske znanstvenike, a pritom i našega T. Smičiklasa kojemu sam postaje duhovni otac. Pritom je vrlo znakovita činjenica da je Smičiklas, znajući važnost povijesnih vrela pri objavljivanju *Povijesti hrvatske*⁸ – koju je namijenio širim slojevima zato što ju je „rodio vapaj narodni“⁹ – istaknuo već u naslovu da je ona nastala „po vrelima“.¹⁰ Smičiklasov učitelj F. Rački 1885. u ocjeni dotadašnje hrvatske historiografije ipak je izrazio žaljenje što u Smičiklasovoj *Povijesti hrvatskoj* „nisu glavna vrela navedena ili pod tekstom ili na kraju svake knjige“.¹¹

Naime, Rački kao predsjednik JAZU i kao povjesničar koji je u tijeku s najnovijim znanstvenim metodama upotrebljavanim u najrespektabilnijim „školama“ europskih središta drži svojom glavnom zadaćom osigurati uvjete za efikasan rad na povijesnim istraživanjima u hrvatskom znanstvenom prostoru. Stoga Akademija kao jedan od svoja dva osnovna zadatka, postavlja istraživanje i sustavno objavljivanje svih relevantnih dokumenata i spomenika iz hrvatske povijesti, kako je to naglasio Franjo Rački na prvoj, svečanoj sjednici u svom nastupnom govoru.¹² Sam Franjo Rački je bio ta osoba koja je trebala osmisliti i provesti takav veliki i zahtjevn posao. Po ugledu na seriju *Monumenta Germaniae historica* pokreće sličnu, – već spomenutu – seriju *Monumenta spectantia historiam Slavorum meridionalium*. U prvim svescima objavljivane su mletačke listine koje je za tisak priređivao Šime Ljubić. Međutim, Akademija je tek 1884. godine osmislila rad na ovom projektu kada Smičiklas ulazi u Akademiju i uključuje se u rad Odbora za izdavanje historijskih i juridičkih spomenika čiji su članovi osim njega tada bili Šime Ljubić, Ivan Tkalčić, Natko Nodilo, Radoslav Lopašić, te kao tajnik JAZU Petar Marković, a predsjednik Odbora je F. Rački.¹³

⁶ KUKULJEVIĆ SAKCINSKI 1875, 111-118.

⁷ Prva svečana sjednica Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti dne 28. srpnja 1867. II. Besjeda predsjednikova (= RAČKI 1867, 44-53); SMIČIKLAS 1895, 57.

⁸ SMIČIKLAS 1882; 1879.

⁹ SMIČIKLAS 1882, X.

¹⁰ SMIČIKLAS 1882, V.

¹¹ RAČKI 1885, 303.

¹² Prva svečana sjednica... (= RAČKI 1867, 49); SMIČIKLAS 1895, 57.

¹³ *Ljetopis JAZU*, sv. 2. (1877.-1887.), 57, 86-88; KOSTRENČIĆ 1962, 45, 48.

Među tim uglednim i priznatim povjesničarima i istraživačima podijeljen je rad po pojedinim vrstama građe. Tako Tadija Smičiklas zajedno s Radoslavom Lopašićem 1888. godine preuzima rad na sabiranju i izdavanju „*acta diaetalia* naših krajeva”, dok F. Rački i I. K. Tkalčić rade na diplomatskoj građi, a Š. Ljubić i nadalje nastavlja izdavati listine iz mletačkih arhiva.¹⁴ U svezi sa svojom zadaćom T. Smičiklas tijekom 1889. i 1890. boravi na istraživanjima u arhivima Beča i Graza.¹⁵ Predviđeno je bilo da se sakupi i objavi građa koja se odnosi na sabore, odnosno osim saborskih zaključaka i svi dopisi i pripisi i to od najstarijih vremena do XIX. st., a Smičiklas je u Beču radio na građi iz XVI. st. Međutim, smrt F. Račkoga 1894. godine utjecala je na preraspodjelu rada u okviru Akademijina projekta izdavanja povijesnih vrela, pa T. Smičiklas preuzima organizaciju i vodstvo rada na diplomatskim dokumentima.¹⁶ Ujedno je rad na saborskim spisima prekinut do daljnjega, jer je 1893. umro i R. Lopašić, pa se na izlazak iz tiska prvog sveska saborskih spisa na kojemu je kao na prvijencu radio Smičiklas, čekalo dvadesetak godina. Priredio ih je 1912. F. Šišić.¹⁷ Šišić je u predgovoru ovog prvog sveska visoko ocjenio Smičiklasov doprinos ističući da su njegove kopije koje je napravio bile vrlo „iscrpna građa” te da su „prijepisi bili učinjeni vrlo pomno po vještom paleografu”,¹⁸ dok je za one koje je Lopašić priredio procjenio da su „više za privatnu uporabu Lopašićevu”.¹⁹

Uz saborske spise Smičiklas je sabirao i povijesna vrela koja se odnose na prošlost Slavonije pod turskom vlašću. Rezultat toga rada je knjiga *Dvjestogodišnjica oslobođenja Slavonije* (Dio 1: Slavonija i druge hrvatske zemlje pod Turskom i rat oslobođenja. Dio 2: Spomenici o Slavoniji u XVII. vijeku /1640.-1702./) u seriji “Djela Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti – Opera Academiae scientiarum et artium Slavorum meridionalium” (knj. XI).²⁰ Prvi dio sadrži Smičiklasova razmatranja o unutrašnjem stanju Slavonije i hrvatskih zemalja pod turskom vlašću. Piše o upravi, gradovima, krajini, njezinu ustroju, Katoličkoj i Pravoslavnoj crkvi te ratu s Turcima od 1684. do 1699. godine, dok drugi dio sadrži izvornu građu iz arhiva za razdoblje 1640.-1702. s mnogo podataka kako za povjesničare tako još i više za etnologe i filologe. Radi lakšeg korištenja, a po svim pravilima egdotike, Smičiklas je dodao *Index personarum et locorum* koji mu je pomogao sastaviti Milan Šenoa.

R. Lopašić je u okviru Odbora između ostaloga radio i na sakupljanju glagoljskih listina i povelja, a Smičiklas je zagovarao objavljivanje zbirke hrvatskih

¹⁴ *Sjednica* (1888, 79-83); KOSTRENIĆ 1962, 45.

¹⁵ *Ljetopis JAZU*, sv. 4. (1889), 101; *Sjednica* (1890, 69).

¹⁶ KOSTRENIĆ 1962, 48-49.

¹⁷ *Acta comitalia* I.

¹⁸ *Acta comitalia* I, VII.

¹⁹ *Acta comitalia* I, VII.

²⁰ SMIČIKLAS 1891.

diplomatičkih spomenika u posebnom tomu *Monumenta spectantia historiam Slavorum meridionalium*, ali ne latinicom, kako je predložio Lopašić nego, posebnom građanskom ćirilicom kojom je u to vrijeme bilo uobičajeno transkribirati takvu vrstu povijesnih dokumenata.

T. Smičiklas se bavio i djelima pisaca, odnosno priređivanjem za tisak najvažnijih narativnih povijesnih vrela. Rezultat toga njegova interesa je izdanje djela Adama Baltazara Krčelića *Annuae* u seriji MSHSM, vol. XXX. i to kao svezak IV. podserije *Scriptores*.²¹ Kako je Krčelićev jezik po ocjeni Matije Mesića bio barbarska latinština,²² a Krčelić „pisac barbar”,²³ kako kaže sam Smičiklas, to su bili nužni veći zahvati u tekst koje je mogao provesti samo vrsni latinist. Smičiklas je pojasnio koje je intervencije u tekstu napravio radi lakšeg razumijevanja, osobito s obzirom na pravopis, odnosno interpunkciju i upotrebu velikih slova: „Zato sam ja pri izdavanju odlučio štampati ne onako, kako bi imalo biti, već onako, kako u Krčelića dolazi koje ime više puta”.²⁴ Osim toga – kako sam navodi u predgovoru – nije se držao integralnog teksta jer je bio pun „nedoličnih” riječi, nego je priredio cenzuriranu inačicu, budući da se sam Krčelić nije nadao da će njegovo djelo biti tiskano.²⁵ Mada je Veljko Gortan, prevodeći to djelo po spomenutom izdanju kasnije, naišao na neke nejasnoće koje su nastale nakon Smičiklasove intervencije, pa se morao poslužiti i originalom,²⁶ ipak bez Smičiklasova prethodno obavljenog posla niti prijevod nikada ne bi ugledao svjetlo dana jer je Krčelićev tekst bio nečitak za običnog istraživača.

Zabilježeno je da se Smičiklas bavio i Tomom Arhiđakonom i njegovom *Salonitanskom poviješću* (*Historia Salonitana*) i to u dvjema prigodama tijekom njegova znanstvenog djelovanja. Već je za polaganje stručnoga ispita 1869. godine uz pomoć svoga učitelja i mentora F. Račkoga obradio kritički djelo Tome Arhiđakona, ali ta rasprava nije nikada objavljena niti je sačuvana.²⁷ Ponovno se istom temom bio prisiljen pozabaviti po smrti F. Račkoga koji je djelo splitskog arhiđakona priredio za tisak, ali ga je u konačnoj doradi spriječila smrt te je njegov učenik Smičiklas trebao staviti zadnju ruku na to kapitalno djelo hrvatskog srednjovjekovlja. Naime, očigledno je da Rački nije dovršio izdanje i napisao uvodnu studiju o Tomi i *Salonitanskoj povijesti*, nego je uz izdanje objavljena „Bilježka umjesto predgovora nadjena među papirima pokojnoga dra. Fr. Račkoga”.²⁸ Smatra se da je Smičiklas imao udjela pri konačnom oblikovanju izdanja

²¹ KRČELIĆ 1901.-1902.

²² MESIĆ 1875, 1-82.

²³ SMIČIKLAS 1901, LXVII.

²⁴ SMIČIKLAS 1901, LXVII.

²⁵ SMIČIKLAS 1901, LXVII.

²⁶ KRČELIĆ 1952, 626-627.

²⁷ KOSTRENCIĆ 1962, 14-15.

²⁸ *Historia Salonitana* (prir. Franjo RAČKI), 1894.

te da je izradio *Index personarum, locorum et rerum*, a potvrdu za to nalazimo u jednom pismu što ga je Smičiklas uputio J. J. Strossmayeru 21. veljače, dakle neposredno po smrti Račkoga, u kojemu piše da će nastaviti rad na Tomi Arhiđakonu koji Rački nije dovršio.²⁹ Što je trebalo učiniti i kako se snaći u nedovršenim bilješkama Račkoga, Smičiklas je prikazao u životopisu Račkoga što ga je sam priredio.³⁰

Smrt Lopašića 1893. i Račkoga 1894. imala je velike posljedice za rad na sabiranju i obradi povijesnih vrela te je uslijedila nužna reorganizacija i nova preraspodjela zadataka među članovima Odbora u Akademiji. Smičiklas postaje u mnogočemu nasljednik Račkoga u JAZU. Postaje predstojnik Razreda historiko-filologiškoga i Odbora za izdavanje građe. U jednom trenutku se činilo da je došlo do stagnacije rada na izvorima, ali ubrzo Smičiklas preuzima inicijativu, osobito nakon protestne ostavke I. K. Tkalčića na čelno mjesto u Arhivu JAZU 1896. kada je imenovan arhivarom.³¹ Saborski spisi padaju u drugi plan interesa, a težište se stavlja na diplomatsku građu koja imponira svojom raznolikošću i količinom. Upravo mjesto arhivara Arhiva JAZU Smičiklasu omogućava da još uspješnije organizira pod svojim vodstvom prikupljanje, prepisivanje i kolacioniranje diploma, isprava i povelja, po svim arhivima na području Kraljevine Hrvatske, Dalmacije i Slavonije ali i relevantnim arhivima u Austriji, Mađarskoj i Italiji. Budući da je istovremeno Smičiklas na Sveučilištu predavao pomoćne povijesne znanosti, bio je u mogućnosti prepoznati i okupiti mlade i talentirane te ovom specifičnom području povijesnih istraživanja usmjerene povjesničare i latiniste, upravo onakav kadar kakav je bio potreban za rad na i po količini i po značaju zahtjevnom projektu *Diplomatičkog zbornika (Codex diplomaticus regni Croatiae, Dalmatiae et Slavoniae)*.

Najprije se Smičiklasu i *Diplomatičkom zborniku* priključuje Milan Šufflay, a potom i Emilije Laszowski te Marko Kostrenčić. Naime, F. Rački i I. K. Tkalčić, koji su u početku bili nositelji projekta sabiranja diplomatske građe, ponajprije su obrađivali i prikupljali već objavljenu građu iz edicija. To je bio dobar početak, ali ipak sam je Rački zaključio 1885. godine da je sve što je do tada učinjeno ipak „krasan početak – i ništa drugo”,³² ubrajajući u to i svoj vlastiti doprinos jer je shvatio da je neophodno ići u arhive i iznijeti na vidjelo nove, nepoznate i do tada nedostupne dokumente. Smičiklas je dobro znao što mu je zadatak te je uronio u to more arhivske građe iz koje je vrlo uspješno i izronio, ostavljajući hrvatskom narodu ediciju koja je njegov „rodni list”. Prvi svezak *Diplomatičkog zbornika*, toga pozamašnog poduhvata, pojavio se 1904. godine nakon relativno

²⁹ Arhiv HAZU, XI A/Smi. Ta. 13.

³⁰ SMIČIKLAS 1895, 137-138.

³¹ *Ljetopis JAZU*, sv. 11. (1896), 40; KOSTRENČIĆ 1962, 46.

³² RAČKI 1885, 312.

kratkog vremena od oko desetak godina intenzivnog rada pod vodstvom Tadije Smičiklasa.

Prvi svezak koji nosi oznaku vol. II. i koji sadrži diplomatičku dokumentaciju iz XII. st. ima opsežan "Predgovor".³³ U njemu je Smičiklas obrazložio probleme koji prate takav projekt. Posebice su važna „Osnovna načela pri izdavanju naših spomenika”,³⁴ u kojima je iznio kako je pojedini dokument prezentiran, odnosno koje je intervencije on kao priređivač napravio da bi pojedina isprava bila dostupna i razumljiva istraživaču.

Pripremanje sveska *Diplomatičkog zbornika*, koji bi trebao sadržavati isprave iz ranoga srednjeg vijeka, zbog specifičnosti građe ostavljeno je za neka kasnija i bolja vremena, a *Documenta historiae Chroaticae periodum antiquam illustrantia*, koja je 1877. godine izdao F. Rački, ispunjavala su i nadomještala tu prazninu u Smičiklasovoj ediciji, jer su uz narativne izvore sadržavala također isprave i *acta*.

Da bi se ostvarila koncepcija kronološke, a ne, primjerice, regionalne ili neke druge prezentacije diplomatičkih spomenika, bilo je potrebno sabrati svu građu te je obraditi i kolacionirati u arhivima. Smičiklas je proveo vrlo uspješno rad na terenu. U Budimpešti i Beču istraživali su i prikupljali građu M. Šufflay i kasnije E. Laszowski, dok sam Smičiklas radi u Arhivu JAZU te putuje po Dalmaciji. Najveći dio svoga istraživačkog rada ostvaruje u institucijama u Trogiru, Zadru, Splitu, Šibeniku i Hvaru, a 1904. godine boravi u Dubrovniku. U Ljubljani u arhivu Rudolfinumu i samostanu franjevacu istražuje E. Fermendžin, a uz pomoć F. Radića dolazi do isprava iz obiteljskih zbirka Arneri i Kapor iz Korčule. Do 1904. godine sabrano je oko 7000 listina iz razdoblja XII. do kraja XIV. st. i bilo je predviđeno da se ta građa rasporedi za objavljivanje u 17 svezaka.

U vremenskom rasponu od jednog desetljeća, tj. od 1904. do 1914. godine, kada Smičiklas umire, pod njegovim vodstvom i uredničkom rukom izašlo je ukupno 11 svezaka (zaključno sa sveskom XII.). Sljedeći, sv. XIII. uredili su njegovi pomagači i učenici E. Laszowski i M. Kostrenčić, a sveske XIV, XV. i XVI. sam M. Kostrenčić, dok je XVII. uredio S. Gunjača, a urednik posljednjeg XVIII. sveska izašlog iz tiska 1990. godine bio je D. Rendić-Miočević. Svi svesci izašli poslije Smičiklasove smrti sadrže građu sabranu, prepisanu i kolacioniranu u njegovo vrijeme i po njegovoj koncepciji. To je osobito naglasio urednik XVII. sveska S. Gunjača u Predgovoru rekavši da je ovaj, tj. XVII. svezak „izrađen prema koncepciji i metodi njegovih osnivača na čelu s Tadijom Smičiklasom”.³⁵ Čak i u sv. I. – za koji je Smičiklas rekao da će doći vrijeme „da se popunjen izdade”,³⁶ koji izlazi 1967. godine i donosi najraniju diplomatičku građu ranosrednjovjekovnog

³³ SMIČIKLAS 1904, V-XXXI.

³⁴ SMIČIKLAS 1904, XXIII-XXVI.

³⁵ SMIČIKLAS 1904, V.

³⁶ SMIČIKLAS 1904, VI.

razdoblja hrvatske povijesti kolacioniranu po originalima ili najstarijim prijepisima – datiranja, čitanja i diplomatske opaske napravljene su po Smičiklasovoj zamisli. Taj svezak su priredili J. Stipišić i M. Šamšalović, a uredio ga je Smičiklasov učenik M. Kostrenčić. Tako je tek krajem XX. stoljeća završen projekt poznat kao „Smičiklasov kodeks” koji s ovim I. sveskom čini jedinstvenu cjelinu.

Tradicija izdavanja povijesnih vrela – kako smo već na početku upozorili – vuče svoje korijene još od oca hrvatske historiografije Ivana Lučića-Luciusa, pa preko I. Kukuljevića Sakcinskog, F. Račkoga do T. Smičiklasa i njegovih učenika i nasljednika. Već se F. Rački, kao sljedbenik najboljih onodobnih „škola” služio tzv. interpretativnom (kritičkom) metodom koja je stajala na suprotnim pozicijama od diplomatske metode. Interpretativna metoda omogućuje korištenje diplomatskih spomenika širem krugu istraživača jer prezentira dokument nakon određenih intervencija priređivača koje se odnose na razrješavanje svih kratica, interpunkciju, upotrebu velikih i malih slova, umetanje riječi radi nejasnoće i slične intervencije.³⁷ Ovu je metodu osobito razradila njemačka škola pod vodstvom Th. Sickela 1873. godine, a Smičiklas ju je objasnio u već spomenutim „Osnovnim načelima”,³⁸ pozivajući se na seriju *Monumenta Germaniae historica: Diplomata*. Za regesta iznad isprava i bilješke ispod uzeo je kako kaže „narodni naš hrvatski” jezik,³⁹ a da hrvatsku diplomatsku baštinu učini dostupnom i strancima, na kraju svakog sveska donosi *Summarium* na latinskom jeziku, pa je tako *Diplomatički zbornik* postao svjetska edicija. Dakako, svesci su opremljeni i indeksom imena i stvari, pa je tako Smičiklasov način priređivanja povijesnih vrela do danas upotrebljiv i nema mu većih zamjerki.

S vremenom se ukazala potreba – jer su postali u međuvremenu dostupni neki fondovi – prikupiti i prirediti po istim načelima dopune „Smičiklasovu kodeksu” te izdati *Supplementa Codicis diplomatici* s nadopunama građe također do kraja XIV. st. po – *mutatis mutandis* – Smičiklasovim načelima. Na takvom zadatku determiniranom i započetom 1985. godine radi se u Odsjeku za povijesne znanosti HAZU u Zagrebu.

Zanimljivo je napomenuti da je u početku bilo zamišljeno da se *Diplomatički zbornik* tiska – po uzoru na *Monumenta Germaniae historica* – kao dio edicije JAZU *Monumenta spectantia historiam Slavorum meridionalium*, ali je 17. siječnja 1904. godine na skupnoj sjednici Akademije, na prijedlog njezina tajnika Frana Vrbanića, prihvaćeno „da se *Kodeks diplomatički* ne štampa kao sastavni *Monumenta*, nego kao zasebna samostalna publikacija, u većem formatu, na boljem papiru i ljepšim slovima; a provedba toga zaključka da se povjeri zamjeniku knjiž. tajnika dru. Musiću u sporazumku s urednikom *Kodeksa*”.⁴⁰

³⁷ STIPIŠIĆ 1991, 173-174.

³⁸ SMIČIKLAS 1904, XXIII-XXVI.

³⁹ SMIČIKLAS 1904, XXIII.

⁴⁰ *Ljetopis JAZU*, sv. 19. (1904), 33.

A koliko je rad na „Kodeksu” – organiziran definitivno kroz Arhiv JAZU – značio Smičiklasu, govori i podatak da se u pravilu odricao svake nagrade za svoj trud u arhivu te istu ustupao „za nabavu potreba, nužnih za uređenje arkiva, i za nagradu pomagačima, koji su i ljetos u tom poslu radili pod njegovim nadzorom”.⁴¹ Isto tako, kada Sveučilište moli Smičiklasa da nakon umirovljenja kao honorarni profesor predaje pomoćne povijesne znanosti, Smičiklas odbija ovim riječima: „Veoma žalim, što se tome časnom pozivu ne mogu odazvati. Moram za ‘*Codex diplomaticus*’ jošte više puta polaziti u strane arkive i na duže vremena, a opet sam obavezan i prema akademiji i prema zemlji, koja daje za to pripomoći, da štampanje nikada ne zapne. Zato mi je potrebno, da posvema raspolazem sa svojim vremenom”.⁴² U ovim riječima, a također i svojom sveukupnom djelatnošću na polju izdavanja vrela – poglavito diplomatskih – za hrvatsku povijest Tadija Smičiklas se iskazao kao odgovoran znanstvenik, ali i kao veliki domoljub svjestan svoje zadaće i važnosti projekta – pa i za budućnost hrvatskog naroda – kojemu je posvetio najveći dio svoga života.

⁴¹ *Ljetopis JAZU*, sv. 13. (1898), 69.

⁴² Arhiv Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu, Spisi Mudroslovnog fakulteta, god. 1905, br. 365. Zahvaljujemo kolegi Ivanu Jurkoviću koji nas je upozorio na spomenuti podatak. Više o tome u njegovu radu: JURKOVIĆ 2000, 145-157.

KARLO HORVAT I POMOĆNE POVIJESNE ZNANOSTI

Ovako postavljena tema kojom šire obuhvaćamo dominantnu historiografsku djelatnost Karla Horvata (Križevci, 22. IX. 1874. - Zagreb, 24. IX. 1920.) određena je zapravo njegovim kratkim životom. Naime, činilo se da se o ovom poznatom Križevčaninu može govoriti kao o predavaču pomoćnih povijesnih znanosti, ali – kako su pokazala istraživanja – bila je to jedna kratka epizoda u njegovu životu pa je tema proširena, odnosno obuhvaća svu djelatnost koja ima doticaja s pomoćnim povijesnim disciplinama. Povjesničari, kojima je to uže područje istraživanja, skupljaju izvornu građu, priređuju je za tisak, ali i na temelju uvida u problematiku, koja se neminovno pojavljuje uz diplomatsko-povijesnu valorizaciju vrela, kao krajnji rezultat izlaze znanstvene rasprave. No, očekuje se i prenošenje znanja na mlađe istraživače na Sveučilištu.

U slučaju Karla Horvata svakako je potrebno imati na umu vremenski kontekst. Karlo Horvat se na Zagrebačkom sveučilištu pojavljuje 1908. godine. Imao je tada svega 34 godine, ali je iza njega bilo vrijeme boravka u Rimu, središtu gdje su se stjecala vrhunska znanja iz paleografije, diplomatike, kronologije i gdje su izazov istraživaču hrvatske povijesti bili vatikanski arhivi, još do danas ne sasvim iskorišteni. Horvat je 1900. godine doktorirao s temom „Toma Erdödy Bakač, ban hrvatski” i time je već pokazao svoje opredjeljenje za istraživanje hrvatskoga ranonovovjekovnog razdoblja. U Rim je otišao 1904. godine. Tijekom boravka u „vječnom” gradu gdje se svaki povjesničar mora posvetiti izučavanju temelja struke, odnosno pomoćnih povijesnih znanosti, odlazi i u Pariz te pohađa predavanja i na poznatoj paleografskoj pariškoj školi *École des Chartes*. S obzirom na ne baš dugi vremenski period boravka u Rimu te sve dužnosti i borbe koje je morao svladavati kao rektor Zavoda sv. Jeronima, možemo ustvrditi da je zaista maksimalno vrijeme posvetio svojoj naobrazbi, što se odrazilo i u objavljenim radovima, bilo raspravama, bilo građi.¹ Godine 1908. iz niza razloga želi se vratiti u Zagreb te traži da se izabere u privatnog docenta na Sveučilištu.²

U arhivu Mudroslovnog fakulteta nalazi se izvješće o habilitaciji Karla Horvata za privatnog docenta pomoćnih povijesnih znanost, što mu nije osiguralo i katedru na fakultetu, ali je tim prvim korakom utro put kratkotrajnoj sveučilišnoj karijeri. Povjerenstvo u sastavu Ferdo Šišić, Gavro Manojlović i Vjekoslav Klaić imalo je uvid u priloženu dokumentaciju te 1. svibnja 1908. obavilo razgovor s kandidatom. S aspekta pomoćnih povijesnih znanosti vrijedno je navesti pitanja koja su postavili članovi povjerenstva.

¹ Usp. ROKSANDIĆ 2001, 15-29; GRIJAK 2001, 30-43.

² Više o povratku u Zagreb i djelovanju na Mudroslovnom fakultetu v. KOLAR-DIMITRIJEVIĆ 2001, 44-52.

Prvi je pitanja postavljao Ferdo Šišić i to ova: *Izvori za radnju Klementa VIII protiv Turaka i njegove vojne ekspedicije (1592-1605); Stalna papinska kancelarija od konca XV. vijeka; Pisaci materijal papinske kancelarije od najstarijih vremena do konca XV. vijeka; Indikcija.*

Gavro Manojlović je postavio čak devet pitanja: *Koje ste papinske listine ovoga vremena vidjeli. Razgovor; Papinsku kancelariju isporučiti s carskima istočnoga i zapadnog carstva; Promjena koledara za Gregorija XIII; Uvod u predavanje o kronologiji; Pape vremena Konstantina Velikoga; Položaj papa za kralja Teodorika Velikoga; Formularna srodnost između starogrčkih, ptolomejskih, rimskih isprava s papinskim; Raspravljjanje o rasporedu kolegija.*

Vjekoslav Klaić je postavio šest pitanja: *Što je diploma?; Odakle to da nema za staro doba papinskih povelja; Liber diurnus; Jezik diploma; Kad se počelo pisati "servus servorum dei"?; Kako se datiraju papinske povelje?.*

Po završenoj raspravi ispitivači su izjavili da su „vrlo zadovoljni, da je uspjeh izvrstan jer pokazuje potpuno, duboko, izvješteno i sigurno poznavanje svih tančina svojih predmeta, a i vrlo sigurno izražavanje savršena stručnjaka”. Dekan Mudroslovnog fakulteta na temelju ovog izvješća o habilitaciji obraća se banu s molbom da se dr. Karlu pl. Horvatu dodijeli *veniam legendi* iz „historijskih pomoćnih znanosti”.³

Zanimljivo je analizirati postavljena pitanja potaknuta, zapravo, habilitacijskim radnjama. Naime, Horvat je predao dvije radnje za habilitaciju. Prva je bila „Razvitak papinske kancelarije od najstarijih doba do Inocenta III.”,⁴ a druga „Politika pape Klementa VIII. protiv Turaka i njegove vojne ekspedicije u Ugarsku i Hrvatsku 1592-1605. godine.” Pošto je profesorski zbor odobrio radnje, a na temelju izvješća o njima što su ih podnijeli F. Šišić i G. Manojlović, Horvat se poziva na razgovor pred povjerenstvo kojemu se još pridružuje Vjekoslav Klaić. Očigledno je da su pitanja uglavnom proizišla iz prve teme koja je po svom sadržaju diplomatskog karaktera, a i danas je aktualna. Naime, poznata je činjenica u diplomatskoj znanosti da Rimski kurija od pape Inocenta III. vodi redovitu registraturu, a da je do njegova doba ostalo samo nešto od papinskih registara ili u prijepisu kao onaj Ivana VIII. ili u tragovima u literaturi kao onaj opsežni pape Grgura Velikog te da je vatikanska diplomatska škola posvećivala tomu veliku pozornost, pa i do dana današnjega kada se u okviru općega europskog projekta pokušava, na temelju tragova zapisa u ma kojoj formi, rekonstruirati rad te kancelarije do kraja XII. st., odnosno do Inocenta III.⁵

³ Arhiv Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu, Spisi Mudroslovnog fakulteta, god. 1908.

⁴ One su i tiskane: *Razvitak papinske kancelarije od najstarijeg doba do Inocenta III.* Sarajevo: Kaptol Vrhbosanski, 1909. - preštampano iz *Vrhbosne XXIII/1909.*; *Vojne ekspedicije Klementa VIII. u Ugarsku i Hrvatsku*, Zagreb: Tiskara Hrvat. Katol. tiskovnog društva, 1910. - preštampano iz *Katoločkog lista.*

⁵ Napominjem da je s hrvatske strane u tom projektu sudjelovao prof. Jakov Stipišić s udjelom *Dalmatia pontificia – Croatia pontificia.* Usp. MATIJEVIĆ SOKOL - GALOVIĆ 2011, 296.

U pismu Tadiji Smičiklasu datiranom 6. srpnja iste godine u Rimu čini se da se Horvat vraća na ovo pitanje dopuštenja predavanja jer nakon ljubaznog obraćanja svom učitelju – naime, potpisuje se kao zahvalni bivši učenik – Horvat ovako piše:

O mojoj stvari neznam ništa, tko zna kako će to izaći? Da se je htjeo nadbiskup zauzeti kako mi je obećao možda bi uspjeli. No ovako ja se veoma sumnjam.⁶

Važno je spomenuti da se u redu predavanja za akademsku godinu 1909./1910. pojavljuje Karlo Horvat kao dr. filozofije i teologije te kraljevski javni izvanredni profesor opće svjetske povijesti na Katedri za staru povijest s kolegijima: *Povijest rimska do careva* te *Izvori za rimsku povijest*. Ujedno u toj akademskoj godini *Pomoćne povijesne znanosti* predaje M. Šufflay i to *Paleografiju* 3 sata tjedno. Sljedeće godine Karlo Horvat je kraljevski javni izvanredni profesor opće povijesti s ovlaštenjem da predaje *Pomoćne znanosti povijesti s obzirom na domaću povijest*. U prvom semestru te prve godine kada započinje ciklus Horvatovih predavanja iz pomoćnih povijesnih znanosti, ukupno je bilo predviđeno tjedno šest sati nastave. Dva su sata bila predviđena za diplomatiku (*De re diplomatica*), zatim dva za srednjovjekovnu paleografiju (*Paleographia Latina medii aevi*) i dva sata za paleografske vježbe (*Exercitationes paleographicae*) u seminaru. Drugi semestar predavanja su tekla u nastavku dok je seminar bio određeniji, odnosno predviđeno je bilo čitanje i tumačenje listina hrvatskih iz domaće dinastije (*Diplomata regum Croaticorum indigenarum in seminario legentur et explicabuntur*). Sljedeće akademske godine (1911./1912.) nastavljaju se predavanja iz diplomatike II, a paleografija je posvećena knjižnim pismima (*Paleographia Latina medii aevi de materiis scriptoriis et de librariis*). U seminaru su predviđene vježbe iz kurzivnog pisma, odnosno kratica (*Brachygraphia medii aevi*). Drugi semestar je u načelu isti osim što se vježbama iz kurzive, odnosno kraticama, dodaje i srednjovjekovna kronologija (*Brachygraphia et chronologia medii aevi*). Akademske godine 1912./1913. u drugom semestru se na seminaru pojavljuje kolegij *Temelji historijske metode*. Od 1913./1914. godine Horvat je redoviti profesor čija je satnica sa šest tjednih sati nastave povećana na osam jer su predavanja iz diplomatike i paleografije po tri, a seminarske vježbe po dva sata. Akademske 1914./1915. godine predavanja idu u ciklusima iz paleografije i diplomatike dok su oba semestra predviđena za čitanje isprava od XII. do XIV. stoljeća (*Lectio diplomatum cum explicatione in seminario*). Sljedeće je godine sve isto osim seminara u kojemu se predviđa obrađivanje isprava XV. i XVI. stoljeća. U akademskoj 1918./1919. godini u redu predavanja se

⁶ Arhiv Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu, Spisi Mudroslovnog fakulteta, god. 1908. Vidi općenito o svim okolnostima: KOLAR-DIMITRIJEVIĆ 2001, 47.

ne pojavljuje Horvatovo ime.⁷ Iz arhiva Mudroslovnog fakulteta saznajemo da je psihički obolio. Studentima o historijskoj metodi predavanje drži G. Manojlović, zatim 1920. F. Šišić, a onda nadalje kroz dvije godine paleografiju, diplomatiku i vježbe preuzima Viktor Novak.

Iz navedenog se može zaključiti da je Horvat pripadao tradicionalnoj diplomatičko-paleografskoj školi začetoj na dobrim vatikansko-njemačkim tradicijama i oslonjenom na velikom projektu MGH koju su u Hrvata zastupali F. Rački i njegovi nasljednici, ponajprije Tadija Smičiklas i sve one mlade snage okupljene oko njih i JAZU-a te Odbora za izdavanje povijesnih vrela i edicije MSHSM i CD.

Međutim, sam Horvat piše kako je bio poslan u Rim da se usavrši u historijskim studijama te nastavlja: „zađoh ponajprije u neiscrpivo vrelo povjesnih izvora svih gotovo naroda svijeta, u vatikanski arhiv” te dalje: „U svom potraživanju bio sam prilično sretne ruke, te mi je u kratko vrijeme uspjelo naći mnogo novih historijskih podataka za našu historiju koje ću prigodice i objelodaniti”, ali također pojašnjava da su građu do XV. stoljeća evidentirali F. Rački, E. Fermendžin i L. Jelić, pa se „ja odlučih ogledati vrela za našu povijest u XVI. i prvoj polu XVII. stoljeća.” Rezultat takvog da kažem poštenog i samozatajnog pristupa jesu i njegovi prilozi s ova dva područja. Svakako životno djelo su mu *Monumenta historiam Uscocchorum illustrantia* u dva dijela, izašla kao 32. i 34. svezak serije MSHSM 1910. i 1913. godine. Dao je i više manjih priloga izvorne građe iz istog razdoblja, ali i za kako kaže sam rubna područja kao što su: *Kobenzlovi izvještaji (1592-1594) kardinalu Cintiju Aldobrandiniju, državnom tajniku pape Klementa VIII.*, *Monumenta historica nova historiam Bosnae et provinciarum vicinarum illustrantia* (1909.), pa zatim *Novi historijski prilozi za povijest Albanije iz rimskih arhiva* (1910.) i *Nekoliko podataka o sultanu Jahiji iz Vatikanskog arhiva* (1913.). Kao vrijedne rasprave treba spomenuti objavljene dvije habilitacijske radnje te njegov veći rad o Križevčaninu Ivanu Zakmardiju, protonotaru Kraljevine Hrvatske. Dao je doprinos proučavanju prošlosti svoga grada, odnosno objavio je *Liber memorabilium* Ivana Josipovića, župnika križevačkog od 1752. do 1759., pisanu dakako latinskim jezikom. Objavljena građa svjedoči da je Horvat ovladao na moderan način egdotičkom metodom i da je u tom smislu bio pravi Smičiklasov učenik, odnosno da je slijedio kritičku interpretativnu metodu. Sva izdanja, pa čak i manji prilozi u časopisima opremljeni su znanstvenim aparatom primjerenim takvim radovima, ponajprije indeksom.

Drugo područje njegova istraživanja u Rimu bila je glagoljska baština. Prema zapisanom u predgovoru, kao i u Horvatu pismu Tadiji Smičiklasu, jasno je da je upravo Smičiklas, Horvatom učitelj ali i učitelj svih hrvatskih povjesničara s kraja XIX. i početka XX. stoljeća, tadašnji najveći autoritet za povijesna vrela i predsjednik JAZU, utjecao na njegov rad na evidentiranju glagoljskih spomenika

⁷ PEKLIĆ 2001, 53-55.

u Rimu – i to ciljano – onih što se od godine 1900. čuvaju u Vatikanskom arhivu, kamo ih je dao prenijeti papa Lav XIII. iz arhiva Propagande i tako učinio lakše pristupačnim. Horvat ih je popisao i opisao te objavio opsežan registar u *Stari-nama* 1911. godine. Njemu se u Rimu pridružio i poznati istraživač glagoljice Ivan Milčetić. Ovako piše Smičiklasu 6. srpnja 1908. godine:

Da se svi ovi spomenici prouče točno i da se o njima učini valjana studija, kako je to u nekoliko navrata naglasio prof. Jagić, htjelo bi se više od jedne godine.⁸ O tome se je imao prilike uvjeriti i prof. Milčetić jer, kraj sve njegove vještine u čitanju i u poznavanju filološke strane, ipak je neke tek dospio uzeti u ruke.

U istom pismu Horvat govori o potrebama istraživanja u Dalmaciji i Istri, koje su kolijevka glagoljice, ali i o petrogradskoj zbirci. Spominje znamenitu Karamanovu prepisku o izdanju glagoljskog misala u prvoj polovini XVIII. stoljeća. Piše o prof. Šmurlu koji je „otputovao u Dalmaciju da tamo po želji petrogradske akademije prouči neke historijske spomenike što se odnose na Petra Velikoga”.⁹

Iz prethodnoga se može zaključiti da je Karlo Horvat bio zaista velik, dobro obrazovani znanstvenik koji se u svom istraživačkom radu, ali i u publiciranju svojih radova, držao visokih znanstvenih kriterija i metoda. Može se reći da je bio među onim hrvatskim povjesničarima koji su udarili temelje moderne hrvatske historiografije. Nema sumnje da je dao velik doprinos, iako njegov rad kao sveučilišnog profesora nije lako ocijeniti zbog svih povijesno-političkih okolnosti koje su ga zahvatile. Dakako i prerana smrt kojoj je prethodila bolest spriječila je da Horvatovi potencijali budu maksimalno iskorišteni.

⁸ Naime, toliko je Horvat do tada radio na tom zadatku koji je od Smičiklasa prihvatio 1907. godine.

⁹ Arhiv Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu, Spisi Mudroslovnog fakulteta, god. 1908.

NOTAE EPIGRAPHICAE, PALAEOGRAPHICAE, CHRONOLOGICAE, HISTORIOGRAPHICAE (...) U RADOVIMA MIHE BARADE

Pomoćne povijesne znanosti u akademskoj karijeri Mihe Barade imale su vrlo važnu ulogu jer je upravo kao honorarni nastavnik nastojanjem F. Šišića započeo svoj nastavnički radni vijek na Mudroslovnom, danas Filozofskom fakultetu Sveučilišta u Zagrebu.¹ Ovim činom bio mu je otvoren put za daljnje napredovanje: 1937. počeo je predavati i nacionalnu povijest da bi 1940. postao profesor hrvatske srednjovjekovne povijesti i čelna osoba Katedre za hrvatsku povijest na Filozofskom fakultetu te na tom mjestu ostao do 1954. godine.

Baradin je doprinos nizu pitanja koja možemo svrstati u područje pomoćnih povijesnih disciplina očekivan jer je nakon doktorata 1929. uz pomoć i nagovor F. Bulića i F. Šišića otišao u Rim na specijalizaciju/studij na prestižnoj *Scuola vaticana di paleografia, diplomatica e archivistica* koju je uspješno završio 1931. godine. Ovaj mu je specijalistički studij dao znanja iz temeljnih strukovnih disciplina kao što su epigrafija, paleografija, diplomatika i kronologija te crkvena povijest. Baradin znanstveni rad bio je utemeljen na poznavanju disciplina potrebnih istraživanju srednjovjekovnih tema. U ovom prilogu upravo ću pokušati na „malim” raznolikim temama pokazati Baradin doprinos rješavanju krucijalnih srednjovjekovnih pitanja. Ponekad je Barada samo otvorio pitanje, nekada je omogućio drukčiji pogled na problematiku. Iz današnje perspektive neka od predloženih rješenja možemo ocijeniti uspješnim pokušajima, a s nekima se ne slažemo.

Članci koji nas zanimaju tematiziraju primarna, sekundarna i tercijarna vrela, odnosno natpise, diplomatsku građu, djela pisaca. Minuciozno usmjeravanje pozornosti na pojedinačna pitanja bila su obilježje Baradina metodološkog pristupa u historiografskom radu. Predlagao je nova čitanja tekstova dokumenata i njihovu interpretaciju, rekonstrukcije natpisa, nova datiranja spomenika i događaja, ali se upuštao i u rješavanje kodikoloških pitanja. U ovom prilogu pokušat ću prikazati Baradin doprinos hrvatskoj medievistici upravo kroz niz rješenja usko stručnih pitanja koja ga otkrivaju kao vrsnog stručnjaka i znalca specifičnih znanja bez kojih nema dobrog medievista.

Počet ću jednim vrlo indikativnim Baradinim radom,² važnim ne samo u okvirima hrvatske historiografije, nego i one opće, europske. Kao vrstan paleograf, a ujedno i sam Trogiranin, nije mogao ostati po strani od izazova rješavanja enigme tzv. trogirске olovne pločice. *Tabella plumbea Traguriensis* jest raritetni

¹ Usp. GALOVIĆ 2011, 45-61.

² BARADA 1935a, 11-18 + 2 sl.

epigrafski spomenik koji svojom osebujućošću privlači istraživače od samog njezina otkrića, pa stoga ne čudi da je Barada i sam pokušao dati svoj znanstveni obol. Trogirska *tabella defixionum* – čija je uobičajena namjena da štiti od uroka – pisana je rimskom kurzivnom minuskulom, vulgarnim latinitetom i kršćanskog je sadržaja. Njezin kršćanski sadržaj sam po sebi je iznimka. Pismo koje predstavlja posljednju fazu u rastakanju latinskog pisma rimske epohe, kao ni vulgarni latinitet, nisu našli uvijek dostojnog istraživača. Sam Barada kao specijalist poznate vatikanske škole, naglasio je da je „zbog slabo pročitano tekst” ostala neiskorištena jer kod nas nije bilo paleografa koji bi se za nju zanimali, a strancu je bila teško pristupačna.³ Ona se danas čuva u Arheološkom muzeju u Zagrebu. Već je u Baradino doba, tj. 1935. godine bila teško čitljiva jer olovni predmeti tijekom vremena oksidiraju i propadaju. Veliki je napor Barada uložio da dešifrira njezin tekst, pri čemu su mu poslužile stare fotografije, pa je njegova transkripcija i danas dragocjen prinos za proučavanje sadržaja pločice, njezina jezika i pisma. Barada je pažljivo dešifrirao tekst, a u bilješkama je donio inačice čitanja ranijih istraživača. Ne znam je li ono što je sam Barada tad naglasio opovrgnuto do danas, a to je da je ova olovna pločica sadržajno jedinstvena u čitavom svijetu jer je tekst kršćanskog sadržaja s osloncem na Bibliju i apokrif, a također kao zapis rimskom kurzivnom minuskulom pripada rijetkoj skupini takvih zapisa uopće. Upravo sadržaj pločice u suglasju s paleografskim značajkama kao što je sustav kratica i duktus slova datiraju je u VI. stoljeće.⁴

U *Hoffillerovom zborniku* Barada se također bavi epigrafskim spomenikom iz svoga rodnog kraja. U članku *Nadvratnik VII stoljeća iz Kaštel Sućurca*⁵ paleografski obrađuje izazovni epigrafski spomenik s pokušajem da uspostavom analogije s natpisom na sarkofagu nadbiskupa Ivana datira samog nadbiskupa Ivana i osnutak splitske crkvene organizacije. Paleografsko-epigrafska analiza toga kaštelanskog spomenika Baradi je metoda kojom zapravo želi datirati temeljne događaje iz rane hrvatske povijesti kao što su dolazak i pokršćavanje Hrvata. Baradina je polazna osnovica bila da su Hrvati pokršćavani postupno iz dalmatinskih gradova, za što je bila nužna reorganizacija dalmatinske crkve. Pritom se oslanjao na podatak iz *Salonitanske povijesti* Tome Arhidakona o Ivanu Ravenjaninu, uz kraći osvrt na prethodna tumačenja u historiografiji. Priklanjajući se – kako sam kaže – starijim tumačenjima, odnosno onima koji se zalažu za datiranje Ivana Ravenjanina „negdje između godina 650 i 680”,⁶ ostalo mu je kronološko pitanje „kada je bila reorganizirana crkva u Dalmaciji, (...) otkada datira njeno djelovanje među Hrvatima”, kao i to „da li su Hrvati došli kršteni ili nekršteni u novu

³ BARADA 1935a, 11.

⁴ BARADA 1935a, 16-17.

⁵ BARADA 1940a, 401-418 i 3 sl.

⁶ BARADA 1940a, 401.

postojbinu”.⁷ Rezultati analize pisma natpisa s luka iz Kaštel Sućurca i natpisa s tzv. sarkofaga Ivana Ravenjanina te njihova međusobna analogija Baradi su omogućili da zaključi kako su oni vrlo bliski, i kronološki i zemljopisno, odnosno da se mogu smjestiti u razdoblje VII. i VIII. stoljeća. Uzeo je u obzir i rezultate stilske analize obaju spomenika. Kombinacijom stilske i paleografske analize, došao je do zaključka da se navedene spomenike može datirati u kraj VII. i početak VIII. st., a sravnjujući još vijesti iz *Salonitanske povijesti* Splićanina Tome i iz djela Cara-pisca Konstantina Porfirogeneta o seobi i pokršćavanju, zaključio je: „Ivan Ravenjanin vjerojatno je djelovao oko godine 680. te najkasnije do na početak VIII. stoljeća”.⁹ Historiografija je od Baradina vremena očekivano navedenu problematiku tematizirala kroz velik broj članaka. Rezultati su raznoliki i stoga ni Baradine zaključke ne treba *a priori* odbacivati, ali rad o nadvratniku iz Kaštel-Sućurca i natpisu na sarkofagu tzv. Ivana Ravenjanina treba pamtititi po metodi i svekolikom pristupu jednom srednjovjekovnom spomeniku. Naime, ovaj rad M. Barade afirmirao je metodološki postupak koji je moguće primijeniti pri proučavanju epigrafskih spomenika te kako dobivene rezultate iskoristiti pri interpretaciji povijesnih događaja.

Znanja iz povijesti i razvoja latinskog pisma Baradu su vodila i prema antičkim epigrafskim spomenicima. Tako je u manjem radu⁸ obradio jedan antički epigraf s keramičke posude zapisan rimskom kurzivnom minuskulom s lokaliteta Debelo Brdo kod Sarajeva. Ispravio je paleografsku terminologiju koju je kod njegove prve objave upotrijebio Dimitrije Sergejevski, kao i samo čitanje natpisa, pa time i njegov sadržaj. U istom se članku bavi natpisom s crkvice sv. Nikole iz Splita, gdje razrješava kratice te logično i smisleno uspostavlja i prevodi tekst.

Prethodni članci s paleografsko-epigrafskom tematikom osobito su vrijedni zbog Baradinih višekratno iznesenih i danas gotovo zaboravljenih ili neprimjenjivanih metodoloških promišljanja o mogućnostima koje pruža paleografska analiza natpisa za uspostavu kronoloških odnosa među paleografskim i epigrafskim spomenicima.

No, na području paleografije u onom užem smislu Barada je najveći doprinos dao u jednoj velikoj raspravi, onoj o Trpimirovoj i Muncimirovoj ispravi, te u dvije znanstvene kritike koje su prerasle u polemike. Jedna je polemika s G. Pragom o skriptoriju sv. Krševana,¹⁰ gdje je vrlo smiono dokazao mladom Pragi tendenciozno i zlonamjerno ocjenjivanje hrvatskih povjesničara s visine umišljenog, ali ne i promišljenog znanstvenika čije su namjere sve prije nego znanstvene. U ovoj polemici Baradi je upravo paleografija bila glavno „oružje” kojim se suprotstavio

⁷ BARADA 1940a, 402.

⁸ BARADA 1940a, 417.

⁹ BARADA 1952b, 179-182.

¹⁰ BARADA 1933, 85-99.

Pragininim – osobno, a ne profesionalno usmjerenim – primjedbama. S obzirom na to da je Pragina rasprava o svetokrševanskom skriptoriju pozamašna, pozamašna je i njezina kritika iz Baradina pera. Barada je vrlo detaljno analizirao sve Pragine tvrdnje koje su s područja paleografije i manirom velikog znanstvenika metodološki pojasnio i ispravio, pa njegov članak i danas može poslužiti kao metodološka paradigma za analizu ma kojeg srednjovjekovnog dokumenta s aspekta svekolikih paleografskih čimbenika sa svrhom da se „što točnije odredi mjesto i vrijeme postanka nekoga rukopisa”.¹¹ Ponovio je osnovno pravilo paleografske metode, odnosno postupka nalik onom u slikarstvu, a sve to zbog činjenice jer ga se „Praga u svojem ‘Scriptorium-u’ apsolutno ne drži”.¹² S obzirom na Pragino političko-nacionalno opredjeljenje Barada je imao potrebu naglasiti da ga je na pisanje kritike Pragine rasprave potaknula „nacionalna obrana i čast, kao i *stručni ponos koji, ispovijedam, da sam stekao na talijanskom tlu*”.¹³ U svakom slučaju, čitanje Baradine paleografske kritike Pragine rasprave o svetokrševanskom skriptoriju svakom paleografu predstavlja znanstveni užitek koji mu omogućava provjeru, kristaliziranje i potvrđivanje vlastite metode, ali i stjecanje novih znanja. No, rasprava se nastavila nesmanjenom žestinom te je Barada još jednom na polemičku Praginu notu, koja se odnosila i na neke druge Baradine tekstove, odgovorio istim oštrim, akribičnim tonom sljedeće godine.¹⁴

Sličan je kritički osvrt Barada iznio kada je Srpska kraljevska akademija (kasnije SANU) objavila zbirku dubrovačkih dokumenata (*Dubrovačka akta i povelje*) iz pera Jovana Radonića. U kritici ovog izdanja građe Barada¹⁵ se također zadržao na paleografskom području, ali je dao naslutiti da su namjere izdavača i priređivača bile druge, a ne znanstvene, te da su kao takve besmislene. Naime, većina dokumenata koje je Radonić objavio poznata je i dostupna iz drugih izdanja, a metoda kojom ih ponovno odabire za objavu nije poznata. Sam je Radonić naveo da mu je glavni cilj bio donijeti ispravne tekstove. No, Barada je temeljito pretresao samo nekoliko objavljenih dokumenata i zaključio da je Radonić „upao u istu pogrešku, koju je drugima tako oštro predbacivao jer i njegovi tekstovi nisu tačni ni pouzdani”.¹⁶ No, Barada se nije zadržao samo na upozoravanju i ispravljanju pogrešaka u transkripciji, nego je Radonićev rad procijenio i dublje s aspekta znanja drugih pomoćnih povijesnih znanosti kao što su diplomatika i kronologija, neophodne za dobro učinjen egdotički posao.¹⁷

¹¹ BARADA 1933, 86.

¹² BARADA 1933, 86.

¹³ BARADA 1933, 97. Naime, Barada se ovdje poziva na svoje prestižno obrazovanje koje je stekao u Rimu na *Scuola Vaticana di paleografia, diplomatica e archivistica*.

¹⁴ BARADA 1935d, 489-502.

¹⁵ BARADA 1935c, 104-111.

¹⁶ BARADA 1935c, 106.

¹⁷ BARADA 1935c, 107-110.

Baradino promišljanje otkriva njegovu stvarnu namjeru kritičkog osvrta na Radonićevu ediciju. Naime, Barada je želio pokazati kakvi bi bili rezultati i korist od projekta sustavnog izdavanja građe iz dalmatinskih arhiva čiji je nacrt u okviru SANU izradio J. Radonić. Baradin je zaključak „da je od ovakvih edicija mala korist”.¹⁸ No, polemika o Radonićevoj ediciji nije završila prethodnim riječima jer je u međuvremenu u njegovu obranu stao Gregor Čremošnik koji je time izazvao Baradu da se još jednom oglasi.¹⁹ Svojim britkim i metodološki utemeljenim uzvratom Barada je „obranio” svoje znanje i utemeljene kritičke primjedbe usmjerene na Radonićev rad, osobito uzvraćajući Čremošniku da je izvan konteksta raščlanjivao njegove kritike i završava riječima: „Samo ću ga upozoriti da se pritome na osobit način traži: ispravno shvaćanje teksta, stručno znanje i naučno poštenje”.²⁰

Rasprava o Trpimirovoj i Muncimirovoj ispravi²¹ svakako se ubraja u Baradine najvažnije radove u kojima je njegovo paleografsko znanje opet došlo najviše do izražaja. Naime, na temelju tijekom vremena nastalih prijepisa – jer znamo da izvornik ni jedne ni druge isprave nije sačuvan – i uočenih jezičnih pogrešaka detaljnom je posrednom paleografskom analizom, ali i diplomatskom kao i kronološkim zapažanjima dokazivao i dokazao autentičnost i karakter navedenih isprava. No, osim sveukupne analize samih dotičnih isprava u ovoj je raspravi Barada dotaknuo niz temeljnih pitanja iz hrvatske diplomatike. Tako otvara prvu raspravu o fenomenu kartulara, s posebnim naglaskom na kartular Splitske nadbiskupije. Dotiče šira pitanja i upozorava na njihovo rano postojanje u crkvenim ustanovama dalmatinskih gradova.²²

U više svojih radova o dokumentima Barada se bavio kronološkim pitanjima. Upuštao se u niz pokušaja da kronološki preciznije smjesti neke povijesne osobe i događaje. Tako, iako se danas problematizira datacija Trpimirove isprave²³ na temelju vrlo indikativnih navoda u njoj, Barada – iako tom dokumentu posvećuje sadržajnu raspravu – ne nalazi potrebe da uopće sumnja u njezinu tradicionalnu dataciju u 852. godinu jer je uspostavljena na indikciji.²⁴ Datiranje Muncimirove isprave po kršćanskoj eri – što je za IX. st. rijetkost – Barada također elaborira sažeto,²⁵ ali se razaznaje da u okvirima datiranja dokumenata po kršćanskoj eri i stilu inkarnacije (*stilus incarnationis*) preferira pizanski kalkul (*calculus Pisanus*).²⁶

¹⁸ BARADA 1935c, III.

¹⁹ BARADA 1939, 289-294.

²⁰ BARADA 1939, 294.

²¹ BARADA 1937, 1-96.

²² BARADA 1937, 14-17.

²³ Usp. osobito radove: MARGETIĆ 1979, 69-77; 1993, 47-51; 1995b, 1-36; 2000b, 7-8; 2004, 1-12.

²⁴ BARADA 1937, 22.

²⁵ BARADA 1937, 60-61.

²⁶ STIPIŠIĆ 1991, 194-195.

I sljedeći Baradini radovi s područja kronologije bavit će se srednjovjekovnim dokumentima, kako diplomatskim tako i onim epigrafskim, i to tako da će biti propitivana njihova datacija upravo s aspekta navedena dva kronološka elementa. Naime, Baradino davanje prednosti indikciji u odnosu na navođenje godine po kršćanskoj eri, kao i pizanskom kalkulu u odnosu na firentinski u okviru datacije po stilu inkarnacije doveli su ga do nekih novih datacija važnih ranosrednjovjekovnih dokumenata. Iznio ih je u radovima *Iz kronologije hrvatske povijesti*²⁷ 1943. kao i u *Prilozima kronologiji hrvatske povijesti*²⁸ 1957. godine. Prvi dokument čiju dataciju preispituje jest tzv. Zvonimirova zavjernica.²⁹ Polazište mu je navod XIV. indikcije u formuli datacije. Budući da se u to vrijeme koristila tzv. bizantska indikcija po kojoj XIV. indikcija počinje 1. rujna 1075. godine i traje do 31. kolovoza 1076., smatra da Zvonimirovu krunidbu u mjesecu listopadu treba smjestiti u 1075. godinu premda je u dokumentu navedena 1076. godina po stilu inkarnacije. Barada u ovom slučaju – dajući prednost indikciji – rješenje pronalazi u korištenju tzv. pizanskog kalkula koji godine broji po Kristovu začecu, što znači da anticipira jednu godinu u odnosu na novi stil.³⁰ Istim načinom, odnosno uključivanjem u razmatranje primjene pizanskog kalkula, Barada se služi kada razmatra ulazak kralja Kolomana u Zadar na temelju epigrafskih i diplomatskih dokumenata. Iako se rezultat – jer je matematički točan – može činiti zavodljiv, ipak ne objašnjava zašto bi jedan spomenik iz istoga vremenskog i kulturnog miljea bio datiran po pizanskom kalkulu, a drugi firentinskom i zašto i kako odbaciti navođenje III. indikcije u diplomatskom dokumentu kada se sam općenito u drugim situacijama oslanja na ovaj element formule datacije i njemu prilagođava godinu.³¹ Primjenom pizanskog kalkula datira i Kolomanovu ispravu Trogiru u 1107. godinu što se slaže s navodom 12 godine vladanja Kolomana, a Vekenegin natpis u 1110. godinu što odgovara navodu pete godine Kolomanova vladanja Zadrom.³²

Na sličan način Barada preispituje datacije dokumenata iz druge polovine XI. st., odnosno događaje vezane uz reformne provincijalne crkvene sabore održavane pod papinim legatima u Splitu.³³ Svi koji su se bavili tim pitanjima – pa i ja sama³⁴ – znaju da zbog često nama vrlo nejasnih navoda u *Salonitanskoj povije-*

²⁷ BARADA 1943a, 127-132.

²⁸ BARADA 1957, 185-217.

²⁹ CD I, 139-141.

³⁰ BARADA 1943a, 127-128. Datirana 1075. godinom ova se isprava nalazi u CD I, 139. No, J. Stipišić se ozbiljno pozabavio svim kronološkim aspektima ove važne isprave i njegov je konačan stav da je treba smjestiti u 1076. godinu. Usp. STIPIŠIĆ 1997b, 57-66.

³¹ BARADA 1943a, 128-132.

³² BARADA 1943a, 131.

³³ BARADA 1957, 158-201.

³⁴ MATIJEVIĆ SOKOL 2002, 139-158.

*sti*³⁵ i onih u dokumentima nije lako ni jednostavno izaći iz zamršena kronološkog kruga. Barada je kao i u prethodnim situacijama pokušao dovesti u suglasje diplomatske dokumente i narativna vrela. Pritom se – kada mu je to išlo u prilog – oslanjao na indikciju i prema njoj – po pizanskom kalkulu – prilagođavao godinu. Također kada mu to nije odgovaralo, indikciju nije ni spomenuo kao u slučaju Vekenegine isprave gdje je ona očigledno pogrešno navedena. S druge strane, ispravno odbacuje Tomin navod 1103. godine kao godine ulaska kralja Kolomana u Trogir,³⁶ ali punu vjeru daje narativnom vrelu Andrije Dandola kada se oslanja na datiranje provale Normana u naše krajeve u drugu godinu pontifikata pape Grgura VII. iz čega izvodi 1074. godinu i onda na temelju nje sva druga kronološka rješenja.³⁷

Svakako je zanimljiv Baradin doprinos usklađivanju podataka koje daje natpis kraljice Jelene,³⁸ a koji je zbog fragmentarne sačuvanosti vrlo teško razriješiti otrpve. Članak je to koji je posvetio don Frani Buliću poslije njegove smrti, a ustvari je odgovor na datiranje spomenika Vicka Tomašića. Barada žali da se na spomeniku ne nalazi broj indikcije, kako kaže: „to najvažnije pomagalo”, te se mora osloniti na druge kronološke elemente, a to su navođenje epakte i konkurente. Analizirajući natpis i njegove – za problematiku važne dijelove – Barada je Jelenin epitaf datirao s 8. listopada 975. godine. Tako je isključio 10. ožujka kao bilo kakav nadnevak koji bi se pojavljivao na natpisu, ali je uveo 975. godinu. Baradi se – čini se – dogodio previd kod pozivanja na epaktu. Naime, XVII. epakta koja se prilično jasno može pretpostaviti na natpisu zaista pokriva razdoblje od 1. rujna 975. do 31. kolovoza 976. godine.³⁹ No, u kronološkim tablicama, odnosno u *tablicama epakta* navodi se godina „koja je u dokumentu navedena”,⁴⁰ a to je u slučaju datacije Jelenina epitafa 976. godina. S druge strane, na Jeleninu natpisu je lakuna gdje bi trebao biti naveden broj indikcije, pa oni koji uspostavljaju tekst u zgradama rekonstruiraju IV. indikciju koju mogu naći u tablicama komputista uz 976. godinu. No, kod indikcija u formuli datacije se navodi njezino stvarno stanje, pa je u tablicama navedena godina koja pokriva njezin veći dio,⁴¹ ali se u dokumentima naznačuje ona koja stvarno odgovara nadnevku. U slučaju Jelenina epitafa treba stoga u rekonstrukciji stajati V., a ne IV. indikcija.

Kronološka pitanja kojima se Barada bavio nisu uvijek i sva prihvaćena, osobito zbog njegova priklanjanja vjerodostojnosti navoda indikcije i upotrebe

³⁵ HS XVI.

³⁶ BARADA 1943a, 128.

³⁷ BARADA 1957, 193-199.

³⁸ BARADA 1935b, 73-78.

³⁹ STIPIŠIĆ 1991, 204.

⁴⁰ STIPIŠIĆ 1991, 204.

⁴¹ STIPIŠIĆ 1991, 203.

pizanskog kalkula, od čega je i sam odustajao kada mu se nije uklapalo u kombinacije. No, danas se zna da – a i sam se susreo s tim – navođenje indikcije jest najslabija karika u ranosrednjovjekovnom kronološkom lancu, ponajviše stoga jer ova građa uglavnom nije došla do nas u izvorniku nego u prijepisu, a indikcija napisana rimskim brojkama omogućavala je i bila uzrokom pogrešnog prijepisa. No, ono što je Barada u člancima o kronološkim pitanjima ostavio budućim generacijama jest metoda sa svim svojim dobrim i lošim stranama. Dakle, ovi radovi i rasprave imaju velik edukativni značaj iako ne odgovaraju uvijek na sva pitanja, ali otvaraju put prema njima te omogućuju s logičnim argumentima i novim spoznajama njihovo prihvaćanje ili odbacivanje. No, svakako se slažem s Baradom kada zaključno kaže da: "Račkoga *Documenta* i Smičiklasov *Codex diplomaticus* sv. II., mogu se upotrebljavati jedino i samo uz predhodnu kronološku kontrolu svakog pojedinog spomenika".⁴²

Znanstveni opus M. Barade obuhvaća i pokušaje rješavanja nekih pitanja koja se odnose na narativna povijesna vrela. Dotiče se uz ostale zapise i Tome Splićanina i njegove *Salonitanske povijesti* u raspravi *Skup splitskih povijesnih izvora*⁴³ iz četrdesetih godina prošlog stoljeća. Poticaj mu je bio taj što je smatrao da se ne posvećuje dovoljno pozornosti općenito narativnim vrelima, odnosno piscima srednjega vijeka, istaknuvši da „najbolji naš sredovječni izvor Toma arhidakon nije obrađen ni toliko da bi mogao zadovoljiti najelementarnijim zahtjevima nauke”.⁴⁴ U ovom radu sam Barada je težište postavio upravo na tradiciju *Salonitanske povijesti*.⁴⁵ Iako ističe da je ona pitanje za sebe i da nju uzima samo „nuzgredno kao pomoćno sredstvo pri raspravljanju”,⁴⁶ ipak joj je posvetio dosta pozornosti, osobito jer je raspravljao o skupini narativnih izvora splitske tradicije koji su sačuvani u tzv. trogirskom kodeksu u kojemu se nalazi na prvom mjestu *Salonitanska povijest*. Analizira, naime, *Qualiter*, spis *De gestis* Mihe Madijeva, zatim onaj pod nazivom *Tabula* čiji se autor naziva *A Cutheis*, te *Memoria* i *Reges*, uz pregled literature o tim narativnim zapisima. Upravo zbog načina njihove tradicije, odnosno zbog činjenice da se nalaze u gotovo najljepšem srednjovjekovnom kodeksu zajedno sa *Salonitanskom poviješću* Tome Arhidakona, Baradina se zapažanja o kodeksu zrcale na čitav niz pitanja iz hrvatskog srednjovjekovlja. Osobito je važno naglasiti da Barada iznosi stav kako *Qualiter* nije nikakav Tomin dodatak, nego zaseban spis što ga je redaktor prepisao u svoju kolekciju.⁴⁷

⁴² BARADA 1943a, 132.

⁴³ BARADA 1940b, 81-92.

⁴⁴ BARADA 1940b, 81.

⁴⁵ BARADA 1940b, 83-84.

⁴⁶ BARADA 1940b, 83.

⁴⁷ BARADA 1940b, 91.

Iskorak u prethodnoj problematici učinio je u radu o postanku hrvatskog plemstva.⁴⁸ Naime, Barada je baveći se i dalje spisom *Qualiter* pronašao u Budimpešti nestali spomenuti tzv. trogirski kodeks, detaljnije ga je proučio i na temelju podataka o nadbiskupu Hugolinu i spomenu kralja Sigismunda datirao precizno u 1387. ili 1388. godinu.⁴⁹

M. Barada je pak, u svezi s djelom Tome Arhidakona, u radu *Dalmatia Superior*⁵⁰ otvorio jedno drugo pitanje čije će rješavanje obilježiti hrvatsku historiografiju šezdesetih i sedamdesetih godina prošloga stoljeća. U tom radu Barada analizira i pokušava riješiti pitanje uspostave nadbiskupije na području Gornje Dalmacije. Kako su glavno vrelo za ovaj povijesni događaj Tomina *Salonitanska povijest*, ali i zapisi u rukopisu *Historia Salonitana maior* (HSM), koji on naziva *Historia Salonitanorum Pontificum* (HSP), Barada zadire u pitanje odnosa tih dvaju spisa. Nakon sumarnog prikaza problema kroz literaturu od Lučića, preko Farlatija te opisa rukopisa HSM – iako ne najvažnijeg Barberinskog – dolazi do jednog zaključka koji je značio preokret u vrednovanju rukopisa HSM, a poljuljao autorstvo Tome Arhidakona djelu *Historia Salonitana* pretpostavljajući mu rukopis HSM, odnosno HSP, kako ga on naziva. Baradin zaključak o spomenutom problemu glasi:

Tekst onog dijela Tomine kronike, koji sadrži događaje, što su se zbili prije života Tomina, kao i čitav HSP-u nisu izvorni sastavci, nego obične sredovječne kompilacije, radi se o dvjema redakcijama, koje među sobom nisu izravno odvisne, nego neizravno preko predložaka, koji potječu iz starijih kompilacija; po poređenju gornjih odlomaka, redakcija HSP svakako je starija od Tomine, a kako sam pokazao i pouzdanija, te joj se kao izvoru mora dati prednost pred Tominom.⁵¹

Dobro je poznat plod koji se zametnuo iz ovakvog Baradina zaključka. Mišlim pritom na polemiku S. Gunjače i N. Klaić čiji bi – uzmu li se u obzir dva glavna pitanja koja su se u vezi s ovim tekstovima problematizirala – rezultat bio neriješen.⁵²

Na kraju iz gore analiziranih znanstvenih crtica mogao bi se izvesti zaključak da se Barada zaista pokazao kao izvrstan obrazovani medievist koji je svoje spoznaje i rezultate temeljio na velikom strukovnom znanju paleografije, diplomatike i srodnih disciplina, pa ako se danas i ne slažemo sa svim njegovim stavovima, možemo učiti na njegovoj metodologiji imajući u vidu da je ipak znanost u nekim istraživanjima napravila iskorak.

⁴⁸ BARADA 1943b, 193-218.

⁴⁹ BARADA 1943b, 203.

⁵⁰ BARADA 1949, 93-113.

⁵¹ BARADA 1949, 108.

⁵² Usp. MATIJEVIĆ SOKOL 2002, 19-23.

HRVATSKE VLADARSKE ISPRAVE I NJIHOVA TRADICIJA

1150. OBLJETNICA DAROVNICE KNEZA TRPIMIRA

Najstariji diplomatski dokument nastao u Hrvata, darovnica kneza Trpimira, tradicionalno datirana 852. obilježila je 2002. godine 1150. obljetnicu svoga izdavanja.¹ Tom smo se prigodom prisjetili kneza Trpimira, snažnog i samostalnog hrvatskog vladara na povijesnim prostorima o kojemu, osim već navedene isprave, svjedoče relativno bogata i k tomu raznolika povijesna vrela. Ona su upravo temelj na kojima se gradi slika o snazi samog vladara, kao i o emancipiranom političkom biću Hrvata potkraj prve polovine i sredine IX. stoljeća S obzirom na to da je hrvatska historiografija s pravom osobito uvažavala Trpimirovu darovnicu kao jedan od najvažnijih dokumenata iz rane hrvatske prošlosti, u ovom ćemo radu rekapitulirati mišljenja i stavove o bitnim pitanjima koja su vezana uz vjerodostojnost i tradiciju darovnice te iznijeti neka vlastita promišljanja koja osnažuju njezinu vjerodostojnost.

Osobito znakovito *implicit* i *explicit* o mjestu i ulozi Hrvata, Hrvatske i njezina kneza Trpimira svjedoče suvremeni mu spisi u čiju se vjerodostojnost ne sumnja, a usto nisu samo hrvatske provenijencije nego su zabilježeni u širem europskom okružju. Među takvim povijesnim vrelima istaknuto mjesto pripada zapis imena hrvatskih hodočasnika u tzv. Čedadskom evangelijaru (*Evangeliarium Cividalse*). Imena kneza Trpimira (*Domno Triipimiro*), njegova sina Petra (*Petrus, filius domno Tripemero*) i Presile (*Presila*), vrlo vjerojatno člana Petrove pratnje, nalaze se među 1500-tinjak upisanih hodočasnika germanskog i slaven-skog podrijetla u toj kultnoj knjizi-kodeksu poznatom i pod nazivom Evangelijar Sv. Marka (*Evangeliarium sancti Marci*), pisanom uncijalom u VI. ili VII. st., a prenesenom iz Akvileje u Cividale u XV. st.² Nazočnost hrvatskog kneza s pratnjom na hodočašću, u mjestu ishodišta njihova kršćanstva, na posredan način zrcale sliku o mjestu i ulozi Trpimira kao vladara u širem političkom i duhovnom kontekstu, kao i o kulturnim i civilizacijskim dosezima onodobne Hrvatske. U oba slučaja uz Trpimirovo ime pojavljuje se naslov *domnus* (*dominus*) koji su nosili tadašnji najistaknutiji vladari. U istom kodeksu takav naslov pojavljuje se uz istaknute crkvene dostojanstvenike, ali osim uz Trpimirovo ime nalazi se još samo u intitlaciji jedne svjetovne osobe, naime Karla Velikoga. Osoba koja je zapisala imena hrvatskih hodočasnika mogla je biti član poslanstva, a imena su upisana začecima srednjovjekovne minuskule, i to s naznakama beneventane,

¹ Izlaganje je održano 2002. godine na skupu Hrvatskog arheološkog društva u Puli.

² Usp. KATIČIĆ 1998, 349-351; MATIJEVIĆ SOKOL - SOKOL 2005, 62-63; ANČIĆ 2000, 289-291.

ali i jasnom, oblikovanom karolinom. To su nedvojbeni dokazi da je u Hrvatskoj latinska pismenost zaživjela.³

Na isti način možemo protumačiti epigrafski zapis na oluku nad septumom samostanske crkve u Rižinicama u Solinu koji glasi: PRO DVCE TREPIME /RO/ – to je i logotip Hrvatskoga arheološkog društva – gdje se Trpimirovo ime pojavljuje kao dio formule datacije. Pronađeno je na istom lokalitetu još fragmenata natpisa koji pažljivo proučeni i rekonstruirani dopuštaju iščitavanje poruka kršćanske duhovnosti utemeljene na rječniku biblijskih tekstova. Izrazi *su(m)mit[atis]*, *colla*, *treme[ntes]* i slični koji se mogu samo naslutiti, odraz su duboke vjere već pokrštenog stanovništva te nose u sebi simboliku poniznog kršćanstva.⁴

Zanimljiva je i ne dokraja razjašnjena jedna europska epizoda čiji je protagonist, uz hrvatskog vladara, bio poznati europski intelektualac i teolog.⁵ Knez Trpimir je, naime, na svom dvoru pružio utočište benediktincu Saksoncu Gottschalku (*Godescalcus Gallus*), redovniku iz Orbaisa, heretičkom propovjedniku kada je ovaj morao napustiti dvor furlanskog grofa Eberharda. Boravak na Trpimirovu dvoru Gottschalk je zabilježio u svojim teološkim spisima sačuvanim u kodeksu 584 u *Bibliotheca Bongarsiana* u Bernu zabilješkom o vojnom pohodu hrvatskog vladara koji je uspješno vodio „protiv naroda Grka” (*contra gentem Grecorum*). Trpimiru je pak dao naslov „kralja Slavena” (*Tripemirus rex Sclauorum*). U drugom ulomku istog kodeksa donosi refleksije o stanovnicima Hrvatske koje naziva Dalmatinima (*homines Dalmatini*) i Latinima (*homines Latini*) te uočava razlike u njihovom govoru, a zemlju koju nastanjuju naziva „Dalmacijom, vrlo dugom pokrajinom” (*Dalmatiam, longissimam revera regionem*).⁶

Konstantin Porfirogenet također je bilježio događaje za koje se može posredno zaključiti da se odnose na Trpimirovo vrijeme iako nije izričito spomenuto ime hrvatskog vladara. Car-pisac pripovijeda da su Bugari u vrijeme bugarskog vladara (arhonta) Borisa Mihaela krenuli na Hrvate, ali da nisu ništa mogli učiniti osim sklopiti mir izmijenivši pritom darove. Kan Boris I. Mihael (852.-889.) bio je Trpimirov suvremenik, pa se ista hrvatska pobjeda pripisuje ovom snažnom hrvatskom knezu i datira se početkom druge polovice IX. st. Sama ratna epizoda je dugo živjela u pamćenju u susjedstvu kao uspjeh Hrvata, tako da je stotinjak godina kasnije zapisuje Konstantin Porfirogenet, uz dozu samohvale jer ujedno piše da je „arhont Hrvatske od početka (...) podložan caru Romeja”.⁷

³ RAUKAR 1997, 299-300.

⁴ DELONGA 1996, 127-129.

⁵ KATIĆ 1932, 403-432; IVANIŠEVIĆ 1992, 34-35, 45-46; RAPANIĆ 1994, 91-116; KATIČIĆ 1998, 340-349.

⁶ KATIČIĆ 1998, 345-347.

⁷ *Izvori za hrvatsku povijest do 1526.*, 22.

Osim navedenih pisanih vrela, vrlo slikovito o Hrvatskoj Trpimirova doba svjedoče arheološki ostaci materijalne kulture, arhitekture i skulpture. Na grobištima, koja se arheološkom analizom mogu datirati sredinom IX. st., uočava se sloj prvih pokrštenih Hrvata s jasnom naznakom kršćanskoga pogrebnog običaja.⁸ Također se grade prvi sakralni objekti uglavnom koristeći građu i prostor srušenih rimskih građevina, ponajviše onih na nekadašnjim seoskim imanjima (*villae rusticae*).⁹ Pleterna pak plastika uobičajeni je likovni stilski ukras tih istih crkava, bilo da se javlja na vanjskim arhitektonskim elementima sakralnih građevina, bilo u njihovoj unutrašnjosti na crkvenom namještaju.

TRPIMIROVO VRIJEME

Vladanje Trpimira hrvatskom državom¹⁰ bitna je etapa na putu prema nezavisnoj kneževini pod knezom Branimirom, a obilježeno je vladarom sposobnim da svojoj državi na sudaru svjetova i različitih interesa moćnih sila osigura samostalnost. Evidentirana povijesna vrela omogućuju da se vrijeme vladanja kneza ili vojvode Trpimira točnije odredi. Kako su na temelju istraživanja arheologa, povjesničara, filologa i pravnih povjesničara spoznaje o njima bile obogaćivane te s vremenom preciznije evaluirane, tako je i vremenski okvir Trpimirova vladanja u historiografiji doživljavao manje promjene. Donja granica je varirala upravo zbog načina datiranja njegove darovnice, pa je starija hrvatska historiografija početkom Trpimirova vladanja držala 846. godinu, odnosno godinu kojom se može odrediti boravak teologa Gottschalka na njegovu dvoru. Danas je, s obzirom na novija iznesena mišljenja o datiranju darovnice kojima ćemo se pozabaviti i u ovom radu, dolazak Trpimira na vlast pomaknut niže, odnosno oko 840. godinu. Kao *terminus post quem* jest spomen Trpimirova prethodnika, kneza Mislava, u kronici mletačkog pisca Ivana Đakona koji u 839. godinu smješta sukob Mlečana pod vodstvom dužda Petra Tradenika i hrvatske vojske. Gornja pak godina bila je u starijoj historiografiji egzaktno fiksirana 852. godinom, tradicionalnom datacijom Trpimirove isprave. I danas se temeljem zapisa kod Konstantina Porfirogeneta *implicite* posljednji spomen približno datira poslije 852. godine – godine stupanja na vlast bugarskog vladara Mihaela Borisa.

Općenito se razdoblje vladanja kneza Trpimira – u epigrafskim spomenicima nosi naslov: *dux*, u Čedadskom evangelijaru: *domnus*, a u ispravi: *dux Croatorum*, a za Gottschalka je: *rex Sclauorum* – drži razdobljem kada hrvatska država

⁸ SOKOL 2006, 112-113.

⁹ MATIJEVIĆ SOKOL – SOKOL 2005, 7-12.

¹⁰ KLAČIĆ, N. 1971, 221-239; 1990, 57-61; RAUKAR 1997, 27-32, 299-300; BUDAK 1993, 58-63; GOLDSTEIN 1995, 198-203.

doživljava svoj uspon na Jadranu. Jedno od središta joj je – uz Nin i Knin – prostor uz Kaštelanski zaljev. To je područje od starine pogodno za život jer obiluje svim nužnim prirodnim datostima. Od ilirsko-grčkih naseobina svoje korijene vuku gradovi Tragurij (Trogir) i Salona (Solin), a u srednjem vijeku je iz palače cara Dioklecijana izrastao Split kao snažno i relevantno crkveno metropolitansko središte čija će uloga također u procesu nastanka i jačanja hrvatske države, u crkvenom životu imati odlučujuću ulogu i značaj. Trpimirova kneževina svoj uspon duguje snažnom vladaru koji se vješto snalazi u povoljnim povijesnim okolnostima. Iako se nalazila između dvaju svjetova, odnosno dviju jakih ondašnjih političkih snaga: Franačkog i Bizantskog Carstva, kneževina je iskoristila trenutak unutrašnjih slabosti i kriza tih moćnih političkih entiteta. Usprkos takvom položaju ostalo je zabilježeno da je oko 846. godine Trpimir ratovao protiv naroda Grka. Postavljalo se pitanje tko su ti Grci protiv kojih ratuje Trpimir. Neki povjesničari su u ovoj sintagmi prepoznavali bizantsku carsku vojsku, jedni stanovnike dalmatinskih gradova (najprije Splita jer su u neposrednoj blizini Trpimirova sjedišta),¹¹ a u najnovije vrijeme iznosi se mišljenje da se radi o vojsci stratega teme Dalmacije,¹² kao i ono da se pod narodom Grka mogu podrazumijevati Mlečani.¹³

U uspješno okončanom srazu s moćnim Bugarima, Trpimir je obranio granice hrvatske države s njihove strane te, zaokruživši vojnom silom prostor, osigurao preduvjete razvoju i usponu hrvatske srednjovjekovne države među moćnim silama. Prihvaćeno kršćanstvo utire put izgradnji crkvene organizacijske hijerarhije te je osnovana Ninska biskupija. Boravak prognanog Saksonca Gottschalka na Trpimirovu dvoru vrlo znakovito govori o mjestu Trpimira i njegove kneževine u kršćanskoj ekumeni, ali i o smjelosti hrvatskog vladara da primi na dvor prognanog benediktinca koji se heretičkim učenjem suprotstavljao moćnim crkvenim krugovima. Dolazak benediktinaca, vjerojatno franačkog podrijetla, kao prosvjetitelja srednjega vijeka u samostan u Rižinicama, označio je ulazak Hrvatske u svijet latinske pismenosti koju će obogatiti različitim vidovima zapisa, diplomatskih, epigrafskih, narativnih itd. Latinska pismenost kao i graditeljska djelatnost hrvatsku srednjovjekovnu državu, organiziranu po franačkim uzorima, uključuje u zapadni civilizacijski svijet. Njezin uspon zabilježila su istočna i zapadna vrela, a također i vlastiti pisani spomenici, kako oni na kamenu, epigrafski, tako i osobito vrijedan onaj diplomatski, tj. Trpimirova darovnica.

¹¹ KLAJČ, N. 1971, 225; 1990, 57.

¹² MARGETIĆ 1993, 50-51; 2004, 8-9.

¹³ BUDAK 1993, 59.

TRPIMIROVA DAROVNICA

Trpimirova darovnica,¹⁴ taj najstariji diplomatski dokument u Hrvata, koji je M. Kostrenčić nazvao rodnim listom hrvatske države, prvi je u nizu od 29 do sada poznatih vladarskih isprava iz vremena narodne dinastije i prvi je zapis u kojemu se pojavljuje ime hrvatskog naroda (*dux Croatorum*). No, darovnica, kao uostalom i onih 28 vladarskih isprava, nije do nas došla u izvornom obliku, nego u više prijevoda, i to iz dosta kasnijeg vremena. Najstariji primjerak jest iz 1568. godine u obliku imitativne notarske kopije koja se čuva u župnom uredu u Kaštel Sućurcu. Osim ovog prijepisa, u splitskom nadbiskupskom i kaptolskom arhivu nalaze se još četiri kopije i sve su mlađe od navedene. Učinjene su na temelju notarske kopije iz 1333. godine. Jezično najbolji prijepis jest onaj koji se nalazi u spisu kojemu Farlati daje naslov *Donationes principum*, a nastao je u vrijeme splitskog nadbiskupa Sforze Ponzonija (1616.-1641.).

Okolnosti tradicije naše najstarije vladarske isprave imale su odraza na prvobitni izvorni tekst koji je – nema nikakve sumnje – tijekom vremena doživio mnoge promjene. Poznajući općenito čvrstu strukturu diplomatskih dokumenata, lako se može zaključiti da izmjene teksta Trpimirove darovnice nisu samo proizašle iz nemarnog prepisivanja, nego su sasvim sigurno rezultat mogućih višekratnih svjesnih intervencija u sadržaj, pa onda i u samu strukturu dokumenta, kakve su često doživljavale druge slične, osobito one važne, vjerodostojne isprave.¹⁵ Potrebno je stoga naglasiti da se upravo zbog pojave uklanjanja ili umećanja teksta u diplomatske dokumente, kakva se s vremenom uobičajila, a nakon renesanse rimskog prava kada pisani dokument dobiva na važnosti kao pravno dokazno sredstvo, razvila diplomatika kao pomoćna povijesna disciplina kojoj je zadatak valorizirati i utvrditi stupanj vjerodostojnosti isprava. Svako njihovo odstupanje od kancelarijskoga diplomatskog oblika traži od znanstvenika kritičko prosuđivanje dokumenta. Od navedenih postulata treba krenuti pri prosudbi Trpimirove darovnice. Kako je očigledno da ju je poznao Toma Arhidakon, autor djela iz XIII. st. te da se njome služio, nema sumnje da je ona u njegovo vrijeme postojala u nekom obliku. Na izravnije veze upućuje Tomin izričaj *corde yllari*¹⁶ koji korespondira onomu *hylari animo* iz Trpimirove darovnice.¹⁷

S obzirom na važnost prve darovnice iz hrvatskoga diplomatskog korpusa njome su se morali baviti svi istraživači hrvatske srednjovjekovne povijesti. Neki su joj znanstvenici, pogotovo pravni povjesničari, zbog kompleksnosti posvetili iscrpnije diplomatsko-povijesne rasprave. Vjerodostojnost Trpimirove darovni-

¹⁴ CD I, 3-8.

¹⁵ O načinu „falsificiranja” dokumenata v. MATIJEVIĆ SOKOL 1994a, 83-90.

¹⁶ HS XVI.

¹⁷ CD I, 5; STIPIŠIĆ 1997a, 285-318.

ce branili su F. Rački,¹⁸ M. Barada,¹⁹ L. Katić.²⁰ U najnovije vrijeme u više radova njezine diplomatsko-pravno-povijesne aspekte analizirao je L. Margetić,²¹ dok su najoštriji zastupnici mišljenja o krivotvorenju bili D. Švob²² i N. Klaić.²³ Prilog vjerodostojnosti dali su nekim svojim zapažanjima i ostali povjesničari.

Već prva formula u protokolu – formula invokacije (*In nomine patris et filii et spiritus sancti*)²⁴ – pokazuje da je darovnica javna isprava sastavljena po uzoru na diplome zapadnih, franačkih kancelarija. No, odmah poslije formule zaziva Božjeg imena u obliku Sv. Trojstva slijedi formula datacije: *Regnante in Italia piissimo Lothario Francorum rege, per indictionem XV sub die IIII Nonis Martii*. Ona je uz pravni čin i sve povijesne činjenice koje možemo iz darovnice iščitati najintrigantnija, pa je potaknula polemičku znanstvenu raspravu o ispravi odmah po njezinu objavljivanju u jednoj zbirci vrela. Naime, Trpimirova isprava nije datirana po kršćanskoj eri, nego po eri vladara, a nadnevak je donesen po tzv. *mos Romanus* i naznačena je XV. indikcija. Vladar kojim se određuje vrijeme nastanka isprave je franački kralj Lotar, ali za vrijeme dok je kraljevaio u Italiji. Na temelju petnaeste indikcije Ivan Kukuljević datira je 837. godinom.²⁵ F. Rački, Kukuljevićev učenik, ali za razliku od njega obrazovani povjesničar i utemeljitelj kritičke historiografije, u polemičkom tonu ispravlja Kukuljevićevo datiranje i uzimajući u obzir poznati mu podatak o knezu Mislavu iz 839. godine zabilježen u Kronici Ivana Đakona, ali zanemarujući činjenicu da se Lotara spominje kao kralja u Italiji, Trpimirovu darovnicu opet samo na temelju indikcije datira u 852. godinu.²⁶ Kako je autoritet Račkoga, osobito s obzirom na njegovo paleografsko i diplomatsko znanje, bio u hrvatskoj historiografiji neupitan, a u ovom slučaju osnažen od sredine pedesetih godina XIX. st. Dümmlerovom analizom,²⁷ datiranje Račkoga je usvojeno te je 852. godina zaživjela i sve do najnovijih veme- na nije je nitko ni pokušavao osporiti.

Činjenica da se formula datacije s njezinim temporalnim dijelom nalazi u protokolu dokumenta, a ne u eshatokolu kao što je inače običaj u javnim ispravama, N. Klaić je bila jedan od temeljnih argumenata da je Trpimirova isprava nastala kasnije kao falsifikat, slijedeći formu privatnih notarskih isprava. Samom vremenskom određenju i pitanjima koja su ona nametala nije posvećivala veću

¹⁸ RAČKI 1876a, 1-49.

¹⁹ BARADA 1937, 1-96.

²⁰ KATIĆ 1940, 101-124.

²¹ MARGETIĆ 1979, 69-77; 1993, 47-51; 1995b, 1-36; 2000b, 7-8; 2004, 1-12.

²² ŠVOB 1936, 195-207.

²³ KLAJĆ, N. 1967a, 105-155; 1971, 236-238; 1990, 58-59.

²⁴ CD I, 4.

²⁵ KUKULJEVIĆ SAKCINSKI 1872, 207.

²⁶ *Documenta historiae Chroaticae*, 3-6.

²⁷ DÜMMLER 1856, 43.

pozornost. Inače, isprava datirana po Lotaru, kralju Franaka za vrijeme njegova kraljevanja u Italiji i XV. indikcijom, nosi u sebi čitav niz nejasnoća i podataka koje nije moguće sinkronizirati. No, već na prvi pogled se uočava da su glavni kronološki elementi navedeni u dataciji darovnice iz kojih se vrši predatiranje na današnji način, a to su izricanje ere vladara, zatim određivanje nadnevka tzv. „rimskim načinom” i navođenje indikcije, elementi koje su preuzele europske vladarske kancelarije iz kasnorimske, odnosno ranokršćanske tradicije, posredovanjem franačke kancelarije.²⁸ Ova spoznaja podupire pozicioniranje Trpimirove isprave među javne isprave s elementima vjerodostojnosti koji odgovaraju vremenu njezina nastanka.

No, unutar datacije ostali su još mnogi prijevori koje je u uočio L. Margetić te ih u spomenutim radovima pokušao pojasniti. U središtu promišljanja mu je navod da je isprava izdana u vrijeme Lotara, kralja Franaka za njegova kraljevanja u Italiji. Kako je indikcija kao jedini egzakti (brojčani) navod bila glavni element za dataciju isprave i Kukuljeviću i Račkom, Margetić je razmotrio relevantnost oslanjanja isključivo na ovaj element datacije analogijom s drugim diplomatskim vrelima. Opće je poznato da je indikcija u srednjovjekovnim dokumentima kontrolni element datiranja.²⁹ Nekada samo i jedini. Tada je uzimamo u razmatranje kao relevantan čimbenik. Međutim, indikcija ne može biti čvrst oslonac za pouzdanu dataciju, posebno kada se radi o dokumentu problematične tradicije kao što je Trpimirova darovnica. Zbog višekratnog prepisivanja isprave, rimske brojke, kojima se indikcija uobičajeno u dokumentima naznačivala, lako su se mogle pogrešno prenijeti. Također s druge strane u ranijim razdobljima navod indikcije često je i inače bio pogrešan.³⁰ Upravo zbog ovakvih pojava nikako nije dovoljno pri dataciji Trpimirove isprave ostati samo na podacima koji mogu proizaći iz određenja godine po indikciji. Margetić je stoga utvrdio da u slučaju Trpimirove isprave postoji jači argument za pouzdaniju dataciju, a to je izričit navod franačkog kralja Lotara i njegova kraljevanja u Italiji. Kako je, po Margetiću, poznato da je Lotar odmah nakon smrti svojega oca još 840. otišao iz Italije i da se više nikad u nju nije vratio, da je 15. lipnja 844. dao okruniti svojega sina Ludovika II. za talijanskog kralja te da se od 844. uvijek i beziznimno naziva franačkim (tj. *imperator augustus*), a ne više talijanskim kraljem (tim se naslovom, dakako, nazivao njegov sin), Trpimirovu ispravu, odnosno predložak iz kojeg da je ona kasnije pretvorena u oblik nama danas dostupan, treba smjestiti u vremenski raspon između 840. i 843. godine.³¹ Margetić je potporu ovom iznesenom mišljenju pronašao i u katalogu splitskih prelata koji donosi Toma

²⁸ STIPIŠIĆ 1991, 192-197.

²⁹ STIPIŠIĆ 1991, 196.

³⁰ MARGETIĆ 2004, 1-12.

³¹ MARGETIĆ 1993, 47-51

Arhidakon.³² Naime, u XIII. poglavlju (*Catalogus archiepiscoporum de quibus extat memoria*) Tomine *Salonitanske povijesti* uz nadbiskupa Justina se navodi 840. godina,³³ dok ga svi drugi katalozi s kronotaksom splitskih prvosvećenika stavljaju kao drugoga u nizu u IX. st., i to poslije nadbiskupa Petra koji se spominje u Trpimirovoj darovnici. Margetić smatra da se podatak o biskupu Justinu slaže s podacima o italском kralju Lotaru i nadbiskupu Petru iz Trpimirove isprave te da je Petar bio nadbiskup do 840. godine kada ga je naslijedio Justin. Uzevši te elemente u obzir, Margetić je pomirio najveći mogući broj argumenata i zaključio da bi 840. godina morala biti prva godina biskupovanja Justina, a posljednja Petrova na splitskoj stolici. Nakon obrazlaganja i kompariranja ostalih poznatih povijesnih činjenica, kao što su odlazak Lotara iz Italije i navod iz Tomina kataloga, Margetić je zaključio da se „datiranje Trpimirove isprave s 2. veljače 840. ukazuje (...) kao najvjerojatnije”,³⁴ odnosno 2. veljače 840. godine bio bi *terminus post quem non*. Ipak, Margetić se još jednom vraća dataciji Trpimirove isprave,³⁵ odnosno ispravlja prethodno predloženi nadnevak i umjesto 2. veljače donosi točan podatak da se radi o 4. ožujku. Čini se da se Margetiću u ranijem radu potkrala omaška te da je u njemu navedeni 2. veljače pogrešno preračunati nadnevak (*sub die IIII Nonis Martii*) jer se vjerojatno dogodio previd tako što je mjesec ožujak (*Martius*) zamijenjen veljačom (*Februarius*).

U radu objavljenom prigodom obilježavanja 1150. obljetnice³⁶ i također tiskanim u *Starinama*, Margetić je ponovio sva prethodna mišljenja o nizu pitanja koja se tiču Trpimirove isprave i još jednom je potvrdio svoju dataciju.

Pokušat ću iznijeti i neka vlastita promišljanje o dataciji Trpimirove isprave, a utemeljena na Margetićevoj ideji i slijedeći njegov trag. Naime, čini mi se da bi se svakako pri razmatranju trebalo uzeti u obzir i naslov koji sastavljač darovnice daje Lotaru. On ga intitulira kraljem Franaka (*rex Francorum*), a ne, primjerice, Langobarda, iako precizira da se radi o vremenu Lotarova kraljevanja u Italiji. Čini se da se u Lotarovoј intitulaciji zrcali percepcija hrvatskog pisara koji kao da želi naglasiti da se radi o vrhovnom poglavaru u čitavom Franačkom carstvu, što je Lotar postao poslije 20. lipnja 840. kada umire njegov otac Ludovik I. Pobožni. Lotar je ujedno bio i kralj Italije do krunjenja sina Ludovika II. za italčkog kralja 15. lipnja 844. te mi se čini da bi u tom vremenskom intervalu trebalo smjestiti dataciju Trpimirove isprave. Prvi mogući datum bio bi 4. ožujka 841., iako dolazi u obzir isti nadnevak uz godine 842. 843. i 844. Slijedom Margetićeva promišljanja predložila bih ipak 841. godinu jer je najbliža vremenu boravka kralja Lotara u Ita-

³² MARGETIĆ 1995b, 1-36

³³ HS XIII.

³⁴ MARGETIĆ 1995b, 20.

³⁵ MARGETIĆ 2000b, 7-8.

³⁶ MARGETIĆ 2004, 1-13.

liji kada je svijest o njemu kao italском kralju bila još svježā i prisutna u memoriji, što se kasnije moglo izgubiti. Na ovaj način datirana Trpimirova darovnica ne bi bila posljednji, nego najraniji spomen kneza Trpimira. U isti kontekst, po mišljenju Margetićevu, uklapa se i Trpimirova intitulacija jer se najprije u darovnici, po njemu 840. godine, spominje kao *dux*, do toga da ga Gottschalk oko 846. već naziva kraljem (*rex*). Pa iako je poznato da je u to vrijeme intitulacija vladara bila nestabilna, ipak se uočava zakonitost među intitulacijama hrvatskih vladara koja će biti potvrđena od Tomislava nadalje. Naime, i Tomislav je – kako potvrđuju vrela, odnosno *Historia Salonitana* – najprije (914. godine) nosio naslov *dux*,³⁷ a onda kasnije 925. godine *rex*.³⁸ Ista je situacija zabilježena najizričitiје u tzv. Zvonimirovoj zavjernici 1076. godine: Zvonimir je *dux*, a nakon što je okrunjen nosi naslov *rex*.³⁹ Po Margetiću naslov *dux* označava samostalnog vladara.

Sadržajno Trpimirova darovnica je, upravo zbog velikog broja ruku kroz koje je tijekom više stoljeća prolazila, dosta nejasna i u dijelovima dispozicije kontradiktorna te se čini da sadrži više od jednoga pravnog čina. Iz nje ponajprije doznajemo, u formuli naracije, da je Trpimir sagradio samostan, da je za liturgijsko posuđe posudio novac od salonitanskog/splitskog nadbiskupa Petra i da je onda njemu za uzvrat s jedne strane potvrdio ono što je crkva sv. Dujma (tj. Splitska nad/biskupija) kupila, a s druge strane, ono što je već prije Trpimirov prethodnik knez Mislav bio darovao crkvi sv. Jurja na Putalju prilikom njezina posvećenja. Razumljivo je da je potrebno postaviti neka pitanja glede iznesenog sadržaja. N. Klaić je upozorila da su peticija i dispozicija te isprave u suprotnosti te je, upravo na temelju sadržaja, ali i nekih formalnih nedostataka i nedosljednosti, zaključila da se radi o krivotvorini, iako smatra da je njezina jezgra povijesno točna, kao što je, primjerice, darivanje crkvice sv. Jurja. No, N. Klaić ističe da to darivanje nije učinio Trpimir salonitanskom, odnosno splitskom biskupu, nego svom, ninskom, a da je kasnije splitska crkva iskoristila to darovanje kao da je tobože učinjeno njoj. Ovakvo mišljenje N. Klaić proizlazilo je iz njezina stava da je dalmatinska crkva unutar bizantske ovlasti te da hrvatski vladar u tom trenutku nema nikakve ingerencije ni nad gradovima pa ni nad njihovom crkvom. No, Margetić ništa sporno ne vidi u činjenici da je darovanje i potvrđnicu starijih darovanja hrvatski knez učinio splitskom nadbiskupu jer smatra da je bizantska vlast u to vrijeme bila samo u Zadru te da je hrvatski vladar, tj. Trpimir kojim počinje uzdizanje nove vladarske dinastije sa sjedištem u blizini Splita, bio blizak gradovima u kojima se nije osjećala bizantska vlast te da je ovo bio početak procesa stvaranja crkvene metropolitanske organizacije na području hrvatske države koja će uključivati dalmatinske gradove.⁴⁰

³⁷ HS XIII.

³⁸ CD I, 34.

³⁹ CD I, 139.

⁴⁰ MARGETIĆ 1993, 50.

Usto L. Margetić je dubljim ulaženjem u srž problema s percepcijom pravnog povjesničara pronašao u sadržaju Trpimirove isprave i kasnije njezine potvrdnice kneza Muncimira pravne izraze *mancipatio*, *mancipare*.⁴¹ Ti izrazi označavaju prastare oblike stjecanja vlasništva u starom Rimu te polako nestaju kako raste poznavanje Justinijanove kodifikacije djelovanjem glosatora, ali se zadržavaju najkasnije u Italiji još kroz IX. st. Trpimirova i Muncimirova isprava su dokaz da su ti izrazi bili poznati i u našim krajevima. Iz iznesenoga se stoga može zaključiti da podatak o mancipaciji upućuje da se radi o vjerodostojnim ispravama ili o sastavljanju isprave na temelju nekog predloška iz IX. st. Margetić je još temeljem drugih navoda osobito zbog – za isprave neuobičajene – uporabe upravnog govora kao i pojavu formule datacije u protokolu iznio mišljenje da su dvije presude s placita bile predlošci za kasnije sastavljanje dokumenta koji ima oblik darovnice. Slijedom analize jezika do sličnih rezultata došla je i O. Perić,⁴² uočivši dva pa i više starih jezičnih slojeva u samom tekstu darovnice. Ovim argumentima osnaženo je mišljenje svih onih koji su branili povijesnu vjerodostojnost Trpimirove isprave.

Nekoliko zanimljivih zapažanja u prilog vjerodostojnosti iznio je N. Budak. Prvi se odnosi na imena *serva* navedenih u eshatokolu isprave. Ističe da su sva ona, kao i imena župana i svjedoka u Trpimirovoj pratnji, odreda narodna, a ne kršćanska, osim dakako imena svećenika. To je shvatljivo jer se radi o vremenu kada kod tek pokrštenog naroda nisu prevladala kršćanska imena, nego su po tradiciji još uvijek zastupljena njihova narodna. Budak također osporava tvrdnju N. Klaić temeljenu na starijoj literaturi po kojoj u IX. st. institucija kapelana kao dvorskog pisara nije postojala, navodeći da je ona poznata u Bavarskoj u VIII. st., da su je prihvatili Karolinzi te da je na čelu njihove kraljevske kapele od 825. godine bio *archicapellanus*.⁴³ Na ovaj način činjenica da ispravu po nalogu auktor i koncesora Trpimira sastavlja kapelan Martin nije anakrona ni sporna, nego dapače osnažuje stav da je Trpimirova kancelarija funkcionirala po uzoru na franačke te doprinosi vjerodostojnosti darovnice.

Iako 2002. godine⁴⁴ obilježavamo 1150. obljetnicu Trpimirove isprave na temelju njezine tradicionalne datacije, ipak sam iznijela novu, revidiranu, dataciju za koju se i opredjeljujem. Ipak, datacija Račkoga još uvijek je snažno prisutna u hrvatskoj historiografiji te nova, vrlo dobro argumentirana, tek treba zaživjeti.

Iz Trpimirove isprave mogu se između redaka iščitati i drugi aspekti o odnosima političkih čimbenika. Naslućuje se bliska veza hrvatskog vladara i splitskog prelata kroz činjenicu da se knez Trpimir i nadbiskup Petar oslovljavaju kumo-

⁴¹ MARGETIĆ 1979, 69-77.

⁴² PERIĆ 1984, 165-170.

⁴³ BUDAK 2003, 73.

⁴⁴ Vidi bilj. 1.

vima (*compater*), pa se pretpostavlja da je nadbiskup Petar bio kum pri krštenju Trpimirova sina Petra. Zanimljivo je osvrnuti se i na intitulaciju nadbiskupa Petra. Iako se on u ispravi naziva *Salonitane ecclesie archiepiscopus*, nema sumnje da je riječ o splitskom dostojanstveniku. Tako ga kasnije intitulira sastavljač Mun cimirove darovnice.⁴⁵ No, važno je istaknuti da su splitski nadbiskupi nazivani salonitanskim sve do splitskih sabora 925.-928. kada je završen proces uzdizanja Splita na metropolitansku poziciju i od kada splitski metropoliti u naslovu nose atribut splitski, a ne više salonitanski.⁴⁶ U ispravi se među svjedocima navodi župan *Pretilia* čije ime ovisno o prijepisu isprave glasi još kao *Precilia*, *Presilis*.⁴⁷ To nas navodi na pomisao da se radi o Presili čije je ime zapisano u Čedadskom evangelijaru uz ime Trpimirova sina Petra te se čini da mu je bio u pratnji. Ime Presilino i ime Petrovo, iako evidentno uneseno u evangelijar tako da insinuira da se radi o istoj hodočasničkoj skupini, nije zapisano istim pismom. Dalje bi se moglo zaključiti da su Trpimirov župan, ali i njegov sin Petar, bili pismeni, što bi bacalo novo svjetlo na početke pismenosti kod Hrvata, no ipak tek nakon što se analiziraju svi upisi imena u *Čedadski evangelijar*.

Rekla bih još nešto o području Trpimirove države. Isprava, govoreći o prostoru splitske/salonitanske crkvene organizacije, uključuje prostor do Dunava. Toma Arhiđakon također na isti način doživljava i razmatra područje splitske metropolitanske organizacije koja se po kanonskom pravu mora poklapati s političkom organizacijom. Također i engleski kralj Alfred Veliki, donoseći sliku Europe za svoje vrijeme, tj. kraj IX. st., u možda najboljoj takvoj geografiji IX. st. uopće, Hrvatsku proteže do Dunava, gdje ističe da graniči s Bugarima.⁴⁸ Ove činjenice nisu zanemarive pri procjeni vjerodostojnosti isprave, ali i političke slike hrvatskog prostora u ranom srednjem vijeku.

Iako se čini da dolazi vrijeme da se nakon svih dosada u historiografiji iznesenih ozbiljnih znanstvenih indicija koje govore u prilog vjerodostojnosti Trpimirove isprave napravi ponovno njezina sustavna diplomatska analiza, već sada možemo naslutiti nacrt predloška iz kojeg je nastao sadašnji oblik darovnice. Smatram, naime, da je predložak za sadašnju Trpimirovu darovnicu zaista bila Trpimirova darovnica, a ne samo dvije sudske presude, ali je ona kasnije „dorađena” i „obogaćena” rezultatima sudovanja na placitu. Oslonac ovakvom promišljanju nalazim u arengi koja misaono odgovara pravnom činu darovanja.⁴⁹ Vjerodostojnu jezgru te isprave činili bi dijelovi protokola (invokacija, intitulacija i datacija), potom arenga, pa dijelovi naracije s dispozicijom. Veći dio sumnjivih

⁴⁵ CD I, 23.

⁴⁶ CD I, 39.

⁴⁷ CD I, 6-7.

⁴⁸ MATIJEVIĆ SOKOL - SOKOL 2005, 18-23.

⁴⁹ STIPIŠIĆ 1991, 151.

interpoliranih mjesta može se pojasniti razlozima, vremenom i načinima nastajanja i potrebe za interpolacijom.

Na kraju kada se saberu svi pozitivni rezultati analize koje smo iznijeli u prethodnom tekstu, nastaje mozaična slika koja zaista potvrđuje da je Trpimirova isprava kakvu mi danas poznajemo dokument koji nazivamo diplomatskom terminologijom iskrivljeni izvornik (*acta depravata*), i to na način da su u vjerodostojnu jezgru, možda čak u više navrata, interpolirani razni dijelovi drugih pravnih radnji (*acta interpolata*),⁵⁰ pa i onih koji su nastali kao zabilježbe presuda na placitima.

⁵⁰ STIPIŠIĆ 1991, 169.

KRALJ ZVONIMIR U DIPLOMATIČKIM IZVORIMA

Premda su diplomatski izvori po svojoj strukturi u odnosu na narativne pravnički šturi i suhoparni, ipak su oduvijek bili izvori prvoga reda zbog mnoštva činjenica o povijesnim osobama i događajima čiji je trag ostao ponekad samo u tim dokumentima.

Iz vremena naše narodne dinastije sačuvalo se nekoliko desetaka vladarskih isprava,¹ uglavnom darovnica, ali ni jedna koja bi po svojim vanjskim karakteristikama odgovarala vremenu svog nastanka. Sve su one do nas došle u kasnijim prijepisima i preradbama. To je otvaralo put sumnji u njihovu autentičnost. Preostalo je jedino da se podvrgnu diplomatskoj analizi i da se na taj način omogućiti njihovo korištenje s većom ili manjom sigurnošću. Početak kritičke historiografije postavljao je takav pristup kao imperativan. Eminentni su se historičari u više navrata i s različitim polaznih osnova laćali takva posla. Prvi je kritički pristupio izvorima „otac hrvatske historiografije” Ivan Lučić-Lucius,² a potom je nezaobilazan doprinos kritičkoj valorizaciji diplomatskih izvora F. Račkoga,³ F. Šišića,⁴ J. Nagya,⁵ M. Barade,⁶ D. Švoba,⁷ L. Katića,⁸ V. Novaka,⁹ N. Klaić,¹⁰ J. Stipišića,¹¹ L. Margetića¹² i drugih.

¹ Najvažnije su zbirke izvora u kojima su objavljeni diplomatski dokumenti iz najstarijeg razdoblja hrvatskih narodnih vladara: *Codex diplomaticus Regni Croatiae, Dalmatiae et Slavoniae – Diplomatički zbornik Kraljevine Hrvatske s Dalmacijom i Slavonijom. Dio I. od godine 503-1102.*, izdaje Ivan KUKULJEVIĆ SAKCINSKI, Zagreb: Društvo za jugoslavensku povjest i starine (Monumenta historica Slavorum meridionalium – Povjestni spomenici Južnih Slavenah, knj. II), 1874.; *Documenta historiae Chroaticae periodum antiquam illustrantia*, collegit, digessit, explicuit Franjo RAČKI, Zagrabiae: Academia scientiarum et artium Slavorum meridionalium (Monumenta spectantia historiam Slavorum meridionalium, vol. VII), 1877.; *Priručnik izvora hrvatske historije – Enchiridion fontium historiae Croaticae*, dio I. čest I. (do god. 1107), napisao i uredio Ferdo ŠIŠIĆ, Zagreb: Kraljevska hrvatsko-slavonsko-dalmatinska zemaljska vlada (Znanstvena knjižnica Kr. hrv.-slav.-dalm. zemaljske vlade), 1914.; *Monumenta diplomatica I. Isprave iz doba hrvatske narodne dinastije (Chartes de l'époque de la dynastie nationale croate)*, prir. Josip NAGY, Zagreb: Odbor za izdanje knjige Znameniti i zaslužni Hrvati, MCMXXV.; *Diplomatički zbornik Kraljevine Hrvatske, Dalmacije i Slavonije – Codex diplomaticus Regni Croatiae, Dalmatiae et Slavoniae*, sv. I. (listine godina 743-1100.), ur. Marko KOSTRENIĆ, sakupili i obradili Jakov STIPIŠIĆ i Miljen ŠAMŠALLOVIĆ, Zagreb: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti (Historijski institut), 1967.

² LUČIĆ-LUCIUS 1666; 1673.

³ RAČKI 1874a, 152-188; 1876a, 1-49; 1876b, 135-164; 1878, 128-150; 1879, 222-223.

⁴ *Priručnik izvora hrvatske historije*; ŠIŠIĆ 1909, 50-106; 1914, 1-93.

⁵ NAGY 1925a, 17-45; 1925b, 311-334; 1925c, 430-445 + tab. XXI-XXIV; 1926, 145-156; 1928, 173-189; 1937, 1-10; 1939, 1-21; 1941, 5-27.

⁶ BARADA 1937, 1-96.

⁷ ŠVOB 1940, 195-207.

⁸ KATIĆ 1928, 42-59; 1940, 101-124.

⁹ NOVAK 1920; 1924, 547-569; 1926, 1-30; 1952, 5-232; 1959; *Supetarski kartular, Zadarski kartular*.

Kralju Zvonimiru pripisuje se deset vladarskih isprava. Po svom značenju prednjači tzv. Zvonimirova zavjernica,¹³ dokument od neprocjenjive važnosti za razdoblje narodnih vladara. Danas se njezin prijepis nalazi u Vatikanskoj biblioteci, u kodeksu *Liber censuum* u koji ju je unio papin *camerarius* Cencije 1192. godine. Odnosi se na prihode Rimske crkve, a prepisao ju je iz tzv. *Collectio canonum*, kamo ju je jedno stoljeće ranije bio unio kardinal Deusdedit. U istoj biblioteci postoji i kasniji prijepis toga Deusdeditova djela, ali je on slabije sačuvan. Isprava se datira početkom mjeseca listopada 1076. godine.¹⁴ Po svojoj strukturi sastoji se od dvije ili čak tri cjeline: jedna je cjelina vazalski ugovor koji kralj Zvonimir sklapa s rimskim papom, a sadrži i tekst zakletve vjernosti, dok je druga cjelina darovnica samostana sv. Grgura u Vrani Rimskoj crkvi. U Cencijevu je prijepisu donacija Vrane ubačena u korpus zavjernice na mjestu gdje se uređuju gospodarski odnosi vazala i seniora, tj. kralja Zvonimira i pape Grgura VII., premda je Lucius zabilježio da se u njegovo vrijeme u Kaptolskom arhivu u Splitu nalazila samostalna isprava o darivanju Vrane i da je imala viseći pečat.¹⁵ Inače je o istom dokumentu postoji niz priloga koji se bave i nekim drugim aspektima.¹⁶

Zasebnu skupinu Zvonimirovih isprava čine dokumenti koji se nalaze u Nadbiskupskom i Kaptolskom arhivu u Splitu, a darovnice su kralja Zvonimira Splitskoj crkvi, odnosno njezinu upravitelju nadbiskupu Lovri. To su četiri dokumenta: jedan je od 9. listopada 1076. kojim kralj Zvonimir potvrđuje donaciju knezova Trpimira i Muncimira za Putalj,¹⁷ druga je darovnica Splitskoj crkvi od 16. travnja 1078., kojom kralj Zvonimir poklanja velik teritorij od Poljica do Šibenika,¹⁸ treća je isprava iz iste godine po kojoj kralj Zvonimir stavlja cetinsku župu pod jurisdikciju Splitske crkve s pravom na sve prihode,¹⁹ a četvrta je isprava iz 1083. godine kada poklanja splitskom nadbiskupu Lovri zemlju Konjuštinu u Zmini.²⁰ Svi su dokumenti sačuvani u prijepisima XVII. stoljeća u dva od devet svezaka što ih je dao načiniti splitski nadbiskup Sforza Ponzoni. Jedan od tih svezaka poznat je kao *Donationes principum*, a drugi kao *Varia de bonis archiepiscopatus*, dok je isprava od 16. travnja 1078. sačuvana i na pergameni XIV. stoljeća

¹⁰ KLAJIĆ, N. 1955b, 37-58; 1967, 105-155; 1966, 141-188; 1968, 225-263.

¹¹ STIPIŠIĆ 1969a, 813-828; 1969b, 75-96;

¹² MARGETIĆ 1975, 25-52. I drugi radovi.

¹³ CD I, 139-141. U Prilogu ovoga poglavlja donosimo njezinu transkripciju iz CD I. i prijevod.

¹⁴ U CD I. J. Stipišić i M. Šamšalović datirali su dokument prema tzv. pizanskom kalkulu. Međutim, u najnovije se vrijeme J. Stipišić odlučio za tzv. rimsku indikciju. Usp. STIPIŠIĆ 1997b, 57-66.

¹⁵ LUČIĆ-LUCIUS 1666, 86; *Priručnik izvora hrvatske historije*, 266-269.

¹⁶ Usp. ŠANJEK 1997, 27-36; STIPIŠIĆ 1997b, 57-66.

¹⁷ CD I, 141-142. Pitanje je datacije isto kao i kod tzv. Zvonimirove zavjernice. Usp. CD I, 139-141; STIPIŠIĆ 1997b, 57-66; BARADA 1957, 185-217.

¹⁸ CD I, 160-162.

¹⁹ CD I, 162-164.

²⁰ CD I, 180-181.

pisana goticom. U njoj su navedeni posjedi Splitske crkve koje nalazimo i u reambulaciji posjeda iz 1397. godine, dok ih u popisu dobara iz 1338. godine nema, pa je taj dokument izazvao ponajviše sumnjičavosti.²¹

Spomenute su darovnice u historiografiji izazvale veliko zanimanje, i to s pravom. Stav prema njima bio je krajnje različit: išlo se od apsolutna priznavanja autentičnosti do potpuna osporavanja i proglašavanja krivotvorinama. Kako su do nas doprli samo prijepisi i kako znamo da se Splitska crkva morala boriti za svoje interese (sukob biskupa Arnira s Kačićima oko posjeda u Poljicima, borba za Bosiljinu), nije čudno što se u dokumente o kojima je riječ sumnjalo.²²

Međutim, valja se prisjetiti podatka koji je zabilježio Toma Arhidakon u svojoj kronici, gdje o nadbiskupu Lovri kaže da je „bio vrlo poštovan od kraljeva i prvaka Slavonije” te da su oni „darovali crkvi svetoga Dujma sela i mnoge posjede” i da su „načinili potvrđnice kao i privilegije kako o novim tako i o starim darivanjima”.²³ Nadbiskup Lovro bio je suvremenik hrvatskih kraljeva Petra Krešimira IV., Zvonimira i Stjepana. Kako iz vremena Petra Krešimira i Stjepana nema sačuvanih darovnica crkvi sv. Dujma, tj. splitskoj nadbiskupskoj menzi – iako ima nekim drugim crkvenim institucijama – to možemo pretpostaviti da je Toma Arhidakon morao poznavati neke Zvonimirove darovnice, a što upućuje na to da su svakako starije od XIII. stoljeća. Istina je da postoji mogućnost da spomenute isprave nisu sadržajno odgovarale njihovoj danas poznatoj formi, odnosno da su se mijenjale, tj. da su u njih prema potrebi umetani novi, na druge načine stečeni posjedi. No, podatak Tome Arhidakona u svakom je slučaju indikativan, pa se te darovnice ne smiju odbaciti ni proglasiti falsifikatima. Njihov sadržaj treba uzeti s rezervom, a prihvatiti historijsku jezgru kao vjerodostojnu.

I samostan splitskih benediktinki posjedovao je pergamenu pisanu beneventanom XII. stoljeća, koja se danas nalazi u Hrvatskom državnom arhivu. Taj se dokument datira od 1076. do 1078. godine, a odnosi se na darovanje spomenutom samostanu zemlje Pustice u Lažanima.²⁴ Istu je darovnicu 8. rujna 1089. godine²⁵ potvrdio i kralj Stjepan. U njoj je sačuvan važan podatak o smrti kralja Zvonimira, na kojega se poziva riječima *nuper defuncto Suinimiro*. Mislim da bi se i te dvije isprave mogle valorizirati na isti način kao i prethodne, tj. ne odbaciti povijesne podatke što iz njih proizlaze. Posebno je zanimljiv podatak koji govori o Zvonimirovoj smrti.

²¹ Već je i Šišić tu ispravu smatrao falsifikatom. Usp. *Priručnik izvora hrvatske historije*, 185; CD X, 393-394; CD XVIII, 181-187, 251-266; KLAIC, N. 1971, 390-391.

²² KLAIC, N. 1976, 95, 480-481.

²³ HS XVI: *in magna reuerentia habebatur a regibus et principibus Sclauonie, tribuebantque ecclesie sancti Domnii uillas et predia multa; facientes confirmationes, et priuilegia super nouis collationibus et antiquis*. CD I, 169-170.

²⁵ CD I, 188-189. Tim dvama dokumentima historiografija se dosta bavila. Falsifikatima ih je smatrao V. Novak. F. Šišić, M. Šufflay, L. Katić i neki drugi pokušavaju obraniti njihovu autentičnost. Inače kompletan pregled mišljenja o dokumentima za Pusticu vidjeti u: KLAIC, N. 1960a, 96-136.

Ipak se isprava od 12. ožujka 1078. godine,²⁶ kojom navodno kralj Zvonimir daje Bračanima slobodu trgovanja, smatra s pravom falsifikatom. Za to ima dosta mnogo argumenata što ih je uočio već i F. Rački.²⁷

Druga polovica XI. stoljeća bila je zahvaćena naglim širenjem benediktinskog reda, posebno na prostorima koji su bili pod utjecajem reformiranoga papinstva. U Dalmaciji i Hrvatskoj pod patronatom kralja Petra Krešimira IV. i dalmatinskih biskupa osnivaju se mnoge benediktinske opatije, i u gradovima i u zaleđu. Nadbiskup splitski Lovro, nosilac reformnih ideja, potpomagao je takvo djelovanje. I baš je ta činjenica omogućila da se zbog aktivnosti koju su razvijali novoosnovani samostani na različite načine sačuvaju podaci o kralju Zvonimiru. Samostani postaju vlasnici posjeda koje pokušavaju zaštititi kraljevskim potvrđnicama. A kako su i kraljevi obdarivali samostane, svi dokumenti kojima su bili regulirani posjedovni odnosi unošeni su u samostanske kartulare. Najveći ženski benediktinski samostan – samostan Sv. Marije u Zadru osnovan za Petra Krešimira IV. – svoje je ekonomske interese zaštitio sastavljanjem kartulara u XII. stoljeću.²⁸ U tom su kartularu sačuvane dvije Zvonimirove vladarske isprave. Jedna je potvrđnica darovnice kralja Petra Krešimira IV. za zemlju Tokinju (Tukljaču),²⁹ a izdana je u Kninu 1078. godine.³⁰ Druga je potvrđnica „kraljevske slobode” koju je Petar Krešimir podijelio istom samostanu. Ta je isprava datirana u Kninu 1087. godine na kraljev imendan, tj. 8. listopada.³¹ I te su dvije isprave izazivale nedoumicu u historiografiji, ali samo zbog sadržaja, a ne zbog povijesnih činjenica.³²

Inače u tom je kartularu Zvonimirovo ime zabilježeno i kao sastavni dio datacije tada kada je obnašao bansku čast. Ta formula glasi *sub Crescimiroy rege et Suinimiro bano*, a dokument je iz početka sedamdesetih godina XI. stoljeća.³³

I u ispravama koje se tiču samostana sv. Krševana u Zadru nalazimo Zvonimirovo ime u formulama datacije. Na prvom se mjestu navodi bizantski car, zatim kralj Petar Krešimir i Zvonimir kao ban (*Suinimiro bano*), i to u dvije isprave iz 1070. godine.³⁴

²⁶ CD I, 159.

²⁷ *Documenta historiae Chroatica*, III-III2.

²⁸ Kompletan je kartular obradio i 1959. objavio u Akademijinom izdanju V. Novak (usp. *Zadarski kartular samostana sv. Marije*).

²⁹ U dokumentu je grafija lokaliteta „Tochinia”, što je kasnije u historiografiji poistovjećeno s lokalitetom Tukljača. Usp. KLAČ, N. 1971, 360.

³⁰ CD I, 167.

³¹ CD I, 186-187.

³² Usp. o tome: *Priručnik izvora hrvatske historije*, 537-540.

³³ CD I, 129.

³⁴ CD I, 115, 121.

Inače je isprave koje pripadaju fondu samostana sv. Krševana u cijelosti analizirao G. Praga.³⁵

Policorion, tj. kartular samostana sv. Ivana Rogovskog,³⁶ sačuvao je također spomen na kralja Zvonimira u formulama datacije: *tempore autem Gregorii septimi pape et Demetrii, Dalmatie ac Chroatie regis*³⁷ i: *apud Sclaus Suuinimiro regnante*.³⁸ Spomenuti se dokumenti datiraju 1076. godinom. U istom je kartularu u nekoliko isprava kralj Zvonimir naveden kao svjedok pri darivanju nekih posjeda samostanu u Biogradu. Sa Zvonimirom su navedeni i njegovi velikaši u pratnji.³⁹

Kartular samostana sv. Stjepana de Pinis iz Splita nije sačuvan u originalu, nego u talijanskom prijevodu u kodeksu XVII. stoljeća koji se danas nalazi u Veneciji u *Biblioteca Marciana*.⁴⁰ Kodeks je sačuvao neke zanimljive činjenice o obiteljskim odnosima kralja Zvonimira. Naime, kralj Zvonimir, njegova žena kraljica Lepa i sin Radovan navedeni su kao svjedoci u dokumentu iz 1083. godine kojim vojvoda Stjepan poklanja samostanu sv. Stjepana neke posjede.⁴¹ U istom se kodeksu nalazi i jedna Zvonimirova vladarska isprava-darovnica za zemlju Radunu. Datirana je 1083. godinom, a već ju je Rački smatrao interpoliranom.⁴²

No, najdragocjeniji kartular i najvjerodostojniji spomenik diplomatske naravi jest *Supetarski kartular – Iura sancti Petri de Gomei*,⁴³ autentičan dokument pisan krajem XI. ili početkom XII. stoljeća karolinškom minuskulom. Prvi je unesak datiran *temporibus regis Chroatorum Suuinimiri*.⁴⁴ Kako je *Supetarski kartular* u osnovi kronika nastajanja jednoga samostanskog gospodarstva, kralja Zvonimira nalazimo zabilježena i u drugim unescima. Tako se kralj Zvonimir navodi u dokumentu o posjedu u Mosoru koji je sam kralj poklonio svom ujaku Strezi, a Petar mu ih je Crni osporavao. Na sudu u Šibeniku kralj je Zvonimir presudio u korist Petra Crnog,⁴⁵ a u skladu sa svojom prisegom papi „da će poštovati pravdu i braniti crkve” te da će „biti u svemu pravedan što je u skladu s pravdom”.⁴⁶

³⁵ PRAGA 1929a, 127-146; 1929b, 176-189; 1929c, 278-298; 1929d, 314-325; 1929e, 438-457; 1930a, 481-494; 1930b, 542-555, 556-562; 1930c, 590-601, 602-611; 1930d, 144-149; KLAJČ, N. 1971, 5-6; KLAJČ – PETRICIOLI 1976, 108-109.

³⁶ *Libellus Policorion, qui Tipicus vocatur*, 154-243.

³⁷ CD I, 145-146; *Libellus Policorion, qui Tipicus vocatur*, 170.

³⁸ CD I, 146-147; *Libellus Policorion, qui Tipicus vocatur*, 171, 174.

³⁹ CD I, 148-150; *Libellus Policorion, qui Tipicus vocatur*, 160-162.

⁴⁰ *Priručnik izvora hrvatske historije*, 270-272.

⁴¹ CD I, 164-165.

⁴² CD I, 181-182.

⁴³ *Supetarski kartular – Iura sancti Petri de Gomei*. Taj su diplomatski spomenik od neprocjenjive vrijednosti V. Novak i P. Skok obradili monografski sa svih relevantnih aspekata (NOVAK 1952, 5-232; SKOK 1952, 233-294).

⁴⁴ CD I, 171-179.

⁴⁵ CD I, 166.

⁴⁶ To se odnosi na dio iz tzv. Zvonimirove zavjernice kada kralj Zvonimir obećava papi (...) *iustitiam excolam, ecclesias defendam* (...) *que ad rectitudinis statum congruunt, deo auctore me equum exhibeam* (CD I, 140).

I na kraju moramo se kratko osvrnuti na sasvim poseban diplomatski dokument – na *Bašćansku ploču*, „diplomu u kamenu”. Nju su arheolozi, povjesničari, povjesničari umjetnosti, filolozi valorizirali s gledišta svojih znanstvenih interesa.⁴⁷ F. Šišić prvi je upozorio da je prvi dio natpisa na *Bašćanskoj ploči* „kratki izvadak jedne isprave”.⁴⁸ Naime, Dobrovit, opat samostana sv. Lucije u Jurandvoru kod Baške na otoku Krku, nakon smrti kralja Zvonimira, kojega intitulira „Zvonimir, kralj hrvatski”, upisuje u kamenu glagoljicom Zvonimirovu darovnicu rečenome samostanu. Očiti su elementi diplome: invokacija, intitulacija, dignitarij i sankcija. Ipak ima i drugačijih mišljenja glede tumačenja nekih elemenata s natpisa na *Bašćanskoj ploči*.⁴⁹

Već iz statističkog uvida u diplomatske izvore mogu se donijeti određeni zaključci. Uočava se, naime, da je kralj Zvonimir bio osoba visoka autoriteta i respekta u crkvenim institucijama Splita, Zadra, pa i Krka. A to je u skladu sa Zvonimirovim obećanjem papi, kako smo već ranije iznijeli.

Diplomatski izvori sačuvali su i dokaz da ni papa nije olako shvatio svoju ulogu seniora. O tome svjedoči pismo pape Grgura istarskom grofu Vecelinu od 4. listopada 1079. godine.⁵⁰ Papa opominje Vecelina da ne napada oružjem „onoga kojega je apostolska vlast postavila za kralja u Dalmaciji”.⁵¹ Pismo se nalazi u kodeksu *Gregorii septimi bullarum tomus primus* u papinskom registru pod signaturom br. 2 u *Biblioteca Apostolica Vaticana* u Rimu. Potrebno je prisjetiti se papinskog registra pod signaturom br. 1, gdje su sačuvana pisma koja je papa Ivan VIII. uputio na ove naše strane, posebno „dragom sinu Branimiru”, dva stoljeća ranije.⁵² Ima neke simbolike u tragu koji su hrvatski vladari ostavili na Zapadu. Naime, put koji je otvorio i započeo prema Europi knez hrvatski Branimir kralj je Zvonimir krunom, mačem, žezlom i zastavom doveo do cilja.

I u kasnijim stoljećima bilo je prisutno sjećanje na hrvatskoga kralja Zvonimira i to ne samo u legendama. Zabilježeno je i u diplomatskim izvorima. Tako se u ispravi iz 1360. godine spominje Zvonimirova kći Klauda koja se udala za Vinihu Lapčanina.⁵³

L. Steindorff⁵⁴ je i riječi *in tempore S. quondam regis* iz zakletve bana Kledina⁵⁵ razriješio kao „u vrijeme Zvonimira nekoć kralja”, odnosno kraticu „S” koju su

⁴⁷ Kompletanu literaturu o Bašćanskoj ploči vidjeti u zbornicima: *Bašćanska ploča I.* i *Bašćanska ploča II.*

⁴⁸ *Priručnik izvora hrvatske historije*, 137-138.

⁴⁹ Usp. BONIFAČIĆ-ROŽIN 1997, 247-254.

⁵⁰ CD I, 171.

⁵¹ (...) *contra eum, quem in Dalmatia regem auctoritas apostolica constituit* (...).

⁵² Usp. MATIJEVIĆ SOKOL – ZEKAN 1990.

⁵³ CD XIII, 69-71.

⁵⁴ STEINDORFF 1984.

⁵⁵ CD II, 393.

neki povjesničari razrješavali kao *Stephanus*, Steindorff je razriješio kao *S(uinimirus)*.

U diplomatskim je izvorima pisanim latinskim jezikom, a njih je apsolutna većina, Zvonimir zabilježen kao ban – *banus*, vojvoda/knez – *dux Chroatorum Dalmatinorumque* i kao kralj – *rex Chroatorum Dalmatinorumque* (u varijantama) ili kao *rex Chroatorum*, dok nam je narodno kraljevo ime zabilježeno na *Bašćanskoj ploči* kao Zvonimir. Latinski je zapisano u više varijanti, što je ovisilo o spretnosti pisara dokumenta.

Prilog:
Tekst „zavjernice” (CD I, 139-140)

Pred tekstom stoji naslov: *Ex sinodo habita in Dalmatia a legatis VII pape Gregorii scilicet a Gebizone, tunc monasterii sanctorum Bonifatti et Alexii abbate, nunc uero Cesenate episcopo nec nun (!) et a Folcuino, Foro Simpronii episcopo, que sinodus habetur in archiuio sacri palatii Lateranensis, in qua de regno et de rege Dalmatie ita inter cetera legitur.*

In nomine sancte et indiuidue trinitatis. Anno dominice incarnationis MLXXVI, indictione XIII, mense octobri. Ego Demetrius, qui et Suinimir nuncupor, dei gratia Chroatie Dalmatieque dux, a te, domine Gebizo, ex apostolice sedis legatione domini nostri pape Gregorii potestatem optinens in Salonitana basilica sancti Petri sinodali et concordii totius cleri et populi electione de Chroatorum Dalmatinorumque regni regimine per uexillum, ense, sceptrum et coronam inuestitus atque constitutus rex, tibi deuoueo, spondeo et polliceor me incommutabiliter completurum omnia, que mihi tua reuerenda iniungit sanctitas, videlicet ut in omnibus et per omnia apostolice sedi fidem obseruem; et quicquid hoc in regno tam apostolica sedes quam sui legati sanxerunt aut sanxerint, irreuincibiliter custodiam, iustitiam excolam, ecclesias defendam, primitie, decime omniumque ad ecclesias pertinentium procurator existam; uite episcoporum, presbiterorum, diaconorum, subdiaconorumque, ut caste et regulariter uiuant, prouideam; pauperes, uiduas atque pupillos protegam; parentele illicitam copulam destruens legitimam dotem anulo sacerdotisque benedictione constituam et constitutam corrumpi non permittam; hominum uenditionem contradicam atque in omnibus, que ad rectitudinis statum congruunt, deo auctore me equum exhibeam. Ducentorum quoque bizantium tributum meorum omnium consultu primatum (!) sancto P. per singulos annos in resurrectione domini de mihi concesso regno persoluendos statuo; et ut post me regnaturi hoc idem perpetuo seruent, censeo, corroboro atque sanxio. Dono insuper, concedo atque confirmo apostolice sedi sancti Gregorii monasterium, cui Ura-na est uocabulum, cum omni suo thesauro, scilicet cum capsula argentea reliquias sacri

corporis eiusdem beati Gregorii continente, cum duabus crucibus, cum calice et patena, cum duabus coronis aureis, gemmis ornatis, cum euangeliorum textu de argento cumque omnibus suis mobilibus et immobilibus bonis, ut sancti P. legatis semper sit ad hospitium et omnino in potestate eorum, hoc tamen interposito tenore, ut nulli alii potestati detur, sed omni tempore sancti P. sit proprium, et a me meisque successoribus defensum atque ab omni homine liberum et securum. Cuiuscumque autem audacia temerario ausu prefatum monasterium ex assignato thesauro priuauerit, terribilem illam iudicis uocem, quam diabolus cum suis angelis auditurus est, audiat.

Preterea, cum deo seruire regnare sit, uice beati P. et domini nostri pape Gregorii atque post se sessurorum in apostolica sede me tuis manibus committo et committendo hanc fidelitatem sacramento stabilio: Ego, inquam, Demetrius, qui et Suinimir, dei gratia et apostolice sedis dono rex ab hac hora in antea, sancto P. et domino meo pape Gregorio suisque successoribus canonice intrantibus ero fidelis. Et ut ipse siue post eum futuri pontifices siue legati eorum uitam aut membra perdant aut capiantur, neque in consilio neque in facto ero; et consilium, quod mihi crediderint, ad illorum dampnum scienter nulli intimabo. Regnum autem, quod mihi per manum tuam, donne (!) Gebizo, traditur, fideliter retinebo et illud suumque ius apostolice sedi aliquo ingenio aliquando non subtraham. Dominum meum papam Gregorium et suos successores atque legatos, si in meam potestatem uenerint, honorifice suscipiam et honeste tractabo et remittam; et undecumque me inuitauerint, prout potero, eis simpliciterque seruiam.

Prijevod „zavjernice“

1076., početkom listopada.

U ime Svetoga i Nedjeljivog Trojstva. Godine Gospodnjeg utjelovljenja tisuću sedamdeset i šeste, indikcije četrnaeste, mjeseca listopada. Ja Demetrije, koji se zovem i Zvonimir, po milosti Božjoj vojvoda Hrvatske i Dalmacije, zadobivajući vlast od našega gospodina pape Grgura, uveden sam u upravljanje kraljevstvom Hrvata i Dalmatinaca i postavljen za kralja zastavom, mačem, žezlom i krunom, od Tebe, gospodine Gebizone, poslanika Svete Stolice, u salonitanskoj bazilici svetoga Petra zajedničkim i složnim izborom čitavoga klera i puka; tebi se zavjetujem, obećavam i obričem da ću ustrajno ispunjavati sve što meni tvoja časna svetost naloži; to jest da ću u svemu i po svemu čuvati vjernost Apostolskoj Stolici i da ću nepromjenjivo čuvati što god su u ovom kraljevstvu odredili ili budu odredili bilo Apostolska Stolica bilo njezini poslanici. Poštovat ću pravdu, čuvati crkve, bit ću upravitelj prвина, desetina i svega što pripada crkvama, bdjet ću nad životom biskupa, svećenika, đakona i podđakona kako bi pobožno i u skladu sa zakonom živjeli; zaštićivat ću siromahe, udovice i siročad; raskidajući nedozvoljene rodbinske veze utemeljit ću zakoniti brak (sklopljen) prstenom i svećeničkim blagoslovom i utemeljeni (brak) neću dozvoliti da se razori; protivit

ću se prodaji ljudi i u svemu što je u suglasnosti s pravdom pokazat ću se nepri-
stran uz Božju pomoć. Nakon dogovora sa svim svojim prvacima određujem da
se Svetom Petru svake godine na Uskrs plaća tribut od dvije stotine bizantskih
zlatnika u ime kraljevstva koje je meni povjereno a i zapovijedam, određujem i
potvrđujem da i oni koji će nakon mene vladati isto to zauvijek obdržavaju. Osim
toga dajem, predajem i potvrđujem Apostolskoj Stolici samostan svetoga Grgura
koji se naziva Vrana s čitavim njegovim blagom, a to je: srebrna škrinja u kojoj se
čuvaju moći svetoga tijela istog blaženoga Grgura, dva križa, kalež i plitica, dvije
zlatne krune ukrašene dragim kamenjem, tekst evanđelja u srebru; te sva pokret-
na i nepokretna njegova dobra, da uvijek bude gostinjac poslanicima Svetoga
Petra i posve u njihovoj vlasti, uz ovaj dodatak da se ne preda nikakvoj drugoj
vlasti nego da za sva vremena bude vlasništvo Svetoga Petra, te zaštićen od mene
kao i od mojih nasljednika i slobodan i siguran od bilo kojeg čovjeka. Pak, bude li
rečeni samostan bilo čija odvažnost lišila nečega od spomenutog blaga, neka čuje
onaj strašni glas Suca kojega će čuti đavao sa svojim anđelima.

Stoga, budući da kraljevati znači služiti Bogu, predajem se u tvoje ruke kao
u (ruke) Svetoga Petra i gospodina našega pape Grgura kao i onih koji će poslije
njega zasjedati u Apostolskoj Stolici i utvrđujem ovu vjernost polaganjem zakle-
tve: Ja, Demetrije Zvonimir, po milosti Božjoj i darom Apostolske Stolice kralj od
sada i unaprijed bit ću vjeran Svetom Petru i gospodinu mojemu papi Grguru
kao i njegovim nasljednicima zakonito izabranim. Niti riječju niti djelom neće
biti da on sam (papa) kao ni vrhovni svećenici koji će biti poslije njega niti posla-
nici izgube života niti da budu ranjeni ili uhvaćeni; a namjeru koja mi se povjeri
neću na njihovu štetu nikome svjesno otkriti. Kraljevstvo pak koje je meni od
tvoje ruke predano, gospodine Gebizone, vjerno ću držati i nikada neću Svetoj
Stolici oteti niti njega niti pravo na njega. Gospodina mojega papu Grgura i sve
njegove nasljednike i poslanike ako dođu u moju državu s poštovanjem ću primi-
ti, časno postupati i ispratiti, i odakle god me pozovu, koliko god budem mogao,
iskreno ću im služiti.

STAROHRVATSKI SOLIN U *KRONICI* TOME ARHIDAKONA

Kronika splitskog arhidakona Tome,¹ nastala u XIII. stoljeću, neiscrpno je vrelo podataka za najraniju hrvatsku povijest. Makar je to programatsko djelo napisano s ciljem opravdanja i rasvjetljavanja povijesti Splitske nadbiskupije, ono ima i autobiografske crte. Toma je bio iznimno obrazovan čovjek svoga doba, angažiran u gradskoj komunalnoj upravi i crkvenoj hijerarhijskoj organizaciji. Iz tog njegova interesa nastaje djelo koje nadilazi kronike srednjeg vijeka i ima sve osnove ozbiljnog historiografskog pristupa.

Znajući da je Tomina namjera bila pisati o crkvenoj povijesti, a imajući u vidu službe koje je obnašao, moramo uzeti u obzir da je birao činjenice koje se uklapaju u njegovo viđenje problema. Sve to nije smetalo povjesničarima da eksploatiraju te činjenice i da se Tomom služe u rasvjetljavanju najranijih stoljeća prisutnosti Hrvata na ovim našim prostorima.

O starohrvatskom Solinu u Tominoj *Kronici* nema mnogo podataka, ali je šesnaesto poglavlje,² gdje se spominje Solin, sasvim sigurno najcitiranije mjesto iz povijesnih vrela.

Naime, u tom poglavlju „De promotione Laurentii archiepiscopi” odjeljak je koji je za najraniju hrvatsku povijest od neprocjenjive važnosti, a glasi:

*His temporibus celebrata fuit synodus in ciuitate Nonensi sub Iohanne cardinali apostolice sedis legato. Vbi proclamationem faciente Laurentio archiepiscopo illustris uir Demetrius, cognomento Suinimir, rex Chroatorum, restituit ecclesie sancti Domnii ecclesias sancti Stephani et sancte Marie in Salona cum omnibus earum bonis. Has siquidem ecclesias edificauit et dotauiit quedam Helena regina, donans eas Spalatine sedi iure perpetuo possidendas. Que ob reuerentiam regalium sepulchrorum concessae fuerant quibusdam regularibus ad tempus, qui assidue in eis officiorum ministeria exercebant. Ibi namque magnificus uir Cresimirus rex, in atrio uidelicet basilice sancti Stephani, tumulatus est cum pluribus aliis regibus et reginis.*³

Poznajući Tomin pristup korištenju povijesnih izvora,⁴ moramo se upitati otkuda su ovi, gore iznijeti podaci njemu bili poznati jer su arheološka istraživanja samo u pojedinim elementima potvrdila neke od tih činjenica.⁵ Ako i pođemo od

¹ *Historia Salonitana: Thomae Archidiaconi Historia Salonitanorum atque Spalatinorum pontificum – Toma Arhidakon, Povijest salonitanskih i splitskih prvosvećenika*. Popis izdanja i prijevode vidjeti u “Izvori i literatura” na kraju ove knjige.

² HS XVI.

³ HS XVI.

⁴ KATIĆ 1952, 99; MATIJEVIĆ SOKOL 1988, 11-26; KATIČIĆ 1988, 17-51.

⁵ Literatura o natpisu kraljice Jelene je obilna. Vidjeti: GUNJAČA – JELOVINA 1976, 101.

pretpostavke da je Toma mogao vidjeti *in situ* epitaf kraljice Jelene na Otoku u Solinu, ipak je mnoge činjenice Toma crpio iz nekoga drugog izvora.

Uočili smo da početak citiranog odjeljka podsjeća na regist isprave. Nalazimo elemente diplomatske formule datacije te kratkog sadržaja samoga pravnog čina kojim se kaže tko je (kralj Zvonimir) komu (crkvi svetog Dujma, tj. Splitskoj nadbiskupiji) i zašto (na tužbu i zahtjev nadbiskupa Lovre) vratio crkve sv. Stjepana i sv. Marije u Solinu. Sljedeća rečenica govori o historijatu objekta koji se vraća: spominje se da je kraljica Jelena te crkve izgradila i predala ih Splitskoj crkvi da ih zauvijek posjeduje. Toma piše da su te crkve bile ustupljene nekom samostanu da u njima redovnici obavljaju obrede, a da se u atriju crkve sv. Stjepana nalazi grob kralja Krešimira, kao i grobovi mnogih drugih kraljeva i kraljica. Podaci iz drugog dijela odjeljka kompatibilni su činjenicama poznatim s epitafa kraljice Jelene te je ovo jedan uspješan slučaj korespondiranja različitih povijesnih spomenika. Međutim, i dalje ostaje otvoreno pitanje izvora podataka o vraćanju crkava.

Vremensko i zemljopisno određenje kao element diplomatske formule *datacije*⁶ u Tominom tekstu je indirektno navedeno. Toma kaže da je u to vrijeme održan sinod-sabor u Ninu pod papinim poslanikom kardinalom Ivanom. Vremenski izričaj je sasvim neodređen (*his temporibus*), ali se može vezati uz prethodno opisane događaje, tj. u širem smislu uz vrijeme Lovre na splitskoj nadbiskupskoj stolici i kraljeva Stjepana, Krešimira i Zvonimira, a neposredno na jedan drugi pravni čin što ga Toma spominje, odnosno osnivanje ženskoga benediktinskog samostana u Splitu. O tom važnom događaju sačuvana je i fundacijska isprava kojom se poslužio i Toma te je prepričao u obliku regesta.⁷ U narednoj rečenici citiranog odjeljka Toma kaže da je ondje, tj. na tom ninskom saboru splitski nadbiskup Lovro napravio *proclamationem* te da je tada „sjajni muž Demetrije, po nadimku Zvonimir, kralj Hrvata vratio (*restituit*) crkvi svetoga Dujma crkve svetoga Stjepana i Svete Marije sa svim njihovim dobrima”. Jasno je da je nadbiskup Lovro iskoristio ninski sabor da riješi jedno sporno vlasničko pitanje. Pozornost privlači izraz *proclamatio: querela iuridica, actio qua quis rem ablatam repetit*, što znači da je to postupak tužbe kojom se zahtjeva povrat neke otuđene stvari. Kada se radi o otuđenju imovine koja je pripadala crkvi, postupak se rješava na crkvenim saborima i takva se tužba naziva *proclamatio synodalis*.⁸

Očito je da je sve te podatke Toma morao izvući iz nekog dokumenta koji je svjedočanstvo pravnog čina, a to samo može biti isprava-diploma. Naime, isprava-diploma jest pisani dokument o činu pravne naravi sastavljen u propisanom obliku s ciljem jamčenja vjerodostojnosti.⁹ Sudionici su osoba koja vrši

⁶ STIPIŠIĆ 1985, 153.

⁷ HS XVI; CD I, 109-112.

⁸ DU CANGE 1883, 518.

⁹ STIPIŠIĆ 1985, 141.

pravnu radnju (*auctor, concessor*) i osoba kojoj je namijenjen pravni čin (*destinarius*). *Auctor* je u javnim ispravama najčešće vladar.¹⁰ Njegovo je sudioništvo izraženo diplomatskom formulom *intitulacije*.¹¹ U Tominu tekstu to je izrečeno ovim riječima *Demetrius, cognomento Suinimir, rex Chroatorum*, dok bi atribucije *illustris uir* moglo biti plod Tomine ocjene. Destinatar je u ispravi naveden u formuli *inscripcije*,¹² a što u citiranom odjeljku možemo prepoznati u riječima *ecclesie sancti Domnii*, uobičajenom terminu za oznaku Splitske nadbiskupije. Kao objekt pravnog čina su već spomenute crkve i sva njihova dobra. Dio rečenice koji glasi *restituit (...) ecclesias sancti Stephani et sancte Marie in Salona cum omnibus earum bonis* jest diplomatska formula *dispozicije* koja je s obzirom na pravni čin najvažniji dio isprave jer sadrži materijalni ili moralni objekt koji se daje destinataru.¹³ Isprave koje su svjedočanstvo darivanja posjeda u dispoziciji često sadrže i tzv. formulu *pertinencije* koja, uz glavni objekt darovanja, nabraja sve što mu još pripada, pa je *posebna* kad navodi određene prinadležnosti (polja, livade, kuće i slično) ili *opća* kad navodi dobra u cjelini (primjerice: *cum omnibus utilitatibus et pertinentiis*).¹⁴ Tomi se u tekstu potkrada čak i ta formula u riječima *cum omnibus earum bonis*. Toma navodi i historijat crkava sv. Stjepana i Sv. Marije koje je Splitskoj crkvi darovala kraljica Jelena da ih posjeduje „vječnim pravom” (*iure perpetuo possidendas*). Ovo upućuje na mogući prethodni pravni čin, odnosno darovanje kraljice Jelene, kao i postojanje svjedočanstva o tome, što znači još jedne isprave. Međutim, Toma Arhiđakon nije morao tu ispravu nužno poznavati jer u *naraciji*, diplomatskoj formuli koja je sastavni dio *teksta* ili *korpusa* i koja prethodi dispoziciji,¹⁵ obično se navode okolnosti koje prethode pravnom činu te dokumentacija o tome. Taj dio isprave često puta donosi vrlo zanimljive povijesne podatke. Završni dio citiranog i analiziranog odjeljka, kao što smo gore iznijeli, može ukazivati na pretpostavku da je Toma do podataka tu navedenih došao *in situ*, tj. videći Jelenin epitaf.

Na pomisao da se Toma Arhiđakon služio diplomatskim izvorima došli smo čitajući njegovu *Kroniku*. Naime, sam Toma navodi u istom šesnaestom poglavlju koje govori o nadbiskupu Lovri da je Lovro bio vrlo poštovan od hrvatskih kraljeva te da je crkvi sv. Dujma pribavio mnoga sela i posjede praveći isprave-privilegije kako o novim tako i o starim darovanjima.¹⁶

Već je F. Rački u izdanju Tomine *Kronike* uputio na nekoliko isprava koje se odnose na darovanje Splitskoj nadbiskupiji, a izdao ih je kralj Zvonimir. U hrvat-

¹⁰ STIPIŠIĆ 1985, 158.

¹¹ STIPIŠIĆ 1985, 150.

¹² STIPIŠIĆ 1985, 150.

¹³ STIPIŠIĆ 1985, 151.

¹⁴ STIPIŠIĆ 1985, 151.

¹⁵ STIPIŠIĆ 1985, 151-152.

¹⁶ HS XVI.

skoj historiografiji rečena skupina isprava bila je na vrlo različiti način valorizirana. Jedni su ih držali falsifikatima, drugi prerađevinama, a neki i vjerodostojnim izvorima.¹⁷ Ipak, ističemo da su svi povjesničari najranije hrvatske povijesti koristili podatke iz tih isprava smatrajući da su one morale biti rađene po nekom vjerodostojnom predlošku i u slučaju da su falsifikati ili prerađevine. I mi smo pošli od pretpostavke da su Zvonimirove darovnice prerađevine s realnom podlogom, a u tome nam je Toma Arhidakon dosta pripomogao.

Pristupajući analizi Zvonimirovih darovnica, interes nam se, zbog nekih elemenata, zaustavio na ispravi datiranoj 16. travnja 1078. godine kojom kralj Zvonimir *ponovno poklanja*, odnosno potvrđuje Splitskoj nadbiskupiji brojna sela, zemlje, pašnjake koje su joj već prije poklonili njegovi prethodnici.¹⁸ Ta je isprava u literaturi često bila predmetom rasprava uz prevladavajuće osnovno mišljenje da se radi o falsifikatu.¹⁹ Naime, isprava je sačuvana na djelomično oštećenoj pergameni, pisana je goticom XIV. stoljeća i nalazi se u Arhivu kaptola u Splitu, a jedan njezin prijepis nalazi se i u trećem svesku isprava koje je dao prepisati nadbiskup Sforza Ponzoni pod nazivom *Donationes principum*. Spomenutu ispravu, koja je poslužila Splitskima kao dokazni materijal u Veneciji u sporu oko pašnjaka u Bosiljini, poznao je Ivan Lučić-Lucius. Baveći se spomenutim sporom, Lučić se osvrnuo na taj „glavni” dokaz, odbacivši ga, smatrajući rečenu darovnicu krivotvorinom. Argument za takav Lučićev stav jest to što se ta isprava sasvim razlikuje od drugih isprava koje se pripisuju kralju Zvonimiru, a darovnice različitih posjeda Splitskoj crkvi zabilježene su u registru „svih privilegija” što su ih Splitskoj crkvi i nadbiskupiji dali hrvatski knezovi i kraljevi kao i kraljevi Ugarske i pape, a učinjen je 1338. godine.²⁰ Lučić-Lucius je ipak tu ispravu analizirao s aspekta vjerodostojnosti s obzirom na darovanje i prava ispaše na Bosiljini. Nije proveo diplomatsku analizu, nego ju je površnom primjedbom da se „sasvim različitim stilom i obiljem riječi posve razlikuje od riječi navedenih Zvonimirovih privilegija iz spomenutog registra”²¹ isključio iz daljeg razmatranja. S tom Lučićevom primjedbom i mi se slažemo, ali samo ako se isprava valorizira kao vjerodostojno svjedočanstvo o pravu ispaše na Bosiljini. Dublja analiza upućuje na vezu između podataka iz te isprave i gore citiranog i analiziranog odjeljka Tomine *Kronike*, a tiče se ponovnog darovanja solinskih crkava sv. Stjepana i Sv. Marije Splitskoj crkvi. Naime, u toj se ispravi kao objekt darovanja osim Bosiljine spominju još mnoga polja, naselja, crkve, a među njima i crkve solinske: sv. Mojsije, sv. Stjepan, Sv. Marija. To nas navodi na to da pokušamo tu ispravu diplomatski analizirati.

¹⁷ KLAJČ, N. 1971, 390-391; MATIJEVIĆ SOKOL 1997, 45-55.

¹⁸ CD I, 160-162.

¹⁹ CD I, 160; KLAJČ, N. 1971, 390.

²⁰ LUČIĆ-LUCIUS 1979, 507.

²¹ LUČIĆ-LUCIUS 1979, 507.

Isprava započinje verbalnom *invokacijom* (*In nomine sancte et indiuidue trinitatis*). Zatim slijedi formula datacije sa samo izrečenim vremenskim, a ne i zemljopisnim datumom. *Intitulacija* (*Ego siquidem Suinimir, Chroatorum atque Dalmatinorum rex*) kao završni dio *protokola* spaja se s početnim dijelom teksta ili korpusa isprave, odnosno *naracijom* koja sadrži vrlo izražene elemente *peticije*, kao i samog *destinatara* (*ecclesie glorioussissimorum martirum Dompnii, Anestagii*). U naraciji s *peticijom* se navodi da je podnesen zahtjev nadbiskupa Lovre kao i mnogih drugih građana Splita koji su uložili tužbu (*grauem querelam*) da kralj Zvonimir vrati otuđena imanja, odnosno da potvrdi stare darovnice svojih pretihodnika. Navedeni su vrlo brojni objekti darovanja. U popisu crkava su već spomenute solinske crkve. Prva je spomenuta crkva sv. Mojsija, zatim sv. Stjepana, pa Sv. Marije. Makar je isprava oštećena na tom mjestu i ima samo dva početna slova (*Ma...*) Rački ih razrješava u *Marie*, dok Stipišić i Šamšalović ostavljaju otvoreno napominjući da tu „ima još više mjesta”.²² Potporu za razrješenje „Ma” u „Marie” imamo kod Lučića koji to ili sam razrješuje ili ima drugačiji predložak, a Stipišić-Samšaloviću primjedbom da „ima još mjesta” s obzirom na uobičajeni način topografskog određenja crkava u istoj ispravi kao i zbog očite činjenice da se radi o solinskim crkvama razriješit ćemo *in Salona*. *Dispozicija* kojom se zaključuje pravni čin glasi: *quas quidem villas (...) ego confirmaui et confirmo tibi predicto archiepiscopo tuisque successoribus et ecclesie prenotate ac ex noua donatione concedo imperpetuum*.²³ Formulom *perpetuitatis* (*imperpetuum*), inače uobičajenom u ispravama tipa darovnica, učvršćuje se pravni čin.

Međutim, uz objekte darovanja kao što su sela, pašnjaci, polja, crkve, postoji i očiti umetak o pravima ispaše na Bosiljini koji sasvim odudara od cjeline. Taj dio isprave doista vrvi obiljem riječi što svakom diplomatičaru mora pasti u oči i izazvati sumnju. Utoliko su ispravne ranije spomenute Lučićeve-Luciusove riječi. Nakon toga slijedi *sankcija*, duhovna i vremenska te dvije formule *koroboracije*. Jedna je izražena s *acta sunt* i imenima svjedoka, a druga navodi da je isprava osnažena i pečatom.²⁴

Mada je ova isprava samo površno diplomatički analizirana i sama po sebi zaslužuje dublju analizu, što će biti na drugom mjestu provedeno i publicirano, ipak je evidentna veza između nje i gore citiranog odjeljka iz Tomine *Kronike*.

Osvrnut ćemo se na dataciju u ispravi i u Tominu tekstu. Kod Tome nije egzaktno naveden vremenski datum, ali jest mjesto pravnog čina – grad Nin. U ispravi je vremenski datum točno i precizno zabilježen, ali ne i mjesto. Barem ne na prvi pogled, premda posredno jest. Naime, treba obratiti pozornost na popis svjedoka koji ispravi jamče vjerodostojnost. Svjedoci su hrvatski biskup

²² CD I, 161.

²³ CD I, 160.

²⁴ CD I, 161.

Grgur, opat samostana sv. Bartula u Ninu, Ivan, Adam ninski župan, Strezinja bibrirski župan, Desimir krbavski župan, Dominik zadarski svećenik te Stjepan kapelan sv. Nikole. Ni u jednoj drugoj Zvonimirovoj ispravi ne nalazimo ovakav popis svjedoka. Upada u oči zemljopisna blizina rezidencije nazočnih svjedoka: Nin, Zadar, Bribir, Krbava. Čini se kao da se zbog toga njihova prisutnost na crkvenom saboru u Ninu podrazumijeva. U nekoj mogućoj ispravi izdanoj od Zvonimira tom zgodom moglo je biti navedeno i mjesto pravnog čina i izdavanja isprave kao dio formule datacije, ali je zbog kasnijih prerada i dopuna moglo biti svjesno ili nesvjesno izostavljeno. Međutim, popis svjedoka posredno govori o mjestu te upućuje na moguću vezu Tomina teksta i predložka-isprava na osnovi koje nastaje kasnije tzv. Zvonimirova darovnica za Bosiljinu.

Tomina erudicija ostavila je očigledan trag o tome da je pravni čin restitucije crkva na saboru obavljen po svim pravilima značenja riječi *proclamatio*. U analiziranoj Zvonimirovoj darovnici nalazimo potpunu potvrdu Tominih riječi. Naime, u naraciji isprave u formuli peticije navodi se tužba (*grauem querelam*) koju su podnijeli kralju Zvonimiru nadbiskup Lovro i splitski plemići. Izraz *querela* Toma Arhiđakon preveo je na egzaktni pravni jezik. Kada se tužba za povrat crkvenih posjeda podnosi na crkvenom saboru stručno se naziva, kako smo gore vidjeli, *proclamatio* s atributom *synodalis*, što Toma posredno izriče spominjući da je taj čin obavljen na crkvenom saboru.

Iz gore izloženog više je nego očito korespondiranje dvaju povijesnih vrela. Time Tomina *Kronika* dobiva na vjerodostojnosti, a Zvonimirova darovnica očekuje novi pristup diplomatičara.

Iz Tomina teksta čini se mogućim i to da je postojala darovnica kraljice Jelene. Međutim, ipak nemamo dovoljno diplomatskih argumenata o tome da ju je Toma mogao poznavati. Na darovnicu kraljice Jelene mogla se pozivati naracija Zvonimirove darovnice, što je uobičajeni način u takvim ispravama, a Toma je mogao podatak naći i u nekom kartularu.

Isto tako i samu Zvonimirovu darovnicu Toma Arhiđakon nije nužno morao imati u rukama. I ona je mogla biti unesak u kartular koji nama danas nije poznat. Na tu nas pomisao upućuje postojanje unesaka Zvonimirovih darovnica u kartular samostana Sv. Marije u Zadru.²⁵ To se odnosi na isprave o ponovnom darovanju, odnosno potvrđivanju posjeda u Točinji te svih slobodština samostanu Sv. Marije. Jedno i drugo je rečenom samostanu već prije dodijelio kralj Krešimir. Razlika između unesaka u kartular i sažetka pretpostavljene isprave jest u tome što je unesak u kartular pisan u prvom licu kao i integralna isprava, a Toma dokument prepričava u trećem licu u obliku regesta u kojemu su navedeni svi relevantni diplomatski podaci. Dakako, i jedan i drugi oblik pretpostavljaju postojanje potpune isprave sa svim uobičajenim formulama.

²⁵ CD I, 167, 186-187; *Zadarski kartular*, 248.

U citiranoj tzv. Zvonimirovoj darovnici za Bosiljinu kao jezgru prepoznajemo ispravu za ponovno darovanje solinskih crkava na Otoku koju je izdao kralj Zvonimir u Ninu prigodom održavanja crkvenog sabora. Darovnica za Bosiljinu u obliku u kojemu sada postoji po našem sudu jest *preradena*, pa i *falsificirana u dijelu u kojemu se odnosi na posjede i prava u Bosiljini* kojih se Splitska crkva htjela domoći pomoću ovakvoga dokaznog materijala. Kao takva nastala je 1338. godine, kao što smo gore naveli,²⁶ pa je Toma, koji je živio gotovo jedno stoljeće ranije, nije mogao poznavati, ali je očito poznao izvornik. Za preradu je morala imati vjerodostojan dokument i taj bi, po našoj prosudbi, bio upravo Zvonimirova darovnica za spomenute solinske crkve iz kojih je i Toma crpio podatke.

Smatramo potrebitim naglasiti još jedan element koji proizlazi iz ove analize, a to je Tomino spominjanje crkvenog sabora u Ninu. Do sada je, naime, Toma bio jedini izvor za njega i hrvatska historiografija nije ga smatrala previše vjerodostojnim. Ovim rekonstruiranim dokumentom, Zvonimirovom darovnicom za solinske crkve, dobivamo drugo vjerodostojno vrelo za to. Hrvatskoj povijesnoj znanosti tek predstoji njegova ozbiljna valorizacija s početnim pitanjem zašto je i u koju svrhu sabor uopće održan i kakvi su mu bili zaključci. Važnost ranijih crkvenih sabora u hrvatskoj državi nije potrebno naglašavati.

Držimo da je tzv. Zvonimirovu darovnicu za Bosiljinu potrebno podvrći strogoj i iscrpnoj diplomatskoj analizi te razlučiti pojedine slojeve prerade, kojih je bilo više. Čini se, barem tri. *Opća formula pertinencije* poznata iz Tomina teksta *cum omnibus earum bonis* zgodno je mogla poslužiti da se zamijeni *posebnom*, odnosno da se pojedinačno navedu prinadleštva – posjedi stvarno posjedovani ili samo željeni.

Ovim prilogom nije nam bila nakana rehabilitirati Zvonimirovu ispravu, nego upozoriti na druge mogućnosti pristupa najranijem diplomatskom spomeničkom blagu. Smatramo da je ovim ukazano i na nužno drugačiji način čitanja Tome Arhiđakona. Toma se školovao u Bologni gdje je stekao i pravničko obrazovanje. To je evidentno jer je u Splitu obavljao notarsku službu²⁷ koja je podrazumijevala vladanje diplomatikom. Takvo znanje Tomi je omogućavalo da svaki pravni čin zabilježi na ispravan način, kako u integralnoj samostalnoj ispravi tako i u formi sažetka. Ova spoznaja upućuje na oprez kod prevođenja i razumijevanja Tomina teksta. Stoga, kada se riječ *proclamatio* prevede kao „proglašenje”,²⁸ ostaje „visiti” izvan konteksta, ali ako se prepozna kao pravni izraz, tekst dobiva potpun i jasan smisao.

²⁶ LUČIĆ-LUCIUS 1979, 507.

²⁷ STIPIŠIĆ 1954, 119.

²⁸ HS XVI. Prev. V. Rismondo (1977.).

NEKI ASPEKTI DIPLOMATIČKE TRADICIJE U ZAPISIMA SPLITSKE CRKVENE PROVENIJENCIJE

Na ovim našim prostorima splitska metropolitanska organizacija, nasljednica salonitanske metropolije, ujedno je najstarija i najvažnija crkvena organizacija i kao takva bila je središte iz kojega su se širili valovi pismenosti i naobrazbe (*litterarum studia*), kao i svi drugi oblici kulturne i ostalih djelatnosti, posebice u ranom srednjem vijeku po stvaranju hrvatske države i postizanju crkvenog primata Splita. Upravo sve ono što je eminentno za bilo koju istu ili sličnu instituciju u Europi tijekom srednjeg vijeka usporedivo je i kompatibilno *mutatis mutandis* s pojavama u Splitu i Hrvatskoj. U ovom poglavlju osvrnut ću se na neke aspekte tradicije diplomatske građe vezane uz splitsku metropoliju posredno i neposredno, a kao temelja nekih drugih najranijih zapisa nastalih pod istim okriljem. Općenito o tradiciji pismenosti, pa i tragovima naobrazbe objavljeno je više radova i konačno jedna sinteza iz pera R. Katičića,¹ što uključuje i tradiciju o diplomatskim zapisima, no prvenstveno s filološkog aspekta. Na ovom mjestu pokušat ću pak sagledati jednu drugu dimenziju tradicije diplomatske građe koja pokazuje da je Split i na tom području bio u toku s pojavama u Srednjoj i Zapadnoj Europi, čuvajući svoje crkveno pamćenje na onovremeni europski način.

Hrvatska – kao svojevrsni dionik tadašnjeg civiliziranog svijeta koji definiramo kao *orbis Romanus*² i koji se proteže od Irske na zapadu pa sve do istočnih granica Hrvatske – jest područje gdje je latinska naobrazba i kultura dominirala, a karolinška renesansa udarila temelje novih oblika pismenosti i kulture obilježenih kršćanskim svjetonazorom.³ Dakle, crkvene institucije bile su nositelji tih pojava u Franačkom Carstvu, ponajprije u krugu oko Karla Velikoga, pa onda i po svim dijelovima Carstva. Iako je o karolinškoj renesansi u hrvatskoj historiografiji u posljednje vrijeme više pisano,⁴ ipak je potrebno dati jedan blagi oris toga novoga kulturnog preobražaja Europe, s posebnim osvrtom na situaciju u Hrvatskoj.

Činjenice govore o tome da do početka IX. st. pisana vrela o Hrvatima i njihovoj pismenosti šute. I kada se pokušavalo shvatiti i objasniti kako je latinski jezik postao jezik hrvatske pismenosti, naobrazbe i politike, isticao se presudan utjecaj dalmatinskih gradova na hrvatsko tzv. zaleđe, pri čemu se nisu uzimale u obzir neke druge pojave. Naime, dolazeći kao saveznici Karolinga u nove krajeve,

¹ Usp. KATIČIĆ 1998.

² CURTIUS 1998, 30-39.

³ O karolinškoj renesansi v. BRANDT 1980, 291-297.

⁴ Usp. BUDAK 2001, 95-105.

Hrvati primaju kršćanstvo iz zapadnih krajeva, a uz to i običaje koji su se ticali pismenosti i bili su propisani kapitularima.⁵ Analiza natpisa na kamenu koja, osim imena germanskih misionara (*Gumpertus*, *Teudebertus*) koji su sudjelovali u pokršćavanju i širenju kršćanstva i titulara crkava (Martin, Ambroz, Asel, Teodor), daje i druge posredne i neposredne dokaze za franačku karolinšku genezu latinske pismenosti na području hrvatske ranosrednjovjekovne države.⁶ Tako je bilo na samom početku, ali su isti kulturni utjecaji nastavljeni i kasnije izravno iz Rima. Hrvatska je uvijek bila otvorena i spremna prihvatiti, pa i razvijati duhovna strujanja pod okriljem zapadne civilizacije i Rimske crkve.

Poznato je također da iz IX. st. Hrvati imaju dvije vladarske isprave, onu kneza Trpimira⁷ i onu kneza Muncimira.⁸ Način kako su sastavljene i datirane govori o njihovoj ukorijenjenosti u zapadnu latinsku civilizaciju. Upravo će diplomatska baština, kao najrazvijeniji i najprisutniji oblik izražavanja, predstavljati iznimno blago za istraživanje političke povijesti, a još više za sagledavanje svih drugih aspekata života.⁹ Kako je središte onodobne pismenosti i spona sa zapadnom crkvenom tradicijom bila upravo Splitska nadbiskupija i metropolitanska, dakle središnja crkvena institucija nakon X. st. na području ondašnje hrvatske države, te kako je glavnina diplomatske građe kao destinatar ili kao auktor bila splitske provenijencije, interesantno je vidjeti što se dalje događalo i kakvo je diplomatsko pamćenje doprlo do nas danas i do istraživača. Obilna je literatura o tome, ali mi ćemo se ovdje zadržati na dva specifična oblika s obzirom na diplomatsku memoriju, također promatrana i istraživana do sada na razne načine.

Riječ je, naime, o *Supetarskom kartularu*,¹⁰ najstarijem kartularu,¹¹ kopijalnoj knjizi jednog samostana vezanog uz Splitsku nadbiskupiju, kao i o djelu *Historia Salonitana* splitskog arhiđakona Tome iz XIII. st., koje se po žanru svrstava u *gesta episcoporum* i kao takvo na svojevrstan način čuva diplomatsko pamćenje institucije čiju prošlost tematizira. Iako se radi o vremenskom razmaku od sto-

⁵ Pritom mislimo na Lotarov kapitular iz 825. godine. Usp. KATIČIĆ 1998, 351; ANČIĆ 2001, 66-67.

⁶ MATIJEVIĆ SOKOL – SOKOL 1999, 64-65.

⁷ CD I, 3-8.

⁸ CD I, 22-25.

⁹ Vidi sumaran sintetski osvrt na ranosrednjovjekovnu hrvatsku diplomatsku građu s valorizacijom u europskom kontekstu: STIPIŠIĆ 1997a, 284-318.

¹⁰ O ovom kartularu obimna je literatura, a u više navrata je objavljen, pa i preveden. Usp. *Supetarski kartular – Ivra sancti Petri de Gomai (Chartulare sancti Petri)*, uredio i popratio uvodnim arheološkim, historijsko-topografskim, paleografskim, diplomatskim i hronološkim studijama Viktor NOVAK, lingvistička analiza Petar SKOK, Zagreb: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti (Djela JAZU, knj. 43), 1952. (tekst, faksimili i uvodne studije); Juraj MARUŠIĆ, *Supetarski kartular i Poljička seljačka republika*, Split: Književni krug (Biblioteka znanstvenih djela, knj. 69), 1992. (tekst, prijevod). U ove dvije knjige nalazi se sva relevantna literatura.

¹¹ Ostajemo pri uvriježenom mišljenju da je "Supetarski kartular" najstariji naš zapis toga tipa i da po M. Ančiću nazvani i razmatarni montanej sv. Mihovila nije autentičan. Usp. ANČIĆ 1997, 127-148.

ljeća i po između nastanka ta dva djela, ipak je osim spomenute diplomatske memorije u njima i više drugih zajedničkih spona.

Teoretska žanrovska razvrstavanja srednjovjekovnih spisa i djela na Zapadu otišla su daleko u specifičnom određivanju pojedinih crkvenih zapisa. Naime, već u IX. st. na području Njemačke javlja se potreba da se neki poslovi privatno-pravnog karaktera zabilježe. Kako pravna praksa u to vrijeme nije još bila zaživjela niti je zapisani pravni čin bio presudan u utvrđivanju vlasništva, pa niti izdani dokument nije imao težinu pisanog dokaza. Stoga je diplomatska građa našla novi oblik pamćenja prepisivanjem u knjige ne bi li se na jednom mjestu lakše pa tako i duže sačuvala. U terminologiji kojom bi se odredila vrsta tih knjiga postoji prilična konfuzija i nedosljednost. S obzirom na način kako su dokumenti upisani u taj novi oblik, neki istraživači razlikuju dvije vrste. Za knjige u koje su dokumenti upisani u integralnom obliku u subjektivnoj formi uvriježio se naziv kartular. To označava kopijalnu knjigu u užem smislu koju njemačka diplomatika naziva *Kopialbuch*. S druge strane postoje i kopijalne knjige koje čuvaju diplomatsku građu kao sumaran zapis o pravnom činu. Njih njemačka diplomatska znanost naziva *Traditionsbücher*, dok istim terminom moderni izdavači diplomatske građe nazivaju jedne i druge.¹² Mnoge institucije pomnije su čuvale svoje knjige s kopijama nego originale. No, važno je naglasiti da kopije ranih isprava nisu sve sačuvane u gore navedenim knjigama. Osobitu vrstu predstavljaju s tog aspekta narativna vrela koja također čuvaju diplomatsku građu, ali izmješanu s drugim raznim zapisima. To su tzv. *gesta abbatum* ili *gesta episcoporum*.¹³

Supetarski kartular – kako ga je uobičajila nazivati hrvatska znanost – jest i kartular, ali svojim prvim glavnim dijelom on jest *Traditionsbuch* u smislu onoga što smo gore naveli. Njegov prvi dio, odnosno tekst ispisan na 12 folija, tj. 24 stranice, sadrži 98 unesaka. Unesci počinju fundacijskom listinom samoga samostana i teku do presude pred ostrogonskim prepoštom Teobaldom donesene na sinodi u Zadru početkom XII. stoljeća. U kartular su kasnije uneseni još neki dokumenti, no ovdje nas zanima upravo taj prvi dio koji na određen način tvori cjelinu. U hrvatskoj diplomatskoj građi to je najstariji zapis te ujedno najbliži vremenu čije pravne radnje bilježi. Fundacijska listina je datirana 1080. godinom i vremenom kralja Zvonimira, splitskog nadbiskupa Lovre i splitskog priora Valice.¹⁴ Zadnji unesak te prve cjeline – u kojemu nije navedena godina po kršćanskoj eri, ali jesu poznate osobe kao što su splitski nadbiskup Krescencije, zadarski biskup Grgur, rapski Lupa, osorski Petar i drugi – datira oko 1106. godine. V. Novak na temelju paleografske analize smatra da su te uneske pisale dvije ruke, a pismo je evidentno karolina. Premda ostaje dvojbeno čija je ruka to pisala, nema

¹² GEARY 1996, 81-82.

¹³ GEARY 1996, 82; SOT 1981.

¹⁴ *Supetarski kartular*, 213.

sumnje da je uneske sastavio splitski đakon Dabro – Dobre. Kao sastavljač, odnosno pisar dokumenata Dobre se u ovom kartularu spominje sigurno tri puta,¹⁵ a možda se on krije u istom kartularu i četvrti put pod imenom Dobrona.¹⁶

Iako sam o Dobri, sinu Ditovom ili Dicijevom, kako ga naziva Toma Arhiđakon, pisala opširnije na drugom mjestu,¹⁷ ipak je zanimljivo sagledati još neke aspekte vezane za njegovu djelatnost u povijesnom kontekstu. Unesci u kartular, pa tako i fundacijska listina pisani su u subjektivnoj formi.¹⁸ Petar Crni pojavljuje se u svojstvu osnivača samostana koji je ujedno i auktor¹⁹ fundacijske listine. No očigledno je da Dobre – tada još đakon – sastavlja listinu u njegovo ime kao i u ime svih onih drugih obdarivatelja samostana sv. Petra. Treba se sjetiti i epitafa Petra Crnoga²⁰ koji se sastoji od dva dijela. Autori obično sastavljanje dijela epitafa koji je pisan u prvom licu pripisuju samom patriciju Petru dok je drugi dio potpisao upravo Dobre. Na drugom smo mjestu elaborirali²¹ da je Petrov epitaf pisan na temelju predložaka onoga vremena, pa je kao i u slučaju unesaka u kartular vjerojatnije da je cjelovit tekst epitafa sastavio Dobre. Prvi dio napisao je u ime pokojnika Petra i ima elemente pokajanja i „drastičnu izjavu skromnosti (*professio modestiae*)”,²² a drugi koji slavi Petra Crnoga – „to je upravo *laudatio*”²³ – samim tim što je pisan u trećem licu vjerodostojnije dočarava pohvalu koja dolazi od druge osobe. Zašto to ovdje navodimo? Upravo zato jer smatramo da je pri sastavljanju kartulara bitna osoba đakona Dobre. Teško je vjerovati da je u to vrijeme i jedan splitski patricij bio baš tako vičan u latinskoj naobrazbi, pa ni Petar Crni. No, ono što on svakako jest to je da je bio mecena za ondašnje vrijeme koji je mogao sudjelovati u svim relevantnim zbivanjima Splita, pa i pri obrazovanju svećenika kojemu je omogućio da ostane i poimence zabilježen. Povijesni kontekst je dobro poznat. U Splitu je to vrijeme splitskog premeta Lovre, istaknute ličnosti na čelu Splitske nadbiskupije o čemu iscrpno svjedoči splitski arhiđakon Toma²⁴ kao i diplomatska građa, odnosno nekoliko darovnica hrvatskog kralja Zvonimira Splitskoj nadbiskupiji.²⁵ Vrijeme je to kada je hrvatski vladar i njegov metropolit okrenut zapadnoj Rimskoj

¹⁵ U unesku br. 82. potpisan je kao: *Et ego Diti filius, diaconus Dabro sicut audiui a prefatis testibus sic scripsi*; u unesku br. 85: *Et ego Dabrus diaconus sicut audiui amemoratis testibus sic scripsi*; a u unesku br. 88. on se predstavlja kao: *Et Dabro diaconus scriptor sum et testis*.

¹⁶ Ovaj dokument gdje je potpisan kao: *Et ego Dobrona hoc breue scripsi iussu Pribimiri uicarii regis*, sam V. Novak pak smatra nespretnim falsifikatom (NOVAK 1952, 207).

¹⁷ MATIJEVIĆ SOKOL 1996a, 61-71.

¹⁸ CD I, 172.

¹⁹ O auktoru v. STIPIŠIĆ 1991, 158.

²⁰ Usp. RAPANIĆ 1987, 146-147; DELONGA 1996, 140-144.

²¹ MATIJEVIĆ SOKOL 1996a, 65-69.

²² KATIČIĆ 1998, 541.

²³ KATIČIĆ 1998, 542.

²⁴ HS XVI; MATIJEVIĆ SOKOL 2002, 139-158, 261-269.

²⁵ Usp. MATIJEVIĆ SOKOL 1997a, 45-55.

crkvi, osobito papi Grguru VII. Toma također pišući o nadbiskupu Lovri ističe to kao vrijeme naobrazbe koja također preko личности Adama Parižanina²⁶ povezuje jednu nadbiskupiju na istočnoj obali Jadrana s centrima ondašnje naobrazbe pa i civilizacije općenito kao i reformnih pokreta unutar Crkve.²⁷

Još su neki indiciji koji daju naslutiti kulturne veze Splita i Zapada. Podatke za to opet nalazimo u *Supetarskom kartularu*. U vrlo bogatoj biblioteci tog samostana među liturgijskim knjigama naveden je jedan *psalterium cum litteris francigenis*,²⁸ a među blagom brončani križ izrađen u Limogesu.²⁹ Zašto ovo ističemo? Zato jer nam se čini da je običaj sastavljanja kartulara, od kojih je među onim hrvatskim ovaj *Supetarski* najstariji, bio početak diplomatske tradicije u Hrvata. Vratimo li se opet onomu što je poznato u historiografsko-filološkim raspravama i studijama o tom vremenu, vidjet ćemo da je upravo *liber traditionum* ponajviše zaživjela na francuskom tlu i u Njemačkoj.³⁰ Kartulari su mahom bili razmatrani u sklopu istraživanja političke i pravne povijesti, a tek u novije vrijeme proučava se njihov nastanak u povijesnom i memorijalnom kontekstu. Naime, prvi kartulari nastaju upravo u vrijeme reformi s određenim razlogom. Tako se smatra da je kartular samostana u Fuldi vezan uz reformu istog samostana koju provodi Hraban Maur.³¹ Svakako, nastanak kartulara veže se općenito uz kraljevske reforme s ciljem zaštite crkvene imovine stečene prije reformi.

Zanimljiva su pak pojava kartulari XI. i XII. stoljeća. U tom smislu ističu se kartulari opatije u Clunyu. Oni su po Gearyjevu mišljenju kartulari sa svrhom pamćenja (*commemorative cartularies*).³²

U tu skupinu možemo ubrojiti i naš *Supetarski kartular*. Diplomatička građa je zabilježena pripovijednim, slobodnijim stilom. Naime, zadovoljava dva od tri čimbenika kojima je determiniran diplomatski zapis. U *Supetarski kartular* unesci sadrže niz pravnih radnji koje su, dakako, zapisane, ali ne u određenoj formi kako je to trebalo biti. Ovakav narativan karakter zadovoljava namjere

²⁶ O Adamu Parižaninu v. MATIJEVIĆ SOKOL 2002, 95, 96, 109, 140, 141, 239, 269.

²⁷ O reformnim strujanjima v. FISKović 2002, 137-188.

²⁸ O ovom pitanju pisano je mnogo. Usp. KATIČIĆ 1997, 43, bilj. 32.

²⁹ CD I, 212.

³⁰ GEARY 1996, 87.

³¹ GEARY 1996, 81-84.

³² GEARY 1996, 103. Radi se o dva kartulara od kojih je jedan nastao u XI. a drugi u XII. stoljeća. Stariji kartular sastavili su opati Odilo (994.-1049.) i Hugo (1049.-1109.), a sadrži dokumente iz vremena opata Bernona, Odon i Maiola. Ovaj kartular ima narativni karakter. Najstariji dio obuhvaća: *tempus et gesta domni (...) Bernonis*, a s ciljem: *quanta et qualia prelibati patris industria usibus monachorum in Cluniacensi loco degentium perseverant adquisita*. U njemu se zapisana čuva memorija osoba na čelu samostana, pa se time determinira i žanr zapisa. To su *gesta abbatum*. Kako *gesta abbatum* sadrže akvizicije i donacije zemalja, onda je sasvim jasno da se tu radi o zapisima koji imaju jednim dijelom diplomatski značaj, a drugim dijelom su narativni. I zaista jesu memorija diplomatske građe jer ili cjelovitih diplomatskih dokumenata nije ni bilo ili su nakon zapisivanja u knjigu postali nevažnima.

pamćenja vremena i djela opata Grgura, nećaka osnivača Petra Crnoga, ali očito bez namjere da bude neko sudbeno svjedočanstvo. No, razlog za zapisivanje *gesta abbatis Gregorii* vjerojatno se mogu pronaći u povijesno-političkom kontekstu zbivanja promjene vladarske kuće. Upravo zadnji unesak prvog dijela datira se oko 1106. godine, pa bi onda to bilo i vrijeme pisanja kartulara.

Zanimljiv je i po svom sadržaju. Govori, naime, o sporenju oko nekih zemalja između Grgura, opata sv. Petra i Teobalda, prepošta ostrogonskog nadbiskupa Lovre koji je očito zastupnik ugarskih interesa. Svjedocima je opat Grgur dokazao vlasništvo svog samostana nad nekim zemljama, ali je to mogao biti povod da se zapišu sve donacije i akvizicije spomenutog samostana, odnosno *tempus et gesta* Grgurova, kao i njegova strica osnivača rečenog samostana. Čak Grgurov zapis počinje: *recordacionem facio* – „činim spomen”. Tu bi se opet prisjetili tada đakona Dobre, sina Ditova ili Dicijeva koji je kao obrazovani pojedinac sastavio, pa i zapisao, sve što je relevantno iz prethodnih oko 25 godina da ostane za pamćenje. U Dobri đakonu Petar i Grgur su pronašli kompetentnu obrazovanu osobu. Ostaje nam i dalje nagađati gdje je to obrazovanje stekao Dobre. Aluzija na Adama Parižanina kao Dobrin reper na zapadnu latinsku naobrazbu kao i gore iznesena promišljanja dobivaju na snazi. Trebat će još istraživanja da bi se utvrdili neposredniji utjecaji i veze, pa i s Parizom. No, na neke smo već upozorili. Što se tiče *Supetarskog kartulara*, ovdje bi ga zaključno mogli svrstati u *liber traditionum*, odnosno po žanru još preciznije u *gesta abbatum*. Time se određuje vrijednost i značaj diplomatske građe zapisane u njemu. I da zaključimo riječima istaknutog poznavatelja kartulara, kopijalnih knjiga, odnosno „knjiga predaja”: „Svaki kartular je svjedok stanja crkvenog arhiva za vrijeme kad je pisan”.³³

Drugo djelo splitske crkvene provenijencije dobro je poznata *Historia Salonitana* (Salonitanska povijest) splitskog arhidakona Tome iz XIII. stoljeća. Od trenutka kada je Ivan Lučić-Lucius³⁴ izdao prvi put integralni tekst ove povijesti Salonitansko-splitske nadbiskupije nije prestajao interes za to znamenito djelo uključujući različit pristup korištenju podataka iz njega.³⁵ Rasprava se vodila i o žanru kojemu pripada. Najčešće je pitanje bilo je li Toma napisao *kroniku* ili *historiju*. U posljednje vrijeme, nakon monografije Nenada Ivića *Salonitanska povijest*,³⁶ sasvim precizno je determinirana kao djelo koje pripada u *gesta episcoporum*, što je svrstava u *historije*. Da bi se jedno djelo svrstalo u navedeni žanr, potrebno je da zadovoljava određene kriterije.³⁷ Jedan od osnovnih jest da je to prikaz povijesti pojedine crkvene institucije kroz djelatnost njezinih prvosveće-

³³ GEARY 1996, 83.

³⁴ LUČIĆ-LUCIUS 1666, 310-370.

³⁵ Analizu djela vidjeti u: MATIJEVIĆ SOKOL 2002.

³⁶ IVIĆ 1992.

³⁷ SOT 1981, 32-35.

nika – biskupa, nadbiskupa – i da je ono pisano na temelju diplomatske građe pohranjene u arhivima institucija čiju prošlost donosi. Upravo zbog tih spoznaja i činjenice da su neka poglavlja *Salonitanske povijesti* očigledno pisana na temelju takvih vrela, držalo se da je ovo historiografsko djelo vjerodostojno.³⁸ U ovom poglavlju pozabavit ćemo se upravo aspektom *Salonitanske povijesti* koji je određuje kao svojevrsnu memoriju diplomatske građe, isprava, pisama, saborskih zaključaka.

Ovdje ćemo razmatrati samo neke primjere iz kojih je moguće vidjeti kako je i koju diplomatsku građu Toma koristio te koliko je *Salonitanska povijest* djelo koje čuva memoriju na neke danas nepoznate isprave.³⁹ Važno je naglasiti da je Toma bio školovan u Bologni, najistaknutijem srednjovjekovnom sveučilištu gdje se studiralo pravo, kao i da je po povratku u Split obavljao dužnost javnog notara.⁴⁰ Upravo zato ne treba očekivati da je njegova percepcija diplomatske građe ista kao i onih autora koji su slična djela prije njega pisali, a nisu bili vješti i obrazovani u pravnoj struci kao on. Uostalom, upravo je Tomino vrijeme, tj. XIII. st., vrijeme renesanse rimskog prava, pa raste i važnost isprava, povlastica i drugih diplomatskih zapisa koji imaju drugu i drukčiju vrijednost.

Za prikaz salonitanskog razdoblja svoje matične crkvene institucije Toma se osim djelima pisaca⁴¹ i vlastitim domišljanjima služio zapisima koje možemo svrstati u diplomatske. Na prvom mjestu to su pisma (*epistolae*)⁴² papâ Pelagija II. (578.-590.) i Grgura Velikog (590.-604.). Zaustavit ćemo se ovdje upravo na pismu za koje Toma kaže da ga je poslao papa Pelagije salonitanskom nadbiskupu Natalu kao odgovor na pismo arhidakona Honorata kojim tuži Natala papi. Toma donosi sažetak sadržaja tog pisma:

Quam ob rem dominus papa zelo dei commotus, eidem Natali precepit districe, ut super promotione huiusmodi archidiaconum inquietare ammodo non presumeret; sed ad certam diem super suis excessibus responsurus apostolico se con-

³⁸ Već u svom izdanju (Thomas Archidiaconus, *Historia Salonitana*, digessit ~, Zagrabiae: Academia scientiarum et artium Slavorum meridionalium / Monumenta spectantia historiam Slavorum meridionalium, vol. XXVI. Scriptores, vol. III/, 1894.) Rački je upozorio na čitav niz navoda koji su preuzeti iz diplomatske građe je te identificirao te dokumente, a L. Katić (1952, 99-120) posebno se pozabavio načinom upotrebe pisama pape Grgura Velikog kod Tome.

³⁹ Opširno o svakom pojedinom dokumentu i kako ga je Toma upotrijebio vidjeti: MATIJEVIĆ SOKOL 2002, *passim*.

⁴⁰ O Tomi kao notar u. STIPIŠIĆ 1954, 117-119; MATIJEVIĆ SOKOL 2002, 37-38.

⁴¹ Toma Arhidakon kao obrazovani srednjovjekovni pisac posezao je u uobičajenu literaturu koju je od antike prihvatio srednji vijek, ali i u crkvene pisce i sve ono što je bilo relevantno i uobičajeno korišteno u njegovo vrijeme. Usp. MATIJEVIĆ SOKOL 2002, 335-339.

⁴² *Epistolae* (pisma) ubrajaju se u isprave u širem smislu. Obuhvaćaju korespondenciju svih vrsta. Iako imaju narativan karakter, ipak koriste i uobičajene formule (STIPIŠIĆ 1991, 142). Pisma izašla iz papinske kancelarije koja se tiču naredbi ili odgovora u vezi sa spornim slučajevima kanonskog prava jesu dekreti.

*spectui presentaret*⁴³ (Zbog ovoga gospodin papa potaknut božanskom gorljivošću strogo je naredio istom Natalu da se odsada o ovakvom promaknuću ne usudi uznemiravati arhidakona, nego da određenog dana pristupi pred lice apostolsko da odgovori za svoje ispade).

Registar pape Pelagija nije sačuvan niti poznat u širim izvadcima, iako se na korespondenciju svoga prethodnika poziva i papa Grgur Veliki, ali bez izravnog navođenja njegova imena. Sve upućuje na činjenicu da je Toma odnekud poznao i Honoratovo pismo i papin odgovor. Moguće je da su u njegovo vrijeme kolali barem dijelovi registra Pelagijeva ili je možda pisma koja se tiču Salone sačuvala salonitanska tradicija. No, Toma ih je upotrijebio za pisanje svoga djela i tako prenio nama. Ipak, ovaj Tomin zapis – kao memoriju nekoliko diplomatskih spisa od kojih jedan s obzirom na sadržaj sažetka napravljenog tako da sadrži sve bitne elemente pravnog čina – možemo klasificirati kao papin dekret⁴⁴ te ima šire značenje i izvan salonitansko-splitskog kruga jer pridonosi mogućnosti rekonstrukcije djelatnosti papine kancelarije. U istoj maniri situaciju na salonitanskoj metropolitanskoj stolici za vrijeme Grgura I. Velikog možemo pratiti kroz četrdesetak danas poznatih pisama.⁴⁵ Čitave rečenice nekih od njih Toma je gotovo od riječi do riječi ukomponirao u svoja poglavlja o salonitanskim biskupima Natalu i Maksimu, osobito obilato koristeći ih za prikaz sukoba arhidakona Honorata i biskupa Natała, želeći tako anticipirati i svoj kasniji sukob kao arhidakona s nadbiskupom Guncelom.⁴⁶

S druge strane, postoje iz istog razdoblja zaključci salonitanskih sabora iz 530. i 533. godine koji su do nas doprli vrlo kasnom tradicijom XVI. st. i to u spisu poznatom pod nazivom *Historia Salonitana maior*.⁴⁷ Iako su mišljenja o njima podijeljena, u posljednje je vrijeme ipak prevladalo da su oni vjerodostojni.⁴⁸ No, nas ovdje zanima je su li oni bili temelj za neke Tomine navode. Moramo naglasiti da neposrednih navoda iz njih kao ni iz zaključaka splitskih sabora X. st., čija je tradicija identična, što znači da su do nas dospjeli u spisu HSM,⁴⁹ u Tominu djelu nema. No, pomnija analiza ipak može donijeti poneko zrnice rezultata. Već je V. Klaić zapazio da je Toma poznao zaključke sabora

⁴³ HS V.

⁴⁴ Usp. MAŽURANIĆ 1975, 207-208.

⁴⁵ Sva pisma koja se odnose na salonitansku metropolitansku organizaciju prikupio je i objavio M. Ivanišević (1994, 170-187).

⁴⁶ MATIJEVIĆ SOKOL 2002, 63-72. Ovdje je navedena sva relevantna literatura o istom pitanju.

⁴⁷ Sve teorije o ovim spisima v. u: GUNJAČA 1951, 175-243; *Historia Salonitana maior* (prir. Nada KLAJČ), 1967.; MARGETIĆ 1995b, 1-36.

⁴⁸ Literatura o pitanju vjerodostojnosti zaključaka ovih sabora zaista je obilna. Usp. MATIJEVIĆ SOKOL 2002, 66; ali i IVANIŠEVIĆ 1994, 110.

⁴⁹ HSM 95-106.

i iz VI. i iz X. st.,⁵⁰ i to na temelju spominjanja biskupija „u Duvnu i Sisku”.⁵¹ Na izravnu povezanost Tomina teksta i saborskih zaključaka X. st. upućuje rečenica iz XVI. poglavlja⁵² koja se odnosi na ninskog biskupa Grgura kojega Toma spominje vremenski anakrono, ali s reminiscencijom na ranija događanja i kaže za njega: *multas olim molestias Iohannem Spalatensem archiepiscopum sustinere fecit, debitam ei subtrahendo obedientiam et sibi **ius metropolicum** indebite **vendicando***⁵³ – „učinio je da je nekoć splitski nadbiskup Ivan podnosio mnoge neprilike odbijajući njemu dužnu pokornost i **prisvajajući** nezasluženo za sebe **metroplitansko pravo**”. Saborski zaključak koji je Toma upotrijebio za svoju interpretaciju uloge biskupa ninskog Grgura ovako glasi: (...) *fuit fratris nostri episcopi Nonensis, qui sibi **vendicare** cupiens **primatum** Dalmatiarum episcoporum*⁵⁴ – „(...) bio je brata našega ninskog biskupa koji je želeći za sebe **prisvojiti prvenstvo** nad dalmatinskim biskupima”.

Zamijetili smo da je Toma imao poseban odnos prema saborskim zaključcima. Iako je očigledno da se služio onima iz VI. st, kao i – kako smo upravo vidjeli – i onima iz X. st., treba naglasiti da je velik dio XV. poglavlja,⁵⁵ gdje donosi ustroj splitske metropolitanske organizacije nakon odcjepljenja splitskih sufraganskih biskupija Donje Dalmacije (a to odgovara sredini XI. st.), Toma napisao na temelju zaključaka sabora iz 1185. godine.⁵⁶ Tako je komponirajući ustroj crkvene organizacije na hrvatskom prostoru napisao jedno vrlo komplicirano i slojevito poglavlje služeći se ravnopravno anakronim povijesnim vrelima, poglavito zaključcima crkvenih sabora. No, iz svega, nakon provedene analize bilo nam je moguće primijetiti da su u Tomino vrijeme postojali zaključci spomenutih sabora, ali isto tako ne nama danas poznatim u inačicama. Tako samo spominjanje Rapske, Krčke i Osorske biskupije koje su po Tomi *more antiquo sue metropoli Salonitane ecclesie subditos*⁵⁷ upućuje na vezu sa zaključcima sabora iz 925. i 928. godine gdje se one spominju kao biskupije na zapadnom dijelu, ali i kao one koje su *cum prefinitis diocesei sue a patribus institutis*.⁵⁸ Može se uspostaviti i veza sa saborima iz 530. i 533. gdje se, primjerice, među sudionicima navodi rapski biskup Ticijan.⁵⁹ Na iste salonitanske sabore oslanja se i Tomin navod biskupskog sjedišta *apud Mucarum*.⁶⁰ Naime, u Tomino vrijeme ne postoji biskupija ovakvog

⁵⁰ KLAIC, V. 1925, 212-218.

⁵¹ KLAIC, V. 1925, 216.

⁵² HS XVI., poglavlje: “De promotione Laurentii archiepiscopi”.

⁵³ HS XVI.

⁵⁴ CD I, 35; HSM 102.

⁵⁵ HS XV., poglavlje: “De exemptione episcoporum Superioris Dalmatie”.

⁵⁶ CD II, 192-194.

⁵⁷ HS XV.

⁵⁸ CD I, 37; HSM 104.

⁵⁹ HSM 81, 85.

⁶⁰ HS XV.

imena koja se u literaturi poistovjećivala s Makarskom biskupijom. Makarska je biskupija osnovana 1320. godine, ali je zato u aktima salonitanskog sabora 533. potpisan mukoritanski (!) biskup Stjepan i spominje se više puta biskupsko sjedište *in Muccuro*.⁶¹ Ustvrdili smo da su Tomi kao čvrsta jezgra za razmatranja o ustroju poslužili zaključci splitskog sabora iz 1185. godine kada je splitska metropolitanska organizacija zaokružila strukturu koju će zadržati gotovo do najnovijih vremena nakon što su odcjepljene biskupije Gornje Dalmacije, osnovana nadbiskupija u Zadru te osnovana Zagrebačka biskupija koja je tada ujedno pripojena ugarskoj metropolitanskoj ostrogonskoj nadbiskupiji. Danas je poznato više inačica sa znatnim razlikama zaključaka splitskog sabora iz 1185. godine, ali se ipak može svesti na dvije i to trogirsku i splitsku.⁶²

Neki Tomini navodi bez sumnje temeljeni na zaključcima ovih sabora ipak pokazuju da je zapis kojim se on služio bio donekle drukčiji i od ovih danas poznatih. Zanimljivo je, primjerice, da se u splitskoj inačici zaključaka navodi područje Hvarske biskupije i njezin biskup *electus* Miha, dok Toma u to vrijeme, tj. 1185. godine kao izabranog, ali i problematičnog hvarskog biskupa, kao i druga vrela, spominje Nikolu Manzavinova. Toma o Mihi kao hvarskom biskupu piše tek u vremenskom kontekstu koji odgovara kraju XII. st. kada ga nalazimo i u drugim diplomatskim vrelima.⁶³ Iz ovoga bi se moglo zaključiti da je Tomina spoznaja o splitskoj metropolitanskoj organizaciji temeljena na aktima sabora iz 1185. godine sačuvala pouzdaniju i vjerniju memoriju na neke dijelove iz istih zaključaka.

Polazeći od spoznaje da autori *gesta episcoporum* svoja djela pišu na diplomatskoj građi arhiva matične institucije čiju povijest žele prikazati,⁶⁴ vrlo brzo smo izričitu potvrdu osim u onom Tominom da svoje djelo komponira *partim scripta, partim relata, partim opinionem sequentes*⁶⁵ pronašli i u uvodnom dijelu XIII. poglavlja *Catalogus archiepiscoporum de quibus extat memoria*⁶⁶ gdje Toma piše da su slavonske (tj. hrvatske) vojvode darovali crkvi sv. Dujma (tj. splitskoj nadbiskupiji) mnoge predije i posjede, desetine i darovanja (*duces Sclauonie ... donantes ei predia et possessiones multas, decimas et oblationes*),⁶⁷ kao i u XVI. poglavlju *De promotione Laurentii archiepiscopi*⁶⁸ gdje izričito kaže da su hrvatski kraljevi i vladari crkvi sv. Dujma poklonili mnoge posjede čineći potvrđnice ili izdajući povlastice o novim i starim darovanjima (*facientes confirmationes et priuilegia super nouis collationibus et antiquis*).⁶⁹

⁶¹ HSM 83, 85. Usp. MATIJEVIĆ SOKOL 2002, 134-135.

⁶² Vidjeti o tom pitanju: KOVAČIĆ 1988, 11-39.

⁶³ MATIJEVIĆ SOKOL 2002, 182-185.

⁶⁴ SOT 1981, 22-29; GEARY 1996, 81-114.

⁶⁵ HS VII.

⁶⁶ HS XIII.

⁶⁷ HS XIII.

⁶⁸ HS XVI.

⁶⁹ HS XVI.

Prvi izričaj nagovješćuje da je dio te diplomatske memorije ugrađen u poglavlje o nadbiskupima o kojima postoji sjećanje. I zaista kratki navodi u kojima se pojavljuju imena splitskih nadbiskupa jesu izvodi iz isprava, odnosno iz njezinih formula datacije. Toma je tako na najbolji i onovremeni način smjestio u vrijeme splitske prosvćenike, a posredno sačuvao memoriju na neke diplomatske dokumente, iako samo u tragovima. No, često puta povjesničara ni ne zanima sami pravni čin zabilježen u dokumentu, nego upravo takvi podaci koji su za rana razdoblja povijesti rijetki, pa stoga i dragocjeni. Tako ime kneza Trpimira u Tominu katalogu nalazimo vezano uz nadbiskupa Petra, a još neki tragovi vode do teksta Trpimirove isprave. Po Tomi, *duces Sclauonie* darovali su splitsku crkvu *corde ylari*, dok se u Trpimirovoj darovnici to obavlja *hylari animo*, kako je to primijetio J. Stipišić.⁷⁰ Na postojanje jedne Branimirove isprave, danas nepoznate, koja je vjerojatno Tomi bila temelj za navod kneza Branimira uz splitskog nadbiskupa Marina,⁷¹ upozorio je Šišić.⁷² No, za neke greške koje se pojavljuju kod Tome, a to je tituliranje u katalogu Trpimira i Muncimira kraljevima,⁷³ kao i spominjanje biogradskog biskupa Teodozija⁷⁴ u situaciji na splitskom saboru kada se obnavlja Ninska biskupija – druga vrela tada na biogradskoj stolici navode biskupa Prestancija⁷⁵ – vode također do jedne isprave. To je dokument koji se datira u 1075. ili 1076. godinu.⁷⁶ Njime tobože kralj Zvonimir potvrđuje Splitskoj nadbiskupiji darovnice Trpimira i Muncimira.⁷⁷ Ta je isprava nesumnjivi falsifikat, ali upravo Tomini navodi govore da je ona u danas poznatoj formi bila već u njegovo vrijeme napisana, pa se time otvaraju neka druga pitanja: gdje, kada, kako i zašto je dolazilo do prerada i falsificiranja isprava?⁷⁸

Moja istraživanja Tomina teksta također su nas dovela do jedne do danas nepoznate isprave koju je Splitskoj crkvi izdao kralj Zvonimir na saboru u Ninu.⁷⁹ Naime, u vrlo eksploatiranom ulomku XVI. poglavlja o mauzoleju hrvatskih kraljeva u Solinu, koji je bio poticaj F. Buliću da krene u arheološko istraživanje na lokaciji Otok u Solinu i koji su doveli do otkrića epitafa kraljice Jelene, uočila sam elemente diplomatske strukture i terminologije. Ti elementi omogućuju kompletnu rekonstrukciju jedne isprave koju je prigodom sabora održavanog u Ninu kralj Zvonimir, negdje poslije 1078. godine, tj. poslije Lateranskog koncila, izdao nadbiskupu

⁷⁰ STIPIŠIĆ 1997a, 289.

⁷¹ HS XIII.

⁷² ŠIŠIĆ 1925, 390, bilj. 26.

⁷³ HS XIV.

⁷⁴ HS XVI.

⁷⁵ CD I, 146, 149, 150, 156, 157.

⁷⁶ Pitanje datacije vezano je uz dataciju tzv. Zvonimirove zavjernice. O dataciji u 1075. ili 1076. godinu v. STIPIŠIĆ 1997b, 57-66.

⁷⁷ CD I, 141-142.

⁷⁸ MATIJEVIĆ SOKOL 2002, 257-259.

⁷⁹ Prvi put sam o tome pisala 1993. godine (MATIJEVIĆ SOKOL 1994a, 83-90).

Lovri, vraćajući Splitskoj nadbiskupiji kompleks na Otoku jednoć predan nekim redovnicima na održavanje. Ključne su bile neke riječi da se u fundusu poznatih Zvonimirovih povlastica i potvrdnica izdanih Splitskoj nadbiskupiji prepozna onaj najstariji, prvi sloj koji je kasnije kao vjerodostojan poslužio za preradu i do nas došao u novoj tradiciji općenito smatranoj, još od I. Lučića-Luciusa, falsifikatom.⁸⁰

Na ovim primjerima samo smo pokazali kako je djelo, koje se ubraja u *gesta episcoporum*, zanimljivo promatrati s aspekta diplomatske memorije. Iz ovakvih razmatranja mogu se izvući različiti zaključci. Tako tragovi salonitanskih i splitskih sabora iz VI. i X. st. otkriveni u *Salonitanskoj povijesti* prilog su raspravi o njihovoj vjerodostojnosti. *Implicite* potvrđuju da su oni zaista postojali, i to ranije od njihove poznate nam tradicije. S druge strane, diplomatski elementi formula datacije preuzeti za katalog biskupa, premda nisu sačuvali pravni čin, sačuvali su neke bitne povijesne zapise te otkrili postojanje više isprava korištenih prije Tome za sastavljanje kataloga ili ih sam Toma koristi za istu svrhu. No, opredijelila bih se ipak za katalog sastavljen prije Tome. Zatim Zvonimirova isprava kojom se potvrđuju darovnice Trpimira i Muncimira dokazuju da su se loši falsifikati radili već vrlo rano jer, vidjeli smo, ta je isprava Tomi poslužila u nekoliko navrata, a upravo su zaostali pogrešni tragovi doveli do nje te svakako ukazali da je riječ o falsifikatu i da je ona uzrok pojedinih pogrešnih Tominih navoda. Zvonimirova isprava o mauzoleju hrvatskih vladara i njezina memorija kod Tome dovela su nas do jedne vjerodostojne i do sada neprepoznate vladarske isprave. S druge strane, moguće je identificirati čitav niz drugih isprava danas nam poznatih koje su Tomi bile podloga pri sastavljanju njegova historiografskog djela. Kao što drugi istraženi i otkriveni čimbenici zorno pokazuju, *Salonitanska povijest* pripada europskoj srednjovjekovnoj literaturi. Ovdje smo je, na temelju korištenja diplomatske građe, usporedili sa *Supetarskim kartularom* da bismo naznačili glavne struje i točke u hrvatskoj vertikali latinističke literature. *Gesta abbatum*, kako smo definirali *Supetarski kartular* do sada neprepoznat kao ovaj žanr jesu jedna od prvih točaka dodira – iako ne prva, kako to pokazuju drugi diplomatski i epigrafički zapisi – sa središtima Zapada i zapadne naobrazbe i kulture čiju je transmisiju odigrala najstarija crkvena organizacija na ovim prostorima – splitska metropolija.

Zanimljivo je primijetiti da je ono što je izlazilo iz pera istaknutih pojedinaца, bilo Dobro Đakona, bilo stopešeset godina kasnije Tome Arhiđakona, bilo na tragu suvremenih europskih stremljenja. Dvije dominantne, ali po svojim karakteristikama specifične književne vrste zaživjele su i utrle put latinističkoj historiografiji i općenito literaturi kojom će hrvatska književnost obilovati do najnovijih vremena. Također provedeno istraživanje i dobiveni rezultati omogućuju ispravno – ili barem šire – vrednovanje zapisa i iz *Supetarskog kartulara* i iz *Salonitanske povijesti* na obostranu korist kako za same spise tako i za navedena djela.

⁸⁰ MATIJEVIĆ SOKOL 2002, 262-266.

SAMOSTANSKI MEMORIJALNI ZAPISI (*LIBRI TRADITIONUM*) SREDNJEGA VIJEKA I ULOGA SVEĆENIKA-PISARA (PRANOTARA)

Pismenost srednjega vijeka nastala je u samostanima i uz biskupska gradska središta kako u Europi tako i na hrvatskim prostorima.¹ Na našim prostorima to su bili ponajprije Split, Trogir, Zadar, Dubrovnik, Rab, Krk i kasnije Zagreb. Split je prednjačio kao metropolitansko sjedište,² a Zadar kao važan grad na sredini Jadrana i usto glavni grad bizantske Dalmacije. U Splitu je pismenost cvjetala uz nadbiskupiju, ali i samostane, dok su, primjerice, u Zadru samostani bili rasadišta pisane riječi. Beneventana, a kasnije i karolina inačice su latinskog pisma koje su se raširile i kojima su ostala sačuvana najstarija pisana svjedočanstva. Prosvjetitelji i nositelji pismenosti bili su tada uglavnom benediktinci, a u naše krajeve su stizali iz franačkih krugova ili neposredno iz Monte Cassina. Istim načinima prožimala su se i širila i druga civilizacijska i kulturna dostignuća ugrađena u hrvatsku srednjovjekovnu civilizaciju.

U hrvatskoj ranosrednjovjekovnoj pisanoj ostavštini crkvenih ustanova, poglavito samostana, sačuvano je nekoliko spisa koji izazivaju pozornost i na prvi se pogled čini da s obzirom na podloge na kojima su zapisani i pisma kojima su pisani, nemaju nikakvih zajedničkih crta. No, ipak se među njima, nakon detaljnijeg uvida u sam sadržaj i strukturu, naziru poveznice. Sličnost se uočava u kompoziciji teksta satkana od unesaka-noticija u kojima je na prvom mjestu zabilježeno osnivanje samostana, zatim načini stjecanja materijalnih dobara dotičnih crkvenih ustanova. U historiografskoj i srodnoj literaturi razvrstavani su na različite načine: bilo kao diplomatički ili literarni spisi, bilo kao epigrafički, pritom imajući na umu ponajprije njihov vanjski izgled. Riječ je o dobro poznatim i za ranu srednjovjekovnu hrvatsku povijest prvorazrednim povijesnim vrelima. To *Supetarski kartular*, *fundacijska listina splitskih benediktinki*, *Bašćanska ploča* i *Povaljska listina*. Pisani su latinicom, glagoljicom i ćirilicom te se pojavljuju kao listine zapisane na pergameni, kao zapisi na kamenu (epigrafski spomenici) i u obliku kodeksa.

Prije nego se pojedinačno osvrnemo na te naše spomenike pismenosti, ali i književne naobrazbe, vrijedno je prisjetiti se geneze sličnih spisa koji svoje podrijetlo vuku još iz rimske, antičke tradicije upisivanja relevantnih događaja u registre (*commentaria*). Ovaj običaj preuzela je rimska papinska kurija koja je, uz kronološki slijed rimskih prvosvećenika, upisivala i druge bilješke te tako malo

¹ HERCIGONJA 1994; KATIČIĆ 1998.

² MATIJEVIĆ SOKOL 2006, 157-173.

po malo utrla put i uspostavila temelje za sastavljanje *Pontifikalne kronike* (*Liber pontificalis*), koju je u IX. st. obnovio i uredio Anastazije Bibliotekar. Kao takva, uz djela Pavla Đakona, utjecala je na stvaranje srednjovjekovnog historiografskog žanra *gesta episcoporum* i *gesta abbatum*, koji će postati temeljna vrsta diplomatsko-historiografskog zapisa.³

Na prostoru Franačkog Carstva također se nastavila tradicija izdavanja diplomatskih dokumenata, javnih i privatnih isprava. Mnogi od tih dokumenata sačuvani su u zbirkama koje sadrže njihove kopije te ih se u najširem smislu naziva kopijalnim knjigama, odnosno kartularima, a najstariji potječu već iz IX. stoljeća. Prvi kartulari nastaju upravo u vrijeme reformi s određenim razlogom pa se tako kartular samostana u Fuldi vezuje uz reformu istog samostana koju provodi Hraban Maur.⁴ Zadaća je takvih zapisa zaštititi crkvenu imovinu stečenu prije reformi. U njih su bili upisivani u raznim oblicima diplomatski javni i privatni dokumenti, i to kao integralne isprave ili kao noticije privatnih poslova.⁵ Kartulari su se diljem kršćanske Europe osobito raširili u XI. st., čini se pod utjecajem reformnog pokreta u Crkvi.

U europskoj literaturi u novije vrijeme samostanski ili biskupijski/nadbiskupijski spisi (kartulari) iz najranijih razdoblja, onih od IX. do XI. st., bivaju razvrstavani s obzirom na vrijeme i na način nastanka, oslanjajući se na neposredno proučavanje izvorne građe. No, taj postupak nije jednostavan i često puta se u susretu s posebnostima pojedinog zapisa trebaju tražiti rješenja. U tom pravcu idu istraživanja i promišljanja P. Gearya.⁶

Uočavaju se različiti načini u nastanku sličnih spisa u Istočnoj i Zapadnoj Europi, a što je ponajviše određeno vremenom pojavljivanja. U IX. st. rimska tradicija je bila prihvaćena više-manje i u nekim dijelovima Europe, ali tijekom X. st. i kroz XI., posebice na području privatne isprave, dolazi do zastoja njezina razvoja, odnosno kartu zamjenjuje noticija – kratka zabilješka s osnovnim elementima pravnog čina u objektivnoj formi uz navođenje svjedoka. Čak i u to vrijeme, ako se zapis privatnog pravnog čina pojavljuje u subjektivnoj formi, ne znači da je riječ o karti, nego noticiji. Crkvene ustanove širom Europe u srednjem vijeku stjecale su svoja dobra raznim oblicima: darovanjima zemlje, serva, razmjenama itd. Slijedom toga, noticije su bile unošene u knjige kao kratke zabilješke, dok su javne isprave (carske, kraljevske, papinske) čuvane u izvornicima ili u zasebnim kopijalnim knjigama.⁷ Kako sudska praksa nije još bila temeljena na pisanim svjedočanstvima kao kasnijem vremenu renesanse rimskog prava, tako

³ SOT 1981, 13-32.

⁴ GEARY 1996, 81-84.

⁵ GEARY 1996, 87-92.

⁶ GEARY 1996, 81-114.

⁷ GEARY 1996, 100.

ni zapis pravnog čina nije imao težinu pisanoga sudskog dokaza nego memorije, što se postizalo prepisivanjem u knjigu ne bi li se na jednom mjestu lakše, pa tako i duže sačuvala. Neki istraživači razlikuju dvije vrste ovih zapisa. Knjige u koje su dokumenti upisani u integralnom obliku u subjektivnoj formi nazivaju se kartulari. Takvu kopijalnu knjigu u užem smislu njemačka diplomatika naziva *Kopialbuch*. Kopijalne knjige koje čuvaju diplomatsku građu kao sumaran zapis o pravnom činu njemačka diplomatska znanost naziva *Traditionsbuch* (*liber traditionum*), dok istim terminom često moderni izdavači diplomatske građe nazivaju jedne i druge.⁸ P. Geary dosljedno za kopijalnu knjigu s integralnim ispravama koristi termin kartular, a knjigu s unescima noticija naziva *liber traditionum*.⁹ Izraz *liber traditionum* pojavljuje se na početku kartulara opatije u Mondseeu, dajući naslov samom spisu: *Incipit liber traditionum*.¹⁰ *Traditiones* (uručenja, predaje) jesu svi oblici materijalnih dobara koji se predaju samostanskoj zajednici, odnosno donacije, promjene posjeda, donacije serva (*censuales*).¹¹

Mnoge institucije vrlo brižno su čuvale ovakve knjige s kopijama. One su čak nadomjestile originale. No, važno je naglasiti da kopije ranih isprava nisu sve sačuvane u gore navedenim knjigama. Osobitu vrstu predstavljaju, s tog aspekta, narativna vrela koja također čuvaju diplomatsku građu, ali ukomponiranu među razne druge zapise. To su tzv. *gesta abbatum* ili *gesta episcoporum*.¹² Kako *gesta* jesu često primarno povijest stjecanja posjeda te, shodno tomu, sadrže nanzane akvizicije i donacije posjeda – iz čega proizlazi jednim dijelom njihov diplomatski značaj, a drugim narativni – između *gesta* i kartulara postoji samo umjetna razlika.¹³ Ona su ujedno memorija diplomatske građe jer: ili cjelovitih diplomatskih dokumenata nije ni bilo ili su nakon zapisivanja u knjigu postali nevažnima.

U slučaju suočavanja s konkretnim spisom postaje jasno da nije uvijek moguća precizna klasifikacija.¹⁴ G. Declercq je tako nakon svoje analize, osvrćući se na tvrdnje P. Gearya, zaključio da su veliku ulogu u sastavljanju kartulara i „knjiga predaja”, odnosno općenito u čuvanju arhivske memorije imale lokalne okolnosti, pri čemu su odabir zapisa diktirali biskupi, opati, pisari, također uvjetovano promjenama ili unutrašnjim pitanjima same ustanove ili političkom i crkvenom situacijom područja.¹⁵

⁸ GEARY 1996, 81-82; DECLERCQ 2000, 147-170.

⁹ GEARY 1996, 81-82.

¹⁰ GEARY 1996, 90.

¹¹ GEARY 1996, 100.

¹² GEARY 1996, 82; SOT 1981.

¹³ SOT 1981, 20-21; GEARY 1996, 96.

¹⁴ DECLERCQ 2000, 147-170; HECHT 2000, 205-211.

¹⁵ DECLERCQ 2000, 170.

U tom smislu zanimljivo je osvrnuti se na kartulare opatije u Clunyju. Njih P. Geary definira *commemorative cartularies*.¹⁶ To su dva kartulara od kojih je jedan nastao u XI., a drugi u XII. stoljeću. Pozornost ćemo posvetiti starijem čiji su pisari poznati. To su Odilo (994.-1049.) i Hugo (1049.-1109.), a sadrži dokumente iz vremena opata Bernona, Odon i Maiola. Ovaj kartular ima narativan karakter. Najstariji dio obuhvaća *tempus et gesta domni (...) Bernonis*, a s ciljem *quanta et qualia prelibati patris industria usibus monachorum in Cluniacensi loco degentium perseverant adquisita*¹⁷ – „kolike su i kakve stečevine marom prije spomenutog oca na potrebe redovnicima koji žive u Clunyu bile proslijeđene”. Dakle, nema sumnje da se u ovakvoj vrsti srednjovjekovnog zapisa skriva memorija djela osoba koje su na čelu samostana te se tako determinira i žanr zapisa. To su *gesta abbatum*.

Vrlo sličnim značajkama odlikuje se naš *Supetarski kartular*,¹⁸ najstariji kartular,¹⁹ sačuvan u izvorniku. *Supetarski kartular* – kako ga je uobičajila nazivati hrvatska znanost – zaista jest kartular jer je sastavljen od dva dijela. Njegov prvi jedinstveni dio ispisan je na 12 folija, odnosno 24 stranice i sastoji se od 98 unesaka²⁰ zapisanih kao noticije, kratke zabilješke o pravnom činu uz navođenje svjedoka.²¹ Zbog ovakvog karaktera unesaka *Supetarski kartular* jest u ovom prvom dijelu *liber traditionum*.²² Unesci počinju – kako je to uobičajeno – fundacijskom listinom samoga samostana i teku do presude pred ostrogonskim prepoštom Teobaldom donesene na sinodi u Zadru početkom XII. stoljeća. U kartular je kasnije tijekom vremena kopirana nekolicina integralnih dokumenata po čemu ovaj spis s pravom nosi i naziv kartulara. Prva cjelina komponirana kao „knjiga koja pamti” općenito je u hrvatskoj diplomatskoj građi najstariji zapis ujedno najbliži vremenu čije pravne radnje bilježi. Naime, fundacijska listina datirana 1080. godinom i vremenom kralja Zvonimira, splitskog nadbiskupa Lovre i splitskog priora Valice²³ vrlo vjerojatno uopće kao zasebna listina nije nikada postojala, nego je zapisana poslije po sjećanju jer su svjedoci čina osnutka samostana bili živi, i to iz razloga i u vrijeme koje je zabilježeno u zadnjem unesku prve cjeline. Ovaj zadnji unesak u kojemu nije

¹⁶ GEARY 1996, 103.

¹⁷ GEARY 1996, 105-106.

¹⁸ O ovom kartularu obimna je literatura, a u više navrata je objavljen, pa i preveden. Usp. *Supetarski kartular* (izdanje iz 1952. - tekst, faksimili i uvodne studije); *Supetarski kartular* (MARUŠIĆ 1992. - tekst, prijevod). U ove dvije knjige nalazi se sva relevantna literatura.

¹⁹ Ostajemo pri uvriježenom mišljenju da je *Supetarski kartular* najstariji naš zapis toga tipa. Usp. ANČIĆ 1997, 127-148.

²⁰ Po podjeli J. Marušića ovaj prvi dio *Supetarskog kartulara* ima 98 unesaka, dok ih je po V. Novaku 96.

²¹ Usp. STIPIŠIĆ 1991, 159.

²² MATIJEVIĆ SOKOL 2003, 14-16.

²³ *Supetarski kartular*, 213; CD I, 172; MARUŠIĆ 1992, 20-21.

navedena godina po kršćanskoj eri, ali jesu poznate osobe kao što su splitski nadbiskup Krescencije, zadarski biskup Grgur, rapski Lupa, osorski Petar i drugi, datira se oko 1106. godine. Time bi bilo određeno vrijeme pisanja prvog dijela *Supetarskog kartulara* kao *terminus post quem*.

Zapis je zanimljiv i po sadržaju. Govori, naime, o sporenju oko nekih zemalja između Grgura, opata sv. Petra i Teobalda, prepošta ostrogonskog nadbiskupa Lovre koji je očito bio zastupnik ugarskih interesa. Svjedocima je opat Grgur dokazao vlasništvo svog samostana nad nekim zemljama, ali je to mogao biti povod da se zapišu sve donacije i akvizicije spomenutog samostana, odnosno *tempus et gesta* Grgurova, kao i njegova strica, osnivača rečenog samostana. Smatramo da je sastavljač *Supetarskog kartulara*, odnosno njegova prvog dijela bio tada đakon Dobre, sin Ditov ili Dicijev, a kasnije istaknuta osoba na drugim višim mjestima u splitskoj crkvenoj hijerarhiji koji je sastavio i epitaf Petra Crnoga, osnivača supetarskog samostana. U ovom slučaju on je taj obrazovani pojedinac, svećenik koji sastavlja i zapisuje sve što je relevantno iz prethodnih 25 godina s ciljem da ostane za pamćenje. Naime, zadatak pisaru Dobri đakonu da po sjećanju i uz navođenje svjedoka zabilježi kako je samostan stekao imetak povjerio je opat Grgur nakon što je u Zadru na saboru morao dokazivati pred ostrogonskim prepoštom pravo na posjedovanje nekih samostanskih zemalja. Očigledno je da su nove političke okolnosti dolaska Arpadovića na prijestolje utjecale na to da se neke od samostanskih stečevina osporavaju te je stoga trebalo brzo sastaviti memorijalni zapis. Kao sastavljač, odnosno skriptor dokumenata u ovom kartularu Dobre se spominje sigurno tri puta,²⁴ a možda se on krije u istom kartularu i četvrti put pod imenom Dobrona.²⁵ Pravne radnje u njemu zabilježene su pripovijednim, slobodnijim stilom. Ovakav narativan karakter dostatan je da ispuni svrhu pamćenja vremena i djela opata Grgura, nećaka osnivača Petra Crnoga, ali očito bez namjere da bude neko sudsko dokazno svjedočanstvo. Unesci u kartular jesu po svom diplomatskom određenju noticije i zapisane su u objektivnoj i subjektivnoj formi No, razlog za zapisivanje *gesta abbatis Gregorii* može se pronaći jednostavno u činjenici da je došlo do promjene vlasti i da je dobro imati popisane stečevine uz navođenje svjedoka. S obzirom na ove elemente *Supetarski kartular* možemo svrstati u *liber traditionum*, ali također zbog stila i kompozicije koja povezuje uneske u cjelinu po žanru ga još preciznije doživljavamo i tumačimo kao *gesta abbatum*.

Sastavljanjem teksta *Supetarskog kartulara* istaknula se zanimljiva ličnost svećenika Dobre đakona.²⁶ Neke noticije i fundacijska listina ovog kartulara pisani

²⁴ U unesku br. 84. (82.), br. 87. (85.) i br. 90. (88.).

²⁵ V. Novak to smatra nespretnim falsifikatom (NOVAK 1952, 207).

²⁶ Vidi opširnije o Dobri đakonu: MATIJEVIĆ SOKOL 1996a, 61-71.

su u subjektivnoj formi.²⁷ Petar Crni kao osnivač samostana auktor²⁸ je fundacij-ske listine, ali je očigledno da nju piše Dobro đakon u Petrovo ime te je on pisar i ujedno Petrov *alter ego*, kao i onih drugih obdarivatelja samostana sv. Petra koji se navode od 73. do 79. uneska.²⁹

U skupinu vrlo osebnih memorijalnih zapisa koji možemo smatrati u najširem smislu kartularom ili „knjigom predaja” ubraja se tekst na *Bašćanskoj ploči*.³⁰ Dakako da je epigrafski zapis, zapis na kamenu hrvatskim jezikom i glagoljicom teško na prvi pogled ubrojiti među „knjige”. No, od trenutka otkrića *Bašćanske ploče* svi vidovi njezine pojavnosti pobuđivali su iznimnu pozornost znanstvenika, ponajprije povjesničara, filologa, a onda kasnije i teoretičara književnosti. Aspekti pisma, zatim značaj natpisa na *Bašćanskoj ploči* u razvoju hrvatskog jezika i glagoljice, pa sadržajna važnost kao povijesnog vrela prošli su kroz sve generacije znanstvenika te je spoznaja tajne natpisa i mogućnost njegove kontekstualizacije već uglavnom poznata. No, razvojem medievistike spomeničkom pisanom blagu pristupa se interdisciplinarno pokušavajući otkriti i one skrivene kodove koji nisu bili prepoznatljivi u ranijim razdobljima ili su jednostavno tijekom vremena došli na red da budu percipirani kao logičan slijed istraživanja. Tako je tekst *Bašćanske ploče* zbog svoje strukture i sadržaja ušao u žarište mojih interesa u sklopu proučavanja zasebne skupine zapisa koji žanrovski „plivaju” između diplomatskog i narativnog karaktera, a čiji je reprezentativni primjer analizirani *Supetarski kartular*. Tim više sam percepciju usmjerila na zapis na *Bašćanskoj ploči* jer se u literaturi često puta o njegovu žanru suprotstavljaju dvije teze. Jedna je ona koja u tekstu ploče prepoznaje kartularni zapis – držeći ga u tom slučaju diplomatskim tekstom – a druga težište svojih promišljanja usmjerava i naglašava literarni aspekt zapisa. Tekst *Bašćanske ploče* satkan je, naime, od dvije cjeline, odnosno zabilješke koje možemo ubrojiti u noticije, diplomatske zapise. Započinje – kao što je uobičajeno u srednjem vijeku – invokacijom. Svi autori koji su transkribirali tekst, prepoznaju verbalnu invokaciju, dok neki ispred teksta vide i križ koji je uobičajena simbolička invokacija.³¹ Potom slijedi tekst prvog uneska što ga sastavlja opat Držiha kao pisar koji kaže da je neku neobrađenu zemlju (ledinu) u svoje (prošlo) vrijeme hrvatski kralj Zvonimir darovao samostanu sv. Lucije. U koroborativnoj diplomatskoj formuli³² navode se svjedoci čina darovanja.

²⁷ CD I, 172.

²⁸ O auktoru v. STIPIŠIĆ 1991, 158.

²⁹ Ovo je po Marušicevoj podjeli, dok po Novakovoj to su unesci 71-77.

³⁰ Literatura o Bašćanskoj ploči zaista je obilna: FUČIĆ 1982, 44-61; *Bašćanska ploča I. i Bašćanska ploča II.* (1988.); HERCIGONJA 1994, 29-32; RAUKAR 1997, 50-52; ŽAGAR 1997; KATIČIĆ 1998, 576-577; MARGETIĆ 2000; *900 godina Bašćanske ploče* (2000.); DAMJANOVIĆ 2002, 192-196.

³¹ O invokaciji v. STIPIŠIĆ 1991, 150.

³² O koroboraciji v. STIPIŠIĆ 1991, 152-153.

Bili su to Desimir, župan u Krbavi,³³ zatim Mratinac, Pribineg i Jakov. Držihin zapis završava formulom duhovne sankcije³⁴ koja je također u ranom srednjem vijeku uobičajeni sastavni dio diplomatskih dokumenata, ali se često susreće i u tekstovima drukčijeg žanra zrcaleći kršćansku duhovnost srednjovjekovnog čovjeka čija se dobra djela nagrađuju spasenjem, a za loša kažnjavanjem na posljednjem sudu. Poruka Držihina zapisa otkriva namjeru čuvanja trajnog sjećanja na važna događanja koja se tiču samostana sv. Lucije, a to su najprije ona koja bilježe uz čiju je potporu samostan mogao biti osnovan. Druga tekstualna cjelina tematizira logičan slijed zbivanja i sadrži zapis o samom osnutku samostana koji započinje gradnjom crkve na darovanoj zemlji te zatim dovođenjem redovnika, sve pod vodstvom opata Dobrovita.

U kartularnim spisima, bilo u „knjigama predaja” bilo u „pravim” kartularima koji su sastavljeni od integralnih isprava, prvi zapis ili isprava jest upravo ona koja govori o osnivanju samostana i koju se uobičajilo nazivati fundacijskom listinom. Oba uneska na *Bašćanskoj ploči* imaju karakter bilježenja čina osnivanja samostana koji počinje darovanjem, odnosno akvizicijom zemljišta na kojoj je sagrađen i uspostavljen samostan u institucionalnom i materijalnom smislu. Opseg „knjiga predaja” i kartulara, dakako, ovisno o karakteru samostana, njegovu nastanku, trajanju te veličini posjeda, ali i slijedu drugih događanja oko njega može biti veći ili manji. Veličinu zapisa *Bašćanske ploče* uvjetuje opredjeljenje autora: sastavljač teksta, naime, hoće da on ima trajniju vrijednost i zato ga ostavlja na trajno sjećanje uklesana u kamenu kao epigrafički spomenik, i to na narodnom jeziku i pismu. Upravo po ova dva elementa *Bašćanska ploča* među „knjigama predaja” predstavlja posebnost.

U bogatoj literaturi o ovom iznimnom spomeniku zbog niza specifičnosti tekst *Bašćanske ploče* smatran je prvenstveno literarnim zapisom.³⁵ No, zbog evidentnih značajki koje smo naveli, u posljednje vrijeme drži ga se i pravnim, odnosno diplomatskim spisom, prijepisom iz kartulara. Dvojba i teškoća preciznog žanrovskog određivanja proizlazi iz gore navedenih činjenica, ali i straha od uvriježenog iskoraka s utrtog puta. Kod *Bašćanske ploče* dodatnu prepreku predstavlja jezik i pismo kojim je pisana jer su druge takve poznate memorijalne knjige pisane latinskim jezikom. No, slijedom europske historiografije ohrabрили smo se za ovakav pristup *Bašćanskoj ploči* te analizom teksta utvrdili da je se može svrstati u memorijalne knjige crkvenih ustanova koje imaju značajke literarnog i diplomatskog spisa. Da je opravdana klasifikacija zapisa s teksta *Bašćanske ploče* kao memorijalnoga literarno-diplomatskog potvrđuje se ako se on usporedi, primjerice, s unescima kojima se memorira osnivanje samostana sv. Petra u Selu

³³ Krbavskog župana Desimira spominju isprave kralja Zvonimira iz 1078. godine (CD I, 161, 163).

³⁴ O sankciji v. STIPIŠIĆ 1991, 152.

³⁵ Između ostalog usp. MOGUŠ 1997, 77-78; ŽAGAR 1997, 138-145; FRANGEŠ 2000, 29-35.

u *Supetarskom kartularu*.³⁶ Strukturne i terminološke sličnosti su još očiglednije kada se tekst *Bašćanske ploče* prevede na latinski³⁷ ili pak onaj iz *Supetarskog kartulara* na hrvatski.³⁸

Uvodne tekstove u ovakve spise uobičajilo se nazivati fundacijskom listinom. No, današnja europska literatura drži ih „poviješću osnivanja” crkvenih ustanova (*historia foundationis*),³⁹ što one zaista i jesu jer gotovo u svim sličnim slučajevima bilježe slijed događanja koji počinje idejom o osnivanju, zatim se nastavlja priskrblijanjem zemljišta, a nakon toga gradnjom samostana i crkve te naposljetku dovođenjem redovnika.

Temeljem iznesenoga *Bašćanska ploča* sa svojim zapisom može se žanrovski, kao *liber traditionum*, ubrojiti i u *gesta abbatum Držihe i Dobrovita*. Njezin nastanak objašnjiv je istim političkim okolnostima kao i onaj *Supetarskog kartulara*. L. Margetić je na samom početku ovog epigrafičkog zapisa i ispred formule invocacije pročitao 1105. godinu.⁴⁰ No, kako se formula datacije na svim natpisima i u dokumentima uvijek nalazi nakon formule invocacije, smatram da nije ni ovdje potrebno u sumnjivim i nejasnim okolnostima inzistirati na čitanju brojki. Bez obzira na to je li zapisana-uklesana godina ili ne, Margetićeva argumentacija da je zapis nastao u okolnostima dolaska otoka Krka pod vlast Arpadovića 1105. godine jest vrlo logična jer ima čvrstu i dokumentiranu analogiju u razlozima i vremenu nastanka *Supetarskog kartulara*,⁴¹ ali i mnogih drugih sličnih spisa u Europi. Naime, nastanak prvih kartulara u najširem smislu veže se općenito uz reforme kraljevske vlasti s ciljem zaštite crkvene imovine stečene prije reforme, a promjena vladarske kuće jest reforma sama po sebi.⁴²

Nadalje, u sklopu ovih razmatranja o najranijim samostanskim memorijalnim „knjigama” sa zapisanim stečevinama, uručenjima i darovanjima crkvenim ustanovama, pozornost pobuđuje spis samostana splitskih benediktinki sastavljen latinskim jezikom i pisan beneventanom, sačuvan u izvorniku, inače držan fundacijskom listinom toga najstarijega ženskog samostana u Splitu. Datiran je 1068. godinom⁴³ iako ga je po vanjskim značajkama teško smatrati kakvom knjigom. Radi se o jednom listu pergamene na kojoj je zapisan tekst, na prvi pogled strukturno uobičen kao isprava dužeg sadržaja te – s obzirom da govori o osnivanju samostana – smatran njegovom osnivačkom poveljom. Auktor isprave i osnivač samostana je splitski nadbiskup Lovro koji ga prigodom osni-

³⁶ CD I, 172.

³⁷ *Documenta historiae Chroaticae*, 488.

³⁸ MARUŠIĆ 1992, 21.

³⁹ HECHT 2000, 209.

⁴⁰ MARGETIĆ 2000, 10.

⁴¹ MARGETIĆ 2000, 42-43.

⁴² GEARY 1996, 81-84.

⁴³ CD I, 109-112.

vanja obdaruje zemljištem i crkvicom. Ispravu je, koju sam naziva *confirmationis dictamen*, napisao po Lovrinu nalogu njegov kancelar, svećenik Teodor, poznat kao pisar devet noticija.⁴⁴ Najstariju potpisuje kao svećenik, a ujedno joj je i svjedok. Lovrinu listinu potpisuje kao *immeritus presbiter et cancellarius ecclesie sancti Domnii per iussionem domini mei prenominati archiepiscopi huius confirmationis dictaminis scriptor testis sum*.⁴⁵ U isto vrijeme obnaša dužnost kancelara kraljeva Krešimira i Zvonimira.⁴⁶

Tzv. fundacijska listina samostana splitskih benediktinki bila je poznata Tomi Arhidakonu (1200.-1268.), autoru djela *Historia Salonitana*, jer je po njoj sastavio jedan ulomak u XVI. poglavlju kada piše o vremenu i djelovanju nadbiskupa Lovre (*De promotione Laurentii archiepiscopi*).⁴⁷ Toma je čin osnivanja samostana ubrojio među brojna Lovrina pobožna djela uz napomenu da ga je obilno obdario za zemaljske potrebe, da je odredio pravila redovničkog života i doveo redovnice kojima je obveza neporočno živjeti u molitvi te ugoditi Bogu i ljudima. Iako ovaj dokument ima uglavnom diplomatske značajke isprave, ipak u njegovu središnjem dijelu – korpusu ili tekstu – dominira slobodno pripovijedanje i odvojeno zapisivanje više pravnih čina odijeljenih unutar isprave kao asinkrone radnje i potvrđenih posebnim navođenjem skupina svjedoka za svaku od dvije cjeline. U dokumentu je prepoznatljiv specifičan izražajni literarni stil kojim se i inače odlikuju noticije pisara svećenika Teodora.⁴⁸ Iako se dokument uglavnom drži diplomatske strukture, posebno subjektivne forme, te bi se moglo činiti da ima dispozitivnu snagu, ipak nizanjem više različitih pravnih radnji, koje su sastavni dio osnivanja samostana, odskaka od usko diplomatskog karaktera javne isprave i ustvari jest noticija, zapis koji se približava literarnom memorijalnom spisu, onom što se u takvim „knjigama” drži povješću osnivanja ustanova (*historia foundationis*).⁴⁹ Teodor se kao skriptor – kao uostalom i dakon Dobro – pojavljuje kao *alter ego* osobe u čije ime piše zapis o darovanju. U njegovom slučaju to je nadbiskup Lovre kada piše zapis o osnivanju samostana,⁵⁰ ali i Nemira Mesagalina koja obdaruje osnovani samostan crkvicom sv. Nikole što ju je podigla o vlastitom trošku.⁵¹ S druge strane, oba Teodorova zapisa bilježe stečevine, odnosno djela (*gesta*) opatice Katene. Noticija o darovanju Nemire Mesagaline samostanu zapisana je na margini iste pergamene. S obzirom na to da ju je pisao svećenik Teodor, drži se najstarijom od desetak zabilježki unesenih

⁴⁴ CD I, 94, 112, 123, 163, 165, 170, 181, 183.

⁴⁵ CD I, 112.

⁴⁶ STIPIŠIĆ 1954, 115.

⁴⁷ HS XVI.

⁴⁸ STIPIŠIĆ 1954, 115.

⁴⁹ HECHT 2000, 209.

⁵⁰ CD I, 112, dok. br. 80.

⁵¹ CD I, 112, dok. br. 81.

na njezinu poledinu i margine u razdoblju od pedesetak godina. Sljedeća i teško danas čitka je stečevina istog samostana u vrijeme opatice Mirače iz 1086. godine.⁵² Pisar noticije u Miračino ime nije potpisan, ali znamo razlog zapisivanja: *presenti scripto memorie mandamus*. Veća skupina noticija o stečevinama posjeda, zemalja, građevina i sl. zapisana je oko 1119. godine. Neke su bile akvizicije opatice Marije koje je kupila sama sa svojim redovnicama,⁵³ a neke su samostanu darovali pobožni građani Splita za spas duše svoje i svojih umrlih.⁵⁴ Kao skriptor i svjedok u jednoj se potpisuje Dobre arhiprezbiter. Radi se očito o Dobri đakonu prepoznatljivu po izrazu *pro fine* iz noticija *Supetarskog kartulara*, ali i u onoj pisanoj za opaticu Miraču. Još je nekoliko noticija o stečevinama opatice Grube zapisano na poledini i margini.⁵⁵ Jednu je potpisao đakon Kirna kao pisar i svjedok,⁵⁶ a po stilu i formulama mogle bi mu se pripisati još neke.

Ukupno se na spomenutom listu pergamene, uključivši fundacijsku listinu, nalazi jedanaest, odnosno dvanaest (ako fundacijsku ispravu držimo složenom od dva) unesaka. U ime opatica, kao i u ime onih drugih uglednih i imućnijih Splićana koji su obdarivali samostan, *paginulam recordationis, recordationem* i sl., pišu skriptori Teodor, Dobre Dicipjev, Kirne, kao njihov *alter ego*. U duhu razvrstavanja najstarijih diplomatičkih zapisa privatnog karaktera listinu splitskih benediktinki s unescima o uručenjima (*traditiones*) možemo, bez obzira na oblik i količinu noticija, svrstati u kartulare, odnosno ono što europska diplomatička znanost naziva *liber traditionum*. Dakako, usuđujemo se prepoznati u noticijama zabilježena djela opatica (*gesta abbatissarum*) Katene, Mirače i Grube da budu u duhu vremena upravo ono što je u noticijama navedeno: *recordatio*⁵⁷ – sjećanje, spomen.

Da su splitske benediktinke ovu svoju pergamentu s memorijalnim zapisima držale dokumentom sa snagom javne vjere, svjedoči isprava iz 1286. godine kada ga – čini se – one kao dokaz prilažu u jednom sudskom sporu.⁵⁸ Uz ovu listinu benediktinke su – što se također razaznaje iz presude iz 1286. – priložile još jednu ispravu koju Prvoslav naziva *instrumentum de testimonio presbiteri Cernotte*. Radi se o ispravi kojom splitski svećenik daruje neke zemlje samostanu

⁵² CD I, 186.

⁵³ CD II, 30-31.

⁵⁴ CD II, 30-32, dok. br. 28, 29, 30.

⁵⁵ CD II, 32-33, dok. br. 31, 32, 33.

⁵⁶ CD II, 33, dok. br. 32.

⁵⁷ CD II, 31, 33.

⁵⁸ Radi se o sporu iz 1286., a tekst koji se bez sumnje odnosi na spomenutu pergamentu odnosno kartular glasi: *Que domina abbatissa pro se et suo dicto monasterio dicte petitioni respondens dicit, se vel ipsum monasterium non teneri ad predicta aliquatenus respondere secundum formam statuti civitatis Spaleti, quoniam alie abbatisse ipsam in ipso monasterio precesserant et ipsa abbatissa pro ipso monasterio et ipsum monasterium quiete tenuerunt et possederant terras predictas in petitione contentas fere annis quinquaginta et etiam de ipsis terris pastinaverunt, quod probatur pro ipso monasterio per eandem abbatissam et per*

splitskih benediktinki oko 1134. godine.⁵⁹ Prvoslav listinu koju redovnice drže ključnim dokaznim sredstvom ne priznaje kao kartular jer kaže da nije ni po formi (*secundum modum*) ni po snazi (*nullus esse valoris*) u skladu s onim što se kod drugih samostana podrazumijeva pod nazivom *montanum*, a to su integralne isprave prepisane i ovjerene potpisom javnog notara. Unatoč ovakvom mišljenju Prvoslava Dabralova, splitski su suci ipak presudili spor u korist benediktinki, i to *vi dicti montani et presbiteri Cernotte*, ne uzevši u obzir neke druge dokumente.

Pergamena splitskih benediktinki s fundacijskom ispravom i više njoj pripisanih noticija kojima su zabilježene i memorirane materijalne akvizicije opatica ovog samostana nije ni u najnovijoj literaturi prepoznata kao „kartular”. Tako R. Katičić kaže da je ženski samostan sv. Benedikta u Splitu imao kartular o kojemu postoji svjedočanstvo, ali da nije došao do nas.⁶⁰ Upravo opis tog kartulara – koji se u spomenutom dokumentu spominje kao *montanum* i koji za drugu stranu tobože nema dokaznu snagu jer nije pisan rukom javnog notara niti ima oblik kartulara – nedvosmisleno upućuje na to da se radi o listini koja nije u uobičajenom kartularnom obliku knjige-kodeksa, a nije ni kao isprava – jer se radi o listu pergamene – ovjerena rukom javnog notara. Redovnice je ipak prikazuju kao kartular na sudu u svojstvu dokaza, što je ona za njih i bila između ostalog. Na ovom se primjeru jasno uočava razlika između memorijalnog zapisa s narativnim elementima koji odgovara vremenu svoga nastanka te pravih kartulara u koje se popisuju integralne isprave i još k tomu daju ovjeriti javnom notarar shodno potrebama XIII. st. i sukladno renesansi rimskog prava koja potiče i afirmira nove pravosudne instrumente. Kao što su „knjige predaja” nastajale kao memorijalne knjige u prijelomnim vremenima sa svrhom pamćenja, tako u XIII. st. jačanje komunalnih i pravnih ustanova potiče novi val komponiranja kartulara. Napominjem da noticije s „fundacijske listine” splitskih benediktinki, slično kao i najstariji zapisi iz kartulara Sv. Marije iz Zadra kojima se bilježe Čikine akvizicije građevina i gradskog zemljišta,⁶¹ omogućuju djelomičnu rekonstrukciju gradskog prostora oko samostana i u Splitu i u Zadru te ih možemo smatrati zečetkom gradskih prakatastara.

Bez obzira na osobitosti u vanjskim karakteristikama – jer se radi o zapisu na jednom listu pergamene hrvatskim jezikom i ćirilicom – među memorijalne zapise,

monachas ipsius monasterii, et insuper ad ipsius monasterii iuris probationem introduxit montanum ipsius monasterii et quoddam instrumentum de testimonio presbiteri Cernotte, qualiter ipse presbiter Cernotta dederat dictas terras prefato monasterio sancti Benedicti. Contra que dictus Pervoslaus allegando dicit: dictum montanum nullus esse valoris neque fore montanum, quoniam manu publica notarii factum non est, nec eciam secundum modum montanorum de allis monasterii (CD VI, 562-564; KATIČIĆ 1998, 527).

⁵⁹ CD II, 45 - 46.

⁶⁰ KATIČIĆ 1998, 527.

⁶¹ CD I, 103.

odnosno u *liber traditionum* jednako tako ubrajamo *Povaljsku listinu*.⁶² Znanstvenici nisu dvojili oko karakterizacije teksta listine u smislu radi li se o diplomatskom ili narativnom zapisu. Više-manje svi su se složili da je riječ o kartularnom spisu, ali uz nedoumice je li to sam kartular, je li ispis iz kartulara ili njegov prijepis,⁶³ uobličen u notarski instrument u vrijeme kada on zamjenjuje sve druge oblike privatnoga diplomatskog dokumenta. No, oblik notarskog instrumenta – koji započinje invokacijom, nastavlja se datacijom i onda niže sadržaj u kojemu su navedene stečevine samostana sv. Ivana Krstitelja u Povoljima na otoku Braču – ne može zavarati jer je jasno da se ne radi o jednom pravnom činu zapisanom u jednom dokumentu, nego da pred sobom imamo vrlo složen tekst koji po unutrašnjoj strukturi ne odgovara notarskom instrumentu. *Povaljska listina* nije do nas dospjela u svom prvobitnom izvornom obliku, nego ju je zakleti notar hvarske komune, ujedno splitski kanonik Ivan prepisao iz neke knjige i ovjerio svojim potpisom te joj dao snagu javne vjere i dokaznu moć 1250. godine. Tekst počinje događajem za kneza Brečka i župana Prvoša na vijećanju u Bolu datiranom 1184. godinom kada se samostanu vraćaju njegove nekadašnje zemlje. Nadalje slijedi pripovijednim stilom iznošenje svih drugih stečevina istog samostana tijekom vremena, sastavljeno vjerojatno po sjećanju svjedoka ili osoba javne vjere.⁶⁴ Kao i u prethodnim slučajevima možemo pretpostaviti da nisu postojale isprave upisane u neki kartular, ali je mogla postojati „memorijalna knjiga” s noticijskim stečevinama koja je nastala u trenutku rekapitulacije materijalnog stanja samog samostana. Pretpostavlja se da se to nije zbilo prije 1220. godine.⁶⁵ Potom 1250. godine, prijepisom u oblik isprave i ovjerom zakletog notara notarije sa samostanskim stečevinama, dobile su javnu vjeru preko notarskog instrumenta koji je sredinom XIII. st. postajao sve važnije sredstvo u poslovanju i sudskim procesima. Čini mi se da se postupak zakletoga hvarskog notara Ivana može promatrati u kontekstu djelovanja splitskog nadbiskupa Rogerija (1250.-1266.). Preuzimajući vođenje Splitske metropolije pedesetih godina XIII. st., nadbiskup Rogerije u duhu svoga vremena, ali i metropolitanskih dužnosti i obveza prema crkvenoj imovini, kao i vlastitoga pravnog obrazovanja stečenog na sveučilištu u Bologni zajedno sa suvremenikom mu splitskim arhidakonom Tomom⁶⁶ – odmah 1251. godine, kako bilježi Farlati, upravo sa Splićaninom Tomom obavlja vizitaciju u samostanu sv. Stjepana pod borovima u Splitu i daje nalog opatu Leonardu da se sve pojedine isprave, povlastice, diplome samostana rasute kao samostalne pergamene prepisu u jednu knjigu te ovjere rukom javnog pisara kako bi samostanska prava

⁶² Zbornik: *Obljetnica Povaljske listine i praga 1184-1984*. (1987.); MALIĆ 1988; HERCIGONJA 1994, 85-87; KATIČIĆ 1998, 645-655; DAMJANOVIĆ 2002, 274-275.

⁶³ HERCIGONJA 1987, 64-66; MALIĆ 1988, 13-14.

⁶⁴ MALIĆ 1988, 20.

⁶⁵ MALIĆ 1988, 20.

⁶⁶ BABINGER 1955, 54-55.

bila zaštićena ukoliko bi isprave slučajno propale.⁶⁷ Iako je *Povaljska listina* bila gotovo istoga vanjskog, ali i strukturnog oblika kao „fundacijska listina” s pripisima splitskih benediktinki, čini se da zakleti hvarski notar nije bio opterećen i obvezan statutarnim odredbama kojih nije imao kao, primjerice, onaj splitski i da je na otoku Braču sama njegova osobnost bila dovoljna da memorijalni zapis, odnosno djela (*gesta*) opata Ratka pretvori u dokazno sredstvo s javnom vjerom.

Na kraju, na temelju analize četiriju – na prvi pogled – različitih zapisa definirali smo jedan diplomatsko-narativni žanr, jednako uporabljiv na sva tri pisma i jezika i na epigrafičkom spomeniku. Takvi zapisi nastaju sa svrhom pamćenja i prelaze stroge granice žanra pa imaju u sebi ugrađene literarne značajke, ali im je sadržaj i neki aspekti diplomatski. Stoga nema senzacionalnih otkrića koji mogu primjerice, o *Bašćanskoj ploči* govoriti samo kao o književnom ili samo kao o diplomatskom zapisu. Ona je jedno i drugo kao i ostali ovdje izloženi, kako je to uostalom bilo u skladu s vremenom njihova nastanka. Pritom su dominantnu ulogu odigrali svećenici koji se latinski nazivaju skriptorima (*scriptores*), a hrvatski pisa(rima). Imenom su to Teodor, Dobro đakon, Kirne, Držiha, Ivan. Oni su zbog poznavanja pisma i jezika bili, s jedne strane, posrednici između elitnih društvenih grupa koje podižu i podržavaju samostane te svih onih kasnijih naraštaja koji će se s njihovim zapisima iz raznih razloga susretati, dok ih, s druge strane, možemo promatrati kao svojevrzne nositelje kontinuiteta pismenosti i prethodnicima institucije notarijata, ali i autora književnih djela, kao što je to sintetizirao Splićanin Toma arhiđakon u XIII. stoljeća. Toma je bio svećenik i notar s pravnim obrazovanjem, ali i autor najboljega književnog historiografskog djela iz hrvatskog srednjovjekovlja.

⁶⁷ FARLATI 1765, 276; KATIČIĆ 2003, 374.

KRALJEVSKE POVLASTICE,
SAMOSTANSKE FUNDACIJSKE
ISPRAVE I NAJSTARIJA POVIJESNA
SVJEDOČANSTVA GRADOVA

STATUTI GRADSKIH KOMUNA I POVLASTICE SLOBODNIH KRALJEVSKIH GRADOVA S POSEBNIM OSVRTOM NA GRAD KOPRIVNICU

Na hrvatskim povijesnim prostorima u srednjem vijeku odvijali su se isti procesi kao i drugdje širom europskog i sredozemnog svijeta potičući nastanak komunalnih samouprava, odnosno izgradnju municipalnih prava kao posebnih civilizacijskih dostignuća. Slijed zbivanja tekao je gotovo istovremeno bez obzira na to je li grad živio u kontinuitetu od antike ili su nastajala nova urbana središta čiju su pojavu uvjetovali povijesni čimbenici, a opća težnja svih gradskih zajednica bila je riješiti njihov pravni položaj koji će omogućiti nesmetan razvoj komunalne samouprave.

No, situacija je na hrvatskim prostorima bila slojevita i višeznačna jer su srednjovjekovni gradovi nastajali na različite načine i pod utjecajem različitih središta. Gradovi na jadranskoj obali, od juga do Istre, kontinuirano su se od antike mijenjali i prilagođavali novim vremenima. Neki među njima kao Zadar, Trogir, Rab i Krk razvijali su se na istom mjestu od antičkih vremena, a drugi – Salona i Epidaur – antički su civilizacijski kontinuitet prenijeli na drugo mjesto: u Split i Dubrovnik. Ipak, jedni i drugi u srednjem su vijeku na sličan način prihvaćali nove tekovine, a svijest o komunalnoj samoupravi razvijali su i dograđivali unutar svojih posebnosti.

S druge strane, područja u Sjevernoj Hrvatskoj, odnosno srednjovjekovnoj Slavoniji nisu u srednjem vijeku baštinila urbana središta jer ona antička nisu preživjela seobe naroda. No, tijekom srednjeg vijeka stvorit će se uvjeti koji će omogućiti razvoj grada i na tom području. Dvojnost u nastanku gradova na hrvatskim prostorima odrazit će se u oblikovanju i utvrđivanju njihova pravnog statusa i razvoja komunalne samouprave.

Naime, priobalni istarsko-dalmatinski prostor bio je pod utjecajem sredozemno-apeninskih pravnih središta i ustanova zbog blizine i međusobne komunikacije, dok je onaj u unutrašnjosti bio pod neposrednim utjecajem ugarskog prava. Istra i Dalmacija, kao uostalom i Venecija i Južna Italija, najprije su bile pod snažnim utjecajem Bizanta. No, od XIII. st. kroz obnovljeno rimsko pravo postglosatora, te uz recepciju pravnih sustava novih naroda (Langobarda), formirat će se oblici srednjovjekovnog prava na Apeninskom poluotoku i utjecati na hrvatsko priobalje. Od XV. st., iz dobro poznatih razloga uspostave vrhovništva nad Dalmacijom, neposrednije će se odraziti mletački utjecaji. U srednjovjekovnoj Slavoniji, kako u dijelu zapadno od Požeške kotline, tako posebice u istočnom dijelu, bit će snažan utjecaj ugarskih ustanova. Na ovim prostorima gradovi su

shvaćani kao kraljevski posjed pa će svoj status ostvarivati kroz povlastice koje će im izdavati zemaljski gospodari.¹

Opća značajka srednjovjekovnog grada jest samouprava i autonomija,² a prihvaćeno je mišljenje da u pravnom smislu nema kontinuiteta od antičke gradske općine do srednjovjekovne komune.³ S vremenom se ustalila terminološka distinkcija odnoseći se na stupanj razvijenosti grada, ali opet uvažavajući određene specifičnosti. Tako se pod pojmom *civitas* podrazumijevao općenito grad visoke razvijenosti. Gradovi na istočnoj jadranskoj obali koji su nosili taj atribut bili su odreda biskupska središta,⁴ dok se za gradove u Slavoniji, kao uostalom i u Ugarskoj, to ne može reći. Naime, već se u XI. st. u ediktu Andrije I. (1046.-1060.) pojavljuju tri termina za gradsku zajednicu: *villa*, *oppidum* i *civitas*.⁵ Kroz XIV. st. među njima je s obzirom na pravni status već jasno uspostavljena distinkcija, a u XV. st. ustaljena je praksa da su gradovi sa statusom *civitas* opkoljeni zidanim bedemima ili su biskupska središta bez obzira jesu li privilegirani ili utvrđeni, dok su *oppida* trgovačka gradska središta.⁶

Smatra se da su na nastanak i uspon srednjovjekovne urbane civilizacije utjecali novi oblici privrede kao što su zanatstvo i trgovina koji potiču kolanje stanovništva, pa time i kolonizaciju novih područja.⁷ Zemaljski gospodari nalaze interesa da doseljenike na svom području zadrže uz određenu korist koja se očitovala na više načina: to su mogla biti novčana podavanja, ali i obveza utvrđivanja grada koja je pridonosila obrambenom sustavu zemalja u zamjenu za određene oblike samouprave.

Kako uspon urbane srednjovjekovne civilizacije prati renesansa i uspon rimskog prava, odnosno stvaranje novoga europskog prava temeljenog na rimskom, bizantskom i kanonskom pravu prilagođenom novim situacijama,⁸ javit će se opća potreba među strankama za uspostavom odnosa jasno utvrđenih pomoću zapisa. U konkretnom slučaju to znači da tijekom XIII. st. jadranski priobalni gradovi počinju kodificirati komunalni pravni sustav u statutima po uzoru na komune u Italiji, dok gradovi u unutrašnjosti, u srednjovjekovnoj Slavoniji, slijede običaje kao i na ugarskom području ostvarujući i gradeći svojstven oblik

¹ MARGETIĆ 2000d, 149-165.

² Autonomiju M. Kostrenčić definira kao pravo donošenja pravnih normi, a samoupravu kao pravo neke oblasti da sama sobom upravlja po normama što ih je donijela neka druga viša vlast (KOSTRENIČIĆ 1956, 33; BIRIN 2002, 96).

³ MARGETIĆ 1995a, 248.

⁴ RAUKAR 1997, 144-146.

⁵ BUDAK 1992, 23.

⁶ BUDAK 1992, 23; ENGEL 2001, 251-255.

⁷ BUDAK 1992, 21-32; ENGEL 2001, III-III3.

⁸ O renesansi rimskog prava v. MARGETIĆ 1995a, 160-163.

samouprave preko ostvarenih povlastica koje im dodjeljuju ugarsko-hrvatski vladari, ali i hercezi, banovi, biskupi i sl.⁹

Znakovito je da se i u srednjovjekovnoj Slavoniji i na jadranskom priobalju ovi procesi zbivaju istovremeno, što je očito na primjerima dvaju naših važnih središta. Naime, Split u priobalju, a Zagreb u Slavoniji gotovo u isto vrijeme *mutatis mutandis* utvrđuju svoju komunalnu samoupravu; jedan preko statuta-kapitularija, a drugi ostvarenom povlasticom. U trenutku kada splitski potestat Gargan de Arscindis 1239. godine dolazi u Split i kao svoj prvi zadatak, propisan doktrinom o upravljanju gradom,¹⁰ popisuje prava splitskih građana i sastavlja kapitularij – splitski protostatut,¹¹ Zagreb, točnije Gradec, dobiva povlasticu od kralja Bele IV. – tzv. *Zlatnu bulu*.¹² No, ta dva istovremena događaja mogu se razmatrati na barem dvije razine: jedna korespondira s općim pravcima i procesima borbe gradskih zajednica za samoupravu, a druga odražava netom stečeni stav, prouzročen tatarskom provalom i pustošenjem, kralja Bele IV. prema gradovima sa samoupravom: jedni nemaju samokontrolu (Split), a drugi je u određenoj mjeri imaju (Gradec).¹³ Zanimljivo je da u tom trenutku još nije ni Pešta uživala kraljevske povlastice. No, Ugarsko-Hrvatsko Kraljevstvo je kao posljedicu tatarske provale pretrpjelo depopulaciju većih područja, a javlja se i potreba drukčije organizacije života, što neposredno utječe na urbanizaciju panonskih prostora sa svrhom oživljavanja privrede i jačanja obrambenog sustava. U okvirima tih procesa Bela IV. stoga poslije Zagreba osniva *Civitas Novi Montis Pestiensis*, uskoro poznat pod imenom Buda.¹⁴

STATUTI GRADOVA U PRIOBALJU

Tragove prvih statuta u kojima komune u priobalju na istočnom Jadranu, kao i u drugim urbanim sredinama, osobito onima u Italiji, počinju zapisivati svoje običaje (*consuetudines*), uređivati sudbene ovlasti i drugo te na taj način osnaživati komunalnu samoupravu ostvarujući tzv. *ius statuendi*, pravo donošenja propisa, nalazimo u prvoj polovici XIII. st. Kodifikacija, pak, statutarnih normi počinje u drugoj polovini XIII. st., dok je glavnina statuta u priobalju

⁹ SIROTKOVIĆ - MARGETIĆ 1988, 62.

¹⁰ O upravljanju gradom preko potestata kao najvišeg oblika komunalne samouprave u to vrijeme v. MATIJEVIĆ SOKOL 1999b, 17-32.

¹¹ HS XXXIV.

¹² CD IV, 172-176.

¹³ O odnosu Bele IV. prema Splitu i Trogiru te o razlozima za različit stav prema ova dva grada svjedoči Toma Arhidakon (MATIJEVIĆ SOKOL 2002, 213-225, 297-299).

¹⁴ ENGEL 2001, 112.

nastala tijekom XIV. stoljeća. Najstariji su tako statuti Korčule¹⁵ i Dubrovnika.¹⁶ S obzirom na to da je bio dugo pod bizantskom vlašću ili utjecajem Bizanta, Dubrovnik čuva tragove bizantskog, ali i langobardskog prava i ustanova kao i njegovi prekoobalni susjedi u Južnoj Italiji.¹⁷ No, prije kodificiranja normi, začetke staturanog prava, odnosno predstatutarne propise može se naći zabilježene kao zasebne dokumente. Tako u jednom dokumentu iz 1174. godine¹⁸ koji sadrži više odredbi o svjedocima, L. Margetić¹⁹ prepoznaje klicu budućega Splitskog statuta koji će nastati sredinom XIII. stoljeća. N. Lonza pak, verificira „pojedine pravne odredbe s kraja XII. i početka XIII. stoljeća. koje možemo držati začetcima dubrovačkog statutaranog prava”.²⁰ Također jedan gradski dokument s više kazneno-pravnih normi iz 1234. godine,²¹ L. Margetić naziva rapskim „protostatutom”. Ovaj dokument, koji se sadržajno razlikuje od Rapskog statuta iz 1326. godine, važna je karika u europskom razvoju donošenja općeobvezatnih normi do statutaranih odredbi te osobito u razvoju kaznenog prava.²²

S vremenom je očito bilo doneseno više sličnih propisa koje je trebalo sabrati, odnosno kompilirati na jednom mjestu sa svrhom da pomogne sucima. Tako su nastale zbirke propisa, odnosno statuti gradova.²³ Primjer Splita sačuvan u opisu Tome Arhidakona upravo to potvrđuje. Kao jedna od glavnih obveza potestata Gargana nakon dolaska u Split 1239. bila je sudačka jer je kao potestat „nosio mač sudske vlasti” (*portabat gladium iudicarie potestatis*).²⁴ Taj je aspekt dobroga gradskog potestata razrađen vrlo detaljno u *Liber de regimine civitatum*.²⁵ Ta vrlo za-

¹⁵ *Statut grada i otoka Korčule* (priredio i preveo Antun CVITANIĆ).

¹⁶ *Statut grada Dubrovnika* (izd. 1990. – uvod napisao Antun CVITANIĆ, preveli Mate KRIŽMAN i Josip KOLANOVIĆ); *Statut grada Dubrovnika* (izd. 2002. – preveli Ante ŠOLJIĆ, Zdravko ŠUNDRICA, Ivo VESELIĆ, uvodnu studiju napisala Nella LONZA).

¹⁷ MARGETIĆ 2000d, 160-162.

¹⁸ CD II, 138-139.

¹⁹ MARGETIĆ 1996, 106-107.

²⁰ LONZA 2002, 16-19.

²¹ MARGETIĆ 1996, 105-117.

²² MARGETIĆ 1996, 112.

²³ BEUC 1985, 138.

²⁴ HS XXXIV.

²⁵ *Liber de regimine civitatum* spis je koji se datira u početak druge polovice XIII. st., dok ga je J. Le Goff datirao u 1228. i pripisao Ivanu iz Viterba (*Iohannes Viterbiensis*), potestatu u Firenzi. Općenito se ove rasprave smatra vrlo vrijednim izvorima za rekonstrukciju civilne uprave gradom jer ujedinjuju saznanja potrebna za teoriju i praksu, odnosno neku vrst priručnika (*vademecum*) za potestate, upravitelje gradova. Sam autor traktata Ivan iz Viterba, firentinski potestat, u uvodu objašnjava zašto je napisao to djelo: „da se razjasni nauka i praksa o upravljanju gradovima za njihove upravitelje, razasuta po različitim svescima knjiga, ovo sam djelce nekoć, s pozornošću kako sam mogao, napisao” (*ad enucleandam doctrinam et practicam de regimine civitatum et ipsarum rectoribus per diversa librorum volumina diffusam, hoc opusculum diligentia qua potui nuper descripsi*). Usp. MATIJEVIĆ SOKOL 1999b, 17-32; FRANCHINI 1954, 328. Sam spis je objavljen v. IOHANNIS VITERBIENSIS, *Liber de regimine civitatum*, prodit curante Caietano SALVEMINI, u: *Bibliotheca*

nimljiva rasprava, kao i druge njoj nalik iz istoga vremena, još uvijek nisu sasvim znanstveno valorizirane i iskorištene pri utvrđivanju nastanka statuta i statutarnih odredbi iako je jasno da su imale velik utjecaj.²⁶ Tako Ivan iz Viterba predviđa da potestat, rektor i načelnik za svoje službe u određenom gradu provede statutarne reforme ukoliko to zahtijeva situacija.²⁷ Gargano je po Tominu opisu²⁸ upravo to napravio jer Split očito nije imao prije njegova dolaska popisane svoje običaje, pa se nametalo kao nužnost da prvi predstavnik komunalne samouprave – potestat to učini. Toma Arhidakon kaže da je sastavio kapitularij u koji je popisao dobre običaje (*omnes consuetudines bonas*) koje je Split imao od starine (*ab antiquo*), zatim da je dodao druge pravne propise koji su se činili neophodni za dobro upravljanje gradom, a osobito s obzirom na sudske sporove. Toma naglašava da je taj kapitularij bio priručnik advokatima i sucima kada su raspravljali u parnicama²⁹ te da su ga prepisali Trogirani povedeni dobrim iskustvom susjedne komune.³⁰ Znakovita je napomena Ivana iz Viterba da se gradske statutarne odredbe donose i mijenjaju na vijeću. Poboljšanje na području javne djelatnosti potiče potestat, ali se biraju vijećnici tako „da neki mogu napraviti nove odredbe i dodati ih starima ili poništiti, ispraviti i na bolje promijeniti” (*qualiter et a quibus constitutiones de novo fieri et veteribus addi et minui, corrigi et in melius reformari possint*).³¹

S pravom se pretpostavlja da je sadržaj Garganova kapitularija jezgra Split-skog statuta poznatog pod nazivom *Statutum vetus* koji sastavlja 1312. godine potestat Perceval iz Ferma. Taj je statut tijekom XIV. st. u više navrata nadopunjavao novijim propisima (*Statuta nova*), odredbama gradskog vijeća (*reformati-ones*), a tako je nastavljeno i za mletačke vlasti. Tada su sve nove odredbe trebale potvrdu mletačke vlasti, a statutu su pridruženi dukali sa zakonskom snagom.³² Zbog okolnosti u kojima je nastao, kao i zbog uloge Splita kao crkvenog sre-

iuridica medii aevi. Scripta anecdota glossatorum, vol. III, edidit Augustus GAUDENTIUS, Bononiae: in aedibus Successorum Monti, MDCCCCL, 215-280. - LXXXIII. *Lex pro doctrina et solitudine potestatis*; LXXXIV. *Quis ordo servetur in maleficiis*; LXXXV. *De questionibus et tormentis habendis ad eruendum fidem in maleficiis*; LXXXVI. *Qualis debeat esse potestas sive iudex circa advocatos*; LXXXVII. *Qualiter et quando scribende sunt condemnationes et absolutiones*; LXXXVIII. *Quis ordo in condemnationibus sit servandus a potestate*; LXXXIX. *Quando ferenda sit sententia condemnationis*; XC. *De termino ponendo a potestate infra quem solvantur condemnationes*; XCI. *De audiendis questionibus extraordinariis per potestatem*.

²⁶ MATIJEVIĆ SOKOL 2005, 268-278.

²⁷ *Liber de regimine civitatum*. CXLI. *De consilio faciendo pro reformatione civitatis seu pro statuto faciendo*.

²⁸ HS XXXIV.

²⁹ Navodimo primjer notarske isprave izdane u Splitu 24. III. 1256. u kojoj se jedna od stranaka poziva na taj Garganov kapitularij riječima: *secundum statutum civitatis Spalati appellationem suam exequi infra terminum editum non curavit* (CD V, 7).

³⁰ BIRIN 2002, 94.

³¹ *Liber de regimine civitatum*. CXLI. *De consilio faciendo pro reformatione civitatis seu pro statuto faciendo*.

³² *Statut grada Splita* (preveo i priredio Antun CVITANIĆ); KOLANOVIĆ 2001, 34.

dišta-metropolije, u Splitski statut prodrlo je rimsko pravo što su ga ranije bili prilagodili glosatori i postglosatori (komentatori).³³ Pritom su nemjerljivu ulogu odigrali stranci od Gargana do Percevala, iako ne treba zanemariti ni ulogu samog Splićanina Tome, školovanog pravnika. Bili su to odreda poznavatelji prava, obrazovani u Bologni i profesionalci koji su dolazili iz talijanskih gradova u Split obavljati različite komunalne dužnosti: potestata ili javnog notara.³⁴ Splitski statut postao je tako uzor i predložak drugim obližnjim komunama – jer su se koristile istim ili sličnim običajima i normama – za kodifikaciju vlastitoga pravnog sustava. U skupinu statuta sličnih, pa i proizašlih iz splitskog, svakako pripada Trogirski statut nastao 1322. godine,³⁵ čiji su građani – kako smo vidjeli – već ranije prepisali Garganov kapitularij.³⁶ Isto tako sličnosti i po stilu (*quoad stylum*) – dakle leksičku povezanost – ali i po pravnim načelima (*quoad materiam*) – dakle suštinsku, ali prilagođenu potrebama dotične komune, što u konkretnom slučaju znači skraćenu inačicu, pokazuje i Skradinski statut.³⁷

Na sličan je način nastao i Zadarski statut.³⁸ No, on se od Splitskog razlikuje po tome što se u njegovim odredbama zrcale osobitosti povijesne sudbine grada Zadra, nekoć glavnoga grada bizantske Dalmacije, što su ga početkom XIII. st. bili osvojili Mlečani. Najstarija jezgra nije sačuvana zbog uvođenja mletačkih instituta s jedne te ukidanja za Mletke nepovoljnih odredbi s druge strane.³⁹ Smatra se da je njegov najstariji dio nastao po uzoru zajedničkom Paškom i Šibenskom statutu.⁴⁰

Dakle, istočnojadranske komune su po uzoru na talijanske gradove, uz uvažavanje vlastitih osobitosti tijekom XIII. st., počele zapisivati svoje običaje, ali i druge norme zajedničke i proizašle iz rimskog prava. Statuti su se i međusobno prepisivali uz prilagodbu potrebama dotične komune. Jezgru najstarijih statuta predstavljaju norme koje se tiču sudbenih ovlasti. Razvoj komunalne samouprave tražit će da se odredbe iz statuta mijenjaju tijekom vremena, ali i prilagođavaju i usklađuju s vrhovnom vlašću, u Dalmaciji i Istri, što poglavito znači mletačkom. Sve te promjene (*reformationes*) verificirane kroz gradska vijeća – ovisno o okolnostima – bit će nadogradnja statutarnog prava dotične komune, bilo da ga proširuje ili umanjuje te su uz naloge vrhovne vlasti sastavni dio srednjovjekovnih statuta gradskih općina.

³³ CVITANIĆ 1964; MARGETIĆ 2000d, 159.

³⁴ CVITANIĆ 2002, 69-84.

³⁵ *Statut grada Trogira* (preveli i uredili Marin BERKET, Antun CVITANIĆ i Vedran GLIGO).

³⁶ Ovaj kapitularij spominju spisi trogirskih bilježnika v. *Trogirski spomenici* I/2, 1-68, 126-173, 177-242, 252-263; BIRIN 2002, 94, 114.

³⁷ BIRIN 2002, 117-124.

³⁸ *Statuta Iadertina – Zadarski statut* (latinski tekst i prijevod na hrvatski Josip KOLANOVIĆ i Mate KRIŽMAN); KOLANOVIĆ 2001, 35.

³⁹ MARGETIĆ 2000d, 156-159.

⁴⁰ MARGETIĆ 2000d, 156.

POVLASTICE GRADOVA U SREDNJOVJEKOVNOJ SLAVONIJI

U najširem smislu pojavu i razvoj gradova u srednjovjekovnoj Slavoniji možemo pratiti kroz odnos kraljevske vlasti, najprije Arpadovića u XIII. st., a zatim Anžuvina u XIV. st. i gradskih zajednica.⁴¹ Gradska središta koja se počinju oblikovati na ovim prostorima, već od XI. st. ovise u velikoj mjeri o djelotvornosti i interesu kralja, a ta je aktivnost kasnije potaknuta gospodarskom preobrazbom i kolonizacijskim pokretima na širim europskim prostorima. Što se tiče dalmatinskog grada, situacija je bila drukčija jer komuna u priobalju i ugarski kralj za vrijeme Arpadovića nemaju previše dodirnih točaka osim formalnog odnosa u kojemu daleki vladar predstavlja tek opću zaštitu.⁴²

Iz više povlastica izdanih novim gradskim naseljima u Slavoniji razaznaje se da se među njihovim stanovnicima spominju različite skupine „gostiju” (*hospites*), tj. doseljenika. Tako se u povlastici izdanoj Vukovaru navode Nijemci, Saksonci, Ugri i Hrvati (Slaveni).⁴³ Upravo iz mozaika pripadnika „narodnosti” prisutnih u gradu moguće je shvatiti da je kraljevska povlastica zajednicama s raznolikim sastavom stanovništva bila ponajprije uvjetovana gospodarskim razlozima. Nije moguće odčitati kojih su gospodarskih aktivnosti bili nositelji pripadnici pojedinih skupina, ali općenito dokumenti svakako čvrsto svjedoče o trgovini, pa dakako i o obrtima. Stoga na slavonskom prostoru Arpadovići, jednako kao i Anžuvinci, raznolikim poticajnim mjerama uspostavljaju mrežu gradskih zajednica temeljenu na općim kolonizacijskim pravima (*ius hospitum*). Zajednica naseljenika težila je dobiti vlastitu sudbenost uz oslobađanje od županove vlasti. Tako se samouprava ovih gradova očitovala uspostavljanjem suca s gradskim vijećem, odnosno izborom gradskog magistrata, pravom na slobodno preseljavanje, raspolaganjem imovinom u slučaju smrti te oslobađanjem, makar i djelomičnim, od plaćanja carine. Ovisno o stupnju ostvarenih prava, ti su gradovi dobivali status *villa*, *forum*, *oppidum* i *civitas*.⁴⁴ U XIV. st. se čak i kraljevski gradovi razlikuju međusobno, i to kao *civitates regales* i *civitates regales capitales*.⁴⁵ Upravo ovim potonjim vladar je dodijelio znatno šire povlastice, pa i pravo po vlastitoj volji urediti svoje unutrašnje odnose uprave i sudstva, tj. *ius statuendi*.⁴⁶

Prvi val urbanizacije u srednjovjekovnoj Slavoniji može se temeljem povlastica pratiti od XIII. stoljeća.⁴⁷ Naselja koja su tada privilegirana jesu Varaždin

⁴¹ KLAJČ, N. 1976, 292-315, 531-543; 1990, 255-265, 340-344; RAUKAR 1997, 190-192.

⁴² RAUKAR 1997, 189-190.

⁴³ CD III, 346-347; RAUKAR 1997, 141.

⁴⁴ SIROTKOVIĆ – MARGETIĆ 1988, 61-62; BEUC 1985, 130-131.

⁴⁵ BEUC 1985, 131.

⁴⁶ BEUC 1985, 131.

⁴⁷ KLAJČ, N. 1976, 292-315; 1990, 255-265.

1220.,⁴⁸ zatim Perna 1225.,⁴⁹ Vukovar 1231.,⁵⁰ Virovitica 1234.,⁵¹ Petrinja 1240.,⁵² Samobor 1242.,⁵³ Jastrebarsko 1257.,⁵⁴ Zagreb 1242. i Križevci 1252. godine.⁵⁵ U XIII. st. herceg Koloman, mlađi brat kralja Bele IV. i sin kralja Andrije, Slavonijom je vladao kao kraljevstvom. Slavonija postaje politička jedinica sa samostalnim sudstvom, upravom i poreznim sustavom.⁵⁶ U takvim je okolnostima Koloman dodjeljivao svjesno povlastice građanima naselja koja su imala posebnu zadaću u njegovoj vojvodini. To su ponajprije pogranična trgovačko-stražarska mjesta koja trebaju pridonijeti oživljavanju hercegove zemlje. Među središtima kojima je Koloman namijenio takvu ulogu ističe se Vukovar. Već 1231. godine herceg Koloman *hospitibus iuxta castrum Valkow comorantibus* određuje slobodštine (*talem libertatem*). Vukovarski privilegij prvi je dokument takvog značaja koji je Koloman izdao u Slavoniji, a samo su dva grada prije njega uopće dobila sličan: i to već spomenuti Varaždin 1220. i Perna 1225. od Bele koji je tada kao mlađi kralj vladao i u Slavoniji. Načelnik podgrađa u Vukovaru (*maior ville*), kojega izaberu sami stanovnici, smije suditi u svim parnicama sam, ali za prolijevanje krvi sudi zapovjednik utvrde (*ianitor castr*) s kojim načelnik dijeli sudbenu vlast. Diobu sudske vlasti u parnicama prolijevanja krvi imao je i načelnik Varaždina s varaždinskim županom, i to po kasnijim potvrđnicama kralja Bele, dok takvo ograničenje nisu poznavali privilegiji Perne, Virovitice, Petrinje i Samobora. Objašnjenje je moguće pronaći u činjenici da podgrađe vukovarske utvrde na granici vojvodine treba vojnu zaštitu te da je nužna simbioza vukovskog kaštelana i naseljenika u podgrađu iako je zaobiden vukovski župan Petar.⁵⁷ Od samovolje vojnog zapovjednika utvrde naseljenici su osigurani i odredbom da nitko bez redovitoga sudskog postupka ne može biti izvučen na silu iz varoši. Također odredba da se ne smije ni u kojoj parnici presuđivati dvoboj indicira da su građani kao neratnički društveni sloj zaštićeni i izuzeti od većeg utjecaja vojne posade utvrde. Stanovnici podgrađa morali su plaćati i porez po dvornom mjestu. Nije bio mali i izričito je određeno da se jedan dio plaća o Svetom Jurju. Iako nije navedeno – analogijom s obvezama drugih gradova – ostatak se običavao plaćati o

⁴⁸ CD III, 186-187. Povlastica koja je tobože izdana 1209. godine Varaždinu i koju uzimaju kao početak i osnovu statutarne prava Varaždina ipak se ne drži vjerodostojnom. Usp. KOLANOVIĆ 2001, 44-45; ANDROVIĆ 1958, 447-477; TANODI 1943, 289-315; KLAJČ, N. 1976, 298-300.

⁴⁹ CD III, 252.

⁵⁰ CD III, 346-347.

⁵¹ CD III, 422-423.

⁵² CD IV, 123-125.

⁵³ CD IV, 164-166.

⁵⁴ CD V, 51.

⁵⁵ CD IV, 489-491.

⁵⁶ KLAJČ, N. 1976, 303, 314-315.

⁵⁷ KLAJČ, N. 1976, 305; 1983, 54-66.

Sv. Mihovilu. Prve tri godine građani su bili oslobođeni rečenog podavanja. Kao i stanovnici drugih slobodnih kraljevskih varoši, stanovnici Vukovara imali su veliku slobodu u oporučivanju. Naime, mogli su svoje imanje ostaviti bilo kome. Herceg im je dodijelio zemljište oko utvrde te šumu koju su mogli koristiti za izgradnju i dovršenje domova. Imali su slobodu ribarenja na Dunavu i Vuki, ali i slobodu kretanja bez dodatnih obveza, osim što su dužni pri odlasku prodati sve stvari i kuće.⁵⁸ Vukovarska povlastica navodi i zemljište koje je varoši pripadalo, ali bez detaljnije reambulacije. Kada je 8. svibnja 1244. godine⁵⁹ Bela IV. potvrdio Kolomanovu povlasticu, povećao je gradski teritorij i naveo njegove međe jer je među varošanima došlo do spora oko zemljišta. Belinu potvrđnicu Kolomanova privilegija još je jednom potvrdio Belin sin Stjepan kao mladi kralj.⁶⁰

Svakako najviši stupanj povlastica u vrijeme Arpadovića dobili su stanovnici Gradeca u *Zlatnoj buli Bele IV* izdanoj 16. studenoga 1242. u Virovitici.⁶¹ Bio je to tip povlastice koji je građanima (*ciues*) i došljacima (*hospites*) na brdu Gradecu „osiguravao najširu autonomiju i samoupravu te kompetencije gradskog suda koji obuhvata *ius gladii* i imunitet od bilo čijeg sudišta do vladarevog”.⁶² Dakako, bile su popisane i obveze građana i došljaka, a jedna od glavnih bila je obveza utvrđivanja grada. Građani i došljaci uživali su *ius statuendi* jer su imali pravo sami izabrati suca i kralju ga predstaviti te opće pravo došljaka da se doseljavaju i iseljavaju i raspolažu svojom imovinom (*ius hospitum*). *Zlatna bula* postala je tako temeljem pravnog statusa i razvoja grada Zagreba i njegove, dakako ograničene, autonomije i samouprave. Ovaj važan dokument bit će kasnije stoljećima okosnica svih prava građana Zagreba i oni će je zbog toga nositi zemaljskim gospodarima na potvrdu, i to onu njezinu inačicu koju je 1266. godine dopunjenu potvrdio njezin izdavač Bela IV.⁶³ Predstavljat će također oblik povlastice (*more civium Grecensium*) koju će nastojati dobiti i drugi gradovi jer osigurava najviši oblik postignutih gradskih sloboda u Ugarsko-Hrvatskom Kraljevstvu.

U vrijeme Anžuvina, nasljednika Arpadovića na ugarsko-hrvatskom prijestolju, još više će jačati potreba za afirmacijom građanskog društva uvjetovana nužnošću za savezništvom zbog obnove kraljevske vlasti u Slavoniji koju su velikaši teritorijalno sasvim rascjepkali.⁶⁴ Stoga jedan od obnovitelja anžuvinske

⁵⁸ KLAJČ, N. 1983, 64.

⁵⁹ CD IV, 227-228.

⁶⁰ CD V, 280.

⁶¹ CD IV, 172-176.

⁶² APOSTOLOVA-MARŠAVELSKI 1986, 9. Literatura je vrlo opsežna o ovom dokumentu. Usp. najvažnije: KLAJČ, N. 1976, 286-292; 1982; *Zlatna bula 1242.-1992.* (1992.); MARGETIĆ 2000c, 190-216.

⁶³ CD V, 401.

⁶⁴ KLAJČ, N. 1976, 531-543; 1990, 340-344.

vlasti ban Mikac (1325.-1343.) te sam kralj Ludovik dodjeljuju niz povlastica naseljenicima na različitim punktovima. Navodimo Ozalj,⁶⁵ Zelinu,⁶⁶ Krapinu,⁶⁷ Koprivnicu.⁶⁸

Opća značajka više-manje svih povlastica, kako onih ranijih tako i ovih izdanih pod Anžuvincima, jest da gradovima potvrđuju *ius statuendi* ili *ius condere statuta*. To pravo se realiziralo u izboru načelnika sa sudbenom vlašću te građanima i doseljenicima unutar gradske samouprave osiguravalo slobodu, posebice ukoliko je načelnik-sudac imao pravo izricanja najteže kazne (*ius gladii*). Upravo stoga se najvažnije odredbe gotovo svih povlastica odnose na sudbenu vlast i mnogi gradovi su ih smatrali temeljnim zakonima, odnosno statutima kako su ih nazivali i čuvali. Statuti su bili valjani uz ispunjenje tri pretpostavke. Morali su biti u skladu s postojećim zakonima i kraljevskim odredbama, trebala ih je (uz postojeće kraljevske povlastice) donijeti većina građana i kralj ih je prije primjene morao potvrditi.⁶⁹

Početkom XV. st. u više gradskih sredina počeo se sabiranje i popisivanje povlastica s ciljem nekog oblika „kodifikacije” relevantnih normi po kojima su funkcionirale ograničene gradske samouprave u srednjovjekovnoj Slavoniji. Moguće je da je poticaj „kodifikaciji” tih normi dao Sigismundov II. dekret iz 1405. godine koji se naziva „generalnim statutom slobodnih gradova” jer se bavi uređivanjem svih aspekata života slobodnih gradova.⁷⁰ U naraciji tog dokumenta naglašava se da je potreba za reformiranjem stanja u kojemu su gradovi (*libere ville, oppida, ciuitates*) dovela do njegova izdavanja i da mu je cilj navesti gradove (*ciuitates*) da se opkole bedemima, a varoši (*ville*) i trgovišta (*oppida*) uzdići u časti te neke običaje (*consuetudines*) odbaciti, neke osuvremeniti i poboljšati, a neke nove uvesti (*abolendas, quasdam moderandas, quasdam in melius reformandas, quedam etiam de novo statuenda decreuimus* (...)). Sigismund se također poziva i uvažava stare odredbe i običaje uvedene od njegovih prethodnika (*pro qua etiam retroactis temporibus predecessores nostri Hungarie reges multa statuta multasque consuetudines inducere curauerunt*). Sve ovo predstavljalo je čvrstu osnovu gradovima sa stečenim povlasticama da naprave reda među dokumentacijom i da stečene povlastice u skladu s dekretom sačuvaju i prilagode novoj situaciji.

Tako je već početkom XV. st., točnije 1429. godine, svoje povlastice popisao grad Zagreb.⁷¹ Zanimljivo je da ovaj gradski zakon ili statut počinje proširenom potvrdom *Zlatne bule* od 23. studenoga 1266. te zatim slijede potvrđnica iste koje

⁶⁵ CD IX, 478-479.

⁶⁶ CD IX, 418-419.

⁶⁷ CD XI, 344-345.

⁶⁸ CD XII, 373-376.

⁶⁹ HERKOV 1952, 5; KOLANOVIĆ 2001, 38.

⁷⁰ *The Laws of the Medieval Kingdom of Hungary* II, 35-45; ENGEL 2001, 250-255.

⁷¹ KOLANOVIĆ 2001, 40-41; KUKULJEVIĆ SAKCINSKI 1851a, 186-202; *Statut grada Zagreba*.

su izdali Karlo Robert dva puta (1322. i 1324.) i Sigismund 10. siječnja 1406. te neke statutarne odredbe donesene 1425. i 1429. godine. Uvršten je također spomenuti II. Sigismundov dekret. Najvažniji dio ovog „statuta” Zagreba zauzimaju odredbe iz *Zlatne bule*, ponajprije o sudbenoj vlasti i gradskim međama, dok su neke obveze građana ispuštene. Odredbe o sudbenoj vlasti popisane u *Zlatnoj buli*, prema njenom renoviranom obliku iz 1266. godine, raščlanjene su u članke s odgovarajućim naslovima simulirajući izgled statuta. Druge dvije odredbe uvrštene u ovaj „statut” jesu one o trgovcima, mjerama, sigurnosti, čistoći te o gradskim ključevima. Čini se da su ove statutarne odredbe donesene sukladno člancima iz Sigismundova dekreta te su shvaćane – uz članke o sudbenoj vlasti – jedinstvenim statutom zagrebačke komune koji oponaša Sigismundov dekret, ali s odredbama specifičnim za stanovnike Zagreba. Ovu zbirku odredbi iz povlastica i statutarnih odredbi sastavljenu po određenom kriteriju i u skladu s općim zakonima kraljevstva možemo smatirati „protostatutom” Zagreba u najširem smislu. No, pravih statuta nema sve do XVI., odnosno XVII. stoljeća.⁷² Tako će biti slučaj sa Zagrebom koji će prvi tzv. organizacioni statut čiji je cilj reguliranje uređenja i rada gradske uprave dobiti na početku XVII. st., točnije 1609. godine. Ali to nije autonomni, nego nametnuti statut, kao uostalom i oni kasniji komisionalni statuti. Njih su izrađivali kraljevski komesari koji su proučili postojeće običaje i uskladili ih s važećim zakonima i kraljevim običajima.⁷³

Kao primjer statutarne prava jednog grada u Sjevernoj Hrvatskoj uzima se *Iločka pravna knjiga* (*Iura civitatis Wylok*), odnosno tzv. *Iločki statut*.⁷⁴ No i taj zbornik prava grada Iloka sadrži zbirku tavernikalnog prava, a ne statut u uobičajenom značenju jer se radi o popisima prava koje su učinili iložki vijećnici te podnijeli Kraljevskoj kancelariji na potvrdu. Sadrži pet knjiga pravica, a počinje s povlasticama koje je gradu dodijelio Nikola Iložki. Čini se da je sastavljena sredinom XV. st. kada počinje kodifikacija prava tavernikalnih gradova,⁷⁵ a konačan je oblik dobila 1525. godine kada je podnesena na potvrdu Ludoviku II. koji je tu pravnu knjigu potvrdio 13. prosinca 1525. godine kao opširnu povlasticu, u čijoj se naraciji navodi da su izaslanici Iloka podnijeli pred kralja na potvrdu jednu knjigu koja sadrži prava, zakone i običaje (*iura, leges et consuetudines*).⁷⁶ Čini se da su se ostali tavernikalni gradovi zbog pouzdanosti i sačuvanosti oslanjali na *Iložku pravnu knjigu* i njome se koristili kao osnovom pri sastavljanju svojih prava nakon Mohačke bitke 1526. godine.⁷⁷

⁷² HERKOV 1952, 6.

⁷³ HERKOV 1952, 7.

⁷⁴ Literatura o ovom pravnom spomeniku je u posljednje vrijeme obilna. Usp. KOLANOVIĆ 2001, 39-40; MARGETIĆ 1994, 93-112; VITEK 2001, 404-420.

⁷⁵ SHEK BRNARDIĆ 1997, 179-198.

⁷⁶ VITEK 2001, 413.

⁷⁷ VITEK 2001, 410-411.

Na sličan način i gotovo u isto vrijeme dolazi do popisivanja pravica i običaja u gradovima susjednih područja bez obzira od koga su povlastice stečene. Tako, primjerice, 1566. godine kranjski zemaljski knez nadvojvoda Karlo potvrđuje knjigu povlastica grada Ljubljane u kojoj se nalazilo oko sto raznih povlastica koje je grad dobio od 1320. godine.⁷⁸

No, zanimljivo je da su i manja središta, koja su preko povlastica ostvarivala i gradila svoj status, pokazivala i osjećala potrebu da sve dokumente važne za svoju zajednicu imaju okupljene na jednom mjestu. Ilustrativan je primjer varoši Zeline. Ona je tako svoje najvažnije isprave 1408. godine dala ovlaštenoj ustanovi, tj. Varadinskom kaptolu da se izradi njihova ovjerena kopija. Isprava Varadinskog kaptola s transumptima zelinskih povlastica i isprava čuva se u Arhivu HAZU⁷⁹ i nalikuje pokušaju stanovnika Zeline da komponira svoj statut, i to prije Zagreba.

Najstarija isprava u ovom prijepisu je ona od 16. listopada 1328. godine kojom ban Mikac došljacima koji se nasele u slobodnu kraljevsku varoš (*libera villa domini nostri regis*), odnosno u trgovište (*forum*) Zelina u Moravču daje povlastice da mogu četvrtkom održavati tjedni sajam, da ne smiju biti ni od koga na tom kraljevskom teritoriju uznemiravani i da su tri godine oslobođeni od podavanja, a nakon toga plaćaju dvanaest denara.⁸⁰ Sljedeće godine i to već 1. veljače Mikac izdaje drugu ispravu kojom se razgraničuje posjed koji pripada podložnicima (*iobagiones*) kastruma Moravče i Glavnica te građanima trgovišta Zelina (*ciues de foro Zelyna*)⁸¹ kao nadopunu prve. No, isprava iz 1328. imala je veliku važnost i bila je najstariji dokument kojim se utvrđivao pravni status trgovišta Zelina, potvrđivana u nekoliko navrata tijekom XIV. st., svaki put s određenim razlogom. Prvi put je to učinio 15. studenog 1340.⁸² na molbu župnika crkve sv. Ivana sam ban Mikac. Ivan, župnik sv. Ivana, donio je Mikcu otvorenu ispravu (*littere patentes*) s molbom da je redigira u povlasticu (*in formam privilegii*). Pozivajući hospite u trgovište sa željom da se pusti dijelovi uz ceste popune populacijom, Mikac se prvi put obraća nepoznatoj, neodređenoj skupini ljudi i zato izdaje jednu otvorenu ispravu koja se u načelu odnosi na pravni čin kraće, privremene vrijednosti. Međutim, već godine 1340. novopridošli stanovnici nazvani građanima (*ciues*) vide svoga dostojnog zastupnika u župniku Ivanu i on u njihovo ime bana, koji je izdao otvorenu ispravu, moli da je sada podigne na viši stupanj i pretvori u povlasticu o slobodama točno određenoj skupini stanovnika. To su *populi et hospites domini nostri regis in foro Zelyna in Maroucha existentes*.

⁷⁸ ŠTIH – SIMONITI 2004, 191.

⁷⁹ Arhiv HAZU, D-V-31.

⁸⁰ CD IX, 418-419.

⁸¹ CD IX, 451-452.

⁸² CD X, 587.

Poslije Mikca njegovu se nasljedniku banu Nikoli 1344. godine u ime svih naseljenika trgovišta Zelina obraća vilik Gergen sa zamolbom također potvrđivanja Mikčeva privilegija u istom obliku. Umeće se isti dokument koji sadrži i onaj od 1328. te se potvrđuje „da vrijedi zauvijek kako je u ovlasti banske časti” (*perpetuo valere prout nostro banatui incumbit*). Bilo je to 22. travnja 1344. u Koprivnici. Sada se pojavljuje vilik (*villicus*), odnosno starješina trgovišta koji u načelu ima pravo nižih sudskih ovlasti.⁸³ Sljedeći put je sve to još jednom potvrdio slavonski ban Stjepan 23. svibnja 1353. godine na molbu vilika i jobagiona trgovišta Zelina,⁸⁴ ali uz promjene tako da se derogira članak o jamčevini propisan u otvorenoj ispravi bana Mikca, a dodaje nova odredba po banu Stjepanu da ni u kakvim parnicama sa strancima ni svjedoci ni prisega ne dolaze u obzir. Varadinski kaptol je unio i prepisao jednu ispravu Zagrebačkog kaptola od 3. ožujka 1398. godine⁸⁵ kojom je plemić Fabijan Bičkele iz Zeline sve slobodnjake koji se nasele uz rijeku Zelinu s gornje strane Četvrtkovca na pustom zemljištu oslobodio podavanja. Svi navedeni dokumenti prepisani su i ovjereni na jednom mjestu u trenutku kada se situacija u prostoru, čini se, mijenja, a tijekom vremena se i pravni status mijenjao i prilagođavao te je bilo vrlo mudro imati okupljeno na jednom mjestu sve relevantne dokumente kao svojevrsnu „kodifikaciju” ostvarenih prava i sloboda.

POVLASTICE GRADA KOPRIVNICE I RAZVOJ STATUTARNOG PRAVA – PUT KA STATUTU

Koprivnica svoj položaj i razvoj u srednjem vijeku zahvaljuje smještaju na raskršću puteva, odnosno blizini račvanja *via magna exercitualis*, a izgrađivala ga je i stjecala malo po malo tijekom jednog stoljeća, najprije kao *villa* – varoš, a poslije kao *civitas* – grad.⁸⁶ Nalazimo u ispravi iz 1308. godine da je u Koprivnici načelnik – *villicus* Benedikt, kao i da postoji *universa communitas tam minores quam maiores de Kaprunha*,⁸⁷ iz čega je razvidno da je već početkom XIV. st. oko kastruma Koprivnica postojalo naselje *villa* – varoš kao izgrađena općina (*universa communitas*) koju čine odličnici – patriciji (*maiores*) i pučani (*minores*). Odličnici čine vijeće, a na čelu varoši bio je načelnik (*villicus*) koji, analogijom s drugim sličnim naseljima, vjerojatno ima pravo nižih sudskih ovlasti, dok je za one više krvne delikte bio odgovoran kaštelan kastruma. Ova općinska isprava, iako sama po sebi nije neposredna povlastica, upućuje na spoznaje o pojavi, funkcioniranju

⁸³ CD XII, 129.

⁸⁴ CD XII, 170.

⁸⁵ CD XVIII, 318-319.

⁸⁶ KLAIC, N. 1955a, 41-59; 1976, 535-536; 1990, 341-342; 1987; BROZOVIĆ 1978; ERNEČIĆ 2000, 5-25.

⁸⁷ KLAIC, N. 1987, 58-60.

i sustavu koprivničke općine te ukazuje na predispozicije neophodne za razvoj koji će u XIV. st. doseći Koprivnica kao slobodni kraljevski grad.

U međuvremenu ban Mikac, čija je uloga u uspostavi i jačanju kraljevske vlasti u Slavoniji neprijeporna, za jedno od svojih sjedišta – uz Virje (Prodavić) i Zagreb – koristi i Koprivnicu. U takvim okolnostima događa se da je koprivnička varoš upravo od bana Mikca 1338. godine dobila potvrdu svoga statusa.⁸⁸ Naime, te godine 3. svibnja Mikac izdaje ispravu s ciljem da se razjasne razmirice u vezi s izborom vilika u Koprivnici. Ispravom se regulira procedura izbora te najvažnije dužnosti u varoši od starine (*ab antiquo*). Utvrđeno je da svi žitelji imaju 1. svibnja izabrati dvanaest poštenih i vrijednih muževa (*duodecim viros probos et personas idoneas*) koji će izabrati načelnika (*villicus*) iz koprivničke općine (*de dicta communitate de Koproncha*), a on mora čuvati vjernost i pravdu kralju, banu i zajednici građana (*ciues*) i naseljenika (*hospites*) u gradu Koprivnici (*de dicta civitate de Koproncha*). U istoj se ispravi donosi odredba o zabrani zakupa desetine grada od zagrebačkog biskupa. S obzirom da Mikčeva isprava sadrži nekoliko odredbi (*constitutiones, ordinationes*) koje se moraju poštivati uz vrlo stroge kazne, a odnose se na funkcioniranje zajednice građana i naseljenika, taj dokument možemo smatrati početkom stvaranja statutarnog prava koprivničke komune. Naime, neke odredbe ili njihovi dijelovi bit će ugrađeni u sve kasnije povlastice kojima će Koprivnica unutar mogućih okolnosti uređivati svoju komunalnu samoupravu.

Sljedeća karika u lancu rješavanja statusa varoši Koprivnice jest povlastica hercega Stjepana od 10. ožujka 1353. godine.⁸⁹ Isprava je sastavljena u svečanoj formi, a odgovor je na molbu građana (*ciues*) i naseljenika (*hospites*) Koprivnice da se uzdigne njihov položaj (*status eorum dignaremur releuare*). Prva odredba Stjepanove povlastice odnosi se na reguliranje sudbene vlasti i po njoj su građani i naseljenici Koprivnice izuzeti od sudbene jurisdikcije bilo kojeg vanjskog suca ili službenika. Potvrđeno je da imaju pravo birati suca (*iudex*) i župnika (*plebanus*), i to svake godine, a da ih potvrđuje herceg. Sudac sudi sve sporove koji nastanu među njima skupa s prisežnicima po običaju drugih slobodnih gradova (*more et consuetudine aliarum liberarum civitatum*). Priziv samo preko gradskog suca, može biti na hercega i tavernika. Također je građanima dopušteno da uživaju u svim dotadašnjim korištenjima zemalja, šuma, livada i ostaloga, a uobičajeno vino i kolektu trebaju davati hercegu razmjerno broju stanovnika i imovini. Vrlo je važna odredba koja nalaže da koprivničku varoš treba okružiti drvenim utvrdama ili zidovima te ponad dvaju vrata urediti i izgraditi tornjeve od drvene građe. Herceg nije zaboravio osigurati i prava svoje utvrde Kamenkoprivnice, ali i svoj dvor i zgrade u gradu (*in ciuitate*). Ovaj dokument po svom sadržaju jest prva povlastica izdana Koprivnici. U odnosu na Mikčevu ispravu,

⁸⁸ CD X, 388-389.

⁸⁹ CD XII, 149-150.

Koprivnici na čelu nije načelnik-vilik (*villicus*), nego sudac (*iudex*). Ojačana je sudbena vlast građana i naseljenika Koprivnice jer su izuzeti od sudske vlasti stranaca, a potvrđeno je *ius statuendi*, tako što sami biraju suca kojega trebaju predstaviti hercegu. Po većini odredbi povlastica hercega Stjepana ima sličnosti sa *Zlatnom bulom* Bele IV. Gradecu, a naglašavamo onu koja obvezuje građane i naseljenike Koprivnice da utvrde naselje i tako ispune uvjet koja njihovu naselju donosi status i naziv grada (*civitas*).

Da je herceg Stjepan imao zaista na umu zagrebačku *Zlatnu bulu*, potvrđuje njegova sljedeća isprava od 8. prosinca iste 1353. godine,⁹⁰ u kojoj on izričito kaže da je grad Koprivnicu (*civitas nostra Kapruncha*) podupro povlasticom slobode (*prerogativa libertatis*) kojom raspolaže *civitas nostra Grecensis*. Inače se ta Stjepanova isprava može smatrati nadopunom prethodne jer njome herceg utvrđuje prihode gradskog notara – u ovom trenutku Ambrozija, ali i svih njegovih nasljednika na istoj dužnosti. Notar Ambrozije i njegovi nasljednici imaju pravo na šesnaestinu dohotka od desetina vina i žita kao i drugih potreština. Mjesec dana nakon toga, 7. siječnja 1354. godine, herceg Stjepan izdaje još jednu ispravu na molbu koprivničkog vilika Jekula, notara Ambrozija i građanina Mihaela kojom im dopušta korištenje šuma utvrde Kamenkoprivnice.⁹¹ Ove dvije isprave, što ih herceg Stjepan izdaje vrlo brzo nakon one kojom daje povlastice slobodnog grada Koprivnici, svojevrsna su nadopuna tih prava i slobodština te s njom tvore cjelinu u smislu reguliranja prava koja proizlaze iz Stjepanove povlastice. Istu politiku prema tada hercegškom slobodnom gradu Koprivnici nastavila je i Stjepanova udovica Margareta koja je 1355. potvrdila njegovu povlasticu, ali i izdala nalog koprivničkom kaštelanu da koprivničke građane ne uznemirava u njihovim pravima.⁹² Iste su godine koprivnički građani, odnosno svećenik i rektor crkve sv. Nikole, dali izraditi ovjereni prijepis Stjepanove povlastice Zagrebačkom kaptolu zbog straha da se ne izgubi ili ne propadne na neki drugi način.⁹³

No, najvažnija povlastica koju je dobila Koprivnica jest ona od 4. studenoga 1356. godine⁹⁴ koju joj podjeljuje kralj Ludovik „prema primjeru drugih glavnih kraljevskih gradova” (*ad instar aliarum ciuitatum regalium capitalium*) među kojima je i „naš grad Gradec” (*ciuitas nostra Grecensis*), pa su i Ludovikove popisane slobodštine Koprivnici „po običaju gradečkom” (*more ciuium Grecensium*). Da se radi zaista o povlastici izdanoj po uzoru na zagrebačku, vidljivo je na prvi pogled jer se u obje najvećim dijelom nalaze gotovo identične odredbe iz sudačkih ovlasti i nasljednog prava. Razlike koje se uočavaju ne odnose se na odredbe, koje su iz

⁹⁰ CD XII, 215-216.

⁹¹ CD XII, 218-219.

⁹² CD XII, 288-289.

⁹³ CD XII, 292.

⁹⁴ CD XII, 373-376.

područja same općinske samouprave, nego na financijske obveze prema vladaru te proizlaze iz potreba prilagodbe novom vremenu i politici kralja Ludovika. To znači da je obvezu zalaznine (*descensus*) i opremanje vojnika u vojnim pohodima iz *Zlatne bule* sada zamijenio porez od četrdeset maraka u tekućoj moneti koji se morao isplatiti na novu godinu, što nije bila neznatna obveza. Potom slijede popisana prava građana i naseljenika Koprivnice koja postaje slobodni kraljevski i glavni grad (*libera et capitalis ciuitas regalis*). Grad može birati sam svoga suca kojega treba predstaviti kralju i koji sudi u svim slučajevima, a priziv je određen na kralja. Popisane su odredbe koje se tiču nasljednog prava te potvrđeno da se u Koprivnici može održavati svakodnevni trg (sajam) i jedan tjedni ponedjeljkom.⁹⁵ No, čini se da članci o provedbi sudačke vlasti *more ciuium Grecensium* nisu mogli anticipirati sve situacije, pa kralj Ludovik 1371. godine⁹⁶ izdaje mandat svim relevantnim dužnosnicima u kraljevstvu da njemu vjerne građane Koprivnice ne smiju kažnjavati ni zatvarati bez njihova suca. Ovaj mandat nadopunjava i pojašnjava situacije iz prethodne povlastice. No, Ludovikova povlastica iz 1356. godine bila je temeljna pravna podloga za život građana Koprivnice pa je oni, odnosno u njihovo ime sudac, notar i još trojica sugrađana, nose pred Zagrebački kaptol na izradu vjerodostojnog prijepisa po uobičajenoj ondašnjoj praksi kako bi se sačuvala od možebitnog propadanja ili gubljenja. Zanimljivo je da će ova ovjerenjena kopija Zagrebačkog kaptola od 2. veljače 1372. godine⁹⁷ biti dokument koji će u više navrata zemaljski gospodari Koprivnice prepisivati i potvrđivati, a ne sama Ludovikova povlastica. Čini mi se da objašnjenje treba pronaći u činjenici da je već pred Zagrebački kaptol bila predložena Ludovikova isprava s oštećenim pečatom te da je njezina ovjera i transumpt Zagrebačkog kaptola predstavljao za kasnije situacije neupitniji oblik vjerodostojnosti.

Vrijeme nakon kralja Ludovika – dobro je to poznato – burno je vrijeme u Slavoniji. Položaj Koprivnice čini se nije bio zavidan za pobunjene strane, ali je ona ipak vješto izbjegavala zamke, pa joj kraljica Marija izdaje 1391. godine ispravu kojom vjerne građane Koprivnice oslobađa na godinu dana plaćanja svih daća i prihoda zbog pretrpljenih pustošenja i pljačkanja.⁹⁸ Sam kralj Sigismund na molbu građana Koprivnice 1394. godine renovira Ludovikovu povlasticu u transumptu Zagrebačkog kaptola, u obliku otvorene isprave – *litterae patentes*.⁹⁹ Kao *litterae patentes* izdavale su se isprave s pravnim činom kraće privremene vrijednosti i providale utisnutim pečatom te općenito imale manje vanjskih ukrasa. Zašto je ovako postupio Sigismund nije jasno, no on će ipak 1411. godine izdati

⁹⁵ KLAJČ, N. 1990, 341-342.

⁹⁶ CD XIV, 333.

⁹⁷ CD XIV, 392.

⁹⁸ CD XVII, 343.

⁹⁹ CD XVII, 577-578.

novu potvrđnicu Ludovikova privilegija u transumptu Zagrebačkog kaptola i svoje otvorene isprave, ali sada kao *litterae privilegiales*.¹⁰⁰ Zašto je došlo do nove renovacije Ludovikova privilegija, kaže sam sadržaj isprave. Naime, mali pečat kojim je Sigismund providio otvorenu ispravu 1394. godine izgubio je u bitci kod Nikopola i izdao je dekret da se sve one providene njime moraju ponovno do određenog roka donijeti na renovaciju i potvrdu. Iako je taj rok prošao, Sigismund u suglasju sa svojom suprugom kraljicom Barbarom i svim dužnosnicima – kako kaže – *pro vberiori et comodiori statu et ampliacione dicte ciuitatis nostre Kaproncza appellate* („za plodonosnije i probitačnije stanje i uvećanje rečenog našeg grada Koprivnica zvanog”) – potvrđuje sve odluke i članke i ovjerava *litteras privilegiales* svojim novim dvostrukim visećim i autentičnim pečatom. Ista praksa nastavljena je i za sljedećih zemaljskih gospodara. Na isti način ovu Sigismundovu povlasticu sa svim prethodnim transumptima ponovno renovira 1459. godine kralj Matija Korvin,¹⁰¹ pa onda 1547. godine Ferdinand,¹⁰² ali i drugi.

Osim Ludovikove, stožerne povlastice koja je Koprivnicu u srednjovjekovnoj Slavoniji uzdignula do drugog – uz Zagreb – najvažnijeg grada, izdani su još neki dokumenti koji vrlo jasno svjedoče kako je funkcionirala koprivnička zajednica građana i naseljenika. Među njima posebno mjesto ima „proglas” koji koprivnička općina izdaje 1. svibnja 1376. godine.¹⁰³ Kao auktori, odnosno izdavači isprave pojavljuju se sudac Stjepan, zakleti suci i svi građani Koprivnice. U dokumentu piše da su nakon zasjedanja čitave općine i razboritog i zrelog promišljanja donijeli odluku i uredbu (*constitutio et ordinacio*) koja je uz to dolična i pravedna (*condecens et iusta*), a trebaju je obdržavati slijednici u buduću. Po ovoj općinskoj odredbi svaki je građanin Koprivnice amnestiran za primijenjeni bilo koji oblik obrane, pa i samo ubojstvo stranca koji ga u njihovu gradu napada. Štoviše, čitava se općina obvezuje stati uz svog građanina. Ovakva odluka donesena vijećanjem čitavog općinstva sasvim je poseban čin nezabilježen u dokumentima u to vrijeme u Slavoniji. Upućuje da je koprivnička općina funkcionirala kao i priobalne komune te da je donosila odredbe koje predstavljaju nadogradnju i prilagodbu statutarnog prava suvremenim potrebama javnog i političkog života. No, može se zapaziti da u ovoj općinskoj ispravi ima još nekih elemenata koji podsjećaju na situacije u komunama s naglašenom samoupravom i autonomijom. Naime, dokument je zapisan kao vrlo svečana isprava te ima neke elemente programske deklaracije koji se očituju u arengi same isprave koju nemaju ni mnogo svečani-je vladarske povlastice. Tekst arenge naglašava biranim, promišljenim riječima važnost i ulogu kraljevskih sudaca kojima je brinuti se za pravo i pravednost.

¹⁰⁰ LASZOWSKI 1900, 217-218.

¹⁰¹ LASZOWSKI 1900, 224-225.

¹⁰² LASZOWSKI 1900, 225-226.

¹⁰³ CD XV, 200-201.

Vrijedno je istaknuti da je dokument izdan 1. svibnja, na blagdan sv. Filipa i Jakova kada se – kako je u Mikčevoj ispravi iz 1338. godine zabilježeno – od davnine bira načelnik grada Koprivnice te da je tekst arenge prilagođen samom svečanom činu izbora najvažnijega gradskog službenika. Ne znamo tko je ovu ispravu koprivničke komune sastavio. Je li to možda bio sam načelnik Stjepan ili u ovom slučaju anonimni notar koji se odškolovao negdje u Italiji (Bologni), možemo samo nagađati. No, u njoj nesumnjivo nalazimo dovoljno elementa koji dopuštaju da uočimo nove utjecaje koji su dopirali do srednjovjekovne Slavonije. Je li se ova odredba primjenjivala, je li odobrena od vrhovne kraljevske vlasti ne znamo. Ali uostalom, sličnu su sudbinu dijelile i mnoge reformacije pridodane statutima priobalnih gradova.

Među dokumente koji se kao i prethodni općinski „proglas” mogu smatrati reformacijama koprivničkoga statutarnog prava, odnosno njegovim nadopunama i nadogradnjom te koji svjedoče o funkcioniranju koprivničke općinske samouprave u dopuštenim okvirima, svakako se ubraja isprava zagrebačkog biskupa Ivana Albena izdana 5. prosinca 1427. godine,¹⁰⁴ kojom biskup, kao novi gospodar Koprivnice,¹⁰⁵ prihvaća odredbe koprivničke općine o porezima i davanjima. Ivanu Albenu na odobrenje i potvrdu u ime koprivničke općine i zakletih sudaca odluke (*communitatis dispositio, ordinacio et limitacio*) donose sudac, tj. načelnik Fabijan Jurjev i građanin Petar, i to sve za korist grada i prikladniju obnovu.

Da je kojim slučajem Koprivnica popisala u formi statuta početkom XV. st. svoje pravice i povlastice ostvarene u srednjem vijeku, kao što je to učinio Zagreb, njegov bi se sadržaj sastojao od isprava hercega Stjepana, kralja Ludovika, općinskog „proglasa” iz 1376. i isprave Ivana Albena o reguliranju poreza. Sve ove isprave čine osnovu statutarnog prava slobodnog grada Koprivnice. Arenga iz proglasa mogla bi stajati kao preambula ovog imaginarnog statuta. No, kako se to nije dogodilo iz nepoznatih razloga, tijekom vremena Ludovikova je povlastica, odnosno njezine odredbe o sudskim ovlastima i nasljednom pravu, nadvladala i zakrilila sve druge donesene odluke sa značajkama statutarnih odredbi, kao što se dogodilo uostalom i s drugim sličnim povlasticama. Kasnije, kada je srednji vijek već izmicao, a turska sila bila za vratom zajedno s krajiškim kapetanima, Koprivničanci su Ludovikovu povlasticu još uvijek čuvali i nosili na renovaciju vladarima. Iako će imati neznatnu ili nikakvu pravnu snagu, ipak će predstavljati određeno psihološko uporište da grad samosvjesnije podnosi nove povijesne nedaće, a pozivanje na njezine odredbe ipak će, s autoritetom nadvojvode Matije krajem XVI. st. i kralja Rudolfa s početka XVII. st., onemogućiti miješanje krajiškim kapetanima u rad gradskog suda.¹⁰⁶

¹⁰⁴ LASZOWSKI 1900, 222-223.

¹⁰⁵ KLAJČ, N. 1987, 117-121.

¹⁰⁶ PETRIĆ 2005, 153-154.

Godine 1659. bit će napravljen prijepis sudbenih odredbi iz Ludovikove povlastice te učinjen prijevod na hrvatski kajkavski jezik.¹⁰⁷ Odredbe će biti svrstane u točke-članke kao i one *Zlatne bule* u zagrebačkom „protostatutu” iz 1429. godine, oponašajući tako po vanjskim kriterijima statut, ali i pokazujući da su te povlastice zaista bile doživljavane kao statuti gradskih općina. Bitno je naglasiti da su povlastice koje su gradovi dobili i koje su u nekim segmentima bliske statutima, a u nekima se bitno razlikuju, ipak bile temelj za ostvarenje svojevrstne samouprave te da su kao usvojeni običaji (*consuetudines*) bile poštivane od vrhovnih vladara tijekom vremena i kao takve postale dio Tripartita. S druge strane također su utrle put kasnijim statutima. Koprivnica je tako s osloncem na tradiciju svojih pravica proizišlih iz povlastica prolazeći sličan proces kao i Zagreb došla do svoga prvog statuta, onoga komisionalnog iz 1753. godine.

¹⁰⁷ ERNEČIĆ 2000, 19-23; PETRIĆ 2005, 159.

POVIJESNA SVJEDOČANSTVA O ZABOKU

Uz arheološke, materijalne spomenike, pisani su dokumenti najvjerodostojniji svjedoci postojanja jedne zajednice na određenom prostoru bez obzira radi li se o narodu ili nekoj manjoj cjelini, primjerice, gradu. Oni su kao korijenje bez kojega nema jakog i rodnog stabla otpornog na sve oluje tijekom vremena. Danas se to, nakon borbe hrvatskoga naroda za svoj opstanak i identitet, može dobro razumjeti. Pitamo se koliko bi nam to bilo teže da nam u svijesti nisu isprave naših narodnih vladara od kneza Trpimira do kralja Zvonimira, da ne poznamo pisma pape Ivana VIII. hrvatskom knezu Branimiru, kojega naziva dragim sinom – u svemu tome su temelji hrvatske državnosti. Te isprave su rodni listovi hrvatskoga naroda. Volimo ih nazivati i izvorima-vrelima jer iz njih kao bujica istječe tisućljetna postojanost našega naroda na ovim prostorima.

Upravo zbog toga, u potrazi za identitetom, svaka, pa i najmanja geopolitička cjelina, nastojeći se ukorijeniti i spoznati razloge svog nastanka i opstanka, okreće se i treba se okretati svojim izvorima – povijesnim i kulturnim spomenicima, uopće svojoj baštini.

Tako smo se odazvali na inicijativu poteklu iz Zaboka da se započne istraživati njegova prošlost na temelju pisanih i drugih svjedočanstava. Mora se naglasiti da su počeci, odnosno poticaji uvijek dolazili od ljudi koji su voljeli svoj kraj i bili na njega ponosni. Zahvaljujući gospodinu Miljenku Jerneiću otkriveni su dokumenti u Mađarskom državnom arhivu u Budimpešti koji do sada nisu bili poznati znanstvenoj javnosti, a govore o počecima Zaboka.

Naime, na temelju do sada poznatih i dostupnih pisanih vrela nije se moglo utvrditi kada su nastali plemićki posjedi u Zaboku koji su prethodili nastanku grada, ali je J. Adamček iznio pretpostavku da se to dogodilo već u XIII. stoljeću, analogno nastanku plemićkih posjeda na rubovima Zagorske županije, odnosno kada su se od velikih posjeda odvojila mjesta Puhakovec, Komor, Budindol, Batina, Jegudovec, Gotalovec i drugi. Adamček navodi da se tek u XV. stoljeću spominju prvi puta izravno plemićki posjedi oko Zaboka.¹

Otkriveni dokumenti bacaju novo svjetlo na najraniju prošlost Zaboka. Riječ je o sudskom spisu od 14. veljače 1636. godine,² odnosno o prijepisu dugotrajnoga sudskog procesa koji se vodio pred Banskim sudom između tužitelja Baltazara Zabokyja i tuženica: čitavog ženskog dijela obitelji Zaboky. Sigismund Erdődy (1627.-1639.), ban dalmatinsko-hrvatsko-slavonski, 1636. godine prepisuje i potvrđuje ranije izrečenu presudu. Kako je kod sudskih sporova stara dokumentacija

¹ ADAMČEK 1980b, 45.

² Mađarski državni arhiv, Budimpešta / Magyar Országos Levéltár, Budapest, *Diplomatikai levéltár* – sign. MODL 3612; NRA fasc. 693, no. 21.

imala veliku važnost dokaznog materijala, to su sudski spisi i sami izvorišta neprocjenjivih podataka iz prošlosti. Naime, u tom spisu Sigismund Erdődy navodi da je prokurator Baltazara Zabokya donio četiri isprave na pergameni da ih prepiše i ovjeri.³ Prva je isprava Zagrebačkog kaptola iz 1343. godine kojom započinje istraga, druga je bana Nikole koja sadrži i prijepis prije spomenute iz iste godine, treća pergamena ponovno sadrži kaptolsku ispravu koja ima prijepise isprava kralja Ludovika i Zagrebačkog kaptola s reambulacijom posjeda Zaboka iz 1345. godine, dok je četvrta pergamena nastala 1604. godine i izdao ju je Martin Petth de Hettew, kaločko-bački nadbiskup s prijepisima triju prije spomenutih.

Isprava Zagrebačkog kaptola izdana je 18. listopada 1343. godine. Na zahtjev bana Nikole, a u svezi s molbom Petra, sina Nuzlinova, Zagrebački kaptol treba pokrenuti istragu da se dokaže kako je Petar Nuzlinov dobio od kralja Karla I. (1301.-1342.), a na molbu bana Mikca (1325.-1343.), posjedovne čestice Zabok, Jalšovec, Prosenik i Juroc kao kraljevsku darovnicu, a nekoć su pripadale ljudima, tj. stanovitomu Samsonu koji je umro bez nasljednika. Ban Nikola (1343.-1345.), naime, 24. rujna 1343. godine traži od Zagrebačkog kaptola da se utvrdi vjerodostojnost izrečenih tvrdnji, pa time i pravo posjedovanja. Kaptol je prema svojim ovlastima vjerodostojnog mjesta trebao izabrati jednoga svog čovjeka koji bi s predloženim banovim čovjekom obavio istragu o tome te podnio banu izvješće. Ban Nikola iste godine 21. listopada izdaje ispravu kojom je slučaj riješen, i to na temelju starih dokumenata i odluke općeg sabora slavonskih plemića održanog u Zagrebu 13. listopada iste godine, odnosno na petnaestinu blagdana sv. Mihovila Arhandela. Ban Nikola potvrđuje kraljevsku darovnicu za posjedovne čestice Zabok, Jalšovec, Prosenik i Juroc koje se nalaze u Zagorskoj županiji sa svim pravima, prinadleštvima i pripadnostima te da ih spomenuti Petar, *comes*, kako ga imenuje, zauvijek posjeduje i drži skupa sa svojim nasljednicima u prijašnjim, starijim međama, a *regia auctoritate* – kraljevskom ovlasti prenesenom na bana Nikolu.

Treća pergamena na koju se poziva 1636. godine prokurator Baltazara Zabokya jest isprava Zagrebačkog kaptola iz 1372. godine. Te godine, naime, Nikola, sin prije spomenutog Petra Nuzlinova, moli Zagrebački kaptol da mu potvrdi i prepiše jednu ispravu istog kaptola iz 1345. godine koja sadrži vrlo važne isprave kako samog kaptola, tako i kralja Ludovika, kojima je otklonjena svaka sumnja u pravovaljanost i vjerodostojnost kraljevske donacije Petru Nuzlinovu. Zagrebački kaptol 22. veljače 1345. godine izvršava nalog (*mandatum*) kralja Ludovika od 13. siječnja iste godine koji traži da Kaptol obavi reambulaciju posjeda Zabok. U toj kaptolskoj ispravi prepisan je kraljev nalog, što je inače bio uobičajeni postupak, iz kojega doznajemo da je kralj Ludovik proveo istragu o vjerodostojnosti kraljevske darovnice. Uvažio je ispravu Zagrebačkog kaptola iz 1343. godine

³ Najstarije isprave iz sudskog spisa objavljene su u: MATIJEVIĆ SOKOL 1997b.

kao prikladno svjedočanstvo, ali je preko svog vicekancelara i čuvara kraljevskog registra, kao i prepošta stolnobiogradskog Tatomira pronašao u kraljevskom registru zabilješku pred velikašima i prelatima kao svjedocima, u kojoj je zapisano da je kralj Karlo na molbu bana Mikca darovao kao kraljevsku donaciju posjed Zabok, nekoć u posjedu Samsona, čovjeka koji je umro bez nasljednika, sa svim prinadleštivima i pripadnostima 6. srpnja 1335. godine. Kralj traži da kaptol, u čiju je nadležnost to pripadalo, prema običajima obavi reambulaciju, što znači ophodnju i omeđivanje posjeda. Zagrebački je kaptol povjereni nalog izvršio i o tome izvijestio kralja. Sve te isprave još jednom je na molbu Nikole, Petrova sina, 1372. godine Zagrebački kaptol prepisao i ovjerio novim pečatom.⁴

Kaptolska isprava koja sadrži reambulaciju posjeda stručno se naziva *littere re-ambulatorie*. Važna je i zanimljiva jer, osim samog omeđivanja i ophodnje posjeda Zabok – pod kojim se podrazumijevaju i posjedovne čestice Jalšovec, Prosenik i Juroc – možemo pratiti i opis postupka koji je bio uobičajen u srednjem vijeku, a u nekim je elementima istovjetan današnjim. Naime, u srednjem vijeku kaptoli su, kao vjerodostojna mjesta (*loca credibilia*), bili ovlašteni da obavljaju reambulaciju i statuciju, tj. uvođenje u posjed.⁵ Trebali su izabrati svoga vjerodostojnog čovjeka (*homo fidedignus*, *homo fidelis capituli*) kojega je prihvaćala i druga strana, dajući nalog za reambulaciju (a to je bio kralj, ban, podban) te jednoga svog čovjeka. Oni bi izlazili na lice mjesta te u prisutnosti svih susjeda (*vicini*) i sumeđašnika (*commetanei*) napravili ophodnju koja je postajala pravovaljana ukoliko joj se u određenom roku nitko od prisutnih ne bi usprotivio. Reambulacija se detaljno unosila u kaptolsku ispravu, a vršila se prema stranama svijeta, drveću, zemljopisnim odrednicama: vodama, rijekama, brdima, cestama. Navodimo isječak iz reambulacije posjeda Zabok:

Prima meta incipit in Gredicha et descendit versus orientem in siluam ad arbores cruce signatas, vbi cadit in Paruam Crapinam quam transeundo iterum versus orientem tendit in fluuium Wrbna ... vsque ad Magnam Crapinam quam intrando directe descendit per cursum eiusdem et venit ad arborem tul ... inde tendit per berch... (Prva međa počinje u Gredicama i spušta se prema istoku na šumu do drveća označenog križem, gdje ide na Krapinčicu koju prelazeći ponovno prema istoku spušta se na rijeku Vrbnu ... sve do Velike Krapine koju prelazeći izravno se spušta po njezinom toku i dolazi do stabla hrasta ... zatim ide brijegom ...).

Navedeni su mnogi lokaliteti poznati do danas, primjerice, Vrbna, Mala Krapina (Krapinčica), Velika Krapina, Gredice, Kalič, Hum, Kosteljina, Kloč, Prosenik Donji, Thome, Ples, Medrikovec i to je područje rasprostiranja posjeda

⁴ KLAJČ, N. 1982, 507-508.

⁵ STIPIŠIĆ 1991, 163.

Zabok. Od stabala uglavnom se spominje hrast-tul. Često su iskorištene prirodne međe na terenu, pa uz rijeke, potoke, vode, kako ih isprava navodi, granica je ono što je za Zagorje najprirodnije, a to je brijeg (*berch, monticulum, mons*). Četvrta pergamena koju nalazimo prepisanu u presudi bana Sigismunda Erdődyja dokument je Martina Petthea de Hetthew, savjetnika cara Rudolfa II. (1576.-1608.), iz 1604. godine kojom se na zahtjev Mihovila, Mojsija, i Petra, sinova Ivanovih, a izravnih potomaka Petra Nuzlinova, na općem saboru u Bratislavi uređuje obiteljsko genealoško stablo. Naime, trajno postoji sukob između muške i ženske loze obitelji Zaboky koja je bila vrlo razgranata te je potraživala svoja plemićka prava i upis u genealoško stablo. Kao dokaz poslužili su i dokumenti iz 1343. godine, zatim oporuka Helene, udovice Nikole Zabokya iz 1500. te presuda bana Tome Erdődyja iz 1589. godine. Sve je to uzeto u obzir te prepisano kao dokazni materijal 1604. godine i ponovno 1636., a što ukazuje koliko su sudski spisi neprocjenjivo blago podataka iz ranije prošlosti upravo zato što su temeljeni na vjerodostojnim prijepisima.

S obzirom na gore izneseno, možemo prošlost Zaboka – nekad – kraljevska donacija, plemićki posjed, potom seoska općina, a danas grad koji ima svoj povijesni kontinuitet kroz različite entitete, sagledati u povijesno-političkom kontekstu djelovanja i ponašanja Karla I. Anžuvina. Naime, stupajući na hrvatsko-ugarsko prijestolje,⁶ on obnavlja kraljevsku vlast u Slavoniji što su je uzurpirali velikaši u XIV. stoljeću te svojim donacijama okuplja oko sebe niže plemiće i saziva slavonski sabor na kojemu slavonski plemići imaju mogućnost braniti i ostvarivati svoja prava. Svoje planove kralj Karlo ostvaruje preko bana Mikca koji tako ponovno vraća ugled i vlast banskoj časti. Opoziva sve dotadašnje plemićke povlastice predšasnika i omogućava onima koji su mu iskazali vjernost dobivanje kraljevske darovnice. U tom spletu povijesnih okolnosti možemo sagledati i početke jedne obitelji čije ime, dobiveno po imenu posjeda, ulazi u hrvatsku povijest te ga naposljetku predaje imenu grada. P. Skok ime Zabok dovodi u vezu s imenicom „bok” koja bi imala značenje nečega zakrivljenog, savijenog, što bi vjerojatno označavalo prajezgru položaja posjeda Zaboka u odnosu na sutok rijeke Krapinčice i Krapine.⁷

Međutim, čini se da su doista sporovi muške i ženske loze obitelji Zaboky bili trajni i uobičajeni. O jednom takvom sporu sačuvana je skupina dokumenata u Budimpešti, u Mađarskom državnom arhivu, dok u Hrvatskom državnom arhivu u Zagrebu u Zbirci Kniewald postoje mikrofilmovi istih. Datiraju se u početak XV. stoljeća, odnosno 1414. i 1415. godinu. Naime, 4. listopada zagrebački biskup Eberhard naređuje župnicima župe Sv. Marka, kao i župnicima u Tuhlju, Krapinskim Toplicama i Otoku-Začretju, da opomenu braću Zaboky, sinove Ni-

⁶ KLAJČ, N. 1976, 514-531.

⁷ SKOK 1971, 183-184.

koline Petra, Franka i Klementa da Klari, unuci sestre njihova oca, podmire djevojačku četvrtinu, odnosno dio posjeda Gubaševa koji su braća držala, oteví joj dokumentaciju koju je posjedovala kao dokaz o svom pravu. Dokumentacija je napravljena kod Brikcija, građanina Grića. Biskup traži da se braća pokore presudi njegova vikara Stjepana pod prijetnjom ekskomunikacije. Braća odbijaju predati Klari dio Gubaševa, kao i dokumentaciju, a župnici Sv. Marka ih pozivaju pred sinodalni sud. Stjepan, generalni vikar zagrebačkog biskupa Eberharda ponovno traži preko župnika Zagorja da braća Zaboky podmire sudske troškove. U veljači 1415. godine nastavlja se spor. Župnici Tuhlja, Krapinskih Toplica i Začretja 11. veljače javljaju generalnom vikaru da su na prvu korizmenu nedjelju javno izopćili braću Petra, Franka i Klementa. Stjepan ponovno 13. veljače naređuje svim župnicima da svake nedjelje i blagdana objave vjernicima da pod kaznom izopćenja prekinu svaku vezu s braćom Zaboky jer su ignorirali crkveni sud. Na to naređenje 12. ožujka 1415. godine župnici Sv. Marka odgovaraju da su proglasili njegove odredbe u vezi s izopćenjem. Krajem iste godine, odnosno 8. studenoga, generalni vikar još jednom dostavlja svoju presudu svim župnicima u Zagorju i traži da se ona provede.⁸

Spomenuti dokumenti, kao i oni prethodni, sudskog su podrijetla, ali se spor rješava pred crkvenim sudom. Iz njih možemo saznati mnogo zanimljivih pojedinosti o obitelji Zaboky, kao i o zabočkoj okolini. Evidentno je da je u to vrijeme Gubaševo bilo u sklopu vlastelinskog posjeda Zaboky i da ga se muška loza ne odriče lako, pa i pod cijenu ekskomunikacije. Petar, Klement i Frank se izjašnjavaju kao izravni potomci Petra Nuzlinova, odnosno oni su bili njegovi sinovi prije spominjanog sina Nikole, a ove ih isprave izdane od zagrebačke biskupije nazivaju *armigeri*, tj. vitezovi, ali i *rebelle* – buntovnici. Simptomatično je da se taj spor oko djevojačke četvrtine (*quarta puellaris*) vodi pred crkvenim, a ne plemićkim sudom, pa za sobom povlači samo duhovne kazne (ekskomunikacija). Čini se da je problem u tome što se kao dio djevojačke četvrtine spominje posjed Gubaševo. Naime, svaka je plemićka obitelj željela nekretninom proširiti svoje vlastelinstvo, a ne raskomadati ga dodjeljivanjem zemlje ženskim članovima, a što je u obliku tzv. „djevojačke četvrtine” bio običaj u Slavoniji jačati i tako svoga eventualnog suparnika. Upravo stoga često nalazimo sporove koji su nastajali oko podjele nekretnina među udaljenijim srodnicima, kao što je i ovaj slučaj. U ispravi Stjepana, zagrebačkog vikara, od 30. siječnja 1415. godine navodi se da se Draška, Klarina baka, udala za Dionizija Magnusa i da su se tom prilikom tuženi obvezali da će joj u ime djevojačke četvrtine isplatiti novac i dati dio posjeda. Kao dokaz se navodi dokument ostrogonskog vikara, pa možemo pretpostaviti da je dokumentacija oteta Klari, a sačinjena kod Brikcija, građanina Grića, u svezi s tim temeljnim spisom. Župe čiji su župnici trebali proglasiti ekskomunikaciju

⁸ *Povijesni spomenici Zagrebačke biskupije* V, 451-452, 456-457, 472-478, 502-503.

bile su: Sveti Križ od Otoka u Začretju, Sveto Trojstvo u Krapinskim Toplicama, Blažena Djevica Marija u Tuhlju, Sveti Juraj u Svetom Jurju, Sveti Nikola u Krapini, Sveto Trojstvo u Radoboju i Pregrada, pa ovo ukazuje na rasprostriranje zabočkog posjeda.

Prošlost grada Zaboka usko je vezana uz ovu velikašku obitelj. Gore izneseno opovrgava dosadašnja mišljenja da je ime obitelji dalo ime gradu jer je očito zemljopisni pojam, tj. naziv posjeda stariji od obiteljskog imena, a što je sasvim uobičajeno i za druge slične slučajeve. Naime, kraljevska darovnica je tu obitelj uvrstila u vjerne kralju i među plemiće. Upravo stoga treba više afirmirati kontinuitet mjesta koje živi od plemićkog posjeda do današnjeg grada.

U hrvatskoj povijesti postojalo je više načina da se stekne plemstvo. Dva su najznačajnija: jedan putem kraljevske darovnice, a drugi, kasniji, putem pove-lje-grbovnice. Zaboky su stekli plemstvo, kako smo vidjeli, na temelju darovnice u vrijeme jačanja vlasti kralja Karla I. u Slavoniji. I sam kralj Ludovik im je potvrdio da je u registru kraljevstva zapisano da je kralj Karlo na molbu bana Mikca dodijelio *regalem collationem* te sva prava koja proizlaze iz kraljevske darovnice (*ipsi Petro, filio Nuzlini, eo iure quo ex ipsa regali donatione sibi pertinere*), a sve to za njegove vjernosti i sjajne zasluge njegovih vjernih službenika (*pro suis fidelitatibus et seruiturorum suorum fidelium preclaris meritis*). Budući da integralni tekst darovnice od 6. srpnja 1335. godine nije sačuvan u prijepisu, nego tek njezin sažetak, ne možemo znati pojedinosti koje su se, osim općih formula, navodile kao glavni razlog darovanja, a i popis prava i obveza darovanog.

Drugi način stjecanja plemstva bio je grbovnicom, tj. plemićkom poveljom (*litterae armales*) koje su se dodjeljivale pojedinim osobama.⁹ Car Maksimilijan II. (1564.-1576.) dodjeljuje 1575. godine Ivanu Zabokyju, njegovoj braći Nikoli i Ludoviku te sestri Katarini plemićku povelju, kao i sva prava koja iz toga čina proizlaze. Car Maksimilijan navodi u njoj da je pokrenuo istragu te dobio izvješće da su svi Zaboky iz staroga plemićkog roda – stoga i trebaju najposlije biti primljeni, ubrojeni i upisani u zbor i broj pravih plemića kraljevstva. Ne treba sumnjati da je izvješće o starosti plemićkog roda Zaboky bilo vjerodostojno jer su ga oni stekli, kao što smo već iznijeli, kraljevskom darovnicom još u XIV. stoljeću. Plemići koji su stekli plemstvo darovnicom bili su formalno izjednačeni s plemstvom koje je to dobilo grbovnicom, ali se ono starije dobiveno uz posjed više cijnilo. Zaboky su prema tome pripadali uglednijem hrvatskom plemstvu.

U grbovnici-plemićkoj povelji bio je opisan grb, prvotno i likovno prikazan. Takav grb su plemići imali pravo stavljati na pečate, šatore, zavjese, zastore, prstenje, štitove, kuće, grobnice i slično. Mogli su ih koristiti u svim vrstama bitaka, turnira, dvoboja. Zabokyjev grb¹⁰ ima oblik vojničkog štita, crvene je boje

⁹ ZMAJIĆ 1971, 12.

¹⁰ BOJNIČIĆ 1899, 206, taf. 149.

sa zlatnim poljem pri čijem dnu se uspravno uzdižu grif (orolav), tj. mitološka životinja od dijelova orla (pandže, kljun i krila) i donjeg dijela lava, te lav. To su vrlo česti heraldički motivi.¹¹ U prednjim pandžama životinje drže zemaljsku kuglu, a iznad štita otvorena je ratnička kaciga s kraljevskom krunom iz koje izlazi šest nojevih pera – u grbovnici se kaže da su „staro znakovlje obitelji Zaboky”. Običaj darivanja plemstva plemićkom poveljom u Hrvatskoj je započeo kralj Sigismunda (1387.-1437.), razmahavši se nakon 1527. godine kada su Habsburgovci došli na vlast. U tekstu povelje obično se navode razlozi koji su utjecali da kralj dodijeli plemstvo, ako ih je bilo. Ako je razlog bila vjernost iskazivana kroz duže vremensko razdoblje, onda su se navodile opće formule: *pro suis fidelitatibus* ..., što smo ih sreli i u potvrdnici kraljevske darovnice iz 1345. godine. U slučaju Ivana Zabokyja i njegove braće i sestre nije bilo jednokratnog razloga, nego su to očito zaslužili pripadnošću starom plemstvu.

Osvrćući se, dakle, na gore navedene pisane spomenike koji svjedoče o višestoljetnoj prošlosti Zaboka, dali smo skicu tih najranijih razdoblja. Povijest Zaboka vezana je vrlo usko uz povijest jedne plemićke obitelji i njihovo vlastelinstvo. Upozorili smo na dosada nepoznate početke toga plemićkog posjeda, omeđena već 1345. godine, koji vuče svoje korijene iz još veće starine. Kasniji dokumenti bili su znanstvenicima dostupniji. Obrađivao ih je J. Adamček i govore o rasitnjavanju posjeda. Vrlo je vjerojatno da su razlozi tomu bili u potraživanjima ženskih članova obitelji, tzv. djevojačke četvrtine koja se davala i u nekretninama. Posljednji Zaboky upravo je Baltazar, poznat nam iz spora iz 1636. godine. Umro je oko 1655. godine, a posjed drži još njegova udovica Barbara, rođena Gereczy. Nakon njezine smrti posjede dijele kćeri udane za Baltazara Vojkovića i Ladislava Černkocija. Svi relevantni povijesni dokumenti o prošlosti Zaboka stoga se sada nalaze u obiteljskom fondu Vojković-Josipović. Potrebno je uroniti u istraživački rad, pa će se tek nakon toga dobiti cjelovitija slika prošlosti zabočkog kraja. Uz to i arheološka istraživanja mogla bi pomoći da se upozna prošlost koja prethodi razvijenom srednjem vijeku, a ide još u doba hrvatskih kraljeva.

¹¹ ZMAJIĆ 1996, 52.

POVLASTICA ANDRIJE II. VARAŽDINU IZ 1209. GODINE (POVIJESNO-DIPLOMATIČKA ANALIZA)

Osamstota obljetnica grada Varaždina, najstarijega povlaštenog grada u srednjovjekovnoj Slavoniji, obilježava se na temelju povlastice Andrije II. datirane 1209. godinom.¹ U njoj je zabilježeno da su stanovnici (*hospites, burgenses*) koji borave u naselju (*villa*) Varaždinu (*Varasd*) iskazivali vjernost kralju Andriji dok je ovaj bio zatvoren u Knegincu. Stoga im kralj Andrija dopušta da dovedu vlastitoga suca (*rihtardus*) želeći da im sudi bez župana te da sami, bez županova čovjeka, skupljaju porez s time da županu daju o blagdanu sv. Martina 12 denara te pri stupanju na dužnost 20 kabala vina, 100 hljebova kruha i jednoga vola. Utvrđuju se pravne osnove raspolaganja imovinom i pravo seljenja, carine te se donose međe posjeda žitelja Varaždina. Andrijina povelja je najstarija takva isprava koja povlašćuje jedno gradsko naselje na području Ugarske i Slavonije.

Ta se povelja čuva u varaždinskom (radikalnom) arhivu (danas Državni arhiv u Varaždinu) kao samostalna, a pisana je na pergameni pismom koje ima obilježja rane gotice.² Prvo nedvojbeno – inače u praksi uobičajeno – pozivanje na stečene povlastice, te time još jedno neposredno svjedočanstvo o postojanju tog privilegija nalazi se u Sigismundovu mandatu iz 1429. godine upućena Požeškom kaptolu da se utvrde granice između posjeda grada Varaždina i zagrebačkog biskupa Ivana. Sigismund se u tom nalogu poziva na svoju ispravu iz 1428. godine te za nju kaže da sadrži u sebi transumpt Andrijine povelje iz 1209. godine.³ Samu pak integralnu Andrijinu ispravu tek je kasnije prepisao i potvrdio Ulrik Celjski 22. III. 1442. godine.⁴ Nakon toga svoje je mjesto našla i u potvrđnicama 1453. Ladislava V,⁵ pa 1464. Matije Korvina,⁶ 1505. Vladislava II.⁷ i 1521. Ludovika II.⁸ Svakako je značajno primijetiti da se Varaždinci pozivaju na nju u čuvanju svojih pravica tek od treće desetine XV. stoljeća.

Starija historiografija koja se bavila varaždinskom poviješću početke statusa grada Varaždina temeljila je na Andrijinoj povlastici držeći je pouzdanim povije-

¹ Ta je isprava objavljivana u više izdanja: KLAJČ, V. 1972a, 349-350; CD III, 89-91 *Poviestni spomenici Varaždina* I, 1-3; *Statut grada Varaždina*, 51-55.

² Signatura R. a. fasc. I. br. I. Veličina je 283x170.

³ *Poviestni spomenici Varaždina* I, 67.

⁴ *Poviestni spomenici Varaždina* I, 160-163.

⁵ *Poviestni spomenici Varaždina* I, 166-167.

⁶ *Poviestni spomenici Varaždina* I, 198-200.

⁷ *Poviestni spomenici Varaždina* I, 263-264.

⁸ *Poviestni spomenici Varaždina* I, 289-290.

snim vrelom, ali bez zalaženja u dublju diplomatsko-povijesnu analizu.⁹ Nakon njezina objavljivanja u *Diplomatičkom zborniku*, Šišić je zamijetio i upozorio na pogreške kod navođenja osoba u dignitariju te ju je proglasio sumnjivom. Točnije, smatrao ju je falsifikatom učinjenim prema originalnom prijepisu.¹⁰ Prihvativši Šišićevo mišljenje, mađarski diplomatičar I. Szentpétery još je jače izrazio sumnju u njezinu vjerodostojnost na osnovi cjelokupne paleografske analize, a osobito upravo pisma isprave te ju je uvrstio u očite diplomatske falsifikate, ne ulazeći u vjerodostojnost njezina povijesnog sadržaja.¹¹ Međutim, A. Pleidell drži je diplomatskim i povijesnim falsifikatom,¹² te je uopće ne uzima u obzir kao povijesno vrelo. U istu kategoriju svrstava i ispravu mladog kralja Bele IV. iz 1220. godine,¹³ kojom dotični potvrđuje Andrijinu povelju za koju se u tekstu isprave kaže da je izgorjela, a istinitost peticije stanovnika Varaždina posvjedočuju zagrebački biskup Stjepan, ban Salamon, župan Petar i drugi. Ta Belina isprava sadrži zapisane sve najvažnije povlastice, kao i Andrijina iz 1209. godine. M. Kostrenčić, istaknuti pravni povjesničar, samo usput za Andrijinu povelju kaže da je nedovoljno pouzdana isprava.¹⁴ No, svakako je zanimljivo da N. Klaić, stroga kritičarka isprava hrvatskoga ranoga srednjeg vijeka, drži da je Andrijina povlastica izdana Varaždinu kasnije sastavljena, ali da je njezin „historijski sadržaj nesumnjivo u osnovi točan”.¹⁵ Neke njezine dijelove smatra upitnima kao, primjerice, pomoć koju su Varaždinci pružili hercegu Andriji zatočenom u Knegincu, ali zaključuje da je kralj Andrija imao dovoljno razloga da im izda privilegij. Pritom N. Klaić ističe povijesni kontekst i ulogu koju su u oživljavanju trgovine u Ugarsko-Hrvatskom Kraljevstvu imali njemački trgovci, pa se stanovnike Varaždina između ostaloga naziva i *burgenses*, a suca *rihtardus*. Istom se mišljenju priklonio i N. Budak koji smatra da „nemamo pravog razloga sumnjati u istinitost njegova (privilegija, op. a.) sadržaja, ako već ne prihvaćamo formu u kojoj je sačuvan”.¹⁶ Drži da je otvaranje Andrijine države prema Njemačkoj na jednoj od ključnih točaka kraljevstva bilo povijesnim uzrokom privilegiranja Varaždina kao prvoga povlaštenog grada u Kraljevstvu.

Inače, osim dviju navedenih isprava, Andrijine i Beline, na kojima se temelji spoznaja o uspostavi slobodnoga kraljevskog grada Varaždina, isto potvrđuju i isprave koje su Varaždincima izdali herceg Koloman prije 1242. i kralj Bela IV. 1242. godine.¹⁷ Cjelovita Kolomanova isprava nije sačuvana, ali je njezin sadržaj

⁹ TANODI 1943, 290.

¹⁰ CD III, 91; *Priručnik izvora hrvatske historije*, 631.

¹¹ *Regesta regum stirpis Arpadianae critico-diplomatica* I, 1-3.

¹² TANODI 1943, 290, bilj. 12.

¹³ CD III, 186-187; *Poviestni spomenici Varaždina* I, 3-4.

¹⁴ *Historija naroda Jugoslavije* I, 687.

¹⁵ KLAJĆ, N. 1976, 298.

¹⁶ BUDAK 1994, 45.

¹⁷ CD IV, 166-167; *Poviestni spomenici Varaždina* I, 4, 13-14.

renoviran u Belinoj 1242. godine te ponovno potvrđen u ispravi kralja Stjepana V. izdanoj 1272. godine. No, u vjerodostojnost Kolomanove i Beline isprave nije se sumnjalo jer su dio poznatoga povijesnog konteksta stvaranja prvih kraljevskih gradova u Slavoniji.¹⁸

Kod procjenjivanja diplomatskih povijesnih vrela općenito se polazi najprije od formalnih pokazatelja vjerodostojnosti. Analiziraju se vanjska i unutrašnja obilježja dokumenta.¹⁹ Ukoliko rezultat paleografsko-diplomatičke analize upućuje na sumnju u autentičnost dokumenta, slijedi istraživanje koje bi trebalo dovesti do povijesnih okolnosti koji su izazvali potrebu za njegovim nastankom/falsificiranjem. Sljedeći je korak otkrivanje načina na koji je sastavljen sam tekst dotičnog dokumenta. Tek nakon provedenih svih stupnjeva analize isprave, dolazi se do konačnog suda o njezinoj vjerodostojnosti, odnosno do podataka koje povjesničar može upotrijebiti u procesu zaključivanja. Pritom je potrebno istaknuti da povjesničaru dokument ocijenjen kao formalni falsifikat može biti i jest vrelo podataka do kojih se došlo u prethodno navedenom postupku. Važno je utvrditi stupanj i oblik falsificiranja ako falsifikatom smatramo svaki dokument koji nije do nas došao u svom izvornom obliku ili vjerodostojnoj kopiji.²⁰

Zbog tradicije Andrijine isprave, kao i zbog zamijećenih diplomatsko-paleografskih nelogičnosti i anakronih činjenica navedenih u tekstu, ali i zbog samoga povijesnog konteksta, nametnula se nužnost da se ispravi pristupi upravo na prije izložen način, odnosno da se tajna njezine (ne)vjerodostojnosti otkriva korak po korak, ovisno o znanstvenoj usmjerenosti i pozornosti znanstvenika, povjesničara i diplomatičara koji su bili u situaciji da se njome bave.

Ključni doprinos u otkrivanju tajne Andrijine povelje svakako su dala dva povjesničara koji su i inače zaslužni za proučavanje prošlosti grada Varaždina, svaki iz kuta gledanja vlastite specijalnosti.

Naime, nakon zapažanja i utemeljenih primjedbi F. Šišića, sveobuhvatnu paleografsko-diplomatičku analizu Andrijine povlastice i potvrdnice mladog kralja Bele IV. iz 1220. učinio je istaknuti diplomatičar Z. Tanodi.²¹ S diplomatskog gledišta svrstao je Andrijinu ispravu u tzv. *litterae privilegiales*, „kojima je glavna osobina viseći pečat i dotjerani nutarnji sastav”.²² Analizirao je njezina unutrašnja obilježja, a pozornost je usmjerio na pojašnjenje pogrešaka koje je prethodno bio primijetio F. Šišić. Naime, u eshatokolu²³ isprave, bitnom dijelu za provjeru i utvrđivanje datacije dokumenta, uočljive su antroponimijske i toponimijske pogreške kao i neke

¹⁸ Literatura o slobodnim kraljevskim gradovima je opsežna. Usp. KLAJČ, N. 1976, 286-306, 531-542; RAUKAR 1997, 190-192, *et passim*; BUDAK 1994, 37-45; 1992, 21-32; ENGEL 2001, 111-113.

¹⁹ STIPIŠIĆ 1991, 150-157.

²⁰ Usp. STIPIŠIĆ 1991, 166-170.

²¹ TANODI 1943, 289-315.

²² TANODI 1943, 291.

²³ STIPIŠIĆ 1991, 153.

anakrone činjenice. Tako je zamijećeno da piše *bin*o umjesto *ban*o, *Capano* umjesto *Catapano*, *Bespremiensi* umjesto *Vesprimieni*, *Desidino* umjesto *Desiderio*, *Ochur* umjesto *Ochuz*. Sličnih pogrešaka ima i u drugim dijelovima isprave. One su inače uobičajene kod transkripcije tekstova, odnosno izrada kopija. Osobito je učestala pojava pogrešno prenesenih riječi pri prepisivanju osobnih imena ili toponima koji nisu latinskog podrijetla. Međutim, među navedene pogreške, koje možemo držati za *lapsus calami*, potkrala se i pogreška koja ponajviše potiče sumnju u Andrijinu povlasticu, a to je navođenje imena zagrebačkog biskupa Stjepana. Naime, 1209. godine, u koju je godinu datirana Andrijina isprava, zagrebački biskup bio je Gotard. Pokušavajući ipak obraniti vjerodostojnost temeljem diplomatske analize, služeći se pritom analogijom s drugim svečanim ispravama iz korpusa poznate građe kralja Andrije, Tanodi kaže da se i u drugim Andrijinim ispravama nalaze pogreške u istim situacijama, ali da ih nigdje „nije tako mnogo i tako upadnih”. Njegov je konačan zaključak, izveden na tom stupnju propitivanja, da dotična isprava čuva u sebi zabilježenu vjerodostojnu povijesnu jezgru.²⁴

Tanodi, nadalje, veliku pozornost posvećuje sveukupnoj paleografskoj analizi dokumenta. Površan pogled na ispravu ne govori protiv njezina nastanka početkom XIII. stoljeća. Tanodi je, kao vrstan paleograf, napravio detaljno ispitivanje svih vanjskih obilježja isprave, počevši od pergamene. Kako pismo predstavlja najjači čimbenik za utvrđivanje izvornosti, Tanodi se njime posebno detaljno pozabavio pozivajući se na analogije s drugim Andrijinim poveljama. Rezultat takvog jedino ispravnog postupka bio je cijeli niz bitnih primjedbi koje govore protiv izvornosti Andrijine povelje Varaždinu, odnosno „da isprava nije napisana u dvorskoj kancelariji”.²⁵ Do sličnog zaključka Tanodija su dovela i ostala vanjska obilježja dokumenta kao što su pergamena, nedostatak plike, pa i vrpca na koju je bio pričvršćen pečat (koji je otpao). Tanodi je na kraju utvrdio da protiv izvornosti Andrijine povelje iz 1209. godine govore pogrešna imena u eshatokolu, paleografska obilježja primjerka, kao i to da isprava Bele IV. iz 1220. kaže da je Andrijina povlastica izgorjela.²⁶ Dakako, Tanodi je analizirao i spomenutu povelju Bele IV., u čiju je vjerodostojnost posumnjao samo A. Pleidell. Izrazio je mišljenje da je ona, s obzirom na vanjska i unutrašnja obilježja vjerodostojna te da je ujedno najstarija sačuvana isprava mladoga kralja Bele IV., izdana odmah nakon krunjenja. Nakon supostave s drugim Belinim ispravama iz istog razdoblja, Tanodi je zaključio kako upravo ta isprava potvrđuje da je kralj Andrija II. dao slobode Varaždincima. Tanodi se osvrnuo i na ispravu Bele IV. iz 1242. godine.²⁷ sačuvanu u prijepisu, odno-

²⁴ TANODI 1943, 293.

²⁵ TANODI 1943, 294.

²⁶ CD III, 186-187; *Poviestni spomenici Varaždina I*, 3-4.

²⁷ CD IV, 166-167; *Poviestni spomenici Varaždina I*, 4.

sno u potvrdnici Stjepana V. od 1. lipnja 1272.²⁸ Belina isprava potvrđuje povlastice koje je Varaždin dobio od hercega Kolomana. Tanodi zaključuje da je Stjepanova potvrdnica po vanjskim i unutrašnjim obilježjima izvorna, slijedom čega je izvorna i Belina povelja, renovirana u Stjepanovoj 1272. godine.²⁹

Nakon paleografsko-diplomatičke analize Andrijine povelje i povelja – sadržajno povezanih sa stjecanjem povlastica Varaždina od Arpadovića, kao i s izgrađivanjem njegova statusa – Tanodi se opsežno³⁰ osvrnuo na sadržajnu vjerodostojnost povelje iz 1209. godine. Temeljem isprave Bele IV. iz 1220., polazi od činjenice da je Andrijina povlastica Varaždincima izgorjela, što znači da je i postojala. U većem dijelu rasprave o sadržajnoj vjerodostojnosti Tanodi se bavi uspoređivanjem povlastica Varaždincima iz Andrijine isprave s povlasticama zabilježenim u Belinim ispravama iz 1220. i 1242. godine. Zaključio je da većih razlika među njima nema, a posebno ih nema između Andrijine i Beline iz 1220. godine. Razlika se očituje u tome što Andrijina povelja nema točku 2., dok u točki 3. ne oslobađa Varaždince od tridesetine, niti ne određuje neka druga podavanja. Smatra da su sve te razlike tako neznatne da Varaždinci nisu imali razloga uništiti Andrijinu povlasticu kako bi tražili novu od Bele IV., pa samim time nisu imali razloga ni krivotvoriti Andrijinu.³¹ Nešto su veće razlike uočene između Andrijina privilegija i Beline isprave izdane 1242. godine. Ta Belina isprava je potvrdnica slobodština koje je Varaždinu dao herceg Koloman, pa se u nekim elementima podudara s njegovim drugim povlasticama izdanima, primjerice, Virovitici³² ili pak Vukovaru.³³ Kao bitna razlika između Kolomanove, odnosno Beline isprave iz 1242. i one prethodne – Andrijine, jest obveza Varaždincima da im suca potvrđuje kralj, kao i u darovnici Virovitici, a za krvne parnice određen je isti postupak i globa kao u ispravi izdanoj Vukovaru. Andrijina povelja i njezina potvrdnica mladoga kralja Bele iz 1220. imaju veće razlike u opisu međa, pa su one Andrijine opsežnije, dok ih Belina isprava iz 1242. uopće nema.

Kako smo već naglasili, iako se tijekom XIV. st. često potiču i vode parnice koje se odnose na međe Varaždinaca i susjeda,³⁴ nema poziva na Andrijine pravice sve do 1429. godine. Tanodi tako smatra da se zbog činjenice što se u XV.

²⁸ CD V, 630; *Poviestni spomenici Varaždina* I, 13-14.

²⁹ TANODI 1943, 303.

³⁰ TANODI 1943, 303-306.

³¹ TANODI 1943, 306.

³² CD III, 422-423.

³³ CD IV, 172-176.

³⁴ O parnicama za međe Varaždinaca sa susjedima svjedoče isprave iz druge polovine XIV. stoljeća. Tako kralj Ludovik izdaje nalog Zagrebačkom kaptolu 7. svibnja 1371. da ispita međe posjeda susjednih plemića i Varaždinaca, što ovaj učini te 1. lipnja iste godine šalje izvješće kralju (CD XIV, 334, 351-353; *Poviestni spomenici Varaždina* I, 17, 18-20). Godine 1373., 16. rujna Ludovik javlja Varaždincima da će riješiti spor oko posjeda Kneginca koji im pripada *vigore efficacium instrumentorum* (CD XIV, 540; *Poviestni spomenici Varaždina* I, 23).

st., kada se vode mnogi sporovi o granicama posjeda, Varaždinci pozivaju na Andrijinu povelju, iako su lokaliteti koji su u njoj navedeni tada nepoznati, može Andrijinu povelju držati vjerodostojnom te ističe da su Varaždinci zbog značenja Andrijine povelje bili prisiljeni napraviti njezin formalni falsifikat.

Dakako, sljedeći je korak pokušati utvrditi vrijeme nastanka postojećeg primjerka Andrijine povelje tražeći argumente za iznesenu tezu u povijesnom kontekstu. Nameće se samo po sebi da je svakako nastala u razdoblju prije 1428./1429., godine kada se njezin sadržaj spominje u ispravama kralja Sigismunda kao dokaz od strane Varaždinaca u sporu sa zagrebačkim biskupom Ivanom, čija pak strana iznosi kao dokaz ispravu (*littere privilegiales*) s reambulacijom kralja Emerika iz 1201. godine. Tih dvadesetih godina XV. st., kada se rješavao spor sa zagrebačkim biskupom, Varaždincima je postala važna Andrijina povelja. No, Tanodi je, iako svjestan navedenih činjenica, pokušao vrijeme njezina nastanka datirati znatno ranije. Pogreške koje se javljaju pri pisanju pojedinih riječi, kao što su *bino* umjesto *bano*, *effecto* mjesto *effectu* itd., objašnjava raznim lingvističkim zakonima ili „psihičkim” pogreškama i smatra ih nenamjernima. One ga navode na zaključak da je Andrijina povelja kopija prepisana iz predloška, ali ne s namjerom krivotvorenja. Budući da se takvom zaključku u dignitariju suprotstavlja pogrešan, odnosno anakron navod zagrebačkog biskupa Stjepana umjesto Gotarda, koji 1209. godine obnaša biskupsku dužnost na zagrebačkoj stolici, Tanodi na toj činjenici gradi argumentaciju za određivanje točnijeg vremena nastanka „kopije” Andrijine povelje. Razmatra mogućnost da je njezin predložak prijepis same Andrijine povlastice, ali i sastavljen prema nekoj drugoj Andrijinoj ispravi, s preuzimanjem sadržaja iz Beline isprave iz 1220. godine. No, tu činjenicu odbacuje kao nepotrebnu dok postoji Belina isprava te se naposljetku opredjeljuje ipak za kopiju napravljenu prema predlošku, i to rukom drugorazrednog pisara koji imitira isprave nastale na dvoru. Pogreške, namjerne ili nenamjerne, po Tanodiju treba tražiti u predlošku što su ga mogli na razne načine, pa i po sjećanju, sastaviti sami Varaždinci, ali već u XIII. stoljeću. Upravo u tim pretpostavkama Tanodijeva argumentacija je najtanja, ali ne i nemoguća. Tu se čini kao najvjerojatnija hipoteza da su sami Varaždinci napravili kopiju po dobivanju izvornika od Andrije, ali dokaza nema. Na kraju se Tanodijeva ocjena može iznijeti u tri točke: 1) Andrijina povelja Varaždinu nije izvornik, 2) formalni je falsifikat i 3) nastala je najvjerojatnije početkom XIII. st., u vrijeme zagrebačkih biskupa Stjepana I. ili II., ali za života Andrije II., i to po prilici oko 1220. godine kada su Varaždinci tražili potvrdu svojih slobodina i od mladog kralja Bele.³⁵ Z. Tanodi upotrijebio je svu svoju paleografsko-diplomatičku vještinu i znanje da obrani barem sadržajnu vjerodostojnost Andrijine povelje, kad je već morao priznati da je u formalnom obliku falsifikat, odnosno kopija iz pretpostavljenog predloška.

³⁵ TANODI 1943, 313.

Otkrivanjem povijesnog konteksta koji bi mogao biti razlogom nastanka njezinoga sadašnjeg oblika bavio se znameniti arhivist i povjesničar Varaždina Mirko Androić.³⁶ Dokument je, što je očekivano, promatrao više očima povjesničara i pravnika nego paleografa i diplomatičara. Androić se ukratko osvrnuo na mišljenja prethodnih istraživača koja su donijela isti ili sličan rezultat glede paleografsko-diplomatičke analize. Kako su mišljenja o formalnoj nevjerodostojnosti jednoglasna, a Androić to izriče jednostavnom kvalifikacijom *falsifikat*,³⁷ područje svoga bavljenja Andrijinim privilegijem usmjerava na njezinu sadržajnu vjerodostojnost, polazeći od mišljenja da je dotadašnja Tanodijeva analiza „površna”.³⁸

To što se Androić usredotočio na ispitivanje vjerodostojnosti pravnog čina Andrijine povelje nakon provedene paleografsko-diplomatičke analize, očekivan je korak u postupku propitivanja vjerodostojnosti svakog privilegija, pa tako i Andrijina. Sam je sebi postavio istraživački zadatak formuliran u tri pitanja: 1) je li Andrijina povelja samo formalni, a ne i materijalni falsifikat, 2) je li točna Tanodijeva tvrdnja da je nastala prije Beline isprave iz 1220. godine i 3) kada je i tko dao Varaždinu povlasticu slobodnoga kraljevskog grada.³⁹

Polazna metodološka osnova za utvrđivanje je li Andrijina povelja grubo materijalni falsifikat bila je široko postavljena sadržajna analiza isprave uz njezino uspoređivanje s ispravom mladoga kralja Bele IV. iz 1220. godine. Da bi došao do rezultata, Androić je istraživao sadržaj i pravnu podlogu niza onovremenih isprava izdanih drugim slobodnim kraljevskim gradovima, osobito ih uspoređujući s Andrijinom i Belinom povlasticom. Rezultati tako primijenjene metode i znanstvenog pristupa naveli su Androića da Belinu ispravu stavi prije Andrijine, koju ocjenjuje ne samo formalnim, već i materijalnim falsifikatom. Naime, ograničenje prava varaždinskog rihtara, kao i manji odobreni izvoz u Belinoj ispravi, odgovaraju vremenski starijem sloju povlastica koje su bili dobivali drugi gradovi od povlastica zapisanih u Andrijinoj povelji. Kada je došao do toga zaključka, Androić težište propitivanja je usmjerio na utvrđivanje i uspoređivanje među Varaždina zabilježenih u obje isprave, za koje je Tanodi utvrdio da među njima postoje velike razlike. Najprije je utvrdio prostor omeđen u Andrijinoj povelji,⁴⁰ služeći se pri rekonstrukciji toponima i granica dokumentima XV. st., od kojih se neki pozivaju na Andrijinu povelju i registriraju stanje omeđujući teritorij strana u sporu od kojih je jedna strana grad Varaždin.⁴¹

Razlika utvrđena u prostoru omeđenom po Andrijinoj povelji i onoj Belinoj iz 1220. samo je još više pridonijela sumnji u materijalnu vjerodostojnost Andrijine

³⁶ ANDROIĆ 1958, 447-485.

³⁷ ANDROIĆ 1958, 448.

³⁸ ANDROIĆ 1958, 448.

³⁹ ANDROIĆ 1958, 448.

⁴⁰ ANDROIĆ 1958, 479.

⁴¹ *Poviestni spomenici Varaždina I*, 225-231, 241-258.

povelje. Kako se navedeni dokumenti iz XV. st. pozivaju i na neke druge isprave o reambulacijama, to Androić i njih razmatra te utvrđuje posjede kraj Varaždina tijekom XIII./XIV. stoljeća.⁴² Traži odgovor na pitanje jesu li zemlje posjeda unutar varoških međa iz Andrijine povelje varoške ili nečije tuđe. Upravo rješavanje „zemljišne problematike” Androiću je bila glavna zadaća. Smatrao je da treba proučiti i iskoristiti svu izvornu građu koja ima dodirnih točaka sa sadržajem Andrijine povelje te da će se tek tada moći dati konačna ocjena o kolikom stupnju krivotvorenja je riječ u Andrijinoj povlastici. Nakon što je utvrđeno da sloj sudačkih ovlasti u Andrijinoj povelji pripada XV. st., Androić je krenuo u analizu zemljoposjedničke strukture oko naselja varaždinskih stanovnika (*hospites, burgenses*). Ovisno o rezultatu analize, unaprijed je iznio svoju konačnu procjenu o materijalnoj vjerodostojnosti povlastice. Naime, ustvrdio je da, ako se pokaže da je zemlja unutar međa po Andrijinoj povelji bila uvijek varoška, onda otpada sumnja u sadržajni falsifikat isprave. Međutim, ako rezultat istraživanja bude drukčiji, ocjena Andrijine povelje kao grubog i materijalnog falsifikata bit će konačna. M. Androić pozabavio se čitavim nizom isprava nastalih tijekom XIII., XIV. i početkom XV. st., u koje su zapisane međe prostora, a koje su mu bile polazište za utvrđivanje vlasničke strukture posjeda u okolici Varaždina. To su isprave bana Stjepana iz 1258. godine,⁴³ navodi isprava Zagrebačkog kaptola iz 1231. godine i bana Leustahija Ratolda iz 1360. godine u ispravi dvorskog suca Stjepana Batora iz 1479. godine,⁴⁴ i još više drugih.⁴⁵ Na prostoru koje Andrijina povelja iskazuje kao posjed stanovnika (*hospites, burgenses*) Varaždina, Androić je – temeljem istraživanja sadržaja, odnosno posjedovnih granica navedenih u prethodnim ispravama – utvrdio čitav niz posjeda različitih vlasnika, bilo pojedinaca, bilo ustanova (samostana i sl.), koje su tijekom vremena bili stekli na razne načine. Tako tijekom XIII. i XIV. st. nalazimo „unutar međa posjeda stanovnika Varaždina” iz 1209. godine zemlje jobagiona kastruma, kastrenza, Selkovih sinova, pa kasnije njihovih slijednika i slično, kojima je Androić utvrdio približne, što je i razumljivo, lokacije.⁴⁶ Prateći dokumente, malo-pomalo počinje se „popunjavati” teritorij grada Varaždina. Pojedini dokumenti svjedoče u više navrata o donacijama posjeda Varaždinu od posjednika koji su umrli bez potomaka, pa o zamjenama zemalja za prikladnije i sl. Nakon takvih rezultata nije bilo teško zaključiti da je predložen nepobitan dokaz da je Andrijina povelja grubi materijalni falsifikat.

Slijedilo je istraživanje koje bi donijelo odgovor na pitanje kada je Andrijina povelja nastala ili, točnije, „kad je Varaždinu bio potreban takav dokument,

⁴² *Poviestni spomenici Varaždina* I, 481.

⁴³ *Poviestni spomenici Varaždina* I, 6; CD V, 112-117.

⁴⁴ *Poviestni spomenici Varaždina* I, 241-258.

⁴⁵ ANDROIĆ 1958, 463-467.

⁴⁶ ANDROIĆ 1958, 465.

ko što je ova takozvana Andrijina isprava. Dakle vrijeme nastanka povezati sa svrhom”.⁴⁷ Androić je izlučio niz dokumenata iz druge polovine XIV. i početka XV. st. o razmiricama stanovnika Varaždina s osporavateljima njegovih ranije stečenih posjeda.⁴⁸ Riječ je o ispravama od 1373. do 1437. godine. Sljednici vlasnika zemalja koje su za prethodnika dobili Varaždinci pokušavaju ih vratiti te međusobno pokreću parnice. No, predstavnici manjih posjeda izgubili su bitku s moćnim zaštitnicima grada Varaždina, grofovima Celjskim, pa su Varaždinci ostali u posjedu onoga što su tijekom vremena bili stekli. Androić je, nakon vrlo mukotrpne, zahtjevne i minuciozne analize, zaključio da su polovinom XV. st. sve težnje Varaždinaca realizirane i da je sav teritorij objedinjen pod jednim vlasništvom, upravo onako kako je navedeno u Andrijinoj povelji. Ta je povelja Varaždincima bila potrebna upravo u tom trenutku, a kasnije ju je, kako smo vidjeli na početku, prvo potvrdili zemaljski gospodari, najprije integralno u potvrdnici Ulrika Celjskog, a potom i kraljevi: Ladislav V. Matija Korvin, Vladislav II. i Ludovik II. Njihovim potvrđnicama Andrijina je povelja renovirana, a time i osnažena. Dakle, vrijeme njezina nastanka potpuno je jasno, a svrha opravdana i shvatljiva. Posjedi koje je Varaždin objedinio za Ulrika Celjskog 1443. godine poduprti su snagom autoriteta Andrijine spaljene isprave koju navodi Belina povlastica iz 1220. godine. Androić smatra da je tekst Andrijine povelje nastao u jeku vlasničkih raspra između 1407. i 1428. godine, ali i da je Andrijin varaždinski privilegij postojao te da su prava slobodnoga kraljevskog grada Varaždinu bila zajamčena u okvirima povlastice mladog kralja Bele iz 1220. godine.⁴⁹

Radovi Z. Tanodija i M. Androića – ali i primjedbe prethodnika koji su naslutili problem – paradigmatiski su i komplementarni uzor za metodu utvrđivanja vjerodostojnosti svake isprave. Dakako, potrebo je imati i sreće da postoji dostupna dokumentacija, kao u slučaju Varaždina, koja može rasvijetliti povijesni kontekst. Z. Tanodi je na temelju vanjskih i unutrašnjih obilježja utvrdio formalnu stranu Andrijine povelje i odlučio okvalificirati je kopijom izrađenom prema predlošku u XIII. stoljeću. Dakako, kao vrstan znanstvenik, paleograf i diplomatičar ukazao je na sva njezina obilježja koja je određuju kao sumnjivu, ali je pokušao obraniti njezinu povijesnu vjerodostojnost oslanjajući se na navod u ispravi mladog kralja Bele da je Andrijina povlastica izgorjela.

S Tanodijevom paleografsko-diplomatičkom analizom u načelu se slažem, no njegov konačni stav o vremenu nastanka ne prihvaćam. Vrlo su nedostatni i nedokazljivi pokušaji da se njezino sastavljanje i izvedba smjeste u XIII. stoljeće. Nijedna iznesena hipoteza nema potporu ma kakvih indicija u vrelima, a nema ni opravdanja u povijesnom kontekstu, iako su moguća.

⁴⁷ ANDROIĆ 1958, 468.

⁴⁸ ANDROIĆ 1958, 469-470.

⁴⁹ ANDROIĆ 1958, 476-478.

S druge strane, u logičnoj narednoj etapi, M. Androić je pokušao odgovoriti na pitanje kada je mogla nastati takva isprava i koliko je vjerodostojna u svom sadržaju, a koliko je moguće da je grubi materijalni falsifikat. Nakon opsežnoga istraživačkog postupka Androić je odgovorio na ključna pitanja, tj. kada i zašto je nastala Andrijina povelja u obliku koji danas poznajemo. Istančanom analizom objavljenih i neobjavljenih dokumenata, koji se odnose na razne poslove povezane sa zemljišnim posjedima na varaždinskom području, Androić je došao do vremena prve polovine XV. st., kada se posjed grada Varaždina proširio upravo do međa navedenih i rekonstrukcijom utvrđenih prema Andrijinoj povelji. Općenito, kada se otkriju i objasne povijesne okolnosti koje mogu uvjetovati nastanak neke isprave kao falsifikata, dolazi se i do mogućnosti da se procijeni stupanj njezine krivotvorenosti.

Uzevši u obzir rezultate jedne i druge rasprave, držim da možemo pokušati dati odgovor na pitanje *kako* je nastala Andrijina povelja. Pritom ću se osvrnuti na neke već iznesene teze koje se odnose na paleografsko-diplomatičku analizu. Bacivši površan pogled na Andrijinu ispravu, zamijećujemo da je pisana pismom koje ima obilježja prijelaza s karoline na goticu, odnosno doista je riječ o pismu s početka XIII. stoljeća. Međutim, pri pozornijem pogledu na duktus i izvedbu grafema osjećaju se nesigurni potezi pisara, koji ne upućuju toliko na nevješta pisara iz XIII. st., kao što smatra Tanodi, koliko apsolutno odaju dojam preslikavanja isprave: pismo predloška prepisivaču nije bilo suvremeno niti poznato te više slika nego piše. Potvrdu za takav stav nalazimo upravo u tipičnim pogreškama koje proizlaze iz nepoznavanja situacije i osoba. Svakome tko se bavi transkripcijom srednjovjekovnih dokumenata znano je da najčešće pogreške nastaju kod prijepisa antroponima i toponima, i to onih narodnih, a ne poznatih iz biblijskoga antroponimijskoga ili općepoznatoga toponimijskog korpusa jer ih nije bilo lako pretočiti u latinsku ortografiju. Stoga i u Andrijinoj povelji ime župana Ochuza, koje se inače nalazi u mnogim Andrijinim ili drugim suvremenim ispravama, osobi koja je pisala tekst nije bilo poznato te ga pogrešno preslikava kao *Ochur*. To je prilično snažan argument da se odbaci Tanodijev prijedlog o nastanku kopije Andrijine povelje iz predloška u XIII. stoljeća. Na isti se način mogu objasniti i druge pogreške. Tako naslov *banus* postaje besmislena riječ *binus*, ali je prepisivač, s obzirom na mjesto u ispravi na kojem se javlja, može držati osobnim imenom, što opet dokazuje da je riječ o preslikavanju iz neke isprave koja je nastala puno prije sastavljanja Andrijine povelje, a ne o smislenom prepisivanju pisara XIII. stoljeća. Osim toga, pojava zagrebačkog biskupa Stjepana na mjestu gdje očekujemo u dignitariju uz godinu 1209. ime biskupa Gotarda može voditi do predloška iz kojega se preslikavao osnovni tekst ne vodeći pritom računa o svim parametrima. Naime, nameće se zaključak da je osnovni predložak za sastavljanje primjerka Andrijine povelje bila isprava u čijem se dignitariju spominje zagrebački biskup Stjepan I. ili II. No, ta pogreška može odražavati i

vlastitu malu intervenciju sastavljača isprave, kojemu je u pamćenju značajno mjesto imao obnovitelj Zagrebačke biskupije Stjepan II., kojega vrela nazivaju velikim, slavnim. Po svemu se čini da je osnova za sastavljanje varaždinske povlastice bila neka Andrijina povelja iz razdoblja oko 1209. godine jer se sve druge ugledne osobe navedene u dignitariju nalaze upravo u istovremenim dokumentima. Takva je isprava poslužila kao osnovni predložak iz kojega su uzete opće formule te su potom dodane granice koje je Varaždin postigao u XV. st., a koje je snaga Andrijine povlastice trebala poduprijeti. Ako prihvatimo razloge za izradu krivotvorine u danas poznatom obliku koje je iznio M. Androić, onda smo na temelju prethodnog došli i do načina izrade.

Dobar oslonac za sastavljanje takvog sadržaja bila je Andrijina isprava, ali anakroni slojevi i nelogičnosti, povezani kontekstualno, signaliziraju i upućuju na dublje promatranje i analiziranje svakog, pa i Andrijinog dokumenta. Takav postupak pri sastavljanju niza vrlo značajnih dokumenata nije neuobičajen. Krivotvorina, pak, nastala manirom oponašanja vanjskih obilježja naziva se imitativnom kopijom.

Dakako, sada je na redu pitanje vjerodostojnosti takvog dokumenta kao povijesnoga vrela. S obzirom na samu povijesnu jezgru o privilegiranju hospita Varaždina, zaključujemo da povelju smatramo upotrebljivom. S druge strane, budući da je Androićeva analiza pokazala slojevitost njezine sadržajne strane, koja najvećma upućuje na XV. st., onda je Andrijina povelja velikim svojim dijelom odraz situacije i zbivanja toga vremena. Povjesničaru je ona više, s te strane, relevantno vrelo za situaciju XV. st., pogotovo što se sadržajno uklapa u kontekst zbivanja.

Dakle, danas možemo reći da je Andrijina povelja datirana u 1209. godinu primjerak koji je po vanjskim obilježjima nastao kao imitativna kopija, a sadržajno je falsifikat iz XV. st. koji se naslanja na vjerodostojnu povijesnu jezgru, osnaženu navodom u ispravi mladog kralja Bele iz 1220. godine. Budući da je njezin sadržaj proširen u odnosu na pretpostavljenu dobivenu povlasticu, onda je diplomatski možemo okvalificirati kao iskrivljeni (prošireni) original, odnosno *acta interpolata* te s diplomatskog aspekta Andrijina povlastica hospita Varaždina nije potpuni, već djelomični falsifikat. Takva je većina javnih vladarskih isprava iz ranoga srednjeg vijeka, pa i Trpimirova darovnica.

NAJSTARIJE POVIJESNO SVJEDOČANSTVO O IVANCU

(DIPLOMATIČKO-POVIJESNA ANALIZA ISPRAVE OD 22.
LIPNJA 1396. GODINE)

Isprava-privilegij koju je stanovnicima *slobodne vile Svetoga Ivana* izdao prije 600 godina,¹ odnosno 22. lipnja 1396. godine, prior ivanovaca i gospodar kastruma Bele, Ivan Paližna mlađi, dokument je koji se može smatrati rodnim listom grada Ivanca. Stoga je vrijedno detaljnije se pozabaviti tim pisanim svjedočanstvom, odnosno razumjeti povijesne okolnosti koje su uvjetovale potrebu za njegovim nastankom. Pokušat ćemo diplomatskom analizom utvrditi njegovu pravovaljanost, trajnost i, općenito, snagu kojom je taj zapisani čin mogao pravno štititi destinataru, tj. stanovnike naselja Sv. Ivana.

Po mišljenju Josipa Adamčeka, nastanak gradskih naselja u Hrvatskoj i Slavoniji vezan je uz izdvajanje neagrarne proizvodnje. U XIII. stoljeću, naime, gradovi nastaju kao rezultat širenja robne proizvodnje, odnosno kada se javlja potreba da se odredi središte gdje se može roba razmijeniti jer novčana renta postaje sve značajnije feudalno podavanje.² N. Klaić dijeli isto mišljenje, ali ga pojašnjava i povijesnom situacijom koju je uzrokovala provala Tatara te nastanak većine varoši u Slavoniji vidi u posttatarskim vremenima kada Bela IV., kao opoziciju ojačalim feudalcima, potiče nastanak gradova koji su mu pouzdaniji za obranu kraljevstva od budućih mogućih provala stranih vojski. Gradovi koji dobivaju povlastice Bele IV. bili su, naime obvezni na utvrđivanje svojih naselja.³ N. Budak drži da su kolonizacija prostora vezana uz primjenu novih tehnologija u privredi te poticaj koji su tom doseljavanju davali Arpadovići radi obrane bili glavni i usko vezani razlozi nastajanja gradskih naselja. Ističe da su gradovi „bili jači i jeftiniji garnizoni od vojnih posada u utvrdama”.⁴

Odnosi gradova i njihovih vlasnika gradili su se tijekom vremena, a u određenom i prikladnom povijesnom trenutku bili su zapisani kao svjedočanstvo međusobno postojećeg odnosa. Stanovnici, doseljenici, građani temeljem tih zapisanih povlastica rješavaju svoj pravni status⁵ koji je za njih bio povoljan i

¹ Članak je nastao iz izlaganja na znanstvenom skupu održanom u Ivancu 1996. godine povodom 600. obljetnice prvog spomena grada.

² ADAMČEK 1980a, 162.

³ KLAJĆ, N. 1976, 286-306.

⁴ BUDAK 1994, 42-45.

⁵ Primjerice, Samobor 1242. (CD IV, 164-166); Petrinja 1240. (CD IV, 123-125, 157-158); Jastrebarsko 1257. (CD V, 51-52) itd.

snažan onoliko koliko je bila jaka institucija, odnosno osoba koja se pojavljuje kao koncesor, tj. izdavač, autor privilegija. Povlastice su izdavali kralj, ban, feudalac, crkvena osoba. Većina gradova u Hrvatskoj i Slavoniji bila je u XIV./XV. stoljeću u vlasništvu feudalnih gospodara, ali su se u većini međusobni odnosi temeljili na starim povlasticama, osobito ako ih je izdao kralj. U varaždinsko-zagorskoj regiji u srednjem vijeku kraljevske povlastice dobili su gradovi Varaždin⁶ i Krapina.⁷ Iako Varaždin u XV. stoljeću dolazi u vlasništvo knezova Celjskih, i time je bio izgubljen za vladara, građani su i dalje uživali svoje, od kralja dobivene slobode.⁸ Stanovnici Krapine su također dobili kraljevski privilegij 1347. godine koji im je potvrdio prava. Iako u velikoj ovisnosti o krapinskom vlastelinstvu, građanima su feudalni gospodari još u XVI. stoljeću potvrđivali taj privilegij.⁹ Varaždinske Toplice, podgrađe Trakošćana, Kamenica, Lobor, Oštrc, Klanjec i drugi razvili su se kao trgovišta u XIV./XV. stoljeću, ali svako sa svojim specifičnim pravima i dužnostima.¹⁰ Toj skupini gradova, trgovišta, trgova pridružio se i Ivanec – *libera villa Sancti Iohannis* nastala na vlastelinstvu ivanovaca, Beli.¹¹

Privilegij koji je „slobodna vila Sv. Ivana” dobila od Ivana Paližne mlađega nije sačuvan u izvorniku nego u prijepisu, odnosno potvrdnici Alberta od Mihalovca, vranskoga priora i bana Dalmacije i Hrvatske (1419.-1426.). Potvrdnica je izdana u Pakracu na blagdan Katedre Sv. Petra, tj. 22. veljače 1421. godine i ovjerena pečatom priora i bana Alberta od Mihalovca (de Nagmihala).¹² Polazeći s diplomatičkog stajališta dokument Ivana Paližne iz 1396. godine renoviran je odnosno potvrđen u ispravi nasljednika Ivana Paližne. U diplomatici tim se terminom naziva prijepis neke isprave umetnut u novu ispravu i potvrđen od istog auktora ili njegova sljednika na istoj dužnosti. U potpunosti ima snagu izvornika.¹³ Razlog izdavanja renoviranih dokumenata je različit. Ponekad je sam original oštećen pa se potvrdom štite postignuta prava. Nekada se ovaj proces događa po želji novog auktora jer želi promijeniti ili nadopuniti prethodno stečene povlastice.

⁶ BUDAK 1994, 45-49.

⁷ BUDAK 1994, 49-51.

⁸ BUDAK 1994, 48-49, 138-142.

⁹ BUDAK 1994, 50, 142-144.

¹⁰ ADAMČEK 1980a, 164-165.

¹¹ ADAMČEK 1980a, 165, 176, 225; BUDAK 1994, 52-53.

¹² Privilegij Alberta od Mihalovca nalazi se u Hrvatskom državnom arhivu u Zagrebu (signatura: NRA 207/26). Inače, u literaturi Kukuljević Sakcinski (1886, 80) navodi krivu dataciju privilegija Ivana Paližne, odnosno umjesto 22. lipnja 1396. ima 20. lipnja 1396. Prvi prijevod donio je Metod Hrg (1975, 128-130). Usp. KRAŠ 1994, 35-44; 1996, 28-32. Latinski tekst isprave Ivana Paližne donio je Andrija Lukinović (*Povijesni spomenici Zagrebačke biskupije* V, 25-26). Iako se u VI. svesku iste edicije (*Povijesni spomenici Zagrebačke biskupije* VI) trebao naći i latinski tekst potvrdnice Alberta od Mihalovca od 21. veljače 1421. godine iz koje je prijepis one iz 1396. preuzet u V. svesku, nema ga iz nama nepoznatih razloga.

¹³ STIPIŠIĆ 1991, 166-167.

U slučaju kada neka od strana želi nešto promijeniti u međusobnim odnosima, prilazi se njegovom prepisivanju i nadopunjavanju u novoj ispravi. Upravo u slučaju potvrđivanja povlastica slobodnoj vili Svetoga Ivana od strane nasljednika Ivana Paližne, vranskog priora Alberta od Mihalovca 1421. godine, razlog je bila promjena međusobnih odnosa. Stanovnici slobodne vile Svetoga Ivana su, preko svog vilika, prisežnika i nekih stanovnika, zamolili vranskog priora da im se smanji radna renta s tri na jedan dan. Zbog toga isprava iz 1396. godine i njezina nadopunjena potvrdnica iz 1421. godine predstavljaju jedinstvenu cjelinu. Naime, diplomatska formula peticije u ispravi iz 1421. godine, koja utvrđuje na čiju molbu ili zahtjev se vrši pravni čin, navodi vilika vile Sv. Ivana. U ispravi od 22. lipnja 1396. godine taj element statusa slobodne vile, tj. vilik, osoba koja ima određene sudske ovlasti nad stanovnicima vile, kao i prisežnici nisu ni spomenuti. Slični privilegiji izdani drugim vilama, trgovištima ili gradovima detaljno navode ovlasti vilika i precizno ih razlučuju od neke više nadležne sudske institucije. U ispravi kojom 1347. godine kralj Ludovik daje povlasticu slobodnoga kraljevskog grada Krapini utvrđeni su slučajevi koje sudi vilik, kao i oni koje su u nadležnosti krapinskoga kaštelana.¹⁴ Slobodna biskupska varoš Vugrovec, koja je privilegij dobila krajem XIII. stoljeća od zagrebačkog biskupa Mihajla, mogla je birati načelnika koji će sa „starcima” (*seniores*) suditi u civilnim sporovima, dok će ostale tzv. „velike parnice”, tj. ubojstvo, razbojstvo, krađu, palež, ranjavanje i tučnjave presuđivati biskupov činovnik, odnosno vugrovečki kaštelan zajedno s načelnikom (*maior ville*).¹⁵ Po privilegiju koji su ivanovci izdali stanovnicima vile Čiče preceptor ima pravo višega sudstva, a viliku ostaje dio globa.¹⁶ Isprava koju je ban Mikac dao trgovištu Zelina 1328. godine ne spominje vilika, kao ni Mikčeva potvrdnica 1340. godine. Ali kada ban Nikola ponovno potvrđuje 1344. godine navedene privilegije, radi to na molbu vilika Sergena. Zelinski vilik javlja se i u potvrdnicama bana Stjepana iz 1353. godine.¹⁷ Međutim, njegove ovlasti nisu detaljno navedene pa se može smatrati da je po običajnom pravu sudio „niže”, odnosno civilne parnice. Takva bi se analogija mogla vrlo vjerojatno pretpostaviti i za slučaj vilika slobodne vile Svetoga Ivana – Ivanca.

Koliko je bilo značenje ovoga ivanečkog privilegija razvidno je iz situacije koja nastaje skoro dvjesto godina kasnije u vrijeme pobuna kmetova zbog feudalnih podavanja što su bile zahvatile sjeverozapadnu Hrvatsku. U spisima, tj. u pismu kojim grupa velikaša i plemića traži od bana i biskupa Jurja Draškovića 30. svibnja 1568. godine da uguši pobunu seljaka-kolona (kmetova) u Beli i Ivancu, spominje se povlastica priora Ivana Paližne mlađega izdana stanovnicima vile Sv. Ivana – kmetovi

¹⁴ CD IX, 344-345.

¹⁵ CD VII, 217-218.

¹⁶ CD VII, 133-135.

¹⁷ CD IX, 418-419; CD X, 451-452, 587; CD XI, 129; CD XII, 170.

ju navode kao najvažnije svjedočanstvo za svoje, po njihovom mišljenju, opravdane zahtjeve. Naime, taj je dokument ipak bio garancija određenih prava stanovništvu koja su se tijekom vremena, zbog nekoliko promjena gospodara vlastelinstva Bela, pokušavala reducirati. Osobito se to očitovalo kroz povećavanje feudalnih podavanja. Kmetovi (*coloni*) su pred bansko povjerenstvo, koje je dobilo zadaću da ispita razlog pobune iznijeli privilegij Ivana Paližne, ali u prijepisu i potvrđnici Matka Talovca, bana Slavonije (1426.-1444.) i upravitelja vranskoga priorata izdanoj 1441. godine u Prodaviću, gdje je Matku Talovcu banu bilo sjedište. Koloni su zahtijevali da se stare povlastice potvrde i prošire na sve kolone koji se nalaze na vlastelinstvu Bele i kaštela Ivanca.¹⁸ Matko Talovac, najmoćniji čovjek Hrvatske u svoje vrijeme, potvrdio je vrlo vjerojatno onu potvrđnicu Alberta od Mihalovca jer spominje slobode vilika i stanovnika (*hospita*) vile Sv. Ivana. Uz potvrđivanje svih sloboda dodao je jedan članak koji bansko povjerenstvo 1568. izričito ističe: *ut praefati hospites ville Sancti Ioannis dicto domino bano, tunc eorum legitimo domino et successoribus suis semper debitam obedientiam praestare debent*,¹⁹ a to znači „da spomenuti stanovnici vile Sv. Ivana trebaju uvijek iskazivati dužnu pokornost rečenom gospodinu banu tada njihovu zakonitom gospodaru, kao i njegovim nasljednicima”. Ovaj članak iz potvrđnice bana Matka Talovca bio je, pak, oslonac banskom povjerenstvu da može pozvati na legitimno gušenje pobune. Koloni Ivanca i Bele su odgovorili da će oni otići s vlastelinstva ukoliko im se ne potvrde stare povlastice. Povjerenstvo ih je upozorilo da su sami upravo glede navedenog članka prekršili privilegij te da mogu biti optuženi za izdaju (*infidelitas*), a da im je spomenuti privilegij Ivana Paližne već odavno izvan upotrebe i bez ikakve snage još od vremena Celjskih knezova, Jakova Sekela, Ivaniša Korvina i Tome Pethöa, nekadašnjih vlasnika Bele te da su oni kao i drugi koloni obvezni na služenja i daće koje su na snazi u čitavom kraljevstvu. Prema navodima drugih izvora pobuna je djelomično uspjela jer su nakon pregovora kmetovima vlastelinstva Bele i Ivanca određena nova podavanja, niža nego što su bila ona zbog kojih su se pobunili. Nije jasno je li privilegij Ivana Paližne kod bana Draškovića, biskupa zagrebačkoga, a posrednika u pregovorima ipak imao neku težinu, ili su, kao što drži Adamček, biskup Drašković i belski gospodar Ladislav Pethö zastupali drukčiju, blažu taktiku prema kmetovima-buntovnicima imajući pred očima mogućnost ostvarenja njihove prijetnje da će napustiti vlastelinstvo te ih smirivali ustupcima.²⁰ I kmetovi biskupskog posjeda Vugrovca pokušali su se u pobuni protiv većih feudalnih podavanja pozvati na ranije dobivene povlastice, ali im nije uspjelo.²¹

¹⁸ ADAMČEK – FILIPOVIĆ – HRG – KOLANOVIĆ – PANDŽIĆ 1973, 35-40.

¹⁹ ADAMČEK – FILIPOVIĆ – HRG – KOLANOVIĆ – PANDŽIĆ 1973, 37.

²⁰ ADAMČEK – FILIPOVIĆ – HRG – KOLANOVIĆ – PANDŽIĆ 1973, 37; ADAMČEK 1974, 243-249; 1980a, 784-785.

²¹ ADAMČEK 1987, 38-41.

Podrobnija diplomatska analiza ivanečkog privilegija omogućuje uočavanje nekih važnih činjenica. U formuli intitulacije koncesora Ivana Paližne pojavljuje se pomalo neobična, pa i nejasna titula iz koje je većina povjesničara zaključila da je Ivan Paližna mlađi bio belski prior. To bi bio jedini povijesni izvor koji bi ukazivao na postojanje priorata Bele, koja se inače javlja kao kastelanat ili preceptorat. Intitulacija, naime, glasi: *Nos frater Iohannes de Palizna ordinis Sancti Iohannis prior de Bela*. Nažalost, od Ivana Paližne sačuvana je u prijepisu kod I. Lučića-Luciusa još samo jedna isprava iz 1392. godine i titula mu je: *Nos frater Iohannes de Palisna prior Aurane*.²² Priorom Vrane tituliran je i Albert od Mihalovca koji Ivana Paližnu naziva svojim predšasnikom priorom. I. Kukuljević Sakcinski i Lj. Dobronić ne mogu reći nešto određenije o vranskom prioratu u razdoblju nakon Ivana Paližne starijeg, vranskog priora i bana Hrvatske, Dalmacije i Slavonije i pobune protiv kraljice Marije na čelu koje je bio, a na strani Karla Dračkoga. Kukuljević spominje u tom razdoblju vranske priore Rajmunda Bellmontea i Ivana od Hedervara, kao i Ivana Paližnu mlađega koji se, navodno, morao odreći početkom 1395. godine časti priora vranskoga te su mu vitezovi sv. Ivana povjerili belski priorat.²³ Na temelju novih i Kukuljeviću nepoznatih povijesnih vrela L. Dobronić iznosi činjenicu da „osamdesetih godina 14. stoljeća priorat Ugarske nestaje iz spisa velikog magistra”. Nadalje drži da „s funkcijom priora Vrane, u smislu priora cijele Ugarske i Hrvatske, Ivana od Paližne mlađeg ili nešto nije bilo u redu ili je doskora prestala”, kao i da „mutne situacije prate priorat vranski u to vrijeme i kasnije”. Navodi da se kao vranski prior pojavljuje 1395. Emerik Bubek.²⁴ Iz navedenoga bi se moglo zaključiti, da u tim nejasnim okolnostima, kada se prekida svaka veza između središta ivanovaca i priorata Hrvatske i Ugarske, pojedinci koriste situaciju i posežu za prioratskom čašću koja nosi znatna materijalna dobra. U tom smislu se može donekle shvatiti i intitulacija Ivana Paližne *prior de Bela* 1396. godine, a koja ujedno ne mora značiti uspostavu priorata u Beli, barem ne u smislu i značenju vranskog priorata.

Kao koncesor Paližna u ispravi se ne obraća neposredno destinataru, tj. stanovnicima slobodne vile Sv. Ivana, nego je inskripcija²⁵ opća: *Universis presencium noticiam habituris* jer je i pravni čin namijenjen za pamćenje svima, a salutacija: *salutem in omnium Salvatore*, uobičajena je u ispravama crkvenih osoba i institucija. Nema arenge, moralne poruke, nego se ulazi neposredno u korpus ili tekst isprave. U prvom dijelu korpusa, naraciji, opisuju se okolnosti koje prethode pravnom činu, ali nema formule peticije, odnosno ne spominje se tko je pokretač pravnog čina, pa se može pretpostaviti da je pravni čin želja Ivana Paližne. Navo-

²² LUČIĆ-LUCIUS 1666, 352-353.

²³ KUKULJEVIĆ SAKCINSKI 1886, 60-80.

²⁴ DOBRONIĆ 1984a, 133-134.

²⁵ STIPIŠIĆ 1991, 150.

di se da su građani (*cives nostri*) već imali slobostine i dokumente o njima koje su dobili od priora predšasnika, ali su im ih neki takmaci, zavidnici (*emuli*) oveli. Stoga će im on, prior Ivan Paližna obnoviti te slobode, kako sam kaže, ali potom niže popis obveza, ponajprije starih podložnika (*antiqui iobagiones*). Radna renta je na prvom mjestu. Podložnici moraju tri dana po ralu orati, žeti, kositi i skupljati (sijeno, žito) i dovesti u grad, ali izuzeti su od vršidbe koju prior ili gospodar Bele plaća. Novčano davanje je tzv. *collecta* od jednoga selišta i plaća se na Martinje u iznosu ne višem od 20 denara. Određena su bila još tri uobičajena dara (*munera consueta*), podavanja u naturi o blagdanima koja nisu preciznije navedena. Novopridošli stanovnici (*novicii*) koji se trajno nastane oslobođeni su, u razdoblju od pet godina, svih obveza osim triju darova. U drugom dijelu dispozicije su utvrđena desetinska podavanja, što ovom privilegiju daje jedan drukčiji značaj. Kao što je poznato desetina je prihod crkve, a stanovnici vile Sv. Ivana morali su plaćati desetinu od vina i žitarica u naturi, dok je ona od pčela i svinja komutirana u novčano podavanje. Ivanovci i njihovih devet kuća (podruma, *cellaria*) na području Zagrebačke biskupije u prvoj polovini i sredinom XIV. stoljeća rješavali su pitanje desetine koje se trebalo plaćati Zagrebačkom kaptolu.²⁶ Temeljem sporazuma kaptola i najviših dužnosnika ivanovačkog reda bilo je dogovoreno da preceptor, kastelani, vicepriori i drugi desetinu pobiru od podložnika i da je u njihovo ime do 1. listopada plati preceptor sv. Martina blizu Zeline, a u suprotnom će je sam kaptol ubirati. Ivanovci su zbog nepoštivanja tog dogovora i dugovanja desetine bili čak na području Zagrebačke biskupije ekskomunicirani.²⁷

Dakle, očito je da privilegij sa slobostinama stanovnicima vile Sv. Ivana ipak sadrži uglavnom popis obveza, a ne prava, mada ograničena i utvrđena feudalna podavanja u određenom smislu jesu slobode i povlastice samim tim što predstavljaju obvezu i za feudalnog gospodara. U ivanečkom privilegiju nisu navedene ovlasti vilika, kao, primjerice, u krapinskom ili još onom slobodne vile *De Ugra* (Vugrovca), kao ni međe teritorija koji pripada vili Sv. Ivana. Međe su u većini sličnih isprava precizno na onodobni način popisane jer su one tradicionalno sve do danas bile predmet čestih sporenja. Primjerice, kada je ban Mikac 1328. godine dodijelio privilegij trgovištu u Zelini, nije odredio međe, pa je nakon nekoliko mjeseci bio, zbog nastalih sukoba, prisiljen izdati novu ispravu s reambulacijom.²⁸ Upravo izostanak pobližeg određivanja teritorija vile Sv. Ivana govori u prilog činjenici da se u ovom slučaju radi više o seoskoj nego gradskoj zajednici koja obuhvaća sve podložnike kastelanata ili preceptorata Bele, a ne sam teritorij.

Iz iznesenoga je očito da pravni status slobodne vile Sv. Ivana po privilegiju

²⁶ DOBRONIĆ 1984a, 112-118.

²⁷ CD XI, 610.

²⁸ CD IX, 418-419.

iz 1396. godine nije bio sasvim jasan. Ima elemenata koji ukazuju da je ta vila bila trg, trgovište. To su veća novčana podavanja u odnosu na druge slične situacije, a i njegove stanovnike Ivan Paližna naziva *cives*. Međutim, još više činjenica upućuje da se radi o zajednici slobodnih kmetova (Albert od Mihalovca ih naziva *hospites*, *iobagiones*) čije su obveze pismeno utvrđene, pa donekle onemogućavaju samovolju pojedinaca gospodara. Iako su im, kako to navodi spis banskog povjerenstva iz 1568. te slobostine odavno izvan snage, one su ipak živjele u pamćenju i u kriznim situacijama dobro su poslužile. Čini nam se da se izdavanje ovog dokumenta može promatrati u povijesnom trenutku u kojemu su se nalazili ivanovci u Hrvatskoj krajem XIV. stoljeća. Kako nije navedeno na čiji poticaj isprava nastaje, a to je uvijek zainteresirana stranka, iz svega se daje zaključiti da je to upravo po želji Ivana Paližne koji želi osigurati materijalna dobra za sebe, a to naziva velikodušno slobostinama. Moglo bi se zaključiti da je Ivan Paližna mlađi još samo za sebe prior, a moglo bi biti da se u ovom slučaju javlja kao gospodar Bele, dok je nejasna titula priora u naslovu samo sjećanje na jedan možda samovoljan čin.

ISPRAVE SU DOKAZI POSTOJANJA (O ZBIRCI ISPRAVA IZ ARHIVA MUZEJA SV. IVANA ZELINE)

Teritorij današnje općine Sveti Ivan Zelina u srednjem vijeku pripadao je komitatu Moravče,¹ kao i prostor bivše općine Sesvete. Proučavanje povijesnih vrela iz Arhiva Muzeja Sveti Ivan Zelina važno je zbog toga za širu regiju, posebice stoga jer je ova povijesna građa ostala do sada gotovo nepoznata i nedostupna istraživaču. Poznati su dokumenti koji se nalaze u nekim drugim arhivima u Zagrebu. Iznimno je vrijedna ona koju je 1408. godine izdao Varadinski kaptol i čuva se u Arhivu HAZU.² U njoj su sadržane sve isprave relevantne za povijest Zeline izdane tijekom XIV. stoljeća. Najranija je iz 1328. godine kojom ban Mikac došljacima koji se nasele u trgovište ili slobodno selo Zelinu „daje određena prava uz propisane obveze”.³ Zelina se spominje kao *forum seu libera villa*, a njezini stanovnici kao pripadnici „slobodnog staleža” mogu četvrtkom održati sajam. Naredne, 1329. godine⁴ dolazi do nesuglasica između jobagiona (kmetova) Moravča i Glavnice te građana trgovišta Zelina zbog granica zemalja. Ban Mikac određuje dva ugledna čovjeka: Stjepana, sina bana Pavla i župana križevačkog te Jakova, kaštelana grada Kalnika da objave razgraničenje posjeda, ali svaki zasebno. Kako su se njihovi izvještaji podudarali, ban Mikac izdaje ispravu o tom razgraničenju posjeda koji sadrži opis međa na uobičajeni srednjovjekovni način. Granice se određuju na terenu pomoću objekata koji se tamo nalaze ili na osnovi mikrotoponima. Kod razgraničenja Zeline uzeti su u obzir rijeke i potoci Toplica, Kuspuzor, Prodolje, mlake i bunari, primjerice, Šumećec, zatim udoline, primjerice, Imlovica, pa razne vrste stabala – bukva, brekinja, kesten, kruška, a spominju se lokaliteti Velika i Mala Zelina, Kalin i drugi.

Tijekom XIV. stoljeća osobe koje su obavljale javnu djelatnost u više su navrata tražile od vjerodostojnih ljudi da ove najranije isprave potvrde, i to iz različitih razloga. Godine 1340.⁵ to traži Ivan, župnik crkve bl. Ivana Krstitelja, a 1344. ⁶ starješina (*villicus*) Zeline, dok 1353. godine⁷ pred bana Stjepana dolaze Demetrije, starješina i Mikac, sin Benediktov s molbom da se svi do sada izdani dokumenti o Zelini ponovno potvrde nastojeći proširiti svoja prava, poglavito

¹ DOBRONIĆ 1979.

² Arhiv HAZU, D-V-31.

³ CD IX, 418-419.

⁴ CD IX, 451-452.

⁵ CD X, 587.

⁶ CD XI, 129.

⁷ CD XII, 170.

sudske ovlasti. Nešto od traženog je odobreno, ali ne sve. Godine 1398.⁸ Zagrebački kaptol izdaje ispravu kojom svjedoči da je Fabijan Bičkele iz Zeline svim ljudima slobodnog staleža koji dođu s gornje strane u Četvrtkovec dodijelio pustu zemlju koju mogu obrađivati te nisu dužni nikakvu daću osim triju službi i kraljevskih poreza tijekom dvadeset godina. Čini se da se ovim činom željelo potaknuti obrađivanje zemlje i razvoj poljoprivrede. Deset godina nakon ovog privilegija starješina Četvrtkovca Grgur traži od Varadinskog kaptola potvrdu svih prije spomenutih isprava, a prvenstveno privilegija izdanog došljacima u Četvrtkovec. Može se pretpostaviti da je uzrok tomu bilo osporavanje roka od dvadeset godina bez podavanja koje su došljaci uživali.

Dokumenti koji se čuvaju u zelinskom muzeju pružaju saznanje o različitim vidovima života zelinskog kraja u razvijenom srednjem vijeku. Osvrnut ćemo se na neke koji su privukli našu pozornost. Većina tih dokumenata su privatne isprave.⁹ Mnogi su problemi mučili srednjovjekovnog čovjeka, pa se to odražava i kroz pisana vrela. Čitajući ih možemo ispričati nekoliko priča.

Zanimljiv je spor između dva žitelja Berislavca koji se provlači kroz više dokumenata. O Berislavcu se malo zna. Lelja Dobronić,¹⁰ poznati istraživač zelinskog kraja, drži da je Berislavec bio utvrđeni grad, za što danas na terenu postoje indiciji. Iz isprava se može utvrditi da je na tom području postojala jedna ugledna obitelj Plepelić (*Plepelicha*, *Plepelichich*), čiji se članovi spominju kao školovani, obrazovani (*litteratus*). Luka i Toma, sinovi Petra Plepelića početkom XV. stoljeća bili su optuženi za nevjernost kralju (*nota infidelitatis*). To je bio povod Andriji, Benediktovu sinu da prisvoji njihovu zemlju. Međutim, nakon istrage pred Zagrebačkim kaptolom uz posredovanje nekih plemenitih i odličnih muževa te, nakon nove kraljeve darovnice, dolazi do pomirenja i Plepelići dobivaju natrag svoj posjed. Dokumenti o rečenom sporu su iz 1418. godine. Godinu dana poslije, odnosno 3. lipnja 1419. godine, Zagrebački kaptol na zahtjev Dionizija de Marchali, bana Slavonije i župana Somođske županije i županije Baranje, uvodi u posjed Luku, sina Petra Plepelića. Uvođenje u posjed (*introductio*, *statutio*) jedan je od glavnih zadataka kaptola kao vjerodostojnih mjesta. Taj se čin obavljao po strogo određenom postupku. Kaptolu (u ovim krajevima obično Zagrebačkom, ali i Čazmanskom) nalog je po završenom postupku davao ban, viceban, ali i sam kralj. Kraljev se nalog zvao mandat (*mandatum*). Kralj bi u pismu upućenom kaptolu zamolio da u posjed uvede određenu osobu, i to uz prisustvo jednog kraljevog čovjeka i jednog kaptolskog. Kralj bi naveo više osoba koje su dolazile u obzir i među njima kaptol je birao jednog. Nije dolazio u obzir nitko tko nije naveden kao mogući *homo regius*. Kaptol je određivao

⁸ CD XVIII, 318-319.

⁹ STIPIŠIĆ 1985, 161-163.

¹⁰ DOBRONIĆ 1979, 110, 119-120.

svog čovjeka, obično kanonika. To je bio *homo fidedignus*, *homo fidelis capituli* (vjerodostojan čovjek). Postupak se odvijao na licu mjesta. Tu bi se okupili pozvani sumedašnici i susjedi, i ako se nitko od njih ne bi protivio niti iznio druge argumente osporavanja, uvođenje u posjed bi nakon po zakonu ili običaju utvrđena i istekla roka bilo pravovaljano. Ako bi se netko od pozvanih i prisutnih usprotivio, morao bi pred banom, banovcem ili kraljem dokazati svoje tvrdnje. O činu uvođenja u posjed kaptol je sastavljao i slao izvještaj nadležnoj instituciji, a osobi koju je uvodio u posjed izdao bi ispravu.¹¹

Pregledavajući muzejski arhiv, zamijetili smo velik broj zapisa, uglavnom isprava o privatnim poslovima dviju stranaka koje su međusobno rješavale različite imovinsko-pravne odnose. U dokumentu od 24. svibnja 1459. godine Valentin Poznan iz Drenove daruje crkvi Sv. Trojstva pred plemićkim sucem kuriju i vinograde na brdu Konska na području Drenove. Godine 1505., 18. svibnja, Augustin iz Drenove pred plemićkim sucem daje Tomi Forku jednu zemlju da na njoj zasadi vinograd, a da Augustinu i njegovim nasljednicima godišnje daje deset kubula vina,¹² tri beskvasna kruha i jednog kopuna.

Nesuglasice i čarke koje su nastajale među žiteljima sela razrješavale su se često pred župnicima kao osobama od povjerenja i ugleda. U jednoj ispravi nagodba pred župnikom nazvana je *iudicium moderativum* (blagi, razboriti sud).

Tako 14. ožujka 1532. godine Petar Grečić, župnik župe Sv. Trojstva rješava spor koji nastaje zbog vinograda na brdu Stražišće između Helene, žene Ivana Posgačića i Jurja Poldrugača. Župnici su često bili i stranka u ugovorima. Mnogi su župljani obdarivali crkve za spas duše. U mnogim slučajevima dar je posjed – zemljište koje treba obrađivati. U ispravi od 2. siječnja 1462. godine Ivan, župnik Sv. Trojstva daje u zakup Grguru i Agnezi vinograd u Drenovi na brdu Stražišće koji su crkvi poklonile plemenite Klara i Magdalena, a uz uvjet davanja trećine dobiti crkvi. Jednu neobrađenu zemlju i Mihovil, župnik Sv. Trojstva daje Nikoli Drukčiću iz Blaguše da je obrađuje i da svake godine crkvi daje po deset snopova žita, jednog kopuna i deset beskvasnih kruhova.

Zapisi sudskih procesa u kojima je sadržana dokumentacija predstavljaju vrlo zanimljivu skupinu dokumenata u arhivskoj zbirci zelinskog muzeja. U jednom takvom zapisu od 10. lipnja 1579. godine dokumentiran je sudski proces koji se vodio u Zagrebu pred Stjepanom Gregorijancem, vicebanom Slavonije, županom zagrebačkim i križevačkim. Iz tog zapisa doznajemo da se spor vodio i pred župnikom Sv. Trojstva Stjepanom Valdecom oko polovice vinograda koji se nalazi na brdu Stražišće te da se taj proces vuče po sudovima još od 1532. godine kada ga pokušava riješiti ranije već spominjani župnik Petar Grečić. Spor je riješen 1579. godine u korist obitelji Poldrugač.

¹¹ DABINOVIĆ 1940, 322-324.

¹² Kubul je mjera za suhe tvari i tekućine. Usp. MAŽURANIĆ 1975, 144.

U ovom zelinskom kraju vinogradi su, kako nam govore i dokumenti, bili izvor života, pa tako i parničenja i darivanja. U zapisima se posebice spominju vinogradi Stražišće i Konska.

Imovinsko pravna pitanja rješavala su se na nekoliko razina – počevši od župnika, preko pojedinih plemićkih sudaca do sudbenog stola, vicebana, bana i samog kralja. Kralj je bio nadležan u rješavanju spora i optužbi prije spomenutog Luke Plepelića iz 1418./1419. godine koji se kao nevjeran kralju Sigismundu spominje u popisu ljudi Zagrebačke županije, zbog čega mu susjed Andrija otuđuje posjed. Luka u svoje ime i u ime pokojnog brata Tome prolazi sve institucije da bi dokazao nevinost. Inače je manje nesuglasice, kako smo već spomenuli, rješavao seoski župnik svojim autoritetom, a ozbiljnije nadležan plemićki sud.

Među zelinskim pisanim vrelima uočili smo obitelj Plepelić iz Berislavca, čiji su članovi bili školovani, što je podrazumijevalo znanje latinskog jezika i obavljanje neke vrste poslova notara.¹³ Marko Plepelić tako 25. svibnja 1482. godine sastavlja ispravu i ovjerava je svojim pečatom. Inače ta se obitelj prilično osilila. Marko Plepelić 1497. godine je ubijen, čini se zbog nasilnog ponašanja, kod Sv. Nikole, ali se njegova žena Elizabeta i djeca i dalje nasilno ponašaju otuđujući zemlju kmetovima (jobagionima).¹⁴

Iz gore navedenog evidentno je da je zbirka isprava zelinskog muzeja vrlo značajan izvor povijesnih činjenica čije bi proučavanje, uz prethodnu stručnu obradu, i integralna prezentacija bila neophodna. Cjelokupan život zelinskog kraja kroz niz stoljeća postao bi dostupan istraživaču-povjesničaru, pravniku, povjesničaru umjetnosti, ali i agronomu.

¹³ KLAJČ, N. 1982, 532.

¹⁴ BEUC 1985, 141-158.

NAJSTARIJA POVIJESNA SVJEDOČANSTVA O ZELINI

Rijetki su gradovi u sjevernoj Hrvatskoj koji se spominju u diplomatskim dokumentima XII. stoljeća. Ako se i navodi ime koje oni sada nose, onda je to neki mikrotoponim, odnosno zemljišna čestica, predij ili naprosto posjed.¹ No, i tada je potrebno oprezno procijeniti diplomatsku i povijesnu vrijednost samih isprava. Zelina je upravo takav slučaj jer je prvi spomen njezina imena zabilježen u pisanim spomenicima koji potječu iz XII. stoljeća.²

Naime, najranija povijest Zeline odčitava se u nekoliko isprava koje su do nas dospjele u kasnijim prijepisima, odnosno u *Liber privilegiorum episcopatus Zagrabienensis*,³ a datiraju se potkraj XII. stoljeća. Zelina se prvi put pojavljuje u ispravi kralja Bele III. izdanoj u Stolnom Biogradu.⁴ Njome ugarsko-hrvatski kralj potvrđuje zagrebačkim kanonicima predije Zelinu i Novi. Te je posjede kao i Glogovnicu – po Belinoj ispravi – kupio zagrebački biskup Prodan, a zatim ih je predao na upotrebu crkvenim osobama, i to: Glogovnicu templarima, a predije Novi i Zelinu zagrebačkim kanonicima. Kralj Bela potvrđuje to darovanje na molbu netom izabranoga zagrebačkog biskupa Ugrina. Ova isprava, sačuvana u kopijalnoj knjizi Zagrebačke biskupije, već na prvi pogled pobuđuje sumnju u autentičnost iz više razloga. Prvo pitanje koje se postavlja tiče se samoga pravnog čina, odnosno dispozicije isprave, i glasilo bi: zašto bi kralj Bela izdavao potvrđnicu za posjed koji je kupljen vlastitim novcem Ugrinova prethodnika biskupa Prodana⁵ te nije kraljevskom darovnicom ni Bele ni njegova prethodnika dospio u posjed Zagrebačke biskupije? No, poznajući situaciju XII. st. kada je bilo važno imati zapisano svjedočanstvo o posjedovanju i to po mogućnosti od najviše svjetovne vlasti, možemo pretpostaviti da je ovaj dokument možda ipak bio kralju Beli predodan i da ga je on potvrdio. No, ako i prihvatimo da je pravni čin postojao, formula datacije navedena u ispravi: *Factum est autem hoc priuilegium anno dominice incarnationis MCLXXV, regnante gloriosissimo rege Bele tercio secundi Geisse regis filio*, i dalje predstavlja određen problem. Zapažamo da je godina 1175. u ispravi

¹ Zanimljivo je usporediti kako i današnji Zabok, pa i Slatina svoje ime duguju mikrotoponimima koji se pojavljuju kao imena zemljišnih čestica ili kao jedno određeno reambulacijama posjeda. Usp. MATIJEVIĆ SOKOL 1997b, 295-302; 1999a, 11-15.

² O najstarijim pisanim povijesnim svjedočanstvima pisali su: KLAJČ, N. 1976, 532-533; 1982, 306-308; DOBRONIĆ 1979, 122-125.

³ *Liber privilegiorum episcopatus Zagrabienensis* je kopijalna knjiga Zagrebačke biskupije u koju su u XIV. st. prepisani dokumenti koji se tiču njezinih posjeda. Nju je objavio Ivan Krstitelj Tkalčić (1873, VII-VIII). Također v. SMČIKLAS 1904, XVII.

⁴ Isprava je objavljena u gotovo svim izdanjima diplomatske građe koji obuhvaćaju crkvenu povijest toga razdoblja, i to od Farlatija do Smičiklasa. U ovom radu citiramo je po CD II, 139-140.

⁵ O zagrebačkom biskupu Prodanu v. KLAJČ, N. 1982, 307, 308, 376-382, 398, 445.

ispisana rimskim brojkama, ali s obzirom na povijesne činjenice navedena 1175. godina nikako ne može stajati. Uspoređivanjem s drugim dokumentima uočava se da je biskup Prodan, koji je kupio za Zagrebačku biskupiju tri predija, u ovom dokumentu naveden kao pokojni – *quondam episcopus Zagrabiensis*, dok ga na dužnosti zagrebačkog biskupa navodi isprava iz 1181. godine.⁶ Također je sporno pojavljivanje još nekih drugih osoba u ovoj Belinoj potvrdnici datiranoj 1175. godinom. Naime, u njezinu dignitariju se među osobama koje potvrđuju istu stvar navodi ostrogonski nadbiskup Job. On se osim u ovoj ispravi javlja tek u zadnjem desetljeću XII. st., kako svjedoči više dokumenata,⁷ dok 1181. najvišu crkvenu čast u Ugarskoj, tj. čast i dužnost ostrogonskog nadbiskupa obnaša nadbiskup Luka,⁸ koji je očito Jobov prethodnik. Kaločki se nadbiskup Pavao kao „izabrani” (*electus*) pojavljuje tek u jednoj sumnjivoj Belinoj ispravi, ali datiranoj u 1188. godinu.⁹ Navedene i zapažene činjenice upućuju, kako su to već prije i drugi povjesničari utvrdili,¹⁰ da je u najmanju ruku pogrešno navedena godina u kopiji Beline isprave koja je do nas dospjela, u kojoj se prvi put spominje Zelina. No, kako ipak diplomatski i povijesno protumačiti navode iz ove Beline isprave? Potrebno je razmotriti povijesni kontekst, odnosno treba imati na umu da potkraj XII. i osobito u XIII. st. raste vrijednost dokumentacije o pravnom činu, pa mahom crkvene institucije nastoje, za uglavnom stečena prava i posjede, osigurati neko dokazno sredstvo. U tu svrhu autentični pouzdani dokumenti postaju jezgra u koju se interpoliraju za novu priliku potrebni – najčešće, objekti darovanja.

Kada je riječi o ispravama Arpadovića iz XII. stoljeća, poteškoću u procjeni vjerodostojnosti čini nestalnost unutrašnjih karakteristika isprava tadašnje vladarske kancelarije.¹¹ Upravo u vrijeme Bele III. (1173.-1196.) te Emerika (1196.-1205.) sustav isprava pokazuje veći napredak. On se pripisuje djelovanju kancelara Hadrijana (1185.-1186.) i Katapana. Isprava pomalo dobiva značajke koje će, gotovo identične, zadržati do kraja srednjega vijeka.¹² Kako zelinska isprava u dignitariju navodi notara Hadrijana (*notario Adriano*), iako ne i kao pisara isprave, s dosta

⁶ CD II, 176-178.

⁷ Joba kao ostrogonskog nadbiskupa spominju dokumenti od 1193. nadalje (CD II, 263, 302, 339, 355, 358).

⁸ CD II, 176-178.

⁹ CD II, 225-226. Ova je isprava tobožnja darovnica Bele III. samostanu sv. Ivana Rogovskog i treba je svakako podvrći diplomatskoj analizi, ali je ipak znakovito pojavljivanje ovoga ostrogonskog nadbiskupa kao tek izabranog te su ipak međusobne korelacije zelinske i ove isprave proturječne i upozoravaju na potreban oprez. Usp. GALOVIĆ 2010, 116, 137, 140.

¹⁰ N. Klaić također ovu ispravu datira u 1185. godinu. Usp. KLAJĆ, N. 1982, 307.

¹¹ O ugarskoj dvorskoj kancelariji kao i općenito o ugarskoj diplomaciji i kako se ona odražava na situaciju u sjevernoj Hrvatskoj pisao je Zlatko Tanodi u izuzetnoj raspravi *Zagrebačka Zlatna bula* (1945, 1-42), gdje je u poglavlju „Dvorska kancelarija hrvatsko-ugarskih kraljeva” (1-4), sumarno obradio navedenu temu služeći se knjigom: Imre Szentpétery *Magyar Oklevéltan* (Budapest: Magyar Történelmi Társ., 1930.).

¹² TANODI 1945, 2-3.

sigurnosti zelinsku ispravu možemo vremenski smjestiti u 1185. godinu te zaista samo greškom prepisivača u kopijalnu knjigu objasniti 1175. godinu iz isprave. Da bi 1185. godina bila vrijeme nastanka zelinske isprave, može se također opravdati početkom rada notara Hadrijana koji tek preuzima notarsku dužnost.¹³ Naime, sam početak zelinske isprave pokazuje jednu specifičnost. Na prvom mjestu je formula promulgacije spojena s formulom inskripcije (*notum sit omnibus catholice fidei cultoribus*), zatim slijedi intitulacija (*Ego Bela tercius secundi*) te mjesto izdavanja dokumenta (*Albe* – u Stolnom Biogradu) i posredno nadnevak, tj. 20. kolovoza (*cum sancti Stephani regis solemnes agerem dies*). Takve formule nalazimo i u drugim ispravama Bele III., primjerice, u onoj kojom se također prigodom svetkovine Svetog Stjepana kralja dosuđuje Zagrebačkom kaptolu predij Toplica.¹⁴ Te dvije isprave imaju identičnu koroboraciju (*sigillo et anuli mei impressione roborauit*). Međutim, zelinska nema navedenu osobu koja sastavlja dokument dok je u topličkoj naveden notar Vaska. Sve u svemu, i neki drugi elementi zelinske isprave upućuju na njezinu nezgrapnu kompoziciju, kao što je, primjerice, vrlo neobična sankcija. No, s druge strane ima sasvim pouzdanih elemenata da je napravljena na temelju neke vjerodostojne isprave kralja Bele III. Iako po svemu isprava u danas poznatom obliku nije diplomatski autentična, to ne isključuje vjerodostojnost povijesne jezgre. Prema tome, Zelina je kao predij zagrebačkog biskupa zaista mogla biti dana na upotrebu kanonicima oko 1185. godine.

Druge od dvije najstarije isprave u kojoj se spominje Zelina i koja se može pouzdano datirati u 1200. godinu jest ona kojom ugarsko-hrvatski kralj Emerik potvrđuje Zagrebačkoj biskupiji zemlju Čazmu koju joj je već prije bio poklonio kralj Ladislav.¹⁵ I ova je isprava sačuvana u prijepisu *Liber privilegiorum episcopatus Zagrabiensis*. Ime Zeline spominje se u opisu međa zemlje Čazme, i to kao *villa Zelina*. Dio ophodnje u kojemu se spominje Zelina umetnut je tako da nije jasno radi li se o dva lokaliteta ili je nešto kod prijepisa ophodnje međa izostalo ili je naprosto riječ o krivotvorini i naknadnom ubacivanju međa naselja (*villa*) Zelina. Međe Zeline su određene na uobičajeni način, odnosno mikrotoponimima kao što su bunari, drveće, putovi, udoline, zemljišta pojedinih uglednijih ljudi, rijeke, potoci i sl. Od važnijih i kasnije poznatih mikrotoponima koje spominje ta reambulacija jesu Berislavova zemlja – očito kasniji Berislavec (*terram Bereslai*), rijeka Zelina (*fluuius Zelina*), Ugrinove zemlje (*terram Vgrini*) i crkva sv. Ivana (*ecclesiam sancti Iohannis*). Gotovo identičan, ali nešto prošireniji, jest opis međa Zeline, još uvijek biskupskog posjeda u Emerikovoj ispravi iz 1201. godine.¹⁶

¹³ TANODI 1945, 2-3.

¹⁴ CD II, 176-178.

¹⁵ CD II, 354-355.

¹⁶ CD III, 8-12. O ovom dokumentu pisala je L. Dobronić (1951, 245-318). N. Klaić drži da je i ova isprava sumnjiva te da je prije topografske analize trebalo dokument podvrgnuti diplomatskoj analizi s čijim se mišljenjem slažem (KLAJĆ, N. 1982, 307).

Obje zelinske isprave, dakle ona iz 1185. i ova iz 1200. godine izašle su iz kraljevske arpadovske kancelarije. Iako među njima nije veliki vremenski razmak, ipak se bitno razlikuju u svojoj strukturi. Ova druga – kao uostalom i ona iz 1185. – također ima elemenata koji izazivaju sumnjičavost upravo u dijelu u kojemu se navodi dispozicija, odnosno reambulacija posjeda. No, ipak, za razliku od prethodne, pokazuje sve odlike razvijenije diplomatske strukture. Na prvom mjestu je verbalna invokacija uobičajena u tadašnjim vladarskim ispravama (*In nomine sancte te individue trinitatis*). Intitulacija kralja Emerika također odgovara vremenu i kancelariji, a umjesto salutacije pojavljuje se *formula perpetuitatis* (*in perpetuum*), što je karakteristika privilegija.¹⁷ Zanimljivo je da nakon ovih dijelova isprave slijedi arenga: *Inter cetera uirtutum exercitia hoc nobis ad prouentum superne remunerationis coferre dinoscitur, quo ecclesiarum dei iura diligenter protegemus et a calumpniantium inportunitatibus prouida dispensacione salubriter expeditimus*. Arengu imaju rijetki, usto iznimno svečani dokumenti, osobito oni tipa privilegija.¹⁸ Nakon toga u korpusu isprave, u dijelu koji pripada naraciji, kralj Emerik se poziva na darovanje kralja Ladislava zemlje Čazme Zagrebačkoj crkvi. Iz toga je proizišla dispozicija po kojemu puk Dubrave nije dužan marturinu kao ni druga podavanja davati banu nego biskupu. Dispozicija se odnosi na Čazmu i puk Dubrave, a nakon toga se osim posjeda Čazme pojavljuju i međe vile Zeline. Upravo ovako izražena dispozicija upućuje na moguću interpolaciju u jednu vjerodostojnu Emerikovu ispravu u kojoj bi bila zabilježena neka kasnija zelinska situacija gdje je teritorij vile Zeline bio definiran. Povod ovakvoj intervenciji u jedan vjerodostojni dokument mogao je biti sukob biskupa i kaptola. To je bilo vrijeme kada su zbog borbe za posjedovna prava nastajale interpolacije u pouzdane dokumente ili su rađeni potpuni falsifikati.

U XIV. st. Zelina je vraćena vladaru i sada se nizom dokumenata osnažuje njezin novi pravni status. Ta druga skupina isprava sačuvana je u ovjerenom prijepisu Varadinskog kaptola iz 1408. godine koji se nalazi u Arhivu HAZU.¹⁹ Ovakvi dokumenti koji sadrže u jednom ovjerenom prijepisu sve relevantne dokumente za jedno naselje, mogli bi se usporediti sa statutima dalmatinskih komuna. Stoga i ispravu Varadinskog kaptola iz 1408. godine držimo „statutom” Zeline s „reformacijama”. Najstarija isprava u ovom prijepisu Varadinskog kaptola je ona od 16. listopada 1328.²⁰ Njome ban Mikac svim ljudima bilo kojega slobodnog staleža koji dođu radi boravljenja (*quicunque libere condicionis homines causa commorandi*) u slobodnu kraljevsku varoš (*liber a villa domini nostri regis*),

¹⁷ Istu formulu *perpetuitatis* umjesto *salutacije* ima i zagrebačka Zlatna bula Bele IV. iz 1242. godine (CD IV, 172-176). Usp. TANODI 1945, 5-6; RABIKAUŠKAS 1971, 27.

¹⁸ Ima je i zagrebačka Zlatna bula. Usp. TANODI 1945, 6.

¹⁹ Arhiv HAZU, D-V-31.

²⁰ CD IX, 418-419.

odnosno u trgovište (*forum*) Zelina u Moravču daje određene povlastice. Naime, mogu održavati sajam svaki tjedan u četvrtak, ne smiju biti ni od koga na tom kraljevskom teritoriju uznemiravani i tri su godine oslobođeni od podavanja, a nakon tri godine trebaju plaćati dvanaest denara. Ovaj dokument nastaje u duhu politike koju Mikac kao ban Slavonije provodi za svoje banske interese, ali i pokušavajući očuvati vjernost i odanost kralju Karlu, s ciljem jačanja kraljevske vlasti u Slavoniji.²¹ Ban Mikac se pri odobrenju održavanja sajma poziva na stare običaje. No, čini se da ipak Zelina kao naselje uz cestu nije bila trajnije i dovoljno napućena pa izdavanje ovakve isprave jest neka vrsta poziva došljacima da se ojača naseljavanje. To je bila važna strateška pozicija na cesti koja spaja Zagreb i Gradec s Varaždinom i neposredno je pod kraljevskom vlašću. Osnovna politika kralja Karla koju je provodio ban Mikac u Slavoniji očitovala se u dva smjera. Jedan je bio da se podižu nove slobodne kraljevske varoši, a drugi da se nekadašnje, stare varoši iz XIII. st. dižu na prijašnji položaj. Dakle, kralj ili njegov ban pomažu razvitak već postojećih varoši.²² Povlastice izdane građanima u tim naseljima sadržavale su utvrđena prava i obveze prema vladaru i njegovim službenicima. Međutim, takvi dokumenti nisu bili potpuni ako nisu bile jasno određene i međe zemljišta kojim se može koristiti novodoseljeno stanovništvo. Upravo zato ban Mikac izdaje sljedeće 1329. godine, i to već 1. veljače, drugu ispravu kojom se razgraničuje posjed koji pripada podložnicima (jobagionima) kastruma Moravče i Glavnica i građanima trgovišta Zelina.²³ Neutvrđeno razgraničenje posjeda između došljaka s jedne i jobagiona kastruma Moravče s druge strane, izazvalo je neslogu i raspre među njima (*cum discordie et controuersie inter iobagiones castru de Moroucha et de Glaunicha ex una parte, ex altera autem inter ciues de foro Zelina quam plures exorte fuissent racione metarum possessionis predictorum ciuium*). Stoga se ova druga Mikčeva isprava, koju izdaje svega tri i pol mjeseca nakon prve, može smatrati njezinom nadopunom.

Ona pak isprava od 1328. očito je imala veliku važnost i smatrala se najstarijim dokumentom kojim se utvrdio pravni status trgovišta Zelina, potvrđivan u nekoliko navrata tijekom XIV. st., svaki put s određenim razlogom. Prvi put je to učinio 15. studenog 1340. na molbu župnika crkve sv. Ivana sam ban Mikac.²⁴ Zašto je to učinjeno? Sam Mikac kaže da je Ivan, župnik sv. Ivana, donio njemu *littere patentes* s molbom da ih redigira *in formam privilegii*, dakle da otvorenu ispravu redigira kao povlasticu. Pozivajući hospite u trgovište, sa željom da se opustjeli dijelovi uz ceste popune populacijom, Mikac se prvi put obraća nepoznatoj neodređenoj skupini ljudi i stoga izdaje otvorenu ispravu koja je mogla biti zapečaćena njegovim,

²¹ O politici bana Mikca v. KLAJČ, N. 1976, 515-543; RAUKAR 1997, 210.

²² KLAJČ, N. 1976, 532.

²³ CD IX, 451-452.

²⁴ CD X, 587.

ali utisnutim pečatom. Isprave takvog tipa u načelu govore o pravnom činu kraće, privremene vrijednosti i nemaju u strukturi naznačenu formulu koroboracije.²⁵ Ova nova isprava, izdana 1340. godine, u diplomatskom smislu čini zapravo renovaciju originala, odnosno obnovu izdane povlastice. Renovacija je obavljena tzv. insercijom,²⁶ odnosno umetanjem teksta stare isprave u novi dokument, i to u onaj tip privilegija koji je koroboriran Mikčevim pečatom. Zašto je bila potrebna obnova povlastica od iste osobe? U ovom se slučaju radi o izdavanju nove važnije isprave koja potvrđuje stari status, ali ga i osnažuje i osigurava ispravom tipa povlastice. Zanimljivo je također primijetiti da župnik crkve svetog Ivana postaje dostojan zastupnik građana trgovišta Zelina jer se obraća u njihovo ime i moli bana da otvorenu ispravu podigne na viši stupanj, pretvarajući je u privilegij o slobodama točno određene skupine stanovnika. To su *populi et hospites domini nostri regis in foro Zelyna in Maroucha existentes*.

Novu vlast u ime kraljevske vlasti u Slavoniji nakon bana Mikca zastupao je ban Nikola. Njemu se 1344. godine u ime svih došljaka trgovišta Zelina obraća vilik Gergen zamolbom da također potvrdi Mikčev privilegij iz 1340. s inseriranom otvorenom listinom iz 1328. godine.²⁷ U novi dokument ban Nikola umeće povlasticu (*litteras priuilegiales*) svoga prethodnika i potvrđuje „da vrijedi zauvijek kako je u ovlasti banske časti” (*perpetuo valere prout nostro banatui incumbit*). I ovo čini svojevrsnu renovaciju originala od nasljednika na dužnosti izdavača povlastice da bi se osigurala trajnost i za vrijeme obnašanja banske časti i vlasti nove osobe. Bilo je to 22. travnja 1344. u Koprivnici. Zanimljivo je da se kao osoba koja predstavlja sve došljake (*in persona vniuersorum hospitum*) pojavljuje Gergen vilik (*villicus*), odnosno starješina trgovišta koji u načelu ima pravo nižih sudskih ovlasti.²⁸

Sljedeći put je sve to još jednom potvrdio slavonski ban Stjepan 23. svibnja 1353. na molbu vilika i jobagiona trgovišta Zelina.²⁹ U ovom slučaju dolazi do određenih intervencija u dispoziciju povlastice. Naime, jedan se članak, koji se odnosi na neke ovlasti, derogira, a novi se u skladu s novim prilikama dodaje. Ukida se članak o jamčevini koji je bio u otvorenoj ispravi bana Mikca propisan (*ut quicunque relictas fideiussione in predictam villam nostram venient moraturi relationem ipsius fideiussionis per quospiam non possint vel valeant molestari*), a ban Stjepan određuje im da ni u kakvim parnicama nastalim u njihovoj sredini sa strancima ni svjedoci ni prisega ne dolaze u obzir (*ut nullus contra ipsos testes*

²⁵ O otvorenoj ispravi (*litterae patentes*) i njezinu karakteru v. TANODI 1945, 4.

²⁶ STIPIŠIĆ 1991, 166; RABIKAUŠKAS 1971, 74.

²⁷ CD XI, 129.

²⁸ U povlastici slobodnoga kraljevskog grada izdanoj Krapini od strane kralja Ludovika 1347. godine (CD XI, 344-345), kao i onoj izdanoj slobodnoj vili *De Ugra* (Vugrovcu) (CD VII, 217-218), navedene su ovlasti vilika, odnosno načelnika (*maior ville*) u sudskim poslovima, pa prema tome možemo pretpostaviti da isto vrijedi i za vilika trgovišta Zelina.

²⁹ CD XII, 170.

cum extraneis hominibus in causis in medio eorum exortis adducere nec iuramentum omnino eisdem extraneis valeat prestare quoquomodo).³⁰ Varadinski kaptol je potvrdio i jednu ispravu Zagrebačkog kaptola od 3. ožujka 1398.³¹ Naime, Zagrebački kaptol izdaje ispravu kojom potvrđuje da je plemić Fabijan Bičkele iz Zeline pred njim potvrdio da će svi slobodnjaci koji se nasele uz rijeku Zelinu s gornje strane Četvrtkovca na pustom zemljištu biti oslobođeni podavanja tijekom dvadeset godina, osim triju darova te daća i kraljevskih poreza. Nakon što prođe dvadeset godina, imat će isti status kao ostali stanovnici Četvrtkovca.

Ovdje smo analizirali najvažnije zelinske dokumente, one koji općenito prvi put spominju ime Zelina, kao i one kojima su stanovnici slobodnog trgovišta Zeline uređivali svoje odnose s kraljem. Jedan i drugi proces je u skladu s cjelokupnom situacijom u Slavoniji. Pomnjoj analiza navedenih dokumenata te praćenje upotrebe naziva Zelina i pripadajućih atributa kroz vrijeme, mogla bi pripomoći i ubikaciji nekih toponima na terenu. Čini mi se da bi se ipak moglo, temeljem analize navedenih dokumenata, iznijeti mišljenje da su naselja Sv. Ivan Zelina i selo Četvrtkovec sljednici iste povijesne tradicije onoga prvog naselja – slobodne vile i trgovišta Zeline koja je u reambulaciji, poznatoj iz više dokumenata, bila jedno šire područje na kojemu se vjerojatno u nižem ravničarskom dijelu uz cestu održavao sajam, a crkva sv. Ivana, koja je također bila navedena unutar područja slobodne kraljevske varoši Zeline, nalazila se na povišenijem dijelu. S vremenom je mjesto održavanja sajma četvrtkom – što je tom lokalitetu i dalo ime Četvrtkovec – uz cestu ostalo bez stanovništva, koje je potražilo bolje mjesto za stanovanje na prostoru uz crkvu. Na ovaj lokalitet prešlo je i ime Zelina – kao Sv. Ivan Zelina po župnoj crkvi – kojim se nekada nazivalo to šire područje. Zbog toga u transkriptu Varadinskog kaptola nalazimo i dokument Zagrebačkog kaptola kojim Fabijan Bičkele poziva stanovnike da se nasele u Četvrtkovcu na opustjelom prostoru uz rijeku Zelinu. Ovo se moje mišljenje donekle razlikuje od onoga L. Dobronić koja drži da su to dva različita mjesta.³² Nema sumnje da jesu, ali jedno i drugo imaju genezu u trgovištu Zeline, kako je to razvidno iz reambulacije iz 1329. godine.

³⁰ Slično se događa tijekom vremena i s ispravom u kojoj se prvi put spominje Ivanec (*libera villa Sancti Iohannis*). Naime, 1396. prior ivanovaca i gospodar kastruma Bele, Ivan Paližna, stanovnicima Ivanca daje određene povlastice koje kasnije potvrđuju njegovi nasljednici – prior i ban Albert de Nagmihal 1421. te ban i upravitelj vranskog priorata Matko Talovac 1441., ali svaki put uz neku izmjenu ili nadopunu u skladu s novim povijesnim kontekstom i interesima. Usp. MATIJEVIĆ SOKOL 1997c, 23-27.

³¹ CD XVIII, 318-319.

³² DOBRONIĆ 1979, 123-125.

PRVI SPOMEN GRADA SLATINE

Slatina se prvi put spominje u ispravi zagrebačkog biskupa Mihovila izdanoj 1. rujna 1297. godine u Požegi.¹ Tom ispravom biskup Mihovil (1295.-1303.) zamjenjuje jednu česticu zemlje za drugu s prepoštom i regularnim kanonicima samostana reda sv. Augustina iz Vaške.² U toj Mihovillovoj ispravi donose se granice čestice zemlje koju je biskup dao rečenom samostanu u zamjenu, a u ophodnji (reambulaciji) se navodi Slatina u inačici ZALATHNUK. Istu ispravu je 8. rujna 1329. u Čazmi³ potvrdio i prepisao – dakle renovirao⁴ – zagrebački biskup Ladislav (1326.-1343.), jedan od kasnijih sljednika Mihovilovih, na molbu Pavla, prepošta istoga samostana. Također na molbu prepošta Petra i Pečujski kaptol 26. svibnja 1371. godine⁵ ponovno prepisuje, odnosno izrađuje kopiju ove Ladislavove renovacije isprave svoga prethodnika biskupa Mihovila. Najposlije 2. travnja 1514. godine Čazmanski kaptol na zamolbu Blaža, župnika iz Ivanića prepisuje i ovjerava ispravu Pečujskog kaptola koja sadrži kao transumppte dvije prethodne isprave. Zahvaljujući srednjovjekovnom običaju da kaptoli kao vjerodostojna mjesta (*loca credibilia*) prepisuju oštećene isprave *ad cautelam*, odnosno za zaštitu mi danas u znatno mlađim ispravama možemo pronaći kao transumppte (*littere transumpcionales*) starije vjerodostojne isprave. Zbog tog običaja je sačuvano i najstarije svjedočanstvo o gradu Slatini iz 1297. godine u vjerodostojnom prijepisu XVI. stoljeća.

Isprava Čazmanskog kaptola od 2. travnja 1514. danas se nalazi u Arhivu Zagrebačke nadbiskupije u Zagrebu, *Donationalia* f. VIII, no. 3. Pisana je humanistikom XVI. st., na papiru i ima tragove utisnutog pečata.

2. travnja 1514. (U Čazmi.)
/26. svibnja 1371. (U Pečuhu.)/
/8. rujna 1329. U Čazmi./
/1. rujna 1297. U Požegi./

Nos capitulum ecclesie Chasmensis memorie commendamus tenore presencium significantes, quibus expedit vniuersis, quod honorabilis dominus Blasius plebanus de Iwanich nostram personaliter veniens in presenciam exhibuit atque presentauit nobis quasdam litteras honorabilis capituli ecclesie Quinqueecclesiensis transcripcionales in pergameni patenter confectas sigilloque eiusdem capituli ecclesie Quinqueecclesiensis attergo impressiue munitas, petens nos debita cum instancia tenorem earundem presentibus litteris nostris patentibus ad

¹ CD VII, 285-287.

² Usp. DOBRONIĆ 1984b, 27-29.

³ CD IX, 485-486.

⁴ O renovaciji odnosno potvrdi izvornika v. STIPIŠIĆ 1991, 166.

⁵ CD XIV, 347-348.

*exhibenda in locis necessariis transscribi et transsummi facere dignaremur, quarum tenor de verbo ad verbum sequitur et est talis: Nos capitulum ecclesie Quinqueecclesiensis memorie commendamus, quod religiosus vir frater Petrus ordinis suprapeliciatorum sancti Augustini canonicorum regularium de Waska, sua ac totius sui ordinis in persona, ad nostram personaliter accedendo presenciam, exhibuit nobis quoddam priuilegium condam venerabilis in Christo patris domini Ladizlai, episcopi Zagrabiensis, petens nos humili cum instancia, ut idem priuilegium in formam nostrarum litterarum patencium transscribi facere dignaremur ad cautelam, cuius tenor talis est: Nos Ladizlaus, Dei et Apostolice Sedis gratia, Zagrabiensis episcopus significamus tenore presencium, quibus expedit vniuersis, quod religiosus vir frater Paulus ordinis sancti Augustini suprapeliciatorum, prepositus conuentus de Waska ad nostram personaliter accedendo presenciam exhibuit nobis quasdam litteras cum rупpo sigillo, que ex scriptura, sicut experiencia nos docuit, domini Michaelis condam Zagrabiensis episcopi predecessoris nostri veraciter apparebant, quarum tenor de verbo ad verbum presentibus insertus talis est: **MICHAEL, diuina miseracione, episcopus Zagrabiensis domini Albertini illustris ducis Sclauonie cancellarius et comes de Gargh, vniuersis quibus expedit Christi fidelibus, salutem in Domino. Ad vniuersorum noticiam tenore presencium volumus peruenire, quod, cum religiosi viri, prepositus et conuentus fratrum ordinis sancti Augustini canonicorum videlicet regularium, de domo in Waska existente, quandam terram seu possessionem ipsorum, Tubina nuncupatam, possessioni nostre de Waska adiacenti, immediate defendere et procurare comode propter distanciam et temporis discrimina impacati non valerent, prout nobis ex eorum querula relacione sepius extitit demonstratum, nos pie et paternaliter ipsorum alleuiacioni et comodo subuenire in hac parte, cupientes quandam particulam terre libere ville nostre de Waska metis et signis distinctam infrascriptis domui et terris predictorum patrum contiguam et vsui eorundem propter propinquitatem apciorem et comodam vtique dedimus, contulimus et tradidimus preposito et fratribus antedictis iure perpetuo possidendam et habendam cum vtilitatibus et pertinentiis eiusdem eiusdem (!) particule vniuersis, pro qua quidem particula terre concambii seu commutationis titulo recepimus et habuimus, ab eisdem preposito et fratribus supranotatam terram Tubina cum omnibus vtilitatibus et pertinentiis suis, prout eandem dicti fratres possedisse dignoscuntur, tradentibus et conferentibus eisdem preposito et fratribus ipsam terram nobis et nostris successoribus perpetuo similiter possidendam et habendam. Prima siquidem meta prefate particule preposito et fratribus sepefatis tradite sicut per probos et idoneos viros Olyuerium, hunc officialem nostrum de Waska, Gwreche et Teodorum prediales nostros ac Adrianum plebanum nostrum de eodem loco, quos ad inspiciendas et signandas metas dicte particule miseramus, constitit, incipit et procedit a quibusdam dumis auellanorum vbi est meta terrea iuxta lacum, inde procedens in modico spatio versus meridiem peruenit ad arborem piri meta terrea circumfusam, inde ad binas arbores cerasi, inde in quadam parua valle vadit ad arborem scilicet crucesignatam, inde ad arborem tul crucesignatam, inde ad aliam arborem tul crucesignatam, inde etiam arborem tul crucesignatam, inde exiens de silua venit ad arborem gerthan crucesignatam, inde ad arborem haas crucesignatam et meta terrea circumfusam circa magnam viam ducentem in ZALATHNUK, inde per eandem magnam viam venit ad arborem horozth crucesignatam, inde ad aliam arborem horozth crucesignatam, inde exiens de ipsa magna via et tendens versus meridiem venit ad arborem horozth meta terrea circumfusam circa antiquam viam, qua itur ad***

ecclesiam sancti Georgii ad occidentem in vicino terre nobilium de Tubina, inde ad caput lacus Ferten, inde ad arborem hrazth iuxta viam, ubi vicinatur terre Lucach filii Martini et in eadem via tendit versus aquilonem et in vicinitate terre filiorum Petche peruenit vsque ad Drawam ibique terminatur. In cuius rei memoriam et robur perpetuum presentes concessimus sigilli nostri munimine roboratas. Datum in Pasgauar in festo beati Egidii abbatis per manus magistri Dominici, lectoris ecclesie nostre Zagrabiensis tunc notariorum nostrorum magistri, anno Domini millesimo ducentesimo nonagesimo septimo. Petens ipse prepositus, suo et conuentus sui nomine, vt ipsam particulam terre metis iam prescriptis distinctam ipsi domui de Waska fratrum suorum perpetuare dignaremur, verum quia nos ipsum prepositum et suum conuentum in pacifica possessione dicte terre inuenimus, nec constabat, quod a tempore emanacionis litterarum predictarum ipsi fratres in dicta possessione ipsius terre perturbati fuissent, iuridice nos ipsam terram cum suis pertinentiis vniuersis in quantum sine lesione iuris ecclesie nostre possumus preposito, conuentui et domui antedictis perpetuamus et presentis scripti patrocinio confirmamus. In cuius rei testimonium presentibus sigillum nostrum duximus apponendum. Datum Chasme per manus discreti viri magistri Iohannis, archidiaconi de Guerche, cancellarii nostri in festo Natiuitatis beate Virginis, anno Domini millesimo trecentesimo vigesimo nono. Vnde nos iustis et legitimis eisdem petitionibus satisfacere cupientes, communi iusticia requirente, prefatum priuilegium ipsius domini Ladislai episcopi in formam presencium transscribi fecimus iuris ordinis ipsius ad cautelam. Datum secundo die festi Penthecostes, anno Domini millesimo trecentesimo septuagesimo primo. Nos itaque petitionibus dicti domini Blasii modo quo supra porrectis tanquam iustis, legitimis et consonis rationi annuentes prescriptas litteras dicti capituli ecclesie Quinqueecclesiensis de verbo ad verbum sine diminucione et augmento aliquali transcribi et transsumpti ac presentibus litteris nostris patentibus inseri fecimus iuris vberiore ad cautelam. Datum in dominica Iudica, anno Domini millesimo quingentesimo decimo quarto.

Na poledini kasnijim rukopisom:

In hac litera tria notata digna continentur. Primo, quod in pertinentiis Waska. Marton erat conuentus ordinis superpelliciatorum sancti Augustini canonicorum regularium. Secundo, quod praepositum habuit conuentus, cuius fit expressa mentio per uerba haec, quod religiosus uir frater Paulus ordinis sancti Augustini superpelliciatorum praepositus conuentus de Waska, quod Michael episcopus Zagrabiensis concambium de terra intus annotata cum praeposito et conuentu de Waska fecisset, quod dictus Michael episcopus erat ducis Sclauoniae cancellarius et comes de Garich, quod archidiaconus de Guerche erat Michaelis episcopi cancellarius.

Prijevod:

Mi, kaptol čazmanske crkve predajemo sjećanju sadržajem ove isprave svima kojih se to tiče da je časni gospodin Blaž, župnik od Ivanića, dolazeći osobno pred nas izložio nam i predočio jednu otvorenu ispravu časnog kaptola Pečujske crkve na pergameni koja sadrži prijepis, osnaženu na poledini utisnutim pečatom istoga kaptola Pečujske crkve, moleći nas s dužnom pozornošću da se

udostojimo učiniti da se na uobičajenim mjestima za izlaganje prepiše i umetne u tekst ove naše otvorene isprave, a njezin sadržaj od riječi do riječi slijedi i ovakav je: Mi, kaptol Pečujske crkve predajemo sjećanju da je pobožni muž Petar, brat zaogrnutih regularnih kanonika reda svetoga Augustina od Vaške, u svoje ime i u ime čitavoga svoga reda, osobno pristupajući pred nas izložio nam jedan privilegij pokojnog časnog oca u Kristu gospodina Ladislava, biskupa zagrebačkog, moleći nas dužnom pozornošću da se udostojimo učiniti da se isti privilegij u obliku naše otvorene isprave prepiše za sigurnost, a njegov je sadržaj ovakav: Mi, Ladislav, milošću Boga i Apostolske Stolice zagrebački biskup, iskazujemo sadržajem ove isprave svima kojih se to tiče, da je pobožni muž brat Pavao, prepošt samostana zaogrnutih reda sv. Augustina iz Vaške, osobno dolazeći pred nas izložio nam jednu ispravu s uništenim pečatom, a iskustvo nas je naučilo po ispravi da je uistinu ona gospodina Mihovila, pokojnog zagrebačkog biskupa našega prethodnika, a njezin sadržaj, od riječi do riječi u ovu ispravu umetnut, jest ovakav: **Mihovil, milošću Božjom zagrebački biskup, kancelar gospodina Albertina slavnog hercega Slavonije i župan od Garića, svim Kristovim vjernicima, kojih se to tiče, pozdrav u Gospodinu, želimo da dode na znanje svima sadržajem ove isprave da, budući da su pobožni muševi, prepošt i samostan braće reda sv. Augustina, odnosno regularnih kanonika iz kuće koja se nalazi u Vaškoj neku zemlju ili posjed njihov, nazvan Tubina, a nalazi se uz naš posjed u Vaškoj, neposredno uznemireni nisu mogli obraniti i niti se za nju pobrinuti primjereno zbog udaljenosti i prolaska vremena, kao što je nama iz njihove žalbe u izvješću bilo vidljivo, a mi smo, ljubazno i očinski želeći pripomoći, kao olakšicu i korist u ovom dijelu jednu česticu zemlje naše slobodne vile Vaška, međama i znakovljem odijeljenu, gore spomenutoj kući i zemljama prije spomenute braće susjednu njima na upotrebu, a zbog blizine bolju i pogodniju najpače dali, prepustili i predali prepoštu i prije spomenutoj braći da je posjeduju i imaju vječnim pravom sa svim korisnostima i pripadnostima iste čestice, a pak za tu česticu zemlje na ime zamjene i promjene primili smo i imamo od istih prepošta i braće gore spomenutu zemlju Tubinu sa svim korisnostima i pripadnostima, kao što rečena braća znaju da su je posjedovali, koje se predaju i prepustaju istom prepoštu i braći i nama i našim nasljednicima na sličan način rečena se zemlja treba posjedovati i držati. Prva, pak, međa spomenute čestice, predane prepoštu i prije spomenutoj braći preko odličnih i prikladnih muževa Olivera našega službenika iz Vaške, Gverča i Teodora, naših predijala i Adrijana župnika istoga mjesta koje smo poslali da utvrde i odrede međe rečene čestice, postavljena je, počinje i ide od nekih grmova ljeske gdje je zemljana međa uz krčevinu, zatim idući na maloj razdaljini prema jugu dolazi do stabla kruške okruženog zemljanom međom, zatim do dva stabla trešnje, zatim po maloj udolini ide do stabla brijesta označenog križem, zatim do stabla cera označenog križem, zatim do drugog stabla cera označenog križem, zatim također do stabla cera označenog križem, potom izlazeći iz šume dolazi do stabla graba označenog križem, zatim do stabla lipe označenog križem i zemljanom međom okruženog uz veliki put koji vodi u SLATINU, zatim ovim velikim putem dolazi do stabla hrasta označenog križem, zatim do drugog stabla hrasta označenog križem, zatim izlazeći iz samog velikog puta i idući prema jugu dolazi do stabla hrasta okruženog zemljanom međom uz stari put kojim se ide do crkve sv. Jurja prema zapadu u blizini zemlje plemića od Tubine, zatim do vrha krčevine Ferten, zatim do stabla hrasta uz put gdje se susreće sa zemljom Lukaša, sina Martinova i zatim po ovom putu vodi prema sjeveru i u**

blizini zemlje sinova Petče dolazi sve do Drave i ondje se omeđuje. Za sjećanje i vječnu snagu same stvari izdali smo ovu ispravu osnaženu snagom našega pečata. Izdano u Požegi na blagdan blaženoga Egidija opata, rukom magistra Dominika, lektora naše Zagrebačke crkve, tada magistra naših notara, godine Gospodnje tisuću dvjesto devedeset i sedme. Moleći nas sam prepošt, u svoje ime i u ime svoga samostana, da istu česticu zemlje međama već popisanim odijeljenu samoj kući iz Vaške njegove braće se udostojimo predati u trajan posjed, uistinu budući da smo mi samog prepošta i njegov samostan u mirnom posjedovanju rečene zemlje našli i nije bilo sigurno da od vremena izdavanja rečene isprave u spomenutom posjedovanju rečene zemlje sami redovnici su bili ometani, mi pravno samu zemlju sa svim njezinim pripadnostima, za koliko možemo bez štete za prava naše crkve, prepoštu, samostanu i kući prije spomenutima predajemo u trajan posjed i zaštitom ove isprave osnažujemo. Za svjedočanstvo ove stvari dali smo da se doda naš pečat na ovu ispravu. Izdano u Čazmi rukom razboritog muža magistra Ivana arhidakona od Gušća, našega kancelara, na blagdan Rođenja Blažene Djevice, godine Gospodnje tisuću tristo dvadeset i devete. Stoga mi pravednim i zakonitim molbama istoga želeći ugoditi uz zajedničku pravednost rečeni privilegij samoga gospodina biskupa Ladislava učinili smo da se prepíše u obliku ove isprave za zaštitu pravednoga reda. Izdano drugog dana blagdana Duhova, godine Gospodnje tisuću tristo sedamdeset i prve. Mi smo, stoga odobravajući molbama rečenoga gospodina Blaža, izrečenima na način kao gore, pravednim, zakonitim i jednoglasnim po pravu rečenu ispravu kaptola Pečujske crkve od riječi do riječi bez umanjivanja ili uvećavanja ikakvog učinili da se prepíše i kopira i umetne u ovu našu otvorenu ispravu za jaču zaštitu prava. Izdano u nedjelju „Iudica“, godine Gospodnje tisuću petsto i četrnaeste.

Na poledini:

U ovoj ispravi su tri vrijedne zabilješke: prvo da je na području Vaške bio samostan regularnih kanonika reda sv. Augustina; drugo da je samostan imao prepošta čiji je spomen bio izrečen kroz ove riječi: da je pobožni čovjek brat Pavao reda sv. Augustina zaogrnutih regularnih kanonika prepošt samostan u Vaškoj, da je Mihovil zagrebački biskup zamijenio zemlju s prepoštom i samostanom iz Vaške, da je spomenuti biskup Mihovil bio kancelar hercega Slavonije i župan Garića, da je arhidakon Gušća bio kancelar biskupa Mihovila.

FUNDACIJSKA ISPRAVA SAMOSTANA SVETE MARIJE U CRIKVENICI

Prigodom obilježavanja 600. godišnjice prvoga pisanog spomena današnjeg grada Crikvenice 2012. godine¹ u listini kneza Nikole IV. Krčkog neophodno je vratiti se ovom povijesnom svjedočanstvu.² Kao što je uobičajeno, najstariji važni povijesni dokumenti do nas nisu došli u izvornom obliku, iz raznih razloga nego u različitim oblicima kopija i s elementima falsificiranja pojedinih njihovih dijelova. I darovnica Nikole IV. pavlinima izdana 14. kolovoza u Modrušu za crikveničku crkvu i samostan ima takvu sudbinu. Ona nije sačuvana u izvorniku, pa čak ni pisana svojim izvornim pismom glagoljicom i hrvatskim jezikom. Njezin tekst nam je dostupan preko zapisa kod D. Farlatija³ i M. Sladovića,⁴ a u Mađarskom državnom arhivu u Budimpešti⁵ nalazi se jedan njezin prijepis (*copia copiae*) pisan humanistikom u XVIII. stoljeću. Po obliku kodeksa, brižljivo organiziranom prostoru s alineacijom i marginama, ovaj primjerak nastoji nalikovati na izvornik i u diplomatskom smislu možemo ga smatrati tzv. imitativnom kopijom⁶ jer vanjskim izgledom oponaša osobito važne povelje koje su izdavane u isto vrijeme. Okolnosti i način nastanka ove kopije nisu nam poznate.

Isprava je diplomatski i sadržajno vrlo zanimljiva, ali nužno zahtijeva oprezan pristup pri propitivanju vjerodostojnosti. Naraciju isprave odlikuje slobodniji formalni i sadržajni pristup te podsjeća na kartularne zapise memorijalnog karaktera koji su na osobit način i neka vrsta samostanske kronike.⁷ Naime, težište sadržaja ove fundacijske isprave nije samo na darovanju crikveničke crkve pavlinima,⁸ nego i na svim drugim darovanjima posjeda i povlastica, kako onima uz more, tako i onima u Vinodolskoj dolini kojima je pavlinski samostan tijekom vremena opskrbljen.

Nikola Frankapan – kako piše u ispravi – gradi na prostoru uz more uz zavjetnu crkvu samostan „prečasnim pobožnim redovnicima reda svetoga Pavla,

¹ Usp. *Grad Crikvenica* (2008.); MATEJČIĆ 1989; UREMOVIĆ 2002; *Czriquenicza 1412. - život i umjetnost Vinodola u doba pavlina* (2012.).

² FARLATI 1769, 99-100; SLADOVIĆ 1856, 168-169, 220-223; LASZOWSKI 1923, 210-211; KLEN 1981, 276-278; ŠKRGATIĆ 2004, 201-210; MATIJEVIĆ SOKOL - GALOVIĆ - BOTICA 2011; *600 godina Crikvenice; Czriquenicza 1412. - život i umjetnost Vinodola u doba pavlina* (2012.).

³ FARLATI 1769, 99-100.

⁴ SLADOVIĆ 1856, 168-169, 220-223.

⁵ Sign. MODL 37132.

⁶ STIPIŠIĆ 1991, 166.

⁷ Vidi: GEARY 1996.

⁸ Usp. o djelatnosti pavlina: BOŠNJAK 1969, 461-503; *Prošlost i baština Vinodola* (1988.); *Kultura pavlina u Hrvatskoj* (1989.); STARAC 2000, 45-96.

prvoga pustinjaka zavjetom vezanim za Pravilo Augustina, blaženoga biskupa” da se brinu i održavaju crkvu tada u lošem stanju. Ta crkva posvećena Blaženoj Djevici Mariji kao zadužbinska crkva knezova Krčkih podignuta je – čini se – potkraj XIV. stoljeća. Kako je i inače bilo uobičajeno tijekom srednjeg vijeka, često su uz zavjetne crkve u posjedu velikaškog roda ili drugih uglednika naknadno podizani samostani čiji bi se redovnici brinuli za njih. Tako je i ovdje Nikola, tada knez Krčki⁹ napravio isto.

U dokumentu su zabilježene i druge povlastice koje je knez Nikola IV. darovao novoosnovanom pavlinskom samostanu. Na prvom mjestu su daće od trgovine, pristojbe luka i porezi od onoga što se ubire pri istovaru i utovaru pomorskih tereta:

A za njihovo stalno uzdržavanje, čuvanje, stanovanje i popravljjanje rečene crkve i samostana, prepustili smo im sve daće trgovine, pristojbe luka i naše poreze od svih onih koji na bilo koji način na moru toware na brodove te dopremaju ili otpremaju /robu/ zbog trgovine ili prodaje od najmanjeg do najvećeg počinjuci od Jesenove sve do Črnina unutar određenih granica, uz more Strictum /pučki zvano Tesno/ da koriste i posjeduju gore rečeni prečasni pobožni redovnici prije spomenutog reda svetoga Pavla, prvoga pustinjaka današnjih vremena i njihovi nasljednici vječnim pravom sa svim slobodinama, običajima i prihodima na način kako smo mi i naši pokojni prethodnici sve do sada držali i posjedovali.

Iz ovoga teksta razaznaju se granice obale na kojoj vrijedi ova povlastica: od Jesenove do Črnina. Samostan je obdaren šumom koju mogu sjeći i to na brežuljku Bok od Velikog Dola do Malog Dola:

Još im dajemo za šumu i sječu drva cijeli veliki brežuljak pučki zvan Bok od Velikog dola ili polja, pučki zvanog Luka, pa sve do Malog dola na Križu /pučki zvanog Dražice na Križu/, od Malog dola na Križu sve do mora s cijelom Zidinom /mjestom pučki na isti način zvanim/ i od ograde ili suhozida /pučki zvanog Ograde/ pa sve do samostana.

Sljedeće čime se obdaruju redovnici su zemljišni posjedi:

Osim toga Veliko polje ili Dol pučki zvano Luka Vela, od velikog brežuljka pučki zvanog Veli Bok pa sve do drugoga brežuljka pučki zvanog Bok za Dubračin potok, tj. iza potoka Dubračine sve što god plug može orati i sve uz more do Kura /mjesto pučki na isti način zvanog/ i cijelo zemljište koje je u Kuru uz vrelo s neprestano živom vodom /pučki zvano Vrutak/. Ovo je zemljište od davnine bilo posjed iste crkve sve do gornje litice, koju je do tuda držao Nikola Jurinov. Osim toga dajemo im cijeli dol u našem Koku, koji je ispod kuća naših naseljenika Valka i Čefčića, kako pokazuju drevni suhozidi /pučki Okozora/, sve što god je između brežuljaka. A tu zemlju i dol otprije su naši pokojni pobož-

⁹ STRČIĆ 1998.

ni prethodnici kao posjed dali istoj gore rečenoj crkvi svete Marije crikveničke s velikim i malim dolom ispod i odozgo sa Szesztibom /mjestom tako pučki zvanim po drvetu/ kraj Kotora pa sve do Velikog polja ili dola pučki zvanog Luke Vele od jednog Boka ili brežuljka do drugog Boka ili brežuljka do kuda su bili naši vinogradi; a osim toga još dajemo jednu zemlju u Tupalima u određenom dolu pučki zvanom Vu dolu svu uz općinsku cestu pa do potoka kao i dvadeset hrastova u njoj. Povrh toga u istom dolu još jednu drugu zapuštenu zemlju i uz isti potok malo iznad s onu stranu Tupala, gdje su naši lijepi hrastovi (dubovi) od velike javne ceste pa sve do potoka sa svim hrastovima kao i još jedan naš vinograd u mjestu pučki zvanom Pod pećami gdje su mali čokoti vinove loze. Isto tako jedno zemljište uz more pučki nazvano Selca u našem Zagorju blizu mjesta pučki zvanih Liubvić gdje je bilo naše nasljedno imanje i to sa svim pripadnostima i kućama koje se odnose na rečeni posjed, odnosno sa šumama, zemljama i pasištima za čuvanje stoke gore spomenutih prečasnih pobožnih redovnika rečenoga samostana. Uz to smo im još darovali jedan vinograd kod našeg kaštela Drivenika koji smo bili dali na korištenje našem slugi Nikoli Dragozetu do njegove smrti. Taj vinograd poslije njegove smrti nama je povraćen slobodan i oslobođen od davanja. Uz to još smo njima dali pet sjenokoša badava na našem polju blizu crkve svete Marije nazvanom pučki Na Mej pod Zebrami /brdu i mjestu pučki tako zvanima/ nedaleko od gore rečenog našeg kaštela Drivenika, gdje su naše sjenokoše. Prva je jedna naša velika uz potok u sredini polja za koju smo se brinuli da se kosi za nas, druga koja je bila Stromčićeva i koja nam je vraćena slobodna, treća koju smo bili dali Ivanu Lukačiću i koja je poslije njegove smrti vraćena nama te druge dvije koje su bile u posjedu našeg pobožnog pokojnog brata Ćurja, a on ih je sam ovako na koncu svoga života darovao i namijenio.

Darovane zemlje su najvećim dijelom u Vinodolskoj dolini. Toponimi su to koji su i danas poznati kao: Veli Dol, Mali Dol, potok Dubračina, Kotor, Selca, Zagori, Drivenik, Pećca, ali i niz mikrotoponima koje bi se vjerojatno na terenu mogli ubicirati.

Redovnici su dobili sjenokoše, vinograd, zatim dvojicu slugu Markovića da obavljaju tlaku:

Isto tako dali smo i poklonili istoj crkvi svete Marije u Crikvenici i njezinim gore rečenim prečasnim pobožnim redovnicima za znatnije povećanje i pomoć dva naša kmeta Markovića u Kolavratu /mjestu isto tako pučki zvanom/ pod Dreninom, tako pučki nazvanim brežuljkom i brdom sa svim njihovim podložitostima, odnosno malom i velikom službom, što su oni nama bili dužni izvršavati i obavljati tlaku te sa svom ljetinom ili malom i velikom daćom, kao što oni moraju nama davati od rečenog posjeda.

Navedeni su i posjedi uz more. To su vinogradi:

Isto tako jedan komad našega vinograda u Malom dolu pučki U Dražici uz more s juga ili od južnjaka, sa sjevera je vinograd Ćurja Bernčića, od sjeverozapada je Kuzmin vinograd, a istočno je općinska zemlja i put prema moru.

U zaključnom dijelu tzv. dispoziciji dokumenta knez Nikola Krčki kao auktor, odnosno koncesor zaključuje da sve to daje redovnicima da se mole za njega, njegove prethodnike i nasljednike.

Ovaj primjerak crikveničkoga rodnog lista ovjerila je skupina uglednika:

Ispravu je na ovaj način potpisao svećenik Martin Blešić, modruški kanonik i kapelan spomenutog kneza: Ja svećenik Martin Blešić, modruški kanonik i kapelan Nikole Frankapana, javni bilježnik, punom ovlašću moga bilježničkog posla, napisao sam ovu ispravu i bilježnički instrument po naredbi i nalogu već rečenoga kneza Nikole Frankapana, koji je svojom rukom svoj veliki viseći pečat stavio na ovu ispravu i izložio je pred mene i pred časne muževe Gašpara Oršića, Jurja Čubranića, Mihovila Slakovića, Ivana Parapatića, Jurja Jagušića, Aleksandra Rosavara, Wolffganga Kraljića, i mnoge druge izvrsne i časne muževe, u Kristu prečasnog i pobožnog redovnika fratra Jakova Dončića, fratra Nikolu Pasarića i pred fratra Tomu Kerpečića, koji su prvi bili uvedeni u ovaj samostan, dana i godine kao gore.

Da bismo nekom diplomatskom zapisu, tj. ispravi, odredili povijesnu vjerodostojnost općenito, ali i vjerodostojnost pojedinačnih podataka koje donosi, moramo utvrditi okolnosti njezine tradicije, odnosno u kakvom je obliku ona nama danas dostupna. Premda sadržaj fundacijske (osnivačke) listine crikveničkih pavlina sasvim odgovara povijesno-društvenim okolnostima nastanka Crikvenice, ipak je, zbog njezine neobične diplomatske tradicije, potrebno propitati neke činjenice te se odrediti prema vjerodostojnosti, osobito za Crikvenicu najvažnijeg podatka, onog o prvom spomenu grada.

U ovoj kopiji zabilježeno je da se radi o prijevodu na latinski jezik izvornika isprave pisane glagoljicom i hrvatskim jezikom (*idiomate caractere uero glagolitico emandatum*) koja se nalazi u arhivu Reda. No, već površan pogled na strukturu isprave, kao i na neuobičajene jezično-diplomatičke značajke uz lako uočljive anakrone povijesne činjenice, upućuju na to da je ispravu potrebno detaljno analizirati sa svih mogućih aspekata. Sumnju u njezinu vjerodostojnost prvi je izrazio istaknuti povjesničar E. Laszowski iako nije proveo spomenute analize.¹⁰ No, na najvažnije indicije koji izazivaju sumnju upozorio je D. Klen.¹¹ Uočio je anakronizme u intitulaciji-naslovu Nikole, kneza Krčkoga/Frankapana. Diplomatička intitulacija je dvosložna. Prvi dio glasi: *comes Nicolaus de Frangipanibus*, a zatim se nabrajaju područja kojima je Nikola knez (Kršk, Senj, Modruš, Vinodol, Jastrebarsko, Okić itd.), i to božanskom providnošću i darovnicom kralja Bele. Nakon toga slijedi drugi dio naslova: *banus Dalmatiae et Croatiae*. Anakronizam se očituje u dvije činjenice. Naime, nadimak *de Frangipanibus* uz knezove Krč-

¹⁰ LASZOWSKI 1923, 210-211.

¹¹ KLEN 1981, 276-278.

ke ne pojavljuje se prije trećeg desetljeća XV. stoljeća. U drugom dijelu naslova Nikola IV. se navodi kao ban Dalmacije i Hrvatske. No, on je ovaj naslov nosio tek od 1426. godine. Možemo također dodati da je sama struktura formule intulucije neuobičajena i indicira moguće preuzimanje naslova iz više dokumenta iz različitih vremena te podupire sumnje koje je izrekao D. Klen. Mišljenja D. Klena utemeljena su na istraživanjima i poznavanju ostale diplomatske i druge arhivske građe. Osobito su bila važna njegova istraživanja arhivske ostavštine crkveničkog samostana, uglavnom pisane glagoljicom.¹² Već na prvi pogled uočava se sadržajna veza više dokumenta iz ovog arhiva i crkveničke fundacijske listine s obzirom na darovane posjede i imena osoba koja se u njima pojavljuju. No, izdali su ih različiti auktori, a ne samo knez Nikola IV., dakako u drugo vrijeme. Osvrnut ćemo se ukratko na neke od tih isprava čiji su – čini se – sadržaji utkani u primjerak crkveničke isprave s datacijom u 1412. godinu. Neke od njih su darovnice vinodolskog puka pavlinima iz Crikvenice, neke je kasnije izdao Nikola IV. ili njegovi nasljednici, posebice sin mu Martin. Najstariji izvorni dokument među njima glagoljska je isprava iz 1419. godine koja govori o redovnicima pavlinima uz crkvu Svete Marije u Crikvenici kao vlasnicima nekih zemalja te posredno potvrđuje vjerodostojnost podatka o osnivanju pavlinskog samostana na istom mjestu, odnosno onaj ključni podatak za samu Crikvenicu.¹³ Nadalje, zanimljiva je darovnica od 4. siječnja 1428. godine upravo Nikole IV. kada je već bio ban Dalmacije i Hrvatske kojom samostanu daruje pilane, a iste godine 12. siječnja rješava spor oko trgovine između Jesenove i Črnine.¹⁴ Poklanjanje zemalja u Zagorima i Selcima spominje se u ispravi Martina Frankapana od 4. prosinca 1447. godine.¹⁵ Kmetove Markoviće navodi isprava od 26. listopada 1450. godine.¹⁶ U ispravi iz 1455. godine stoji da Martin Frankapan, ban Dalmacije i Hrvatske potvrđuje crkvi sv. Marije sve „liste” u kojima su toj crkvi dali „slobode i crkvene dote” njegovi pređi i naročito knez Nikola.¹⁷ Zanimljiva je i isprava kneza Martina Frankapana iz 1460. godine kojom se poklanja vinograd u Selcima i Jesenovo s obavezom služenja misa za grijehe.¹⁸ U još se nekim glagoljskim ispravama mogu utvrditi poveznice s crkveničkom fundacijskom listinom. Svi ovi kasniji dokumenti potvrđuju vjerodostojnost o osnutku crkveničkog samostana. Nema potrebe sumnjati u to da je za ovaj pravni čin izdana zaista i isprava 14. kolovoza 1412. u Modrušu. Ona je kao najvažnija osnivačka povelja tijekom

¹² KLEN 1981, 269-286.

¹³ *Acta Croatica – Listine hrvatske* I, 49-50; *Hrvatski spomenici* I, 118; KLEN 1981, 273.

¹⁴ *Acta Croatica – Listine hrvatske* I, 54-55; *Hrvatski spomenici* I, 128-129; KLEN 1981, 273.

¹⁵ *Acta Croatica – Listine hrvatske* I, 67-68; *Hrvatski spomenici* I, 168-169; KLEN 1981, 274.

¹⁶ *Acta Croatica – Listine hrvatske* I, 76-77; *Hrvatski spomenici* I, 186-187; KLEN 1981, 274.

¹⁷ *Acta Croatica – Listine hrvatske* I, 72; *Hrvatski spomenici* I, 204-206; KLEN 1981, 274.

¹⁸ *Acta Croatica – Listine hrvatske* I, 88-89; *Hrvatski spomenici* I, 223-224; KLEN 1981, 274.

vremena bila nit oko koje su se onda splele druge donacije sa željom da autoritet osnivača samostana Nikole IV. kneza Krčkog, kasnije i Frankapana, osnaži sve naknadne darovnice te time zaštititi imovinu samoga samostana stečenu i poslije njegove smrti.

No, nijedan istraživač hrvatske povijesti nakon prethodnih saznanja o nekoj ispravi ne posustaje, nego pokušava i dalje analizirati dokument te ustanoviti povijesne činjenice koje su i u takvom zapisu istinite. U ovakvim i sličnim slučajevima ključno je pitanje kada je i zašto nastala isprava u obliku kakav poznaємо i za čije je potrebe prevedena na latinski. Je li tada i proširena? Sve su to pitanja koja se postavljaju pred diplomatičara-povjesničara. Najčešće se sastavljanje ovakvih diplomatskih iskrivljenih izvornika događalo u kriznim povijesnim situacijama s namjerom da se pisanim svjedočanstvom osiguraju stečevine, odnosno posjedi kada su oni bili ugroženi. Slučaj crikveničke fundacijske listine je kompliciran. No, analogijom sa sličnim situacijama možemo pretpostaviti da je knez Nikola IV. Krčki izdao ispravu 14. kolovoza 1412. godine u Modrušu kao darovnicu pavlinima. Tijekom vremena samostan je stekao mnoge posjede i povlastice. Za ta razna darovanja iz kasnijih vremena također su izdavane isprave, ali za mnoge stečevine nije nužno moralo biti zapisa jer pismena kultura nije svugdje i uvijek bila na istoj razini. Stoga možemo pretpostaviti da je danas poznati tekst crikveničke fundacijske isprave mogao biti sastavljen prema onim gore navedenim postojećim ispravama, uključujući stečena prava i posjede bez zapisa. Vjerodostojnu povijesnu jezgru činili bi podaci o gradnji samostana u koju su se uvukli priskrbljeni posjedi i druge povlastice da bi ih pavlini zaštitili autoritetom osnivača samostana Nikole Frankapana. Kada se to moglo dogoditi? Možemo pretpostaviti da povijesne okolnosti nastanka ovakvog primjerka treba potražiti u bolnim vremenima turskih invazija kada se hrvatski prostor svodi na *reliquiae reliquiarum*, pa se reduciraju prostori biskupija. Crikvenički pavlini vrlo vjerojatno sastavljanjem jedne ovakve listine pokušavaju svoja dobra osigurati zbog novog ustroja Modruško-krbavske biskupije i premještanja njezina sjedišta 1493. godine u Vinodol skupa s biskupom Kristoforom Dubrovčaninom.¹⁹

Činjenica da je crikvenička fundacijska listina pavlinskih redovnika formalni falsifikat, odnosno iskrivljeni original sačuvan u prijepisima i prijevodu kao imitativna kopija, ne umanjuje značenje i vjerodostojnost povijesnog čina odluke i dopuštenja o gradnji samostana uz crkvu Svete Marije, pa tako i prvog spomena imena grada Crikvenice i njezinih prvih povijesnih koraka.

Osim kao svjedočanstvo o postanku grada Crikvenice prije 600 godina isprava je zanimljiva i s raznih drugih aspekata. Filološko istraživanje navedenih to-

¹⁹ Usp. SLADOVIĆ 1856, 64.

ponima i antroponima produbilo bi naša saznanja o širem području Crikvenice koje nastaje i razvija se u jedinstvenom povijesno-geografskom kontekstu sa svojim zaleđem Vinodolom.

Iz dokumenta se razaznaje da su povijest i razvitak Crikvenice usko povezani s Vinodolskom dolinom, njezinim prirodnim zaleđem u kojemu se nalazi većina zemljišnih i drugih posjeda, kao i sa smještajem uz more: novčani prinosi „dote” uglavnom potječu od poslova koji se obavljaju na moru i uz more. Dakle, redovnici-pavlini, vinodolske zemlje i more jesu čimbenici koji su odredili nastanak grada Crikvenice, što se sve zrcali u ispravi Nikole IV. od 14. kolovoza 1412. godine.

Fundacijska isprava samostana Svete Marije u Crikvenici²⁰

Copia Copiae

MONASTERIUM HOC CZRIQUENICENSE FUNDATUM EST A
NICOLAO FRANGEPANIO BANO CROATIAE ET SCLAVONIAE, ANNO
DOMINI 1412. FUNDATIONIS HUIUS ORIGINALE IDIOMATE
ILLYRICO, CHARACTERE VERO GLAGOLITHICO EMANATUM
REPERITUR IN ARCHIVO ORDINIS.

FUNDATIONIS COPIA IDIOMATE LATINO TALIS EST
SUB LITERA N. N.

In nomine sanctae et individuae Trinitatis. Amen. Nos comes Nicolaus de Frangepanibus, miseratione divina et donatione serenissimi regis Bellae, regis Hungariae, comes Vegliae, Segniae, Modrusiae, Vindol, Iaszkae, Okich, etc. <Prochai> banus Dalmatiae et Croatiae, memoriae commendamus tenore praesentium significantes quibus expedit universis praesentibus et futuris, in perpetuum; ut sit notum et creditum, qualiter nos videntes nostram devotam antiquam ecclesiam sanctae Mariae Assumptionis penes mare in Vinodol, Czriqueniczae, in malo ordine et hoc per negligentiam officiantium eam; ideo considerando nos brevitatem vitae nostrae et vanitatem huius fallacis mundi atque ob specialem devotionem quam nos habemus erga venerabiles religiosos viros ordinis eremitarum sancti Pauli, primi eremitaе professos Regulae beati Augustini episcopi et confessoris, aedificavimus illis monasterium penes eandem ecclesiam nostram Czriqueniczae ita, ut debeant eam administrare valeantque uti dotibus eiusdem

²⁰ Ispravu priredili i preveli Mirjana Matijević Sokol i Tomislav Galović (MATIJEVIĆ SOKOL - GALOVIĆ - BOTICA 2011, 5-9 /faksimil/, 12-15 /latinski tekst/, 16-19 /hrvatski prijevod/).

ecclesiae, in eaque Deum exorare pro nobis et nostris praedecessoribus totoque Christianismo perpetuis futuris temporibus. Pro eorum autem perpetua sustentatione, conservatione, habitatione ac reparatione dictae ecclesiae ac monasterii contulimus eis omnia telonia negotiationis, portuum et dacia nostra ab omnibus iis quaecunque ad mare onerantur et ad naves deducuntur vel deportantur negotiationis vel venditionis causa a minimo ad maximum, incipiendo a Ieszenova usque Chernina metis sic nuncupatis prope mare Strictum /vulgo dictum Teszno/ ad utendum et possidendum supradictis venerabilibus religiosis viris praedicti ordinis eremitarum sancti Pauli primi eremitae modernis et successoribus eorum iure perpetuo cum omnibus libertatibus, consuetudinibus et proventibus eo modo quo nos hucusque et nostri pie defuncti praedecessores tenuerunt et possederunt. Adhuc illis damus totum magnum collem vulgo Book a magna valle, sive campo vulgo Luka, usque ad valliculam in Cruce /vulgo Drasicze na Krixu/ a vallicula in Cruce usque ad mare cum tota Sidina /loco vulgo sic dicto/ et sepimento sive macerie /vulgo sic dicto Ogragie/ usque ad monasterium pro silva et lignatione. Praeterea magnum campum sive vallem vulgo Luka Vella a magno colle vulgo Velli Book adusque alium collem vulgo Book Za dubrachin potok, id est post fluvium Dobrachin totum quidquid aratrum arare potest et totum penes mare usque Kuur /loco vulgo sic dicto/ et sessionem totam quae est in Kuur penes usque scaturiginem vivae aquae /vulgo Uurutak/ quae sessio fuit ab antiquo dos eiusdem ecclesiae usque ad superiorem ruppam (!) quam hactenus tenebat Nicolaus Iurinov. Insuper illis damus totam vallem in nostro Kokus, quae est sub domibus colonorum nostrorum Valko et Czefchich prout antiqua sepimenta /vulgo Okozora/ demonstrant, totum quidquid est inter colles, quae terra et vallis antea a nostris praedecessoribus pie defunctis pro dote fuit data eidem supradictae ecclesiae sanctae Mariae Czriquenicensi cum valle magna et parva infra et supra Szesztib /loco vulgo ab arbore sic dicto/ prope Kottor usque ad magnum campum sive vallem vulgo Luke Vele a Book sive colle uno ad alterum Book sive collem, ubi fuerunt hucusque vineae nostrae super haec adhuc damus illis unam terram in Tupali in certa valle vulgo Vu dolu penes viam communem totam usque fluvium et viginti quercus in ea. Insuper in eadem valle unam adhuc aliam terram desertam et penes eundem fluvium supra parum ultra Tupale, ubi sunt pulchrae quercus nostrae a magno via publica totum usque ad fluvium cum omnibus quercubus. Adhuc unam vineam nostram vulgo Pod pechami loco sic dicto, ubi sunt parvae vites. Item unam sessionem penes mare vulgo dictam Szelcza in Zagorie nostro prope Liubuich locis sic vulgo dictis, ubi nostrum allodium fuit et cum omnibus pertinentiis et domibus ad dictam possessionem spectantibus, videlicet silvis, terris et pascuis pro conservatione pecorum suprafactorum venerabilium religiosorum virorum dicti monasterii. Adhuc donavimus illis unam vineam prope nostrum castellum Dreveniak, quam dederamus famulo nostro Nicolao Dragozet usque ad mortem suam, quae vinea

post mortem illius ad nos devoluta est libera et franca. Adhuc dedimus illis quinque frustra foenilium in campo nostro prope ecclesiam sanctae Mariae dictae vulgo Na Mej Sub Zebrami /monte, et locis vulgo sic dicti/ prope supradictum castellum nostrum Dreveniak, ubi sunt nostra faenilia, primum unum nostrum magnum, quod pro nobis hactenus curavimus falcari penes fluvium in medio campi; secundum, quod fuit Stromchichi, quod ad nos devolutum est liberum; tertium, quod nos dederamus Ioanni Lukachich, quod post illius mortem ad nos devolutum est et alia duo, quae fuerunt nostri pie defuncti fratris Georgii, uti solus in agone suo donavit et ordinavit. Dedimus item et donavimus eidem ecclesiae sanctae Mariae in Czriquenicza et eisdem supradictis venerabilibus religiosus viris pro maiori augmento et adiutorio duos nostros colonos Markovichios in Kolavrat /loco sic vulgo dicto/ sub Drenia sic vulgo dicto colle et monte cum omni eo servitio sive famulitio parvo, et magno, quod illi nobis praestare tenebantur et robotizare ac cum omnibus proventibus sive censibus parvis et magnis, quos iidem nobis debeant dare hactenus a dicta sessione. Item unum frustrum vineae nostrae in Valliculis vulgo Vu Drasiczach penes mare a meridie sive ab austro, a borea vinea Georgii Bernchich, a tramotana vinea Cosmae, ab oriente autem communis terra et via ad mare. Has igitur omnes supradictas et specificatas possessiones et sessiones, colonos, terras cultas et incultas, vineas, faenilia, pascua, sylvas, oliveta, arbores fructiferas et non fructiferas, proventus et telonia ac portus cum suis datiis consuetis dedimus, donavimus et resignavimus, sicuti et damus, donamus ac resignamus iure perpetuo et irrevocabiliter aevo tempore ad habendum, utendum et possidendum his suprafatis venerabilibus ac religiosus viris modernis et futuris in dicto monasterio manentibus et permansuris perpetuis futuris temporibus in eodemque pro nobis et nostris praedecessoribus pie defunctis, totaque Christianitate DEUM orantibus cum omnibus libertatibus, consuetudinibus, dominio et potestate ea, qua nos et nostri praedecessores pie defuncti tenuerunt et possederunt, adiuvantes nostros haeredes (!), caeterosque (!), qui post nos erunt, ne eos in hac nostra benevola et pia collatione ac donatione parum aut multum turbent aut molestant, quin imo (!) defendant contra quemlibet adversarium. Si quis autem hanc nostram benevolam et devotam deliberationem, dispositionem, collationem et donationem infringeret aut annihilaret, abiiciat (!) et exhaereditet eum DEUS a Regno Caelorum. In quorum fidem et robur maius dedimus eis has nostras patentes literas sub sigillo nostro pendenti magno. Modrussiae, anno Domini incarnationis mille quadringentesimo dodecimo, die decima quarta Augusti, id est anno 1412. die 14^a Augusti.

Quas subscripsit sacerdos Martinus Blesich canonicus Modrusiensis et capellanus praefati comitis tali modo: Ego sacerdos Martinus Blesich canonicus Modrusiensis et capellanus comitis Nicolai de Frangepanibus, notarius publicus, plena auctoritate notariatus mei scripsi has literas et instrumentum ex ordinatione et mandato iam dicti comitis Nicolai de Frangepanibus, qui sua manu suum magnum sigillum pendulum

apposuit his literis, deditque eas coram me et coram nobilibus viris Casparo Orsich, Georgio Chabranich, Michaelae Szlakovich, Ioanne Parapatich, Georgio Iagusich, Alexandro Rosavar, Wolffgango Kralich multisque aliis egregiis et nobilibus viris, venerabili in Christo religioso viro fratri Iacobo Donchich, fratri Nicolao Pasarich et fratri Thomae Kerpechich, qui primi ad hoc monasterium sunt introducti, die et anno quo supra.

Prijevod:

Kopija kopije

OVAJ CRIKVENIČKI SAMOSTAN UTEMELJIO JE NIKOLA FRANKAPAN, BAN HRVATSKE I SLAVONIJE, GODINE GOSPODNE 1412. ISPRAVA O UTEMELJENJU ČIJI JE IZVORNIK NAČINJEN HRVATSKIM JEZIKOM I, DAKAKO, GLAGOLJSKIM PISMOM NALAZI SE U ARHIVU REDA.

KOPIJA ISPRAVE O UTEMELJENJU NA LATINSKOM JEZIKU OVAKVA JE POD SLOVOM N. N.

U ime Svetoga i Nerazdjeljivoga Trojstva. Amen.

Mi, knez Nikola Frankapan, milošću Božjom i darom presvjetloga kralja Bele, kralja Ugarske, knez Krka, Senja, Modruša, Vinodola, Jastrebarskog, Okića itd. <djedovine>, ban Dalmacije i Hrvatske, predajemo pamćenju sadržajem ove isprave objavljujući svima kojih se to tiče, kako sadašnjim tako i budućim, zauvijek.

Neka bude znano i povjereno, da smo mi videći u lošem stanju našu staru zavjetnu crkvu Uznesenja Blažene Djevice Marije uz more u Vinodolu, u Crikvenici, i to zbog nemarnosti njezinih službenika te svjesni kratkoće našeg života i zbog ispraznost ovoga varljivoga svijeta, kao i zbog posebne odanosti koju mi imamo prema prečasnim pobožnim redovnicima reda svetoga Pavla, prvoga pustinjaka, zavjetom vezanima za Pravilo Augustina, blaženog biskupa i ispovjednika vjere sagradili njima samostan pokraj iste naše crkve u Crikvenici, tako da oni nju moraju opsluživati i mogu koristiti prinose iste crkve te u njoj Boga moliti za nas i naše predhodnike i cijelo kršćanstvo, neprestano u budućim vremenima. A za njihovo stalno uzdržavanje, čuvanje, stanovanje i popravljavanje rečene crkve i samostana, prepustili smo im sve daće trgovine, pristojbe luka i naše poreze od svih onih koji na bilo koji način na moru toware na brodove te dopremaju ili otpremaju (robu) zbog trgovine ili prodaje od najmanjeg do najvećeg počinjući od Jesenove sve do Črnina unutar određenih granica, uz more *Strictum* /pučki zvano Tesno/ da koriste i posjeduju gore rečeni prečasnii pobož-

ni redovnici prije spomenutog reda svetoga Pavla, prvoga pustinjaka današnjih vremena i njihovi nasljednici vječnim pravom sa svim slobodnostima, običajima i prihodima na način kako smo mi i naši pokojni prethodnici sve do sada držali i posjedovali. Još im dajemo za šumu i sječu drva cijeli veliki brežuljak pučki zvan Bok od Velikog dola ili polja, pučki zvanog Luka, pa sve do Malog dola na Križu /pučki zvanog Dražice na Križu/, od Malog dola na Križu sve do mora s cijelom Zidinom /mjestom pučki na isti način zvanim/ i od ograde ili suhozida /pučki zvanog Ograđe/ pa sve do samostana. Osim toga Veliko polje ili Dol pučki zvano Luka Vela, od velikog brežuljka pučki zvanog Veli Bok pa sve do drugoga brežuljka pučki zvanog Bok za Dubračin potok, tj. iza potoka Dubračine sve što god plug može orati i sve uz more do Kura /mjesta pučki na isti način zvanog/ i cijelo zemljište koje je u Kuru uz vrelo s neprestano živom vodom /pučki zvano Vrutak/. Ovo je zemljište od davnine bilo posjed iste crkve sve do gornje litice, koju je do tuda držao Nikola Jurinov. Osim toga dajemo im cijeli dol u našem Koku, koji je ispod kuća naših naseljenika Valka i Čefčića, kako pokazuju drevni suhozidi /pučki Okozora/, sve što god je između brežuljaka. A tu zemlju i dol otprije su naši pokojni pobožni prethodnici kao posjed dali istoj gore rečenoj crkvi svete Marije crikveničke s velikim i malim dolom ispod i odozgo sa Szesztibom /mjestom tako pučki zvanim po drvetu/ kraj Kotora pa sve do Velikog polja ili dola pučki zvanog Luke Vele od jednog Boka ili brežuljka do drugog Boka ili brežuljka do kuda su bili naši vinogradi; a osim toga još dajemo jednu zemlju u Tupalima u određenom dolu pučki zvanom Vu dolu svu uz općinsku cestu pa do potoka kao i dvadeset hrastova (dubova) u njoj. Povrh toga u istom dolu još jednu drugu zapuštenu zemlju i uz isti potok malo iznad s onu stranu Tupala, gdje su naši lijepi hrastovi (dubovi) od velike javne ceste pa sve do potoka sa svim hrastovima kao i još jedan naš vinograd u mjestu pučki zvanom Pod pećami (Pećca ?) gdje su mali čokoti vinove loze. Isto tako jedno zemljište uz more pučki nazvano Selca u našem Zagorju blizu mjesta pučki zvanih Liubvić gdje je bilo naše nasljedno imanje i to sa svim pripadnostima i kućama koje se odnose na rečeni posjed, odnosno sa šumama, zemljama i pasištima za čuvanje stoke gore spomenutih prećasnih pobožnih redovnika rečenoga samostana. Uz to smo im još darovali jedan vinograd kod našeg kaštela Drivenika koji smo bili dali na korištenje našem slugi Nikoli Dragozetu do njegove smrti. Taj vinograd poslije njegove smrti nama je povraćen slobodan i oslobođen od davanja. Uz to još smo njima dali pet sjenokoša badava na našem polju blizu crkve svete Marije nazvanom pučki Na Mej pod Zebrami /brdu i mjestu pučki tako zvanima/ nedaleko od gore rečenog našeg kaštela Drivenika, gdje su naše sjenokoše. Prva je jedna naša velika uz potok u sredini polja za koju smo se brinuli da se kosi za nas, druga koja je bila Stromčićeva i koja nam je vraćena slobodna, treća koju smo bili dali Ivanu Lukačiću i koja je poslije njegove smrti vraćena nama te druge dvije koje su bile u posjedu našeg pobožnog pokojnog brata Jurja, a on ih je sam ovako na koncu svoga života daro-

vao i namijenio. Isto tako dali smo i poklonili istoj crkvi svete Marije u Crikvenici i njezinim gore rečenim prečasnim pobožnim redovnicima za znatnije povećanje i pomoć dva naša podanika Markovića u Kolavratu /mjestu isto tako pučki zvanom/ pod Dreninom tako pučki nazvanim brežuljkom i brdom sa svim njihovim podložnostima, odnosno malom i velikom službom, što su oni nama bili dužni izvršavati i obavljati tlaku te sa svom ljetinom ili malom i velikom daćom, kao što oni moraju nama davati od rečenog posjeda. Isto tako jedan komad našega vinograda u Malom dolu pučki U Dražici uz more s juga ili od jušnjaka, sa sjevera je vinograd Jurja Bernčića, od sjeverozapada je Kuzmin vinograd, a istočno je općinska zemlja i put prema moru. Dakle, ove sve gore rečene i određene posjede i zemljišta, podanike, obrađene i neobrađene zemlje, vinograde, sjenokoše, pasišta, šume, maslinike, plodonosna i neplodonosna drveća, ljetinu, putne daće, luke sa svojim uobičajenim pristojbama dali smo, darovali i dodijelili kao što i dajemo, poklanjamo i dodjeljujemo neprestanim pravom i neopozivo zauvijek da ih gore rečeni prečasn i pobožni redovnici sadašnji kao i budući koji jesu u rečenom samostanu i koji će ostati u vječna vremena drže, koriste i posjeduju, moleći BOGA u njemu za nas i naše pokojne časne prethodnike i za cijelo Kršćanstvo, sa svim slobodinama, običajima, posjedom i onom vlašću, koju su od nas i naših pokojnih časnih prethodnika držali i posjedovali, pomažući naše nasljednike i sve druge koji će poslije nas biti, no ne i one koji bi, u ovoj našoj dobrostivosti i pobožnom podjeljivanju i darovanju, malo ili puno ometali ili uznemiravali, pače (dopuštamo) da se svakako brane protiv bilo kakvog protivnika. Ako bi tko naime ovu našu dobrostivost i pobožno razmišljanje, određivanje, podjeljivanje i darovanje prekršio ili učinio nevaljalim, neka ga Bog odbaci i liši Kraljevstva Nebeskog. Za njihovu vjeri i veću snagu dali smo im ovu našu otvorenu ispravu ovjerovljenu našim velikim visećim pečatom. U Modrušu, godine Utjelovljenja Gospodnjeg tisuću četiristo i dvanaeste. Dana 14. kolovoza, tj. godine 1412., dana 14. kolovoza.

Ispravu je na ovaj način potpisao svećenik Martin Blešić, modruški kanonik i kapelan spomenutog kneza:

Ja svećenik Martin Blešić, modruški kanonik i kapelan Nikole Frankapana, javni bilježnik, punom ovlašću svoga bilježničkog posla, napisao sam ovu ispravu i bilježnički instrument po naredbi i nalogu već rečenoga kneza Nikole Frankapana, koji je svojom rukom svoj veliki viseći pečat stavio na ovu ispravu i izložio je pred mene i pred časne muševce Gašpara Oršića, Jurja Čubranića, Mihovila Slakovića, Ivana Parapatića, Jurja Jagušića, Aleksandra Rosavara, Wölffganga Kraljića, i mnoge druge izvrsne i časne muševce, u Kristu prečasnog i pobožnog redovnika fratra Jakova Dončića, fratra Nikolu Pasarića i pred fratra Tomu Kerpečića, koji su prvi bili uvedeni u ovaj samostan, dana i godine kao gore.

*Isprava kneza Martina IV. Frankapana, izdana u Novom 28. listopada 1455. godine, kojom se potvrđuju prava, učinjena od njegovih predšasnika, samostanu Svete Marije u Crikvenici*²¹

Mi kn(e)z M(a)rt(i)n Frankapan, krčki, senski i modruški i pročaja, dam(o)vidi(ti v)sim i vsakomu komu se dostoi i pred kih obraz ta naš list pride k(a)ko mi slišasmo i razumismo lis(te) ke su dali vzveličeni naši prvi a navlastito vzveličeni i pokoini o(ta)c n(a)š kn(e)z Mikula Frankapan, krčki i senski i modr(u)ški, ki biše ban D(a)lmacie i Hrvat(ske), s(ve)toi M(a)rii v Crikvenici v Vinodoli v kih listih esu slobodi i dote crkvene. I mi ne hotijući razbiti listi vzveličenih n(a)š(i)h prvih da hotećie potvrditi toi istoi cr(i)kvi s(ve)te M(a)rie v Cr(i)kvenici da bi mogli ti fratri, ki ondi stoe, reda s(veta)go P(a)vla, prvoga remete, veće pokoino živiti i činiti službu g(ospo)d(i)nu B(og)u i moliti B(og)a za d(u)še vzveličenih n(a)š(i)h prvih i takoe za naše grihi i konac n(a)ših dni za našu d(u)šu. I zato zapovidamo vsim n(a)šim podknežinom i sudcem i inim oficielom da ih imiite v tom obdržati k(a)ko imaju listi o vzveličenih n(a)š(i)h prvih ke liste mi im potvrdismo i nato im dasmo ta naš list otv(o)ren pod našim pečatom. Po letih G(ospo)dnih č·u·d· (=1455.), dan v Novom, m(i)s(e)ca okt(o)bra ·i·ê (=28.) d(a)n.

[Utisnuti pečat]

A ja pop Grgur, budući kapelan kn(e)za Martina i budući plovani novogradske i vikari vinodolske, pisah sie po ukazanju više rečenoga kn(e)za Martina, krčkoga i modruškoga i senskoga, ki v to vrime po milosti Bož(i)ei gospod(o)vaše vrbaškim Gradom i biše špan vse zemle Vrbasa i gradom Kozaru ki e v Bosni i inimi gradi: Komogo(v)inu i Kosta(j)nicu i kaštelom na Krupi i Erovlem (!) i Gradcem i Lipovcem i Jastrebarskim i Okićem i Ostrivicu v Bužah, a poli mora gospodujuć Starigradom i delom S(e)na a v Vinodoli gospodujući Novim, Bribirom, Griža(ni)mi, Belgradom, Kotorom, Bakrom, Crsatom(!) i pročaja.

²¹ Transliteraciju isprave donjeli Ivan Botica i Tomislav Galović (MATIJEVIĆ SOKOL – GALOVIĆ – BOTICA 2011, 20 /faksimil/, tekst isprave otisnut na klapni).

SREDNJOVJEKOVNE INSTITUCIJE

NOSTRUM ET REGNI NOSTRI REGISTRUM. SREDNJOVJEKOVNI ARHIV UGARSKO- HRVATSKOG KRALJEVSTVA

Pod izrazom registar (*registrum*, *regestrum*, itd.) podrazumijeva se u najširem smislu popis po postanku raznolikih dokumenata. No, registri se u užem, diplomatskom smislu ubrajaju u kopijalne knjige koje sadrže prijepise dokumenata izašle iz kancelarije auktora, i to njegovom voljom,¹ a sa svrhom da se sačuva dokumentacija i tako zaštititi pravna radnja koja se u svakom trenutku može provjeriti uvidom u registar, a zapis može poslužiti i za renovaciju dokumenata. Na određeni način registri predstavljaju začetke arhiva kao ustanove. Sličnu namjenu imaju kartulari, ali s tom razlikom što su oni kopijalne knjige destinataru i imaju više memorijalno značenje.²

Budući da registri nastaju voljom auktora i da su često zapisi u njih nastali u vrijeme izdavanja dokumenta ili neposredno prije ili poslije, s diplomatskog aspekta smatraju se *vjerodostojnim kopijama*. Oni registri koji su sastavljeni u kancelarijama i koji se u njima čuvaju imaju snagu ovjerenih kopija.

Podrijetlo registriranja dokumenata nalazimo već kod starih Rimljana i oni ih nazivaju *commentaria*, *gesta*, *regesta*, a osim odaslatih dokumenata bilježili su i zaprimljene. Poslije pada Rimskog Carstva samo su gotski kraljevi i papinska kancelarija nastavili u praksi registriranje odaslatih dokumenata. O ostrogotskim registrima svjedoči Kasiodor u djelu *Variae*. Međutim, krajem XII. st. tu praksu prihvaćaju i druge kancelarije širom Europe. U Engleskoj su registri uvedeni 1199.,³ Francuskoj 1200.,⁴ a u Njemačkoj tek početkom XIV. stoljeća.⁵ I oni velikaši koji se ponašaju kao kraljevi počinju uvoditi običaj registriranja dokumenata.⁶

Za hrvatsku povijest, ali i općenito za povijest kršćanske Europe, od osobite su važnosti registri papinske kurije, koja je u osnovi konzervativna i tradicionalna ustanova pa je stoga prenijela mnoge norme i ustanove antičkog i ranokršćanskog svijeta u srednjovjekovno vrijeme, a one su *mutatis mutandis* opstale sve do danas. Jedan od najranijih poznatih registara, ali sačuvan ne u izvorniku nego u navodima i zapisima suvremenika i kasnijih osoba koji su se njime služile,

¹ STIPIŠIĆ 1991, 167.

² STIPIŠIĆ 1991, 167-168; *Supetarski kartular* (tekst, faksimili i uvodne studije V. Novaka i P. Skoka); GEARY 1996, 81-84; ANČIĆ 1997, 127-148; DECLERCQ 2000, 147-170; MATIJEVIĆ SOKOL 2007a, 5-19.

³ Usp. CLANCHY 1994, 103-104; ZUTSHI 1995, 582-583.

⁴ LALOU 1995, 583.

⁵ CSENDES 1995, 581-582.

⁶ STIPIŠIĆ 1991, 167.

registar je pape Grgura Velikoga (590.-604.). Poznato je oko 850 njegovih pisama. Neka od njih, oko 40-ak odnosi se na crkvene prilike u Saloni za vrijeme biskupa Nataka i Maksima.⁷ Također se na temelju drugih sigurnih pokazatelja zaključuje i zna da je papinska kancelarija vrlo rano prepisivala svoja pisma i druge slične dokumente u registre,⁸ ali ih je poznato svega nekoliko do vremena pape Inocenta III. (1198.-1216.) otkada Rimska kurija posjeduje neprekinuti niz tih knjiga. Tragovi registra iz vremena pape Lava I. (440.-461.) naslućuju se u zbirci njegovih pisama *De rebus Orientis*.⁹ Potom je najstariji sačuvani registar u prijepisu XI. st. upravo onaj pape Ivana VIII. (876.-882.) *Reg. Vat. 1.*,¹⁰ a za hrvatsku povijest također je vrlo važan onaj pape Grgura VII. (1073.-1085.) *Reg. Vat. 2.*, sačuvan u izvorniku.¹¹ U njemu su naime zavedeni dokumenti koji se tiču hrvatske povijesti za vladanja kralja Zvonimira,¹² kao i nekih crkvenih pitanja.¹³

Hrvatska historiografija – pritom ponajprije mislim na pravne povjesničare¹⁴ – nije zabilježila postojanje, pa dakako ni opisala ustanovu u koju su bili radi evidencije i zaštite upisani dokumenti izdani u vladarskoj kancelariji u srednjem vijeku, iako se osvrnula na tzv. „kraljevske knjige” (*libri regii*) u koje su zapisane kraljevske darovnice iz razdoblja nakon 1526. godine.¹⁵ No, s druge strane mađarska je historiografija utvrdila da se prvi registri dokumenata izašli iz kraljevske kancelarije pojavljuju s Anžuvincima na ugarsko-hrvatskom prijestolju oko 1330. godine.¹⁶ S obzirom na to da su tragovi postojanja ovakve ustanove utvrđeni u

⁷ IVANIŠEVIĆ 1994, 170-187.

⁸ Tako se u jednom pismu pape Aleksandra III. iz razdoblja 1169.-1170. godine splitskom nadbiskupu Gerardu spominje registar pape Eugenija, Aleksandrova prethodnika gdje se kaže: *In registro patris et predecessoris nostri Eugenii pape annotatum inuenimus* (CD II, 125).

⁹ HAGENEDER 1993, 1687-1688.

¹⁰ LOHRMANN 1968; MATIJEVIĆ SOKOL - SOKOL 2005, 35-39.

¹¹ STIPIŠIĆ 1991, 167.

¹² CD I, 171.

¹³ CD I, 134.

¹⁴ MAŽURANIĆ 1975, 908-1922; DABINOVIĆ 1940; BEUC 1985; SIROTKOVIĆ – MARGETIĆ 1988.

¹⁵ O registraturnim knjigama koje se čuvaju u Budimpešti, I. Bojničić kaže: „Sadržaj ovih kraljevskih knjiga je vrlo raznovrstan. Njihov najveći dio sačinjavaju kraljevske donacije vrhu imanja i podjeljivanja plemstva, nadalje potvrde staroga plemstva, kraljevska rešenja glede dvojbenog plemstva, potvrde obiteljskih genealogija, priznanja indigenata, podjeljivanja svetovnih i crkvenih dostojanstva, grbova, pečata i zastava za korporacije (županije, gradove, kaptole i društva). Osobite su historičke važnosti nova ili novo potvrđena privilegija za obćine (porezne povlastice, sajamski privilegiji), te za korporacije (cehovska pravila itd.)” (BOJNIČIĆ 1905, 178-208, 237-276). Povlastice koje se tiču Hrvatske ispisane su i te se kopije čuvaju u Hrvatskom državnom arhivu u Zagrebu (BOJNIČIĆ 1905, 179-180). Inače, I. Bojničić u svom kapitalnom djelu *Der Adel von Kroatien und Slavonien* (Nürnberg 1899.) citira uz grb koji donosi mjesto u „kraljevskim knjigama” gdje je zavedena grbovnica s opisom dotičnog grba. Na jednom mjestu „kraljevske knjige” spominje A. Dabinović: „Povlastica se je imala zavesti u kraljevsku knjigu (*liber regius*), a zatim oglasiti, kao što se je imalo i službeno svjedočiti, da je zbilja provedena i izvršena po lokalnim vlastima” (DABINOVIĆ 1940, 349).

¹⁶ ENGEL 2001, 148-149; SZENDE 2004, 114-116.

diplomatičkoj građi koja se tiče Ugarske te da su radovi mađarskih povjesničara koji su se bavili ovom institucijom bili napisani na mađarskom jeziku, ne čudi da srednjovjekovni registar Ugarsko-hrvatskog kraljevstva nije zabilježen ni u hrvatskoj, pa ni u europskoj literaturi sve do najnovijih vremena.

Na osnovi vrlo ograničenog broja zapisa u vrelima mađarski su povjesničari više-manje utvrdili kako je funkcionirao kraljevski registar u XIV. i XV. stoljeću. Njegovo osnivanje dovode u vezu s praksom koju su Anžuvinci donijeli sa sobom iz Napulja, gdje je ista ustanova osnovana 1265. godine.¹⁷ Nije utvrđeno kada je prvi dokument zaveden u registar, ali isprava iz 1519. godine navodi da je jedna isprava iz 1331. kopirana iz kraljevskog registra (kraljevskih knjiga */libri regii/*). Pak, prvi sigurni podatak dolazi iz isprave iz 1357. godine koja kaže da je jedna donacija Karla I. kopirana iz njegovih registara. Iz istog dokumenta se saznaje da se registar Karla I. (1301.-1342.) čuva *in conservatorio suo* (tj. Ludovikovom) *more consueto pro evidentiori cautela*. Od 1365. godine na poledini dokumenata izašlih iz kraljeve kancelarije nalazio se znak R^m (*registratum*) ili R^a (*registrata*) ili bilješka *registrata ad librum regalem*, a u Sigismundovo (1387.-1437.) vrijeme bilježilo se čak i ime osobe koja je ispravu upisala u registar. Kasnije se navodilo sve više podataka na izdanoj ispravi, pa tako i knjiga u kojoj je upisan dokument ili čak i godina pod kojom se vodi. Tamo gdje je bila rezidencija vladara nalazio se i registar. Nakon uništenja kraljevske palače na Budimu i njezina zauzeća pod turskom okupacijom, registar je stradao, ali je na sreću ipak nekoliko registara sačuvano. Za ovu ustanovu brinuo se kraljev vicekancelar s naslovom *conservator*. Tekući registri čuvali su se u kraljevskoj kancelariji, a ispunjeni u palači na Budimu u riznici, odnosno kraljevskom arhivu (*regale conservatorium*). U vrijeme vladanja Sigismunda (1387.-1437.) bilo je u upotrebi nekoliko sličnih knjiga. Kralj Matija Korvin nakon krunidbe imao je dva registra, Vladislav (1490.-1516.) pet, a Ludovik II. (1516.-1526.) dva. Što se u kraljevske registre upisivalo, pojašnjavaju riječi jedne Sigismundove isprave iz 1436. godine: *in quibus nostre regie donationes et confirmationes ac consensuales adhibitiones solent conscribi*.¹⁸ Mađarski su povjesničari utvrdili da su ponekad unosi u registar imali oblik integralne isprave, a ponekad da su bili samo u formi sažetka.¹⁹ U oba oblika mogli su poslužiti za renoviranje upisane isprave jer su sadržavali sve elemente pravnog čina.

¹⁷ Registre (*Registri Angioini*) u Napulju u nekadašnjem *Archivio centrale* pregledao je F. Rački i iz njih je napravio ispise dokumenata za razdoblje 1270.-1407. godine koje je objavio. Neki od njih – oni kralja Ladislava Napuljskog – objavljeni su i u *Diplomatičkom zborniku*. Usp. RAČKI 1863, 5-71; 1872, 209-239; CD XVII, 363-365, 372-376, 390, 456-458, 460-465, 466-467, 480-482, 521-528.

¹⁸ SZENDE 2004, 116.

¹⁹ Tako I. Bojničić koji je pregledao i prepisao uneske u registre nakon 1526. godine kaže: „Moramo još istaknuti, da se kraljevske knjige u XVI. i XVII. vijeku nijesu baš osobito točno vodile; poznata su nam naime mnoga izvorna privilegija te dobe, kojih uopće nema u kraljevskim knjigama, dočim su opet druga samo u kratko spomenuta” (BOJNIČIĆ 1905, 179).

O registriranju dokumenata koji se odnose na hrvatske prostore iz razdoblja srednjega vijeka nije se do sada znalo. No, stjecajem okolnosti, u dvama relativno nedavno otkrivenim dokumentima zabilježeni su podaci koji bacaju novo svjetlo na vrijeme nastanka i ustroj kraljevskog registra. Dakako, moramo naglasiti – a s time se slažu i mađarski povjesničari – nastanak kraljevskog registra dokumenata vezan je usko uz političke okolnosti, a to je obnova kraljevske vlasti u Ugarsko-hrvatskom kraljevstvu za vrijeme Anžuvina. Iz arhivskih vrela koja su nam postala dostupna zapazili smo da su dokumenti koji se tiču Slavonije bili prvi zavedeni u kraljevski registar, i to onaj koji je ustanovio Karlo I., dok je istu takvu ustanovu zbog političkih okolnosti za Dalmaciju i Hrvatsku uspostavio kralj Ludovik I. Veliki (1342.-1382.). Ranija uspostava kraljevskog registra za ugarsko-slavonske krajeve sukladna je povijesnoj situaciji jer Anžuvinci obnovu kraljevske vlasti i reforme koje je prate u novom kraljevstvu najprije započinju u krajevima bližim središtu, a to su Ugarska i Slavonija. Taj se proces zbiva već u vrijeme kralja Karla I. Na jugu države bitnu ulogu ima sukob s Mlečanima koji završava sklapanjem Zadarskog mira 1358. godine, što je nužna pretpostavka za sređivanje stanja u Dalmaciji i Hrvatskoj. Danas su također poznati dokumenti iz kojih se može iščitati da se upravo tada uspostavlja kraljevski registar za ove krajeve kraljevstva. U njega su – očito je – bilježeni dokumenti koje prate procese obnove stanja na južnim novouređivanim područjima kraljevstva.

Dakle, za dugotrajan proces obnove kraljevske vlasti²⁰ u Slavoniji vladar je morao osigurati poluge vlasti, odnosno određeni oblik logistike. Nositelj obnove na slavonskim prostorima kraljevstva bio je u početku ban Mikac (1325.-1343.), a poslije njega osobe koje su obnašale istu dužnost. Kako se u konkretnim slučajevima odvijala situacija na terenu pokazuje vrlo rječit i nedvosmisleno dokumentacija sudskog spisa od 14. veljače 1636. godine.²¹ Naime, radi se o dugotrajnom sudskom procesu koji se vodio pred Banskim sudom između Baltazara Zabokyja kao tužitelja i čitavog ženskog dijela obitelji Zaboky kao tuženika. Sigismund Erdödy (1627.-1639.), dalmatinsko-hrvatsko-slavonski ban, 1636. godine prepisuje i potvrđuje ranije izrečenu presudu. Kako je kod sudskih sporova stara dokumentacija imala veliku važnost dokaznog materijala, to su sudski spisi i sami izvorišta neprocjenjivih podataka iz prošlosti, pa u ovom spisu Sigismund Erdödy navodi da je prokurator Baltazara Zabokyja donio četiri isprave na pergameni da ih prepíše i ovjeri. Prva je isprava Zagrebačkog kaptola iz 1343. godine kojom započinje istraga, druga je bana Nikole (1343.-1345.) koja sadrži i prijepis

²⁰ O dolasku Anžuvina na vlast u Ugarsko-Hrvatskom Kraljevstvu te o reformama koje provode v. KLAJČ, V. 1972b, 9-222; KLAJČ, N. 1976, 503-531, 593-625; RAUKAR 1997, 73-83; 2002, 43-45; ENGEL 2001, 124-194. Također vidjeti i članke: GRUBER 1903, 32-161; 1906, 164-215; 1907, 163-240; KARBIĆ 1999, 520-526.

²¹ MATIJEVIĆ SOKOL 1997b, 295-302. Signatura u Mađarskom državnom arhivu u Budimpešti: MODL 3612.

prije spomenute isprave iz iste godine, treća pergamena ponovno sadrži kaptolsku ispravu koja ima prijepise isprava kralja Ludovika i Zagrebačkog kaptola s reambulacijom posjeda Zaboka iz 1345. godine, dok je četvrta pergamena iz 1604. godine s presudom rečenog spora koju je izdao Martin Pethe de Hetthes, nadbiskup kaločko-bački i namjesnik cara Rudolfa II. za Ugarsku, uz navođenje genealogije obitelji Zaboky te prijepise transumpta Zagrebačkog kaptola iz 1372. godine, zatim oporuke Elene Zaboky, udovice Nikole Zabokya iz 1500. godine i presude bana Tome Erdödyja iz 1589. godine.

Navedene isprave same po sebi dio su administrativne dokumentacije uobičajene u srednjem vijeku u Ugarsko-Hrvatskom Kraljevstvu, gdje kaptoli kao *loca credibilia* imaju nezamjenjivu ulogu u raznim poslovima, pa i samim sudskim procesima, kao mjesta koja obavljaju jasno definirane zadatke u istragama te o tome čine zapise – izvješća koje šalju ustanovama od kojih su dobile nalog. Ovisno o tome do koje razine je dospjelo sudovanje, kaptoli izvršavaju naloge banovca, bana i kralja. U sudskom spisu koji citiramo vrlo se jasno razaznaje uspostavljena sudska hijerarhija i dioba zadataka među sudionicima u postupku. Početna je karika za naša promišljanja isprava, odnosno izvješće Zagrebačkog kaptola izdana 18. listopada 1343. godine,²² u kojoj kaptol izvješćuje bana Nikolu da je postupio po njegovu nalogu od 24. rujna 1343. godine – inače po ondašnjim uobičajenim normama kao priloženu dokumentaciju prepisuje u samo izvješće.²³ Kaptolu je bilo naloženo od bana da istraži istinitost navoda Petra, sina Nuzlina, da je od kralja Karla I., a na molbu bana Mikca dobio posjedovne čestice Zabok, Jalšovec, Prosenik i Juroc kao kraljevsku darovnicu. Ta je zemlja bila prije novonastale situacije u posjedu nekog Samsona koji je umro bez nasljednika. Kaptol je prema svojim ovlastima vjerodostojnog mjesta trebao izabrati jednoga svog čovjeka (*homo fidedignus, homo fidelis capituli*) koji bi s predloženim banovim čovjekom (*homo noster*) obavio istragu o tome te podnio banu izvješće. Izvješće koje je banu podneseno potvrdilo je istinitost Petrovih tvrdnji i zatim je ban Nikola iste godine 21. listopada Petru izdao bansku povlasticu (*litteras nostras privilegiales*),²⁴ osnaženu banskim visećim pečatom koja sadrži svu potrebnu – prije navedenu – dokumentaciju, uz napomenu da je presuda donesena na općem saboru slavonskog plemstva održanom u Zagrebu 13. listopada iste godine, odnosno na petnaestinu blagdana sv. Mihovila Arhandela (*in quindenis beati Michaelis Archangeli*). Izdana isprava ima sve forme banskog privilegija te se na toj razini slučaj može smatrati završenim. Ban Nikola potvrđuje kraljevsku darovnicu za posjedovne čestice Zabok, Jalšovec, Prosenik i Juroc koje se nalaze u Zagorskom komitatu sa svim pravima, prinadleštvima i pripadnostima da ih spomenuti Pe-

²² MATIJEVIĆ SOKOL 1997b, 297-298.

²³ MATIJEVIĆ SOKOL 1997b, 297.

²⁴ MATIJEVIĆ SOKOL 1997b, 298.

tar, *comes*, kako ga imenuje, zauvijek posjeduje i drži zajedno sa svojim nasljednicima u prijašnjim, starim međama, i to kraljevskom ovlašću (*regia auctoritate*) prenesenom na bana Nikolu.

No, čini se da za nasljednike Petra Nuzlinova presuda donesena na saboru u Zagrebu nije bila dostatna. O tome ponovno svjedoči treća pergamena na koju se poziva 1636. godine prokurator Baltazara Zabokyja, a koja jest isprava, odnosno transumpt Zagrebačkog kaptola iz 1372. godine. Te godine, naime, Nikola, sin prije spomenutog Petra Nuzlinova moli Zagrebački kaptol da mu potvrdi i prepíše jednu ispravu istog kaptola iz 1345. godine koja sadrži vrlo važne isprave kako samog kaptola, tako i kralja Ludovika kojima je otklonjena svaka sumnja u pravovaljanost i vjerodostojnost donacije kralja Karla Petru Nuzlinovu. Isprava Zagrebačkog kaptola od 22. veljače 1345. godine²⁵ jest izvješće koje podnosi Kaptol kralju Ludoviku pošto je bio izvršio njegov nalog (*mandatum*) od 13. siječnja iste godine da se obavi reambulacija i uvođenje u posjed Zabok.²⁶

Ono što nam je osobito pobudilo pozornost u ovoj ispravi-kraljevu nalogu (*mandatum*) jest opsežniji opis daljnjeg tijeka postupka priskrbljivanja dokumentacije koja potvrđuje i svjedoči da je posjed Zabok kao kraljevu darovnicu (*collatio*) dobio Petar Nuzlinov. Naime, nakon sudovanja u Zagrebu Petar Nuzlinov obratio se samom kralju (*adiens nostram presentiam*), želeći okončati postupak ophodnjom i uvođenjem u posjed. Tek tim završnim činom daroprincipi su mogli uživati u potpunosti sve što proizlazi iz kraljevske darovnice. Iz kraljeva naloga od 13. siječnja 1345. upisanog u kaptolsko izvješće saznajemo da je kralj Ludovik proveo istragu o vjerodostojnosti kraljevske darovnice posjeda Zaboka. Ova istraga na najvišoj razini temeljila se na uvidu kralja Karla u uspostavljeni registar kraljevskih darovnica i slobostina.

Upravo opis osnivanja kraljevskog registra (*registrum regale*) u Ludovikovu nalogu, kao i razlozi navedeni za njegovu uspostavu, jedinstveni su i do sada nepoznati i neuočeni u vrelima koji se tiču hrvatskog srednjovjekovlja, a podupiru i dosadašnje spoznaje mađarske historiografije o ovoj ustanovi.

Donosimo tekst opisa iz Ludovikova mandata u potpunosti²⁷ i u prijevodu:

(...) *sed tamen ipsius domini Caroli regis, patris nostri, literas quamquam (?) veras premisse possessionarie donationis et statutionis seriem et modum exprimentes casualiter perdidisset et nec se easdem reinuenire posse speraret modo aliquali, petens nostram excellentiam prece subiectiua vt secundum quod nostra prelatorum et regni nostri baronum prouida et iuri consona deliberatio admitteret, sibi super ipsius possessionarii sui iuris perennali conseruatione de remedio opportuno prouidere dignaremur. Verum quia vniuersarum possessionum et libertatum aliarumque*

²⁵ MATIJEVIĆ SOKOL 1997b, 300-301.

²⁶ MATIJEVIĆ SOKOL 1997b, 298-399.

²⁷ MATIJEVIĆ SOKOL 1997b, 299.

gratiarum magnarum donationes, primum per predictum patrem nostrum charissimum, quondam regem Hungarie et demum per nos quibuspiam nostris regnicolis pro eorum fidelitatibus et seruitiis vel complacentiis bonis quocunque tempore facte et fiende propter euidentioris iuris et iustitie regni conseruationem et ne regnicole nostri suorum instrumentorum deperditione casuali iuribus suis donatiuis et aquisitiis casu repentino priuentur, regali nostro registro per vicecancellarium regie maiestatis pro tempore constitutum, cuius specialiter de regni nostri constitutione inest officio, licet tamen breuioribus verborum prolationibus inserte habentur et inscripte et inseri ac conscribi semper debent necessario. Igitur cum nos ipsius possessionarie donationis assignationem pro habenda huius rei et donationis veritate per magistrum Thatomerium Albensis ecclesie prepositum, aule nostre vicecancellarium, **ipsius nostri registri conseruatorem in eodem registro diligenter requiri fecissemus**; idem magister Thatomerius, aule nostre vicecancellarius ipsius possessionis Zabok vocate donationem per predictum dominum Carolum, patrem nostrum charissimum quondam regni Hungarie illustrem regem memorato Petro, filio Nuzlini, factam in pretacto nostro et regni nostri registro, nobis et pluribus prelati ac baronibus regni nostri palam intuentibus et manifeste inuenit in hec verba. Nouimus quod anno Domini millesimo trecentesimo tricesimo quinto in octauis festi beatorum Petri et Pauli apostolorum quedam possessio Zabok vocata cum ad se pertinentibus, quodam Samsonis hominis sine herede decedentis est collata Petro, filio Nuzlini ad petitionem Mikch, bani totius Sclauonie ad relationem et legationem Thome voyvode et etiam Petkov magistri.

Prijevod:

(...) ali ipak da je (Petar Nuzlinov) slučajno izgubio ispravu samog gospodina kralja Karla, našega dragoga oca, premda istinsku (pravu) u kojoj je zapisan tekst o darovanju posjeda i opisano uvođenje u posjed i da se niti ne nada da je može na bilokakav način pronaći, moleći našu Uzvišenost poniznom molbom da se prema onom što nam dopušta naša i naših baruna mudra odluka koja je u skladu s pravom udostojimo pobrinuti za vječnu zaštitu njegova posjedovnog prava uz prikladan (pravni) lijek.

Uistinu, budući da darovnice svih posjeda i slobostina kao i drugih velikih milostivih povlastica koje je najprije izdao naš prije spomenuti predragi otac, nekoć kralj Ugarske, i najposlije mi našim bilokojim podanicima za njihove vjernosti i služenja ili dobre uslužnosti u bilo koje vrijeme ili koje trebaju biti izdane radi čuvanja očiglednog prava i pravednosti kraljevstva i da ne bi naši podanici bili iznenadnim slučajem lišeni svojih darovnih ili stečenih prava treba ih vicekancelar kraljevske uzvišenosti koji obnaša u to vrijeme dužnost po posebnoj odluci našega kraljevstva umetnuti i upisati i trebaju nužno biti umetnute i upisane u naš kraljevski registar mada ipak skraćeni unosenjem riječi.

Stoga kada smo mi naložili da magistar Tatomir, prepošt Stolnobiogradske crkve, vicekancelar našega dvora, **čuvvar našega registra pažljivo istraži u istom registru upis ove posjedovne darovnice radi saznanja istine o samoj stvari i darovnici**, magistar Tatomir, vicekancelar našega dvora, pronašao je u ovim riječima darovnicu posjeda zvanoga Zabok u prije spomenutom našem i našega kraljevstva registru koju je izdao spomenuti predragi naš otac gospodin Karlo, nekoć slavni kralj Ugarske navedenom Petru, sinu Nuzlinovu, a pošto smo je mi i mnogi naši prelati i baruni našega kraljevstva naočigled razmotrili, saznali smo da je godine Gospodnje 1335. na osminu blagdana blaženih apostola Petra i Pavla neki posjed

zvan Zabok skupa sa svojim prinadležnostima pokojnog Samsona, čovjeka koji je umro bez nasljednika, darovan Petru, sinu Nuzlinovu, na zamolbu Mikca, bana čitave Slavonije, a po izvješću i poslanstvu vojvode Tome kao i magistra Petkova.

Iz prethodnog teksta, sastavnoga dijela naracije Ludovikova mandata, saznajemo da je registar osnovao ugarski kralj Karlo, Ludovikov otac, i to radi evidentiranja prava i pravde, odnosno darovnica posjeda, slobodština i drugih povlastica koje su ikada učinjene ili trebaju biti učinjene podanicima za njihove vjernosti ili vjerna služenja ili dobra djela ukoliko bi se dogodilo da one budu nekim slučajem uništene. O registru se brine osoba kraljeva vicekancelara koji obavlja tu dužnost u određeno vrijeme, a isprave su u registar upisane u skraćenom obliku. Posredno možemo zaključiti da se registar nalazi tamo gdje je bila kraljeva rezidencija. U ovo vrijeme 1345. godine kada Ludovik izdaje nalog Zagrebačkom kaptolu bio je to Višegrad, kako je uostalom i zabilježeno u njegovoj dataciji.²⁸ Također budući da se Ludovik u nalogu u intitulaciji navodi kao ugarski kralj (*rex Hungarie*), a tako se titulira i njegov otac pri spomenu u mandatu kao osnivač registra, možemo zaključiti da je taj registar bio zajednički za Ugarsku i Slavoniju.

Isto tako saznali smo da je nakon provedene istrage koja je dovela do uvida u sadržaj registra Tatomir, vicekancelar Ludovikova dvora, ujedno stolnobiogradski prepošt i čuvar registra (*conseruator*), pronašao u registru (*in nostro et regni nostri registro*), i to pred prelatima i baronima kraljevstva, sažetak darovnice koju je bio izdao kralj Karlo.

Zapis Karlove darovnice u registru sadrži sve bitne elemente pravnog čina iz kojih se po potrebi može sastaviti integralna isprava o kraljevskom darovanju (*collatio*) sa svim unutrašnjim značajkama.²⁹ Auktor te povlastice je ugarski kralj Karlo (*dominus Carolus ... regni Hungarie ... rex*) koji se spominje u naraciji Ludovikova mandata, a koji je uz to i osnivač registra. Destinatar je Petar Nuzlinov (*Petro, filio Nuzlini*), a objekt darovanja koji se inače izražava formulom dispozicije je posjed Zabok (*quedam possessio Zabok vocata ... quodam Samsonis hominis sine herede decedentis est collata*) i sve njegove prinadležnosti što odgovara diplomatskoj formuli pertinencije (*cum ad se pertinentibus*). Kao osoba koja podupire kraljevu darovnicu spominje se ban Mikac u formuli peticije (*ad petitionem Mikch, bani totius Sclauonie*). Navođenje vojvode Tome i magistra Petkova (*ad relationem et legationem Thome voywode et etiam Petkow magistri*) čija su imena također zapisana u kraljevskom registru pripadaju drugoj etapi procesa, odnosno reambulaciji i uvođenju u darovani posjed koju treba obaviti prije izdavanja svečane kraljeve povlastice (*littere privilegiales*). Dakako, navedeni su kao jedan od najvažnijih dijelova isprave svi dijelovi temporalne datacije (*anno Domini milessimo trecentesimo tricesimo quinto*

²⁸ ENGEL 2001, 147-148.

²⁹ STIPIŠIĆ 1991, 150-153.

in octauis festi beatorum Petri et Pauli apostolorum) koji naznačuju kada je isprava izdana. Upis darovnice u kraljevski registar ima oblik opširna regesta ili, kako kaže Ludovikov mandat: *breuioribus verborum prolationibus*. Iz unosa u registar izostavljene su samo uobičajene diplomatske formule čistoga administrativnog karaktera i jezika koje nimalo ne utječu na jasnoću i sveukupnost zapisa svih relevantnih dijelova pravnog čina. S namjerom da pokušamo rekonstruirati integralnu darovnicu kralja Karla Petru Nuzlinovu – na temelju onoga što je zapisano u naraciji Ludovikova mandata, zatim u samom registru također prema navodu u istom mandatu – potražila sam jednu sličnu ispravu u kojoj je zabilježeno da je kralj Karlo darovao neki posjed koji mu je po smrti osobe bez nasljednika vraćen i koji onda on za određene zasluge daruje drugoj osobi. Najbliža po pravnom činu u hrvatskom diplomatskom korpusu bila je isprava izdana 9. siječnja 1333. godine kojom ugarski kralj Karlo daruje imanje Brdan u vukovskoj županiji Tomi, sinu Petrovu. Imanje je ostalo po smrti Pavla, sina Šimunova i Mihovila, sina Grgurova koji su umrli bez nasljednika (*hominum sicut dixit heredum solacio destitutorum*). Osim toga, na hrptu ove isprave uz utisnute tragove velikog pečata nalazi se oštećeni tekst sljedećeg sadržaja: *Legacio regis per Deseu familiarem, n..... de Balneo*.³⁰

Rekonstrukcija pretpostavljene isprave mogla bi imati ovakvu formu:

Nos Karolus, dei gracia rex Hungarie significamus tenore presencium quibus expedit vniuersis memorie commendantes quod comes Petrus, filius Nuzlini, dilectus et fidelis noster ad celsitudinis nostre accedens presenciam suaque fidelitatis seruicia a plurimis iam retrolapsis temporibus nobis et sacre corone impensa proponens et declarans et ad petitionem Mikch, bani totius Sclauonie, quandam possessionem Samsonis, hominis sine herede decedentis, et ex eo ad nostram collacionem deuolutam Zabok vocatam in comitatu de Zagorya existentem a nobis sibi dari et conferri perpetuo postulauit. Nos siquidem qui ex nobilitate regie maiestatis merita cunctorum nobis obsequencium pensare et pensata digne remunerationis premio confouere debemus, attendentes fidelitates et seruicia meritoria, que ipsum comitem Petrum, filium Nuzlini celsitudini nostre feruenti desiderio et sumpma constancia exhibuisse scimus, exhibere sentimus in presenti et exhibiturum pro firmo credimus in futurum, prescriptam possessionem Zabok vocatam cum omnibus eius vtilitatibus et pertinentiis vniuersis sub eisdem metis et terminis suis antiquis, quibus per priores suos possessores habite extiterunt et possesse, eo iure quo ad nostram collacionem pertinere dinoscuntur ipsi comiti Petro et per eum suis heredibus heredumque suorum successoribus dedimus, donauimus et contulimus perpetuo possidendam, tenendam et habendam sine preiudicio nichilominus iuris alieni. Et cum presentes nobis fuerint reportate, in formam nostri priuilegii easdem redigi faciemus. Datum in Wissegrad (?) in octauis festi beatorum Petri et Pauli apostolorum, anno Domini millesimo trecentesimo tricesimo quinto.

³⁰ CD X, 63. Kod datiranja ove isprave čini se da se dogodio lapsus jer u CD je kao nadnevak naveden 9. ožujka. No, u dokumentu u formuli datacije piše da je izdan: *sabbato proximo post octauas strennarum*, a to je 1333. godine bila subota 9. siječnja.

Ova hipotetička, rekonstruirana isprava ugarskog kralja Karla kojom on Petru Nuzlinovu 1335. godine daruje posjed Zabok pošto mu je bio vraćen jer mu vlasnik nije imao nasljednika, ispunjava sve unutrašnje diplomatske kriterije suvremene isprave o istom pravnom činu – darovanju posjeda (*collatio*) i to kao „otvorena isprava” (*littere patentes*). No, u regestu isprave o darovanju zapisanom u registar navodi se da je uz nju „išlo” i zapisano izvješće (*relatio, legatio*) koje su podnijeli izvjestitelji vojvoda Toma i magistar Petkov. Riječi iz naracije Ludovikova mandata kažu da je uz darovanje posjeda Zaboka Petru Nuzlinovu uništena isprava sadržavala i tijek i način uvođenja u posjed (*litteras quamquam veras premissis possessionarie donationis et statutionis seriem et modum exprimentes*).

Postupak darovanja posjeda, odnosno izdavanje kraljevske darovnice odvijao se u nekoliko etapa.³¹ Započinje izdavanjem „otvorene” isprave (*littere patentes*) o darovanju. Nakon toga slijedi nalog (*mandatum*) vladara vjerodostojnom mjestu da se daroprimatelj uvede u posjed u određenom roku uz reambulaciju posjeda u nazočnosti sumedšašnika i susjeda. Reambulacija se obavljala ako je posjed davan prvi put, pa ophodnja nije bila ranije provedena ili ako su međe bile sporne. U određenom roku trebao se prijaviti onaj tko se iz nekih razloga protivio uvođenju daroprimatelja u posjed. Ako protivljenja nije bilo, šalje se vladaru izvješće nakon kojega on izdaje darovnicu daroprimatelju u svečanom obliku kao *littere privilegiales*.³²

Nova svečana darovnica (*littere privilegiales*) ima sve vanjske i unutrašnje značajke povlastice uobičajene za kancelariju dotičnog auktora. Uočljive su bitne formalne razlike između darovnice izdane kao *littere patentes* i svečane uobičajene u *littere privilegiales*. Tako „otvorena” isprava ima nadnevak izrečen po svetkovinama i danima u tjednu, dok svečana darovnica izdana nakon uvođenja u posjed često ima arengu, u nju je upisana prethodna isprava o darovanju u obliku *littere patentes* te izvješće vjerodostojnog mjesta s opisanom reambulacijom i statucijom zaprimljeno u obliku „zatvorene” isprave (*littere clause*). Ona završava svečanim eshatokolom u kojemu su u dignitariju navedeni svi crkveni i svjetovni velikodostojnici. U Ugarskoj kao i u većini vladarskih kancelarija u Europi nadnevak u *littere privilegiales* izrečen je *more Romano*.³³

Reambulaciju i statuciju obavljali su jedan kraljev (*homo regius*) i jedan kap-tolski čovjek (*homo capituli fidedignus, homo fidelis capituli*).³⁴ Postupak je zapo-

³¹ O razlozima izdavanja kraljevske darovnice, postupku i njezinu obliku v. LANOVIĆ 1928, 64-98; DABINOVIĆ 1940, 318-326, 348-350.

³² DABINOVIĆ 1940, 318-320.

³³ Kakve su bile unutrašnje značajke i sadržaj kraljevske darovnice u obliku *littere privilegiales* izdane po okončanju postupka vidjeti dvije Sigismundove isprave izdane istog dana, tj. 9. rujna 1398. godine Hermanu Celjskom kojima se potvrđuju nakon statucije darovnice za Vinicu i Vrbovec te grad Varaždin (CD XVIII, 362-364, 364-366).

³⁴ DABINOVIĆ 1940, 322-324.

činjao kraljevim nalogom (*mandatum*) da se uz jednog njegova čovjeka, kojega kaptol izabere među više navedenih u nalogu, i jednoga kaptolskog čovjeka, izvrši reambulacija i uvođenje u posjed te o tom činu pošalje nalogodavcu izvješće. Prema sačuvanim izvješćima te dvije osobe mogu podnijeti usmeno izvješće,³⁵ ali se vrlo često može iščitati iz dokumenata da su međe u izvješće prepisane iz zapisa koje su podnijeli izvjestitelji. U takvim slučajevima zapisi o ophodnji s međama nazivani su registrima (*regestrum*, *registrum*).³⁶ Kaptol, kao vjerodostojno mjesto, uz odaslano izvješće kao odgovor na zaprimljeni nalog također je sastavljao svjedočanstvo o reambulaciji i statuciji te ga pohranjivao u svom arhivu.

Ako se vratimo navodima iz kraljevskog registra u vezi s darovanjem posjeda Zaboka Petru Nuzlinovu, čini se da upravo u osobama vojvode Tome i magistra Petkova treba prepoznati kraljeva (*homo regius*), odnosno kaptolskog čovjeka (*homo capituli fidedignus*) koji su po kraljevu nalogu obavili ophodnju posjeda (*reambulatio*) pred suseljanim i sumeđašnicima i uvođenje u posjed (*statutio*) te o tome podnijeli izvješće kralju Karlu. S obzirom na to da Toma nosi naslov vojvode mogao bi biti kraljev (Karlov) čovjek predložen među uobičajenom dvojicom ili trojicom kraljevih ljudi, a magistar Petkov mogao bi biti kaptolski čovjek koji također nosi naslov koji odgovara osobi zaduženoj da napravi izvješće, a to su radili kanonici kaptola koji je bio *locus credibilis*. Očekivati je da je Petkov bio kanonik Zagrebačkog kaptola, ali ga u onodobnim dokumentima nismo pronašli, dok se u isto vrijeme često u ispravama spominje transilvanski vojvoda Toma kao čovjek od kraljeva povjerenja.³⁷ Stoga bi možda upravo on bio osoba koja je uz Petkova obavila ophodnju posjeda Zaboka i uvođenje u posjed Petra Nuzlinova. Nije jasno kakvo je bilo izvješće koje su kralju Karlu dostavili vojvoda Toma i magistar Petkov i je li uopće ono bilo priloženo u kraljevski registar. No, s obzirom na to da su njihova imena zabilježena u kraljevskom registru, pretpostavljamo da je darovanje posjeda Zaboka bilo okončano. Ipak, ne znamo je li bila izdana i svečana povlastica sa svim vanjskim i unutrašnjim značajkama kakve se očekuju da ima *littere privilegiales*. Zbog datiranja po svetkovinama kakvo su imale darovnice izdane u obliku *littere patentes*, i to prije reambulacije i uvođenja u posjed, čini se da je upravo na temelju takve isprave načinjen upis u registar koji je datiran *in octavis festi beatorum Petri et Pauli apostolorum*. Naime, po okončanju postupka darovanja koji uključuje propisano uvođenje u posjed

³⁵ *qui tandem ad nos reversi nobis vniuformiter et voce consona retulerunt ... qui demum exinde ad nos reversi, per nos diligenter requisiti, nobis consona voce et vnanimi taliter retulerunt ... qui demum ad nos reversi nobis concorditer retulerunt* (CD XVIII, 15, 99, 223, 340, 341, et passim).

³⁶ CD XVI, 24, 130; CD XVIII, 343, 483, 510.

³⁷ CD X, 26, 38, 39, 169, 212, 224, 362, 459, 558.

littere privilegiales se datiraju - kako smo gore napomenuli - tako da je nadnevak izražen *more Romano*.³⁸

Općenito, isprave s popisanim međama i ophodnjama (*littere reambulatorie*) bile su posebno čuvane. Tako je u jednom dokumentu zapisano da su se popisi granica posjeda čuvali kao *littere clause*, i to s dva pečata (*in quodam registro clauso duobus sigillis*) dvojice sudaca određenih za njihovo utvrđivanje u konkretnom slučaju.³⁹ Kao *littere clause* šalju se i izvješća o izvršenim reambulacijama nalogodavcu⁴⁰ koja sadrže zapisane međe,⁴¹ a nazivaju se i *littere privilegiales*.⁴² Da se kaptolska izvješća nazivaju i *littere privilegiales*, izričito se kaže upravo u jednoj Ludovikovo ispravi koja pak na temelju kaptolskog izvješća obavlja i potvrđuje reambulaciju: *per suas veras metas et antiquas novas secus veteres in locis necessariis iuxta continenciam litterarum priuilegialium dicti capituli ecclesie Chasmensis erigendo*.⁴³ Dakle, međe su mogle biti u više pisanih oblika pohranjene: u kaptolskim izvješćima ili izvješćima za ophodnju određenih drugih osoba, primjerice, sudaca, kaptolskom svjedočanstvu,⁴⁴ potvrđnici darovnice (*littere privilegiales, regales*) i naprosto samo kao popis međa koji se najčešće naziva *registrum*.

Kako, nažalost, u slučaju darovanja posjeda Zaboka Petru Nuzlinovu nemamo sačuvan kraljev mandat niti kaptolsko izvješće – zapisano i u mandatu bana Nikole od 24. rujna 1343. Zagrebačkom kaptolu, kao i u kaptolskom izvješću od 18. listopada iste godine – vjerojatno ih je uz drugu dokumentaciju ban Mikac uništio bacivši ih u vatru (*prefatas literas regales super collatione memoratarum possessionariarum confectas potentialiter ab ipso recepisset et receptas in ignem proieciisset*).⁴⁵ Ostaje neobjašnjivo je li unos u kraljev registar sadržavao zapis o ophodnji i uvođenju u posjed. U ovom konkretnom slučaju ne znamo također je li izvješće vojvode Tome i magistra Petkova bilo priloženo u kraljevski registar u pisanom obliku ili je samo navod (*legatio, relatio*) da je ono postojalo zapisano bio dovoljan dokaz da je postupak darovanja za vrijeme kralja Karla okončan. Kralj Ludovik je proveo istragu te je darovnica oca mu Karla renovirana. Izdao je nalog da se obavi novo uvođenje u posjed s reambulacijom 1345. godine i tako je završio po-

³⁸ Tako je, primjerice, Sigismundova darovnica Hermanu Celjskom za grad Varaždin izdana kao *littere patentes* datirana: *in vigilia festi assumptionis virginis Marie* /14. kolovoza/ (CD XVIII, 247), a njezina potvrda u obliku *littere privilegiales* ima nadnevak izražen na sljedeći način: *quinto idus septembris* /9. rujna/ (CD XVIII, 366).

³⁹ CD XVIII, 222.

⁴⁰ CD XVIII, 363, 365.

⁴¹ Čitav niz kaptolskih izvješća kao *littere reambulatorie* poznat je danas. Usp. CD VI, 177-179, *et passim*.

⁴² CD XVI, 103.

⁴³ CD XVI, 103-106.

⁴⁴ CD XVI, 117-118, 130-132.

⁴⁵ MATIJEVIĆ SOKOL 1997b, 297.

stupak darovanja. Sačuvano je kaptolsko izvješće iz 1345. godine, ali do nas nije dospjela potvrdnica darovanja u svečanom obliku (*littere privilegiales*).

Preostali podaci koji se mogu iščitati iz sudskog spisa iz XVII. st., odnosno iz dokumentacije koja je u njemu zabilježena i koja je bila osnova za dokazivanje prava na nasljeđe pokazuju da je plemićka obitelj de Zaboky neposredni potomak Petra Nuzlinova te da svoje plemićko podrijetlo vuče još iz povlastice kralja Karla I. iz 1335. upisane u registar koja je zatim renovirana u Ludovikovu mandatu 1345. godine. Već je Petar Nuzlinov u ispravi bana Nikole naslovljen kao *comes*, što je svakako viša titula od uobičajenog *nobilis*.⁴⁶ U dokumentima iz XV. st., koji su također sudskog karaktera, potomci Petra Nuzlinova, odnosno muški članovi obitelji Zaboky, nazvani su *armigeri*,⁴⁷ što znači da su to oni koji služe vojsku u oklopu. Možemo pretpostaviti da su njihovi oklopi s obzirom na podrijetlo bili obilježeni njihovim grbovnim znakovljem. Iz naslova (*comes*, *armigeri*) članova obitelji Zaboky kao i iz navedenih dokumenata odčitava se da su oni zaista pripadnici staroga donacionalnog plemstva koje nosi svoje prezime po dobivenom posjedu.

U hrvatskoj povijesti postojalo je više načina da se stekne plemstvo. Dva su najznačajnija: jedan putem kraljevske darovnice, a drugi, kasniji, putem pove-lje-grbovnice (*litterae armales*). Zaboky su stekli plemstvo, kako smo vidjeli, na temelju darovnice kralja Karla I. I sam kralj Ludovik im je potvrdio da je u registru kraljevstva zapisano da je kralj Karlo na molbu bana Mikca dodijelio *regalem collationem* te sva prava koja proizlaze iz kraljevske darovnice (*ipsi Petro, filio Nuzlini, eo iure quo ex ipsa regali donatione sibi pertinere*), a sve to za njegove vjernosti i sjajne zasluge njegovih vjernih služenja (*pro suis fidelitatibus et seruitiorum suorum fidelium preclaris meritis*). Kako nije sačuvan integralni tekst darovnice od 6. srpnja 1335. godine, nego samo njezin sažetak, nisu nam poznate pojedinosti koje su se osim općih formula navodile kao glavni razlog darovanja.

U drugom razdoblju stjecanja plemićkog statusa u Hrvatskoj, onoj poslije 1526. godine⁴⁸ Zabokyjima, odnosno Ivanu Zabokyju, njegovoj braći Nikoli i Ludoviku te sestri Katarini, car Maksimilijan II. (1564.-1576.) je izdao 1575. godine plemićku povelju (*litterae armales*), kao i sva prava koja iz toga čina proizlaze.⁴⁹ U grbovnici car Maksimilijan navodi da je pokrenuo istragu i da je dobio izvješće da su svi Zaboky iz staroga plemićkog roda te da trebaju najposlije biti primljeni, ubrojeni i upisani u zbor i broj pravih plemića kraljevstva. Ne treba sumnjati da je izvješće o starosti plemićkog roda Zaboky bilo vjerodostojno jer su ga oni stekli,

⁴⁶ Usp. RAUKAR 2002, 36-48.

⁴⁷ *Povijesni spomenici Zagrebačke biskupije* V, 451-452, 456-457, 472-478, 502-503; MATIJEVIĆ SOKOL 1996b, 13-21.

⁴⁸ ZMAJIĆ 1945, 48-56.

⁴⁹ BOJNIČIĆ 1899, 206, taf. 149.

kao što smo gore iznijeli, još u XIV. stoljeću kraljevskom darovnicom. Plemići koji su stekli plemstvo darovnicom bili su formalno izjednačeni s plemstvom koje je to dobilo grbovnicom, ali se ono starije dobiveno preko posjeda više cijenilo. Obitelj Zaboky je prema tome pripadala uglednijem hrvatskom plemstvu.

Primjer obitelji Zaboky najbolje ilustrira barem jedan od opravdanih razloga koji su potaknuli kralja Karla I. Anžuvinca da zbog uspješnog provođenja svoje politike ustroji kraljevski registar. Prethodni sadržaj Ludovikova mandata pojašnjava način korištenja registra i, ponajviše u konkretnom slučaju, samu njegovu svrsishodnost potvrđenu upravo kroz postupak istrage koju je bio potaknuo Petar Nuzlinov. Potrebno je naglasiti da je registar osnovan s ciljem da se sačuvaju u pisanom obliku na sigurnom mjestu u kancelariji sve darovnice slobodina, posjeda i bilokojih drugih povlastica (*uniuersarum possessionum et libertatum aliarumque gratiarum magnarum donationes*). Kralj Ludovik kaže, naime, da su njegov otac Karlo i on izdali velik broj donacija pojedinim zaslužnim osobama te kako te isprave mogu slučajno propasti, a da pojedinci radi toga ne bi bili oštećeni zajedničkom mudrom odlukom prelata i baruna kraljevstva, odlučeno je da se u registar, što ga vodi po dužnosti kraljevski vicekancelar kao čuvar (*conseruator*), upišu sve izdane darovnice. Primjer Karlove darovnice izdane 1335. godine Petru Nuzlinovu pokazuje da su one bile upisivane sa svim elementima pravnog čina, ali bez uobičajenih kancelarijskih diplomatskih formula. Takav upis pravnog čina u kraljevski registar vrlo je sličan upisu u knjigu notarskih imbrevijatura privatnih poslova sklopljenih pred javnim notarom u dalmatinskim gradovima.⁵⁰

Čitav gore izneseni tijek jedne sudske istrage pokazuje, osim značenja i važnosti kraljevskog registra koji je imao upravo s aspekta čuvanja interesa destinataru, i ulogu vjerodostojnog mjesta, kaptola – u ovom slučaju Zagrebačkog – kao neophodne karike u lancu raznih administrativnih i sudskih poslova.⁵¹ Interakcija kaptola i sudskih ustanova (kralja, bana, skupština) neophodna je osobito u istražnim postupcima. Kaptolima je kao vjerodostojnim mjestima važnost porasla upravo kada je trebalo uvesti reda u uspostavi kraljevske vlasti u vrijeme Anžuvinaca. Stoga nije čudo da smo vrelo koje na najjasniji način govori o osnivanju kraljevskog registra našli zapisano u jednom kaptolskom izvješću koje – po uspostavljenim običajima – mora sadržavati i kraljev mandat po kojemu je postupio u istrazi. U sjevernim dijelovima Hrvatske osobito važnu ulogu imao je u XIV. st. Zagrebački kaptol.⁵²

⁵⁰ Upisi poslova u knjigu notarskih imbrevijatura sadržavali su sve elemente pravnog čina kao koncepti sa snagom pravnog učinka iz kojih su se uvijek mogli izdati notarski instrumenti sa svim uobičajenim i propisanim diplomatskim formulama. Usp. STIPIŠIĆ 1991, 161-162.

⁵¹ DABINOVIĆ 1940, 426, 440-441; 479-480; STIPIŠIĆ 1991, 163; MATIJEVIĆ SOKOL 1994b, 69-85; GULIN 2001; ANČIĆ 2005, 11-61; SZENDE 2004, 110-113; RADY 2000, 66-78; ENGEL 2001, 122-123.

⁵² GULIN 2001, 60-62.

Kako se osnivanje registra za kraljevske donacije za Slavoniju i Ugarsku može i mora promatrati u kontekstu obnove i uspostave kraljevske vlasti na ovom području – to u južnim dijelovima kraljevstva u okolnostima istih procesa koji su ponešto kasnili u odnosu na Slavoniju i zbivaju se oko i poslije Zadarskog mira – treba također očekivati nastanak slične ustanove da bi se evidentirale darovnice ili drugi važni dokumenti koji su izlazili iz kraljeve kancelarije. Kao što nismo donedavno znali kako je djelovala prethodno opisana ustanova i jesu li darovnice za Slavoniju bile čuvane na isti način kao i one za Ugarsku, tako nismo niti naslućivali kako su se štitila prava stranaka u nizu od kralja Ludovika izdanih dokumenata o riješenim poslovima u Dalmaciji i Hrvatskoj.

Danas s obzirom na prethodne spoznaje, možemo u nekim novootkrivenim i objavljenim dokumentima prepoznati u šturim, ali ipak nedvosmislenim navodima kada je i u kojim okolnostima osnovan kraljevski registar za južni dio kraljevstva.

Vrlo važne i indikativne podatke pritom pruža dokument izdan 3. svibnja 1370. godine u Siveriću koji je objavio M. Ančić.⁵³ Izdavači isprave (*auctores*) su dvojica ugarskih baruna: nitranski biskup Ladislav i magistar Saracen, knez pečujске komore koji su kao kraljevi povjerenici (*nuncii serenissimi principis domini Lodouici dei gratia regis Vngarie visitatores regnorum Dalmacie et Croacie*), umjesto kralja (*in persona regie maiestatis*) u Hrvatskom Kraljevstvu s njegovom punom ovlašću (*cuius plena auctoritate*) i po njegovu nalogu, provjeravali kraljevska prava na osnovi sadržaja kraljevskog registra. Sami povjerenici, kao izdavači isprave, u naraciji kažu da su oni kraljevski registar dobili iz kuće i komore Njegova veličanstva. Također navode da su taj registar sastavila petorica ugarskih baruna i dvadesetčetvorica prisežnika. Isprava opisuje postupak provjere vlasništva jednog od posjeda na navedenom području. Kaže se da su predstavnici roda

⁵³ ANČIĆ 1998, 256. Tekst čitave isprave glasi: *Nos Ladizlaus dei et apostolica gratia episcopus ecclesie Nitriensis et magister Sarachemus inter cetera comes camere Quinqueecclesiarum et castelanus de Symys, nuncii serenissimi principis domini Lodouici dei gratia regis Vngarie, visitatores regnorum Dalmacie et Croacie significamus tenore presencium vniuersis, quod, cum nos in persona regie maiestatis cuius plena auctoritate fungimur in regno Croacie in districtu Kanywuzchv generali congregatione celebrata iura regalia ab vniuersis huius contrate hominibus iuxta tenorem registri regalis de domo et camara sue maiestatis nobis assignati, olym per quosdam quinque barones Vngarie nec non viginti quatuor iuratos ipsius regni Croacie editi secundum mandatum regium prosequi fuisset Zwedy, filius Vynich, Kraynich, filius Galchych, Wlachkun, filius Serlych, Tonsa Strigonich et Ladizlauu Medosauch de Obrou generationis Chudamerych ad nostram venientes presentiam exhibuerunt nobis quasdam literas priuilegiales comunitatis Clisie in quibus inter alia vidimus contineri quod predicta possessio Obrou prescriptis nobilibus emptionis titulo dinoscitur pertinere. Verum quia huiusmodi emptio possessionaria ex serie eiusdem litere priuilegialis antiquata erat prefatosque nobiles in pacifico dominio ipsius possessionis Obrou reperiebantur nomenque ipsius possessionis Obrou in prefato registro regali non inueniebatur, ideo nos in persona regie maiestatis pretitulatos nobiles in eodem statu in dominio eiusdem possessionis Obrou relinquimus permanere. Presentes autem propter absenciam maiorum sigillorum nostrorum sigillis nostris anullaribus fecimus consignari. Datum in villa Zerwerych in contrata Kamicouzew antedicta, in festo Inuentionis sancte Crucis, anno domini millesimo trecentesimo septuagesimo (sign. Kaptolski arhiv Split, sv. 64, 81-82').*

(*generatio*) Čudomirića došli pred povjerenstvo te da su donijeli jedan privilegij (*littere privilegiales*) kliške općine iz koje je vidljivo – navode povjerenici – da rod Čudomirića drži posjed Obrov temeljem kupnje (*titulo emptionis*). Isprava zatim kaže da budući da je kupnja posjeda potvrđena dugotrajnim korištenjem i da ga rečeni plemići u mirnom posjedovanju uživaju kao i da ime posjeda Obrov nije pronađeno u kraljevskom registru povjerenici su u ime kralja navedene plemiće ostavili u istom stanju da isti posjed i dalje ostaje u njihovom pravu uživanja i korištenja. Inače, djelovanje kraljevih povjerenika Ladislava i Saracena zabilježila je isprava izdana 10. lipnja 1370. kada na hrvatskom saboru u Podgrađu kod Benkovca Filip iz Zadra traži da mu se na temelju darovnica kralja Ludovika i bana Ivana Čuza, koje donose na uvid povjerenstvu, priznaju prava kakva uživaju hrvatska prapleмена.⁵⁴

Iz ovih dokumenata proizlazi da sedamdesetih godina XIV. st. po južnim krajevima kraljevstva djeluju kraljevi povjerenici provjeravajući na skupštinama stanje kraljevskih prava. Sa sobom imaju kraljevski registar i prema njegovu sadržaju (*iuxta tenorem registri regalis de domo et camara sue maiestatis nobis assignati*), u koji su bile upisivane kraljevske povlastice koje se odnose na posjede, ali i slobodine i sve druge povlastice koje proistječu iz kraljevske ovlasti, provjeravaju one „sumnjive” posjede, ali rješavaju i druge poslove. No, postavlja se pitanje što registar koji se spominje u dokumentu iz 1370. sadrži, te tko je i kada sastavio registar za Dalmaciju i Hrvatsku. Sami pak vizitatori u ispravi koju izdaju predstavnicima roda Čudomirića jasno kažu da oni sa sobom nose kraljevski registar povjeren im iz kraljevske komore koji su nekoć bila sastavila petorica ugarskih baruna i dvadesetčetvorica prisežnika Hrvatskog Kraljevstva.

Dakako, s obzirom na poznati tijek zbivanja u Ugarsko-Hrvatskom Kraljevstvu za Anževinaca kao i na temelju zabočkog slučaja okolnosti nastanka kraljevskog registra za Dalmaciju i Hrvatsku treba potražiti u kontekstu već spomenutih događaja 1358. godine. U Dalmaciji su, za boravka samog kralja Ludovika, uz njega, kao i nakon njegova odlaska, poslove obavljali najutjecajniji ljudi kraljevstva po službenoj dužnosti koji su ujedno bili osobe od osobnog kraljeva povjerenja. Njima je bio zadatak ispitati kraljevska prava (*per nos et nostros barones quos pro iuribus nostris exequendis ad illas partes decrevimus destinandos*).⁵⁵ Vrlo je znakovit sastav povjerenstva u čijem djelovanju u Dalmaciji 1358. godine historiografija prepoznaje drugu fazu reformi otpočetih potvrdom šibenskih⁵⁶ i zadarskih povlastica u veljači 1358. godine.⁵⁷ Naime, u Dalmaciji su po povratku kralja u Ugarsku ostali njegovi predstavnici: kancelar kaločki nadbiskup Nikola,

⁵⁴ CD XIV, 268-269.

⁵⁵ CD XII, 451.

⁵⁶ GRUBER 1907, 165.

⁵⁷ Usp. KARBIĆ 1999, 524; CD XII, 451-452; ANČIĆ 2005, 42.

bosanski biskup Petar i ban Ivan Ćuz. No, prvo pravo povjerenstvo za ispitivanje prava pojavljuje se u mjesecu srpnju 1358. godine te djeluje kroz čitav kolovoz i rujan, a čine ga kancelar Nikola, kaločki nadbiskup i izabrani ostrogonški, nitranski biskup Stjepan, kraljevski sudac Nikola Széchy, ban Hrvatske i Dalmacije Ivan Ćuz i dvorski kapelan Grgur. U jednom dokumentu od 22. kolovoza iste godine sam kralj Ludovik kaže da je njih odredio za obnovu stanja Kraljevstva Dalmacije i Hrvatske (*pro reformatione status regnorum nostrorum Dalmacie et Chroatie deputaueramus, destinaueramus, commississemus*).⁵⁸ Nažalost, nije sasvim točno poznato koje su poslove obavljali, ali se predmnijeva da su trebali označiti međe kraljevskih te velikaških i općinskih posjeda, ispitati plemićki status pojedinaca i slično. Dakako, o svakom pravnom činu u ime kralja trebali su izdati dokument. Da su za ovakve poslove i izdavanje povlastica komesari imali ovlasti, posredno svjedoči zabilješka u koroboraciji isprave izdane 9. kolovoza u kraljevoj rezidenciji u Višegradu u kojoj kralj kaže da je njegov veliki pečat s kaločkim nadbiskupom, odnosno kancelarom kraljevstva⁵⁹ u Dalmaciji gdje se obavljaju važni poslovi (*quoniam sigillum nostrum maius de quibusdam aliis arduis negociis regni nostri cum domino archiepiscopo Colocensi in partibus Dalmacie habemus*).⁶⁰

Kao što vidimo, kralj naglašava da je u Dalmaciji njegov kancelar s njegovim velikim pečatom. Poznavajući djelovanje velikih kraljevskih kancelarija u kojima je kancelar ovlašten izdavati dokumente u ime kralja, onda nam i nazočnost kaločkog nadbiskupa Nikole, kraljeva kancelara, među kraljevim povjerenicima u Dalmaciji šalje nedvojbene signale da tamo gdje se nalaze kancelar i pečat treba pretpostaviti niz izdanih dokumenata.⁶¹ Kako u prethodno citiranoj ispravi od 3. svibnja 1370. nalazimo spomen petorice ugarskih baruna (*quinque barones Vngarie*) za koje se kaže da su sastavili kraljevski registar za Dalmaciju i Hrvatsku, očigledno je da smo došli do vremena i okolnosti uspostave kraljevskog registra za južni dio Ugarsko-Hrvatskog Kraljevstva da bi se zaštitili interesi svih strana i da bi kralj Ludovik mogao na temelju upisa u registar provjeriti sve kasnije sporne situacije. Dvadesetčetvoricu prisežnika (*vigintiquatuor iuratos ipsius regni Croacie*),⁶² koji se također spominju kao osobe koje su sudjelovale u sastavljanju kraljevskog registra, osim u ispravi iz 1370. godine nalazimo zabilježene u nekim poznatim dokumentima o poslovima koje je obavljala za kralja Ludovika njegova majka kraljica Elizabeta tijekom 1360. godine. Djelovanje i boravak u Dalmaciji kraljice Elizabete posvjedočen je u naraciji Ludovikovih isprava izdanih 28. stu-

⁵⁸ Usp. KARIĆ 1999, 526.

⁵⁹ Kancelar Ugarsko-Hrvatskog Kraljevstva bio je uobičajeno ostrogonški metropolit. U ovom trenutku Nikola je kaločki nadbiskup, ali je i izabran za ostrogonskog metropolita. O kancelaru v. BEUC 1985, 114.

⁶⁰ KLAJČ, V. 1972b, 156-157.

⁶¹ DABINOVIĆ 1940, 372.

⁶² MARGETIĆ 1983, 11-127; RAUKAR 1997, 202-206.

denoga, 21. prosinca i 28. prosinca 1360. sastavljenih na temelju izvješća kraljice majke, dakako, rukom kancelara Nikole, tada ostrogonskog nadbiskupa i kancelara. U ovim ispravama se izričito kaže da je kraljica s nekim baronima i prelatima kraljevstva obavljala poslove u Dalmaciji i Hrvatskoj u vezi s reformama (*pro reformatione status regnorum Dalmacie et Croacie in Iadram destinassemus*),⁶³ uz nazočnost dvadesetčetvorice, odnosno dvadeset dvojice prisežnika koji su bili određeni za ispitivanje kraljevskih prava (*pro exquirendis iuribus regalibus*) i dvanaest prisežnika koji su bili određeni za sudovanje i čuvanje opće pravde (*pro iudicatu et communi iustitia obseruanda in regno Croacie*).⁶⁴

Petorica baruna iz 1358. godine kao i dvadesetčetvorica prisežnika, čija je djelatnost u Hrvatskoj potvrđena u sličnim okolnostima, sasvim sigurno su – a to se vidi iz isprave iz 1370. godine – dokumente (povlastice, slobostine, dogovore) upisali u kraljevski registar radi zaštite prava i mogućnosti provjere kakvu su obavljali upravo kraljevi povjerenici, nitranski biskup Ladislav i knez pečujске komore Saracen. Da se radi o kraljevskom registru, nema sumnje jer sami povjerenici kažu da su provjeru načinili na temelju sadržaja registra koji su dobili iz kraljevskog dvora (*iuxta tenorem registri regalis de domo et camara sue maiestatis nobis assignati*).

Dovodeći u vezu sve navedene činjenice te imajući uvida na temelju raznih spisa u djelatnosti koje su obavljala kraljeva povjerenstva – ono iz 1358. sastavljeno od petorice ugarskih baruna i ono iz 1360. kojemu je na čelu bila kraljica majka s dvadesetčetvoricom prisežnika – možemo zaključiti da su upravo darovnice i sve ostale povlastice i slobostine podijeljene u Dalmaciji i Hrvatskoj 1358. i 1360. bile zavedene u kraljevski registar. Ludovik je rukom svog kancelara strankama izdao i isprave, a za svoju i njihovu sigurnost i evidenciju po običaju već ustaljenom od kralja Karla dao je da se osnovni elementi pravnog čina zavedu u njegovu knjigu koju Ludovik u mandatu iz 1345. naziva *nostrum et regni nostri registrum*, a dokument iz 1370. *registrum regale*. Registri Hrvatskog Kraljevstva, kao i oni ustrojeni za Slavoniju i Ugarsku, nisu sačuvani. Iako se nakon „puštanja u optica” dokumenta od 3. svibnja 1370. pokušalo odgonetnuti sadržaj i vrstu u njemu spomenutog registra te se otišlo u sasvim drugom pravcu, analogija sa zabočkim primjerom svakako nedvosmisleno dokazuje da izričaj *registrum regale* odgovara terminu *liber regius* koji nalazimo u mađarskoj literaturi i u vrelima te da se radi o jednoj te istoj ustanovi.⁶⁵

⁶³ CD XIII, 69-71, 79-83, 86-89.

⁶⁴ CD XIII, 70.

⁶⁵ Dokument koji nam je temelj za saznanje o kraljevskom registru ustrojenom za Hrvatsko Kraljevstvo objavio je – kako smo prethodno naveli – M. Ančić (1998, 256). No, Ančić u istom dokumentu u terminu „kraljevski registar” nije prepoznao ovu ustanovu, nego vrlo nejasno drži da se radi o nekakvom registru ili njegovoj kopiji koja se čuvala u Splitskom kaptolu i čiji će izgled i sadržaj ostati vječnom tajnom (ANČIĆ 1998, 250-251). U sljedećem radu, odnosno u uvodnoj studiji, uz objavljenu

Tako su nam dva dokumenta koja se tiču neposredno hrvatskog srednjovjekovlja, Ludovikov mandat iz 1345. godine kao i isprava kraljevskih povjerenika iz 1370. godine omogućili pobliža saznanja o ustroju i funkcioniranju kraljevskog registra u konkretnim situacijama na hrvatskim prostorima. Podaci iz „naših” dokumenata sukladni su spoznajama mađarskih povjesničara, ali ih bitno nadopunjavaju, osobito Ludovikov mandat iz 1345. godine.

Analiza ustroja i korištenja kraljevskog registra uz to je još jednom pokazala kakvu je važnost pri provođenju reformi tijekom XIV. st. imala administrativna logistika osobito *loca credibilia*, a to potvrđuje i sama dokumentacija u oba prethodna slučaja. Kralj Ludovik osobito se oslanjao na kaptole kao vjerodostojna mjesta koji izvršavaju njegove naloge. Dakako, da je iz istih razloga kao kraljevska bila čuvana i ona kaptolska dokumentacija. Zabilježeno je tako u dokumentima da kralj Ludovik 7. travnja 1380. nalaže Požeškom kaptolu da plemićima iz Predišinca i Sv. Marka izda autentične prijevise koji se čuvaju u njegovu arhivu (*quorum alia paria in vestra sacristia seu conseruatorio ecclesie vestre more solito reposita habentur pro tuicione iurium ipsorum*).⁶⁶ Kaptol obavlja nalog 25. svibnja iste godine uz izričitu napomenu da se u njihovu arhivu čuvaju *paria litteralium instrumentorum nobilium et aliorum regnicolarum regni*.⁶⁷ Arhiv Zagrebačkog kaptola služio je za iste svrhe.⁶⁸ Kralj Ludovik nadzirao je djelatnost vjerodostojnih

gradu registra Zadarskog kaptola što ju je sastavio notar Artikucije iz Rivignana, Ančić jasnije definira svoje viđenje kraljevskog registra iz dokumenta iz 1370. godine za koji kaže da se radi o prvom katastru Hrvatskog Kraljevstva pohranjenom u Splitskom kaptolu kojemu bi *Pacta conventa* bili uvodni tekst. U bilješci kojom pojašnjava iznesene stavove izričito kaže da se ne radi o kraljevskom registru koji se u mađarskoj historiografiji ubraja u *libri regii*. Svoju tvrdnju potkrepljuje citatom iz istog dokumenta koji „obrađuje” tako što iz njega uklanja riječi: *de domo et camara sue maiestatis nobis assignati*, te umjesto njih stavlja tri točke (...) (ANČIĆ 2005, 12). No, upravo izostavljene riječi nedvosmisleno upućuju na to da se radi o registru iz kraljevske kancelarije izašlih dokumenata koji je kasnije poznat pod nazivom *libri regii*, a njegov veći dio, poglavito onaj od početka XVI. st. čuva se i danas (BOJNIČIĆ 1905, 178). U sljedećem radu Ančić se opet usput vraća „kraljevskom registru” i čini se da „puzajući” mijenja ranije izneseno mišljenje. Ne obazire se na vlastite riječi da se radi o katastru Hrvatskog Kraljevstva koji se tobože čuva u Splitskom kaptolu i pokušava na temelju istog dokumenta utvrditi okolnosti nastanka „misterioznog dokumenta” koji se naziva *registrum regale*. S obzirom na dvadesetčetvoricu prisežnika Hrvatskog Kraljevstva koji se uz petoricu ugarskih baruna spominju kao sastavljači „kraljevskog registra”, a javljaju se i u dokumentima izdanim od strane kralja Ludovika kao rezultat boravka kraljice Elizabete u Dalmaciji 1360. godine, Ančić nastanak „kraljevskog registra” pripisuje tom trenutku (usp. ANČIĆ 2007a, 208-209). U katalogu izložbe o Dalmatinskoj zagori, bez potpore novih argumenata iz vrela i literature, Ančić kaže da se u doba vladavine kralja Karla Roberta „... konačno ustrojavaju registri isprava što ih je izdavala kraljevska kancelarija.” (ANČIĆ 2007b, 149). Čini se da je Ančić sasvim promijenio mišljenje o kraljevskom registru koji se spominje u dokumentu iz 1370. godine – što bi *implicite* proizlazilo iz svih njegovih dosadašnjih iznesenih stavova te da je prihvatio predložene mu sugestije – ili pak rečenicu o kraljevskim registrima ubacuje u najnoviji rad kao opće mjesto, iako dosada nepoznato i nespomenuto za razdoblje srednjeg vijeka u hrvatskoj historiografiji.

⁶⁶ CD XVI, 80.

⁶⁷ CD XVI, 96.

⁶⁸ CD XVI, 112.

mjesta te se u istom kontekstu može shvatiti i promjena autentičnog pečata Zagrebačkog kaptola 1371. godine.⁶⁹

Jednako tako, vidjeli smo, opis kraljevskog registra iz „zabočkog slučaja” sačuvan je upravo u kaptolskoj dokumentaciji, a navod i opis korištenja kraljevskog registra u Dalmaciji i Hrvatskoj također u registru Splitskog kaptola. Poruka je nedvosmislena da su kraljevski registar (*registrum regale*) i kaptol kao vjerodostojno mjesto (*locus credibilis*) bili ustanove u uzajamnom odnosu i neraskidivoj vezi te su djelovali zajednički, ali svaki s jasno razgraničenim dijelom poslova u situacijama kada se revidirao kraljevski zemljišni posjed i druge kraljevske povlastice tijekom XIV. stoljeća. U Slavoniji su ti procesi započeli već u prvoj polovini XIV. st., a u Dalmaciji su uslijedili nešto kasnije, što se zrcali i u vremenu osnivanja kraljevskog registra, ali reorganizacije nekih kaptolskih ustanova. Mislim pritom na uzdizanje kaptola u dalmatinskim gradovima u status vjerodostojnih mjesta. U Zadru u kojem je notarijat iznimno razvijen, kaptol dobiva privilegij kralja Ludovika 21. siječnja 1371. godine da se može služiti autentičnim pečatom *sicut cetera capitula, conventus et loca ... regnorum nostrorum Dalmatiae et Croatiae*,⁷⁰ a 1383. godine to pravo dobiva i Trogirski kaptol.⁷¹ Čini se da u periodu između ta dva datuma i Kninski kaptol dobiva isto dopuštenje, na što upućuju njegove isprave.⁷² Također se u isto vrijeme počinje voditi evidencija kaptolskih isprava upisivanjem u kaptolske registre.⁷³ Registriranje kaptolskih dokumenata treba promatrati u kontekstu procesa reforme kraljevske vlasti, jednako kao i ustroj kraljevskog registra (*libri regii*), čime je bitno osnažena državna administracija kao poluga kraljevske vlasti.

⁶⁹ GULIN 2001, 9-95.

⁷⁰ KOSTRENČIĆ 1930, 112; GULIN 1998, 308-311.

⁷¹ KOSTRENČIĆ 1930, 111-112.

⁷² MATIJEVIĆ SOKOL 1994b, 69-85.

⁷³ *Srednjovjekovni registri Zadarskoga i Splitskoga kaptola*, sv. I. (prir. Mladen ANČIĆ), sv. II. (prir. Damir KARBIĆ, Maja KATUŠIĆ, Ana PISACIĆ).

STRUKTURA I DIPLOMATIČKA ANALIZA ISPRAVA KNINSKOG KAPTOLA

U znanstvenoj i stručnoj literaturi malo se pisalo o kaptolskoj ispravi. Možda i s pravom jer je točna tvrdnja da je ta isprava štura, da ne pokazuje diplomatske posebnosti, a nije ni po vremenu nastanka atraktivna poput, primjerice, isprava hrvatskih narodnih vladara.¹ Međutim, ipak držimo da treba analizirati i utvrditi diplomatsku strukturu isprava Kninskog kaptola, posebno s obzirom na prostor djelovanja Kninskog kaptola na razmeđu utjecaja, kao i na vrijeme pojave i djelovanja.

Kninski kaptol kao „vjerodostojno mjesto” (*locus credibilis*) započeo je obavljati funkciju u periodu jačanja utjecaja kraljevske vlasti, tj. u drugoj polovini XIV. stoljeća. Naime, u Dalmaciji je notarijat imao veliku važnost i tek uspostavom Ludovikove vlasti pojedini kaptoli i konventi postaju *loca credibilia*.² U Zadru, u kojem je notarijat iznimno razvijen, kaptol dobiva privilegij 1371. godine da se može služiti autentičnim pečatom,³ a 1383. godine to pravo dobiva i Trogirski kaptol.⁴ Čini se da u periodu između ta dva datuma i Kninski kaptol dobiva isto dopuštenje, na što upućuju isprave tog kaptola koje se tada javljaju, kao i dokument od 21. siječnja 1371. godine kojim kralj Ludovik dopušta Zadarskom kaptolu uporabu autentičnog pečata: *sicut cetera capitula, conventus et loca ... regnorum nostrorum Dalmatiae et Croatiae*,⁵ što bi moglo upućivati na jednu širu akciju kralja Ludovika u tim krajevima. Međutim, značajniju aktivnost kaptolske kancelarije u Kninu uočavamo poslije mletačkog zaposjedanja Dalmacije, tj. nakon 1420. godine, o čemu svjedoči brojnost isprava koje je izdao Kninski kaptol nakon tog perioda.

Ako pretpostavimo da je u vrijeme vladavine i utjecaja kralja Ludovika izraženog u Kninu, kaptol dobio ovlasti da kao „vjerodostojno mjesto” obavlja odgovarajuće zadatke, to u dostupnoj nam izvornoj građi možemo uočiti i dvije različite etape rada kaptolske kancelarije. Naime, iz druge polovine XIV. st. sačuvano je malo dokumenata što ih je izdao Kninski kaptol. S. Gunjača iznosi pretpostavku da se dokumenti nisu sačuvali ili nisu podnosili konkurenciju „u ovom razdoblju jakog utjecaja bana” jer „banov prestiž zastalno je potisnuo riječ kninskog biskupa”.⁶ Iz toga razdoblja dostupno je nekoliko dokumenata iz 1381. godine te 1382. i 1383. godine, kao i grupa isprava koje je sastavio Kninski kaptol nakon obavljene

¹ STIPIŠIĆ 1985, 163; ANTOLJAK 1971, 79.

² KOSTRENČIĆ 1930, 111.

³ KOSTRENČIĆ 1930, 111-112.

⁴ KOSTRENČIĆ 1930, 112.

⁵ KOSTRENČIĆ 1930, 111-112.

⁶ GUNJAČA 1960, 53.

reambulacije posjeda splitske menze.⁷ Tom su prilikom prepisani i ovjereni još neki važni privilegiji izdani Splitskoj crkvi kojima je ona dokazivala svoja prava na određene posjede.⁸

Drugo, značajnije razdoblje djelovanja Kninskog kaptola, kao što smo već gore naveli, određeno je vremenskim periodom od 1420. godine, tj. od mletačkoga zauzimanja dalmatinskih gradova, što se poklapa i sa zamahom i jačanjem hrvatskoga plemstva u Kninu i njegovu širem zemljopisnom području pa do kraja XV. stoljeća, odnosno do pred pad Knina pod Turke.⁹

Mi smo se kod izrade ovog rada uglavnom služili objavljenom građom kao i ponešto neobjavljenom iz Arhiva HAZU.¹⁰ Osim u *Diplomatičkom zborniku*, gdje ih je svega desetak objavljenih,¹¹ nalazimo isprave Kninskog kaptola publicirane u *Šibenskom diplomatariju*,¹² a ponajviše u zbirkama izvora koje objavljuju građu koja se odnosi na pojedine plemićke obitelji. To su *Acta Keglevichiana*,¹³ *Codex diplomaticus comitum de Frangepanibus*,¹⁴ kao i pojedini manji prilozi razbacani po pojedinim časopisima.¹⁵

DIPLOMATIČKA ANALIZA ISPRAVA

Jedan od osnovnih zadataka kaptola, pa tako i Kninskoga, bilo je prepisivanje i potvrđivanje povelja, tj. izrađivanje tzv. autentičnih prijepisa (*transumpta authentica*).¹⁶ I dvije najranije poznate nam isprave Kninskog kaptola upravo su to. Naime, 6. studenoga 1381. godine Kninski kaptol prepisuje ispravu bana Nikole iz 1345. godine i ispravu kralja Ludovika iz 1372. godine.¹⁷ Diplomatička struktura takvih kaptolskih isprava u osnovi je vrlo jednostavna i nema većih odstupanja niti među različitim kaptolima koji su radili autentične prijepise.

Protokol – uvodni dio svake isprave koji se obično sastoji od invokacije, intitulacije, inskripcije i salutacije u kaptolskim ispravama u kojima se vrši prijepis neke druge isprave – sastoji se često samo od *intitulacije*. U dvije isprave koje

⁷ KATIĆ 1956, 135-177.

⁸ STIPIŠIĆ 1969b, 75-96; ANTOLJAK 1972, 41-116.

⁹ GUNJAČA 1960, 66-71.

¹⁰ Arhiv HAZU, Šišićeva ostavština XIII B/78.

¹¹ CD XVII (sabrac Tadija SMIČIKLAS, uredio Stjepan GUNJAČA, dopunio, sumarij i indekse izradio Jakov STIPIŠIĆ); CD XVIII (sabrac Tadija SMIČIKLAS, uredio Duje RENDIĆ-MIOČEVIĆ, dopunili i priredili Miljen ŠAMŠALLOVIĆ, Vesna GAMULIN, Damir KARBIĆ, Zoran LADIĆ, Mirjana MATIJEVIĆ SOKOL, Rajka MODRIĆ, Jakov STIPIŠIĆ).

¹² *Šibenski diplomatarij* (prir. Josip BARBARIĆ i Josip KOLANOVIĆ).

¹³ *Acta Keglevichiana* (prir. Vjekoslav KLAJČ).

¹⁴ *Codex diplomaticus comitum de Frangepanibus I-II* (prir. Lajos THALLÓCZY i Samu BARABÁS).

¹⁵ ŠIŠIĆ 1905, 137-177.

¹⁶ ANTOLJAK 1971, 79.

¹⁷ ŠIŠIĆ 1905, 158-159.

ovdje analiziramo intitulacija glasi: *Nos capitulum ecclesie Tininiensis*. Dakako, nalazi se na samom početku isprave te se odmah nadovezuje na formulu *promulgacije*, koja u ovakvim slučajevima glasi: *memorie commendantes tenore presencium significamus quibus expedit uniuersis*. Tako se odmah ulazi u bit same isprave jer je formula promulgacije sastavni dio tzv. *teksta* ili *korpusa* isprave, najvažnijeg dijela koji osim promulgacije može imati arengu, a uvijek ima *naraciju* s *dispozicijom* kao najvažnijim formulama isprave te *sankciju*, *koroboraciju*, kao i čitav niz manjih formula. U ispravama koje analiziramo težište pravnoga čina je izraženo u *naraciji* i *dispoziciji* te, naravno, *koroboraciji*.

Naracija započinje riječju *quod*, a zatim slijedi navođenje neposrednih uvjeta koji prethode samom pravnom činu, u ovom slučaju izradi autentičnog prijepisa. Navodi se osoba koja je zatražila prijepis određenog dokumenta s *peticijom* koja, primjerice, u ovim slučajevima glasi: *petentes nos vice et in persona ipsius nobilis domine precum cum instancia*. Naime, destinatar (osoba kojoj je namijenjen pravni čin) je Margareta, udovica kneza Ivana Nelipića, a nju pred Kninskim kaptolom zastupaju i u njeno ime traže izradu autentičnih prijepisa njezini podčinjeni službenici (*familiares*) i oni su ti koji su *ad nostram personaliter accedendo*, donijeli i pokazali ispravu koju traže *vt easdem literas de verbo ad verbum transcribi et transsumi*. *Dispozicija* započinje riječima: *quarum tenor talis est*, slijedi integralni tekst isprave, a pravni čin se zaključuje riječima: *de verbo ad verbum transcribi fecimus et transsumi, nostrique sigilli munimine roborari*. Završna formula korpusa jest koroboracija, formula koja objašnjava način osiguranja pravnoga učinka te trajnost i svjedočanstvo. Kako se u slučaju kaptolskih isprava to postizalo pečaćenjem, formula koroboracije glasi: *In cuius rei memoriam presentes pendentis sigilli nostri munimine roborando duximus consignandas*. *Eshatokol* kao zaključni dio isprave koji se sastoji od tri dijela, u kaptolskim ispravama, pa tako i u ovima ima samo formulu *datacije*, dok potpisa i aprekacije nema. Izražen je riječima: *Datum et transcriptum*, a vremenski datum jer zemljopisni nije niti naveden, tj. dan u mjesecu i godina datirani su po svetkovinama i danima u tjednu te po stilu rođenja (*stilus nativitatis*, tzv. *annus Domini*) određen je početak godine koji se računa od 25. prosinca. Na kraju isprave visi pečat kaptola na svilenjoj vrpici.

Ove dvije isprave, koje su u diplomatskom smislu sasvim identične, kao prototipovi za tu vrstu pravnoga čina gotovo potpuno ostaju za čitavog djelovanja Kninskog kaptola kao vjerodostojnog mjesta. Izmjene na koje nailazimo gotovo su zanemarive.

Međutim, čini se, da je početno razdoblje djelovanja Kninskog kaptola bilo otvorenije raznim utjecajima. Osvrnut ćemo se na dokument od 1383. godine. Kninski kaptol izdaje ovjеровljeni prijepis isprave kraljice Elizabete. U diplomatskom smislu to je opet jedan jednostavni sustav koji se sastoji kao i kod prethodne dvije isprave od: intitulacije, promulgacije, naracije, dispozicije s

integralnim tekstom isprave koju ovjerava u sklopu koje je i formula koroboracije te datacije.¹⁸ Pomalo je neuobičajena intitulacija koja glasi: *Nos capitulum universum Tiniensis ecclesie*. Naime, u intitulaciji Kninskog kaptola *universum* nalazi se samo u ovoj ispravi, a inače je bio sastavni dio intitulacije Splitskog, Ninskog, Zadarskog, pa i nekih drugih kaptola. Posebno ćemo se osvrnuti na formulu datacije izraženu riječima:

Actum et datum Tenini, in ecclesia nostra cathedrali Sancti Bartoli, sub anno nativitatis Domini millesimo trecentesimo octuagesimo tertio, indictione sexta, die (...) temporeque sanctissimi in Christo patris et domini nostri domini Urbani, divina providentia pape sexti, pontificatu eiusdem anno quinto.

Ovo je zanimljiva formula datacije s obzirom da je nalazimo u ispravi Kninskog kaptola, ali samo u ovoj ispravi. Posebno zanimanje izazivaju izrazi *actum* i *datum* jer u diplomatici i kronologiji nije sasvim razjašnjeno točno značenje jednog i drugog izraza, mada je prevladalo mišljenje da *actum* podrazumijeva vrijeme pravnog čina, a *datum* mjesto i vrijeme izdavanja dokumenta. Možda bi se nekog traga takvog razmišljanja moglo pronaći i u formuli datacije dvaju prethodnih dokumenata gdje se uz izraz *datum* pojavljuje i izraz *transcriptum* koji bi se mogao poistovjetiti s izrazom *actum*. No, sigurno je sasvim da se termin *datum* ipak upotrebljava općenitije u javnim, a *actum* u privatnim, pa tako i u notarskim ispravama dalmatinskih gradova, dok je za kaptolske isprave ipak uobičajeniji izraz *datum*. Kao rijetkost jest i izricanje *data topica*, tj. mjesta obavljanja pravnog čina i izdavanja isprave: *Tenini, in ecclesia nostra cathedrali Sancti Bartoli*. Nadalje, naveden je i stil koji kaptol upotrebljava u datiranju, i to riječima *sub anno nativitatis Domini*, mada češće je taj element izražen riječima *anno Domini*. *Stilus nativitatis* u uporabi je u svim dalmatinskim gradovima osim u vrijeme bizantske vladavine i osim u Zadru gdje je u uporabi *stilus incarnationis*, mada su isprave Zadarskoga kaptola datirane u stilu *nativitatis*. Na osnovi gore iznesenoga sve upućuje na zaključak da su utjecaji dalmatinskih gradova bili znatni. Formula datacije u potpunosti odgovara dataciji isprava Zadarskoga kaptola, a ima nekih sličnosti i s ispravama Splitskoga kaptola.¹⁹ Poneki elementi ove formule datacije kao što su indikcija, godina papinog pontifikata ukazuju na vezu notarske i kaptolske isprave, ali sasvim sigurno još više na vezu s gradovima Zadrom i Splitom u početku formiranja i djelovanja Kninskog kaptola kao vjerodostojnoga mjesta.

¹⁸ Šibenski diplomatarij, 99-100.

¹⁹ CD XVIII, 123-125, 241-244.

Zanimljivu skupinu čine isprave koje je izdao Kninski kaptol za potrebe splitskoga nadbiskupa Andrije, a u interesu očuvanja dobara Splitske crkve. Naime, u okolnostima jačanja vlasti i utjecaja bosanskih vladara nad Splitom i slabljenja vlasti hrvatskougarskih vladara, Splitska je crkva počela gubiti ili jednostavno osjećati nesigurnost za svoje posjede. Andrija Gualdo, splitski nadbiskup od 1388. godine, zamolio je stoga kralja Sigismunda koji se nakon bitke kod Nikopolja, vraćao preko Carigrada, Dubrovnika, Splita i Knina u Ugarsku, da odredi pouzdanoga čovjeka da obavi reambulaciju posjeda splitske menze i da tako osnaži posjedovna prava splitske nadbiskupije i za budućnost. Kralj Sigismund je zadatak povjerio kninskom biskupu Ladislavu, ali obavljenom Andrijinom reambulacijom Splitski nadbiskup nije bio zadovoljan. Ponovnu reambulaciju Sigismund povjerava Kninskom kaptolu i njegovu kanoniku Bartolomeju, sinu Tome iz Požege. O tome je sastavljeno izvješće Kninskoga kaptola kralju Sigismundu upućeno 20. kolovoza 1397. godine.²⁰

Izvješće započinje formulom *inskripcije* koja glasi: *Excelentissimo principi domino Sigismundo, dei gratia inclito regi Hungarie, Dalmatie, Croatie etc. marchionique Brandenburgensi etc. domino eorum naturali*. Inskripcija u pravilu može biti *opća* kada je namijenjena svima ili *posebna* kada je adresirana na jednu osobu. U slučajevima kada je isprava naslovljena na jednu određenu osobu – destinataru formula inskripcije u dativu nalazi se na prvom mjestu. To je primijenjeno i u ovom izvješću Kninskoga kaptola kralju Sigismundu, a takve slučajeve nalazimo i u raznim dokumentima sličnoga sadržaja koje su izdali i drugi kaptoli: Požeški, Zagrebački i drugi.²¹ Nakon formule inskripcije slijedi formula intitulacije koja glasi već uobičajeno: *capitulum ecclesie Tininiensis*, ali bez osobne zamjenice *nos* koja je inače sastavni dio intitulacije Kninskoga kaptola kada njome počinje isprava. Isto tako je i u ispravama drugih kaptola. Nakon intitulacije u ovom izvješću Kninskoga kaptola slijedi formula *salutacije* izrečena imenicom u akuzativu koja se smatra objektom od *verbum dicendi* koji nije izrečen, ali se podrazumijeva u ovakvim dokumentima oblika pisma. Kada je dokument upućen s niže na višu ustanovu, formula salutacije sadrži izraze pokornosti i poštovanja, kao što je to u ovom slučaju i glasi: *orationes in domino debitas et deuotas*. *Naracija* (ili *ekspozicija*) i *dispozicija* sadrže najveći dio izvješća. Nalog kralja Sigismunda od 29. svibnja 1397. godine kojim se Kninskom kaptolu daje zadatak da obavi reambulaciju i o tome napravi pismeno izvješće, kao i sve okolnosti koje su prethodile samoj reambulaciji posjeda Splitske crkve, možemo smatrati *naracijom* dokumenta kojega analiziramo. Reambulacija posjeda s opisom svih granica može se smatrati *dispozicijom*. Na kraju je formula *datacije* (koja sadrži i *data chronica* i *data topica*).

²⁰ Usp. CD XVIII, 251-266.

²¹ Usp. CD XVIII, 268, 278-279, 301-302, 306-307, *et passim*.

Datiranje je, kao i u većini isprava Kninskog kaptola, obavljeno po ferijama, tj. po svetkovinama i danima u tjednu te po stilu rođenja Kristova. Zanimljivo je da su formula datacije i formula *koroboracije* u ovom dokumentu udružene i glase: *Datum Tininii secunda feria proxima post festum assumptionis beate Marie virginis sub appensione nostri capitularis sigilli pro ueritatis testimonio fide digno omnium premissorum. Anno domini MCCCXCVII.*

Inače, povodom reambulacije posjeda splitske menze, Kninski kaptol napravio je i više tzv. autentičnih prijevise jer je tijekom same reambulacije došlo do pravih sukoba. Splitski nadbiskup Andrija optuživao je mnoge za prisvajanja nadbiskupskih zemalja, premještanja granica i uskraćivanja desetine. Optuženi su se pozivali na pravo preskripcije, ali je kralj Sigismund odredio da zakon zastare u slučaju dobara Splitske crkve ne vrijedi.²² Stoga su iz raznih montaneja prepisane isprave kojima je Splitska crkva dokazivala mnoga svoja posjedovna prava. Posebno je zanimljiva isprava Kninskoga kaptola od 29. lipnja 1397. godine²³ koja sadrži prijevise više isprava. To se prvenstveno odnosi na ispravu kralja Krešimira II. (?) iz 950. (?) godine koja je samo tu sačuvana, kao i prijevis dvaju dokumenata o posjedima crkve sv. Dujma u Splitskom polju i Sv. Marije na Otoku. Ta isprava Kninskoga kaptola ne sadrži nekih bitno drugačijih elemenata u svojoj strukturi, osim što bismo upozorili na činjenicu da su u njoj dispozicija i koroboracija udružene i glase: ... *transumpmi et transcribi fecimus ... maiori pro cautela et ad perpetuam rei memoriam nostrique maioris pendentis et autentici sigilli apensione fecimus communiri, communi iustitia suadente.*

Krajem XIV. stoljeća, osim gore spomenutih poslova, Kninski kaptol igrao je doista ulogu vjerodostojnog mjesta. Stranke su pred njim rješavale određene imovinsko-pravne odnose. Osvrnut ćemo se stoga na ispravu od 26. kolovoza 1399. godine.²⁴ Pred Kninskim kaptolom cetinski knez Ivan Nelipić daje plemiću Stjepanu Butinovačkom zemlju u Siveriću. Već se na prvi pogled ova isprava doima kao jedna razvijena uobičajena kaptolska isprava. Formula intitulacije je standardna (*Nos capitulum ecclesie Tininiensis*), spojena je s formulom promulgacije (*memorie commendantes tenore presencium significamus quibus expedit uniuersis*), a potom slijedi tekst ili korpus sastavljen od naracije i dispozicije koji počinje s *quod*. U naraciji se navode okolnosti koje prethode samom pravnom činu. Navodi se da su stranke osobno došle pred kaptol (*ad nostram personaliter accedendo presenciam*), zatim se ističu zasluge destinataru (*quod ipse pro fidelibus seruiciis et fidelium seruiciorum preclaris meritis, quibus memoratus Stephanus et filii eiusdem in diuersis periculorum bellicosis discriminibus, non in modica sanguinis effusione et sua et suorum, ipsi comiti lohanni multipliciter conplacuissent*). Nakon toga slijedi naj-

²² STIPIŠIĆ 1969b, 91.

²³ Usp. CD XVIII, 231-233; STIPIŠIĆ 1969b, 92-96; ANTOLJAK 1972, 44-47.

²⁴ CD XVIII, 479-480.

važniji dio isprave, dispozicija, u kojoj se navodi objekt darovanja, a to je *quandam terram seu particulam possessionariam ... in villam Ziuerich hereditariam* koja se pred kaptolom (*imo nostro in conspectu*) slobodno daje, predaje i daruje (*liberaliter dedit, contulit et donauit*). Kada kaptol nije sudionik pravnog čina nego samo svjedoči i sastavlja pravovaljani dokument o pravnom činu, u kaptolskim ispravama je riječ o darovanju, a sudionici pravnog čina, tj. *auktor* i *destinatar*, navedeni su u tom svojstvu tek u naraciji i dispoziciji. Tako i u ovoj ispravi tek u dispoziciji navedeno je *komu* je namijenjen pravni čin, makar se u početku naracije navode stranke, ali nije izričito naglašena uloga destinatar. U dispoziciji ove isprave destinatar je naveden sasvim jasno, imenicom u dativu (*anotato Stephano filio Buizini eiusque heredibus et suis*). Kako ovaj dokument ima sve karakteristike privilegija, u dispoziciji nalazimo i *formulu perpetuitatis* svojstvenu takvoj vrsti isprava jer izražava da se darovanje podrazumijeva bez vremenskog ograničenja (*in perpetuum*). Isto tako u dispoziciji nalazimo i *formulu pertinentije* kojom se uz glavni objekt darovanja navode i sva ostala prinadleštva, koja mogu biti posebna i opća, a vrlo često su ta dva elementa kombinirana kao i u ovoj darovnici i glasi: *cum omnibus iobagionibus, sedilibus, vineis, agris, limitibus, aquis, pratis, fenilibus, pascuis et cum omnibus vtilitatibus et pertinentiis*. Sam pravni čin zaštićen je *obligativnom klauzulom* kao i uobičajenom *formulom koroboracije* koja u ovom slučaju najavljuje da će pravni učinak, trajnost i svjedočanstvo biti osigurani pečaćenjem autentičnim visećim pečatom. Na kraju, *eshatokol*, zaključni dio isprave sastoji se samo od formula datacije.

Nakon 1420. godine, kada bansku vlast obnaša Ivaniš Nelipić koji stoluje u Sinju i Klisu, u javnom životu Knina najveću ulogu igraju kninski biskup i Kninski kaptol.²⁵ Pred Kninskim kaptolom kao vjerodostojnim mjestom obavljaju se mnogi pravni činovi, posebno za hrvatske plemićke obitelji kontinentalne Hrvatske, za Nelipiće, Šubiće, Frankapane, Kurjakoviće, Talovce. Te okolnosti, uvjetovane širinom djelovanja kaptola, odrazile su se i u strukturi kaptolske isprave koja u diplomatskom smislu doživljava svoj puni razvoj, što se uočava i na prvi pogled. Dok je *protokol* u dokumentima što smo ih gore analizirali uglavnom bio složen samo od *intitulacije*, u ovom razdoblju on se proširuje uobičajenim elementima: *inskrpcijom* i *salutacijom*. Te je formule imalo već izvješće Kninskoga kaptola kralju Sigismundu od 20. kolovoza 1397. godine što smo ga gore spominjali. Već smo navodili da *inskrpcija* sadrži ime destinatar, i to u *općem* obliku kada je namijenjena svima, a poimenično nekoj određenoj osobi. U slučaju kada je određen dokument upućen jednoj osobi višoj po statusu, tada se formula inskrpcije nalazi ispred intitulacije. To je pravilo primjenjivao i Kninski kaptol. Kako je Kninski kaptol veliki dio poslova obnašao po nalogu kralja, bana i drugih te o tome slao izvješća, to ćemo se zadržati na analizi takvih dokumenata koje često nalazimo u objavljenoj građi.

²⁵ GUNJAČA 1960, 69.

U dokumentu od 22. svibnja 1423. godine²⁶ na prvom se mjestu nalazi inskripcija jer se kaptol obraća kralju Sigismundu: *Serenissimo principi ac clementissimo domino domino Sigismundo Romanorum regi semper augusto ac Hungarie, Dalmatie, Croatie, Bohemieque regi, domino eorum metuendo*. Ovakva titula kralja Sigismunda, uz manje varijacije i uporabu nekih drugih atributa (*metuendissimo, illustrissimo*),²⁷ u formuli inskripcije ostaje uglavnom konstantna do proglašenja Sigismunda carem. Tada formula inskripcije u ispravi Kninskoga kaptola glasi: *Serenissimo ac invictissimo principi et domino domino Sigismundo Dei gratia Romanorum imperatori semper augusto ac Hungarie, Bohemie, Dalmatie, Croatie etc., regi, domino ipsorum naturali gratiosissimo*,²⁸ a gotovo je identično i obraćanje kralju Matiji Korvinu: *Serenissimo ac invictissimo principi et domino domino Mathie Dei gracia regi Hungarie, Dalmatie, Croatie, etc., domino ipsorum naturali graciosissimo*.²⁹ Obraćanja osobama nižima po statusu od kraljeva i cara bila su manje ponizna i kičena. Tako, primjerice, glase: *Magnifico viro domino Nicolao de Gara regnorum Dalmatie, Croatie et Sclavonie bano*,³⁰ *Spectabili et magnifico domino, domino Mathie Gereb de Wyngarth, regnorum Dalmatie, Croatie ac totius Sclavonie bano, /d/omino ipsorum honorando*³¹ itd. Kada je isprava kaptola namijenjena svima koji će rečeni dokument vidjeti ili se na njega pozivati, formula inskripcije ima standardni oblik: *Omnibus Christi fidelibus presentibus et futuris, presencium noticiam habituris*,³² te se obvezatno nalazi iza formule intitulacije. Svako izricanje destinataru, tj. formule inskripcije u protokolu podrazumijeva i formulu *salutacije* — pozdrava. Salutacija se izriče imenicom u akuzativu. U ispravi s općom inskripcijom obično u kaptolskoj pa tako i u kninskoj glasi: *salutem in salutis largitore*.³³ Naime, formula salutacije determinirana je inskripcijom. Kada je dokument upućen od više osobe nižoj po statusu, izriče ljubav i poštovanje, a kada je obratno, izriče pokornost i poštovanje. O statusu osobe ovisi i stupanj pokornosti izražene u salutaciji. Kada se Kninski kaptol obraća kralju Sigismundu, formula salutacije glasi: *Orationes in Domino humillimas et devotas cum perpetua fidelitate*,³⁴ caru Sigismundu kao i kralju Matiji Korvinu pozdrav je neznatno drugačiji: *Orationum suffragia cum perpetua fidelitate*.³⁵ Salutacija hrvatskim velikašima izri-

²⁶ *Codex diplomaticus comitum de Frangepanibus* I, 197.

²⁷ *Codex diplomaticus comitum de Frangepanibus* I, 230, 245.

²⁸ *Codex diplomaticus comitum de Frangepanibus* I, 299.

²⁹ *Codex diplomaticus comitum de Frangepanibus* II, 80 et passim.

³⁰ *Acta Keglevichiana*, 110.

³¹ *Codex diplomaticus comitum de Frangepanibus* II, 171.

³² Arhiv HAZU, Šišićeva ostavština, br. 210. To su prijepisi isprava iz različitih arhiva. Po Šišićevo bilješki original se nalazi u Arhivu Mađarske akademije znanosti u zbirci grofa Ivana Széchenya.

³³ Arhiv HAZU, Šišićeva ostavština, br. 210.

³⁴ *Codex diplomaticus comitum de Frangepanibus* I, 197, 204 et passim.

³⁵ *Codex diplomaticus comitum de Frangepanibus* I, 299; *Codex diplomaticus comitum de Frangepanibus* II, 132.

če nešto manji stupanj pokonosti. Pozdrav hrvatskomu banu Nikoli Gorjanskom glasi *Amicicium paratam cum honore*,³⁶ Petru Talovcu *Debitam reuerenciam cum honore*,³⁷ jednako kao i banu Matiji Gerebu.³⁸

Tekst ili *korpus* isprave kao najvažniji dio obično započinje *arengom*. Međutim, arenga je u kaptolskim ispravama vrlo rijetka. Ipak, nalazimo je u nekoliko isprava Kninskoga kaptola. *Arenga* (*exordium, prologus*) sadrži moralnu poruku i opravdanje određenoga pravnog čina u dotičnoj ispravi. Gotovo u pravilu je nalazimo u testamentima. U ispravi Kninskoga kaptola od 25. veljače 1441. godine,³⁹ kojom se potvrđuje testament Jakova Bribirskoga nalazimo arengu sljedećeg sadržaja: *Quod nil certius morte nec incertius hora mortis, timens dei iudicium, nolens abintestatus de hoc seculo decedere, ne bona ipsius abintestata decederent, (suum in hunc modum condidit testamentum)*, a ona ne odstupa bitnije od arengi iz sličnih dokumenata, osim što je nešto opširnija.⁴⁰ U ispravi od 9. lipnja 1489. godine⁴¹ kojom Kninski kaptol obznanjuje da je izvršio nalog kralja Matije Korvina, nalazimo arengu koja glasi: *Quoniam unicum est obliuionis remedium scilicet scriptura, que calumpniis infert silencium et modum explicat contencionis, sua serie loquitur presentibus et posteris veritatem*. Ispravu slično komponira i Zagrebački kaptol kada po nalogu kralja Matije Korvina 16. kolovoza 1475. godine⁴² uvodi u posjed nekih dobara Nikolu, sina Bartola Frankapana. U tom se dokumentu pojavljuje arenga: *Quoniam labente temporum curriculo rem gestam celat obliuio discretorum, proinde adinvenit prudentia sua facta posteris reservanda patrocínio litterarum perhemnare*. Uočljiva je velika sličnost u poruci arenge, a obje se pojavljuju u ispravama kojima se putem kaptola uvode u posjed određene ličnosti. Međutim, arenga nije imala neku značajniju ulogu u tekstu dokumenta osim da pridoneše svojim stilom svečanijem izrazu, pa nije slučajno da je nalazimo u kaptolskim ispravama kada kaptol obavlja poslove po kraljevom nalogu.

Nakon arenge u *tekstu* ili *korpusu* isprave slijedi formula *promulgacije*. Međutim, već smo gore analizirajući kaptolske isprave uočili da u mnogima promulgacija slijedi odmah poslije intitulacije. U tim slučajevima promulgacija ima vrlo općeniti oblik: *Memorie commendantes significamus quibus expedit universis (per presentes)* ili samo *Memorie commendantes per presentes*. Napominjemo da je takva promulgacija uglavnom u dokumentima koji nemaju izraženu inskripciju i kada se podrazumijeva da je isprava namijenjena svima kao dokument koji ima „javnu

³⁶ *Acta Keglevichiana*, 110.

³⁷ Arhiv HAZU, Šišićeva ostavština, br. 163 (3. svibnja 1442. godine).

³⁸ *Codex diplomaticus comitum de Frangepanibus* II, 171.

³⁹ Arhiv HAZU, Šišićeva ostavština, br. 158 (3. veljače 1441. godine).

⁴⁰ Usp. CD XVIII, 126, 159.

⁴¹ Arhiv HAZU, Šišićeva ostavština, br. 210 (9. lipnja 1489. godine).

⁴² *Codex diplomaticus comitum de Frangepanibus* II, 130.

vjeru³⁹. U ispravama koje imaju razvijenije oblike nalazimo i drugačije izričaje promulgacije. Ako je protokol bogatiji i ako se završava salutacijom a *tekst* započinje formulom promulgacije, tada ona najčešće ima oblik: *Proinde ad universorum tam presencium quam futurorum noticiam harum serie uolumus peruenire*. Ovakvu promulgaciju nalazimo i u već spomenutom dokumentu od 9. lipnja 1489. godine⁴³ i ona slijedi nakon arenge. U ispravama Kninskog kaptola nailazili smo i na druge oblike promulgacije, a razlike su uvjetovane ponajviše inskripcijom, odnosno ovisno o tome kome je dokument namijenjen. Kada je dokument upućen, primjerice, kralju Sigismundu ili Matiji Korvinu, promulgacija glasi: *Noverit (eadem) vestra serenitas* ili *Vestra noverit serenitas*, a kada je namijenjen banu: *Vestra (eadem) noverit magnificencia*.

Naracija ili *ekspozicija* i *dispozicija* najznačajniji su dijelovi teksta ili korpusa, a zapravo time i čitave isprave. *Naracija* je dio dokumenta koji govori o okolnostima koje prethode pravnom činu uz nabranje zasluga destinataru ili navođenje dokumentacije. Počinje obično s *Quod* ili *Quia*, a sadržaj ovisi ponajviše o pravnom činu. Zanimljiva je posebno zbog toga jer je to dio dokumenta koji obično donosi najviše povijesnih podataka kako o destinataru tako i kroz formule *peticije* i *intervencije* i o osobama koje su se zauzimale za destinataru. *Peticija* je u ispravama Kninskog kaptola obično glasila: *petens nos et requirens debita cum instancia* ili *petens nos precum cum instancia*.⁴⁴ Inače, uloga Kninskog kaptola bila je posebno vezana uz djelovanje sudstva u Kninu, tj. mnoge isprave koje imamo sačuvane jesu razni izvještaji kralju, banu ili banovcu, koje šalje Kninski kaptol obavještavajući ih o obavljenom poslu. Kaptol je pojedine osobe uvodio u posjed, obavljao reambulacije, pokretao istrage. Radio je to na zahtjev (*mandatum*) kralja ili traženje i zamolbu (*requisitio, petitio*) bana ili banovca. Naime, u kaptolskim ispravama pravi se razlika od zahtjeva kralja ili neke osobe niže po staležu. Često je u molbi bana ili banovca bila klauzula da se po obavljenom zadatku, a u određenom roku obavijesti kralj (*domino nostro regi fideliter rescribatis*),⁴⁵ ali isto tako u mandatima kraljevim nalazimo klauzulu da se o obavljenom poslu obavijesti bana ili banovca (*termino assignato eidem bano vel vicebano regni nostri Croatie more solito rescribatis*),⁴⁶ a ovisilo je o tome pred kim se vodila parnica o dotičnoj stvari. U izvješćima koje je sastavljao Kninski kaptol u dijelu *teksta* kojega možemo u širem smislu smatrati *naracijom* donose se i zahtjevi ili molbe kralja, bana ili banovca te taj dio možemo s diplomatskog gledišta smatrati *peticijom*, a što i kaptolski pisar izražava riječima: *legitimis requisitionibus prefati magnifici domini bani*,⁴⁷ *prefati serenissimi domini nostri regis mandatis*.⁴⁸ Za

⁴³ Arhiv HAZU, Šišićeva ostavština, br. 210 (9. lipnja 1489. godine).

⁴⁴ *Acta Keglevichiana*, 109; CD XVIII, 71.

⁴⁵ *Codex diplomaticus comitum de Frangepanibus* II, 132.

⁴⁶ *Codex diplomaticus comitum de Frangepanibus* II, 170.

⁴⁷ *Codex diplomaticus comitum de Frangepanibus* II, 133.

⁴⁸ *Codex diplomaticus comitum de Frangepanibus* II, 171.

rješavanje sporova, odnosno za izvršavanje naloga bilo kralja, bilo bana ili banovca, kaptol je određivao uz kraljevog čovjeka (*homo regie maiestatis*) i jednog svog (*homo capituli fidelis, homo pro testimonio nostro fidedignus*) na osnovi čijeg bi se izvješća, bilo izvještavalo kralja, bilo sastavljalo i izdavalo ispravu. „Vjerni” kaptolski čovjek bio je obično lektor ili arhiđakon i to lapački.

S obzirom na pravni čin *dispozicija* je najvažniji dio isprave, a ovisna je o sadržaju pravnog čina. U kaptolskim ispravama dispozicijom se smatra integralni dio teksta isprava koje se prepisuju, zatim granice posjeda kod reambulacija, čin uvođenja u posjed, razna razrješavanja posjedovnih odnosa i slično. U ispravama tipa privilegija kojim se darivaju posjedi nalazimo i uobičajenu formulu *pertinencije*, bilo općenitu, bilo s pojedinačnim nabranjem prinadleštva, a kao što smo već ranije uočili česta je kombinirana, opća i posebna formula pertinencije. Navodimo primjer jedne općenite formule iz dokumenta od 20. siječnja 1420. godine: *cum suis veris et antiquis metis, ac cum omnibus ipsarum utilitatibus, fructibus et pertinentiis de iure et consuetudine ad easdem pertinentibus*,⁴⁹ kao i jedne s pojedinačnim nabranjem iz dokumenta od 6. svibnja 1424. godine: *cum universis eorundem castrorum et comitatus, villis, possessionibus, proventibus, redditibus, tributis, terris cultis et incultis, vineis, silvis, nemoribus, pratis, fenetis, pascuis, aquis et aquarum decursibus, piscinis, venationibus, molendinis et molendinorum locis, montibus, collibus, vallibus et generaliter quibuslibet utilitatibus et pertinentiis eorundem quomodocunque et qualitercunque vocitatis et appellatis*.⁵⁰

Naravno, kada je u ispravi riječ o darovanju posjeda, u dispoziciji nalazimo i formulu *perpetuitatis*, a inače se u kaptolskim ispravama ona nalazi u formuli koroboracije. U dispoziciji, kada se rješavaju pitanja darovanja, ona glasi *in perpetuum*,⁵¹ a u koroboraciji *in cuius rei memoriam firmitatemque perpetuam*,⁵² posebno ako se isprava odnosi na uvođenje u posjed, tj. kada kaptol svjedoči da je po nalogu izvršio uvođenje u posjed dotične osobe te o tome izdaje ispravu. Ovisno o pravnom činu u ispravama se nalaze i tzv. *finalne klauzule* kojima je svrha štititi učinak pravnog čina, ali nisu neophodne. U ispravama Kninskog kaptola često ih nalazimo i možemo ih grupirati u nekoliko skupina, dakako, ovisno o pravnom aktu. U ispravama Kninskog kaptola koje se tiču uvođenja u posjed (*statutio*), bilo da je riječ o izdanoj ispravi ili o izvješću kralju, nalazi se formula koja kaže da je ustoličenje izvršeno, a da se tomu nitko nije protivio: *nullo contradictore apparente*.⁵³ U ispravi od 8. prosinca 1486. godine kojom kaptol obavještava palatina Emerika Zapolju o ponovnom uvođenju u posjed (*restitutio*) Šimuna Keglevića nalazi se *derogativna klauzula: previa ratione non*

⁴⁹ *Codex diplomaticus comitum de Frangepanibus* I, 187.

⁵⁰ *Codex diplomaticus comitum de Frangepanibus* I, 201-202.

⁵¹ CD XVIII, 479-480.

⁵² Arhiv HAZU, Šišićeva ostavština, br. 210; *Codex diplomaticus comitum de Frangepanibus* II, 148.

⁵³ *Codex diplomaticus comitum de Frangepanibus* I, 198, 226, 231 et passim.

obstante,⁵⁴ kojom se derogira prije učinjeno uvođenje u posjed. Obligativne klauzule vrlo su različite i nalazimo ih u različitim dokumentima koji se odnose na posjedovne odnose, a njima kontrahtenti jamče na više načina da će se pridržavati ugovora. U ispravi od 24. travnja 1442. godine Kninski kaptol svjedoči da su se pred njim oko vlasništva posjeda Ograda sporazumjeli Ugrin Bribirski i Nikola Mikšić te održanje i poštivanje ugovora jamče: *Sub pena et obligamine centum ducatorum auri, mediam partem domino (bano ?) pro tempore constituto, aliam partem prefato Nicolao aut suis heredibus seu successoribus persolui conuincendo, qua pena soluta vel non, premissa semper permaneant in suo vigore*.⁵⁵ Sličnu klauzulu nalazimo i u dokumentu od 11. lipnja 1448. godine,⁵⁶ dok u ispravi tipa privilegija od 26. kolovoza 1399. godine glasi: *Promittens et obligans (...) ab omnibus, indebite et minus iuste quoquo modo perturbare uolentibus, protegere et tueri propriis laboribus et expensis*.⁵⁷ Bitnijih razlika nema niti stotinjak godina kasnije, što se vidi iz isprave od 10. siječnja 1494. godine, a tiče se prodaje posjeda i obligativna klauzula glasi: *Per se suosque heredes et successores ac posteritates universas promisit et se obligavit, (...) ab omnibus impedire uolentibus tueri, protegere et defensare in lite et extra suis propriis laboribus et expensis*.⁵⁸ U ispravi od 23. travnja 1452. godine kojom Kninski kaptol svjedoči da je Jakov Bribirski ponovno potvrdio svoj testament obligativna klauzula glasi: *Obligamus secundum ultimam legacionem meam testamentariam*.⁵⁹ Kada Kninski kaptol izrađuje autentične prijepise, navodi klauzulu *in locis necessariis exhibendas* ili *in locis opportunis exhibendas*.⁶⁰

Međutim, osobitu važnost u kaptolskim ispravama ima formula koroboracije kojom se najavljuje način i sredstvo kako se osigurava valjanost, tj. učinak, trajnost i svjedočanstvo pravnog čina. Poznato je da je pečaćenje bilo sredstvo kojim su kaptolske isprave postizale i osiguravale „javnu vjeru”. Formula koroboracije u kninskoj kaptolskoj ispravi tijekom vremena pokazivala je neke manje razlike, ali nije bilo bitnijih odstupanja kako unutar rada samog kaptola, tako niti u odnosu na isprave drugih kaptola. U ispravama iz 1381. godine ona glasi: *In cuius rei memoriam presentes pendentis sigilli nostri munimine (roborando) duximus consignandas*,⁶¹ ali u ispravi od 19. studenog 1395. godine spojena je s dispozicijom i glasi:

⁵⁴ *Acta Keglevichiana*, 29.

⁵⁵ Arhiv HAZU, Šišićeva ostavština, br. 161 (24. travnja 1442. godine).

⁵⁶ Arhiv HAZU, Šišićeva ostavština, br. 170 (11. lipnja 1448. godine).

⁵⁷ CD XVIII, 480.

⁵⁸ *Acta Keglevichiana*, 42.

⁵⁹ Arhiv HAZU, Šišićeva ostavština, br. 173 (23. travnja 1452. godine).

⁶⁰ Arhiv HAZU, Šišićeva ostavština, br. 160 (21. ožujka 1442. godine), 178 (19. prosinca 1453. godine), 219 (7. prosinca 1498. godine).

⁶¹ ŠIŠIĆ 1905, 158-159.

(...) *nostrique sigilli appensione fecimus communiri uberiolem ad cautelam*.⁶² Ipak, kao najučestaliji oblik formule koroboracije u kninskim kaptolskim ispravama javlja se: *In quorum testimonium atque robur perpetuam firmitatem presentes cum appensione sigilli nostri duximus concedendas*.⁶³ Iz gore iznijetoga možemo zaključiti da su kninske kaptolske isprave bile pečaćene uglavnom visećim pečatom (*cum appensione sigilli nostri, pendentis sigilli nostri munimine*). Bilo je, naime, uobičajeno da se kaptolske isprave pečate ili visećim pečatom ili utisnutim. Kninski kaptol, mada smo iz formule koroboracije mogli zaključiti da se služio visećim pečatom, znamo da se služio i utisnutim. Čini se da se viseći pečat upotrebljavao za pečaćenje isprava pisanih na pergameni. Takva isprava ima to istaknuto u koroboraciji. Međutim, primijetili smo da su neke isprave pisane na pergameni, da nemaju formulu koroboracije, ali su pečaćene visećim pečatom.⁶⁴ Zamijetili smo da su isprave pisane na papiru bile pečaćene utisnutim pečatom te da sama isprava u svojoj strukturi nije imala formulu koroboracije, ali je zato imala formulu: *harum nostrarum vigore et testimonio literarum mediante* koja je bila objašnjena riječima: *quas sigillo nostro appresivo fecimus consignari*,⁶⁵ u ispravi od 11. lipnja 1448. godine. Stoga smatramo da, kada u ispravi nalazimo gore spomenutu formulu, trebamo očekivati uporabu utisnutog pečata. To potkrepljuje i usporedba s ispravama nekih drugih kaptola, primjerice Čazmanskog kaptola.⁶⁶ Međutim, takvu formulu nalazimo i u drugoj polovini XV. i početkom XVI. stoljeća u ispravama Zagrebačkog kaptola. U tim ispravama takva formula ili u nešto skraćenijem obliku (*testimonio presencium mediante*)⁶⁷ može upućivati na pečaćenje utisnutim pečatom. U ispravama Zagrebačkog kaptola našli smo i prošireniji oblik koji ukazuje kakvim je pečatom potvrđena dotična isprava i nije uvijek riječ o utisnutom pečatu nego i o visećem (*harum nostrarum sigilli nostri appensione communitarum vigore et testimonio litterarum mediante*).⁶⁸ Istu formulu nalazimo i u ispravama kralja Sigimunda,⁶⁹ kralja Alberta⁷⁰ ali i kneza Dujma Frankapana.⁷¹ U svim tim slučajevima formula *vigore et testimonio litterarum mediante* ima dodatak o pečatu koji je uporabljen u dotičnoj ispravi i time se ta formula sve više osnažuje kao formula *koroboracije*.

⁶² CD XVIII, 71.

⁶³ *Codex diplomaticus comitum de Frangepanibus* I, 300, 385; *Codex diplomaticus comitum de Frangepanibus* II, 172 et passim.

⁶⁴ *Codex diplomaticus comitum de Frangepanibus* II, 133-135.

⁶⁵ Arhiv HAZU, Šišićeva ostavština, br. 170 (11. lipnja 1448. godine); *Codex diplomaticus comitum de Frangepanibus* I, 271.

⁶⁶ *Acta Keglevichiana*, 53, 55, 63.

⁶⁷ *Codex diplomaticus comitum de Frangepanibus* I, 319, 338.

⁶⁸ *Codex diplomaticus comitum de Frangepanibus* I, 289, 290, 334, 336, 337.

⁶⁹ *Codex diplomaticus comitum de Frangepanibus* I, 233, 238, 249.

⁷⁰ *Codex diplomaticus comitum de Frangepanibus* I, 321.

⁷¹ *Codex diplomaticus comitum de Frangepanibus* I, 383.

Još jednom htjeli bismo istaknuti da dokumenti, odnosno izvješća koje šalje Kninski kaptol kralju nakon obavljena posla, kao i takva izvješća drugih kaptola, uglavnom nemaju nikakve formule koroboracije, ali imaju pečat, i to uglavnom viseći.⁷²

Eshatokol, završni dio isprave, mogao se sastojati od tri dijela: potpisa, datacije i aprekcije. Kaptolske isprave, pa tako i kninske imaju samo *dataciju*. U ovom radu datacijom smo se bavili već prije analizirajući pojedine specifične oblike datacije, pa ćemo sada ponoviti neke opće zaključke. Spominjali smo da formula datacije može imati vremensko i zemljopisno određenje. Te elemente nalazimo i u kninskoj kaptolskoj ispravi, ali ne dosljedno. U najvećem broju slučajeva formula datacije započinje izrazom: *Datum* i slijedi vremensko određenje, a ponekad i geografsko (*Tininii*). Isprave su datirane po ferijama kao i isprave ostalih kaptola u kontinentalnoj Hrvatskoj i tijekom vremena nemaju odstupanja od tog pravila kao što smo uočili da je bilo u početku rada Kninskog kaptola kao „vjerodostojnog mjesta”. Tijekom čitavog djelovanja Kninskog kaptola u ispravama je za određivanje početka godine bio *stilus nativitatis*, tj. tzv. *annus Domini*, što znači da se početkom godine držao 25. prosinca. Tim stilom služili su se i ostali kaptoli u Hrvatskoj. O razlikama formula *Datum* i *Actum* i njihovu pojavljivanju u kninskoj kaptolskoj ispravi pisali smo u ovoj radnji već prije. Kao primjer najpotpunije formule datacije možemo navesti ovu iz isprave od 28. siječnja 1420. godine: *Datum Tininii, in dicta ecclesia nostra cathedrali, die dominico proximo ante festum purificationis virginis gloriose, anno Domini millesimo quadringentesimo vigesimo*.⁷³ Napominjemo da se ovakva formula datacije ne nalazi često u kninskoj kaptolskoj ispravi i da je najčešći oblik, primjerice: *Datum in festo beati Ambrosii episcopi anno domini millessimo quadringentesimo nonagesimo octavo supradicto*.⁷⁴

Osvrnut ćemo se na još jednu vrlo interesantnu i znakovitu djelatnost Kninskog kaptola. Naime, povlastica „vjerodostojnog mjesta” koju je imao Kninski kaptol uključivala je i prevođenje, prepisivanje i ovjeravanje isprava pisanih glagoljicom i hrvatskim jezikom. Županijski sudbeni stolovi Lučke i Kninske županije izdavali su isprave pisane hrvatskim jezikom i baš za prevođenje tih sudbenih spisa bio je ovlašten Kninski kaptol. Tako 18. ožujka 1458. godine⁷⁵ Kninski kaptol potvrđuje latinski prijevod oporuke Jakova Bribirskog pisane *idiomate Bulgarica*, 7. prosinca 1498. prevodi, prepisuje i potvrđuje sudsku ispravu Lučke županije od 15. studenog 1498. godine⁷⁶ *de littera Sclava in literam et linguam Latinam* i to *prout melius potuimus*. Možemo pretpostaviti, s obzirom na to da se kaže

⁷² *Codex diplomaticus comitum de Frangepanibus* II, 133-135; *Acta Keglevichiana*, 37.

⁷³ *Codex diplomaticus comitum de Frangepanibus* I, 189.

⁷⁴ Arhiv HAZU, Šišićeva ostavština, br. 219 (7. prosinca 1498. godine).

⁷⁵ Arhiv HAZU, Šišićeva ostavština, br. 184 (18. ožujka 1458. godine).

⁷⁶ Arhiv HAZU, Šišićeva ostavština, br. 219 (7. prosinca 1498. godine).

da je spis „sa slavenskog pisma” preveden na pismo i jezik latinski, da je pisan bio glagoljicom. U početku, kada je vlast, pa i banova kancelarija u Kninu bila djelotvorna, banov notar je prevodio takve sudske spise. Tako se u ispravi bana Nikole Gorjanskog od 3. veljače 1397. godine⁷⁷ potvrđuje nagodba načinjena pred sudbenim stolom u Psetu, a pisana *literis et sillabis Sclavonicalibus*. Prevodi je notar i pisar (*notarius et scriba*) banov *in Latinum*.

Poslije pada Knina pod Turke (1522. godine) Zagrebački kaptol preuzima prevođenje hrvatskih isprava na latinski jezik.⁷⁸

Nije potrebno isticati da su isprave Kninskog kaptola pisane latinskim jezikom. Ali, moramo naglasiti da jezik kaptolskih isprava nije relevantan za proučavanje jezika. To je jezik šturih, ali vrlo jasnih pravnih formula kojima su pravne radnje precizno opisane da ne bi došlo do nikakvih zabuna prilikom njihova provođenja u djelo. Gotovo da je i danas moguće rekonstruirati ma koju ispravu u maniri Kninskog kaptola, uzimajući u obzir određeni pravni čin. Možda je nešto više slobode u jezičnom izražavanju moglo biti u ispravama koje kaptol izdaje strankama o sklopljenim poslovima pred kaptolom kao „vjerodostojnim mjestom”, a tiču se posjedovnih odnosa, pa su razlike s obzirom na raznolikost poslova mogle doći do izražaja i u jeziku. To se moglo vidjeti u naraciji teksta, posebno ako se opisuju zasluge destinataru. Sve ostalo interesantno u jezičnom smislu je samo s pravnog aspekta.

1. Kninski kaptol kao *locus credibilis* djelovao je po prilici oko 150 godina, tj. od posljednje četvrtine XIV. stoljeća pa do pada Knina pod Turke, tj. do oko 1522. godine.

2. Pojava i djelovanje Kninskog kaptola kao „vjerodostojnog mjesta” usko je vezana uz Knin kao sudbeno središte. U početku djelovanje Kninskog kaptola bilo je ograničeno zbog banske kancelarije koja je u Kninu imala sjedište vezano uz banski sud i bana koji je ondje i stolovao. U XV. stoljeću ban se manje zadržavao u Kninu, sudske ovlasti prenosi na banovca i tada kaptolska kancelarija preuzima značajan dio poslova koje je nekada vršio notar i pisar banov.

3. Analizirajući kninske kaptolske isprave uočili smo tri glavne skupine poslova koje je kaptol obavljao kao *locus credibilis*: A) Izrađivao je autentične prijepise (*transumpta authentica*) i čuvao je originalne isprave. To je bio vrlo česti zadatak, a čak i prvotni svih kaptola kao „vjerodostojnih mjesta”. B) Pred Kninskim kaptolom stranke su sklapale različite pravne poslove, a kaptol je sastavljao i izdavao

⁷⁷ *Acta Keglevichiana*, 108-109.

⁷⁸ KLAJČ, V. 1973, 42.

ispravu o sklopljenom poslu ovjerenu svojim pečatom. Prodavala su se i kupovala zemljišta, namirivali su se dugovi, vršile su se zamjene posjeda, ali su hrvatski velikaši i darivali svoje zaslužne plemiće. Kaptol može i na jednostrane zahtjeve stranaka na osnovi njihovih izjava izdati i sastaviti ispravu, a najčešće se to odnosilo na testamente koji su u obliku kaptolske isprave izdavani. Isprave koje je kaptol izdavao o ovakvim poslovima su *privatnog* karaktera. C) S obzirom na brojnost sačuvanih i objavljenih spisa, Kninski kaptol je bio posebno aktivan u sudskim poslovima. U Kninu je, kao što smo istaknuli, već bila redovita stolica banskog suda. Krajem XIV. stoljeća, uz bana, za potrebe sudstva djelovala je i banska kancelarija. Međutim, u XV. stoljeću banovi se, makar su imali formalno sjedište u Kninu, nisu zbog potreba i situacije u Kninu stalno i zadržavali te su poslove sudskih parnica prenijeli na banovca i kraljeve prisjednike. Često stranke nisu bile zadovoljne tim i takvim suđenjem, pa su se prizivali na kraljev sud. U takvim slučajevima Kninski kaptol je igrao veliku ulogu. Kod pretresa takvih presuda sudjelovao je kaptolski čovjek. Po obavljenom poslu i na osnovi njegova izvještaja kaptol je pismena izvješća slao na potrebne adrese, a i sastavljao je i izdavao ispravu po potrebi. Od kaptola se tražilo da uvede u posjed, da potvrdi uvođenje, da obavi prijenos vlasništva, da posvjedoči pravo nasljedstva, da pokrene istragu, da utvrdi i uredi granice posjeda. Dokumenti koje je kaptol sastavio, bilo da su u obliku izvješća, bilo isprave, a u vezi su s navedenim poslovima, imaju *javni karakter*.

4. Diplomatička analiza isprava Kninskog kaptola pokazala je da je Kninski kaptol radio po uzoru na kaptole kontinentalne Hrvatske, makar je u početku bio pod utjecajem dalmatinskih kaptola. Kaptolska isprava ne odudara od isprava drugih kaptola sa spomenutoga područja.

STUDIA DIPLOMATICA

CROATIAN DIPLOMATICS – STUDIES AND CONTRIBUTIONS

SUMMARY

Foreword

This book is a compilation of articles on diplomatic issues that have been published in journals or conference proceedings, and unpublished conference and public lectures. Although the book is composed of various articles, they are arranged into sections and are all connected by a common theme: Croatian diplomatic heritage.

Introduction

Croatian medieval diplomatic heritage is diverse due to the Mediterranean and Central European influence, as Croatia is part of both of these culture circles. Especially interesting are public documents from the early Middle Ages, which were issued by Croatian rulers: princes Trpimir and Muncimir and kings Peter (Petar) Krešimir IV, Zvonimir and Stephen (Stjepan). Twenty-nine of them in total have survived in various traditions. Private documents were established as valid in the High and Late Middle Ages within the circumstances of the renaissance of Roman law and communal societies. Institutions such as the notary public and *loca credibilia* (places of credibility, chapters or convents acting as places of authentication in Hungary-Croatia) were established. Public and private documents have been preserved in the archives of the Church and other institutions. Particularly important are registers – cartularies of these institutions. This diplomatic heritage required a critical approach at an early period of Croatian historiography. Ivan Lučić-Lucius, the father of Croatian historiography, first used this material for his chronicle. In the 19th century, Ivan Kukuljević Sakcinski undertook the first systematic venture of collecting, interpreting and publishing diplomatic records. After the Yugoslav (Croatian) Academy of Sciences and Arts had been founded, it took over this endeavour and through its historical and philological class and committees established an organizational framework for the work on historical sources as one of its primary tasks. Franjo Rački played the most significant role in this undertaking, bringing together other scientists and scholars and launching the MSHSM series. Franjo Rački's immediate successor was Tadija Smičiklas, who initiated the largest project of the publication of diplomatic records, *Codex diplomaticus Regni Croatiae Dalmatiae et Slavoniae* in

eighteen volumes, which came out in the period between 1904 and 1990. Notary books were published separately, as well as scholarly papers evaluating the diplomatic heritage. Especially important are works by M. Šufflay, F. Radić, K. Horvat, F. Šišić, M. Kostrenčić, V. Novak, J. Nagy, L. Katić, Z. Tanody, D. Švob, M. Barada, A. Dabinović, R. Lopašić, A. Mayer, S. Antoljak, N. Klaić, J. Stipišić, M. Šamšalović, M. Zjačić, J. Lučić, L. Margetić, and many others. Textbooks have also been published (J. Stipišić, F. Šanjek, V. Kapitanović), and diplomatics has been taught and studied at Croatian universities as a part of history programmes of study. Diplomatic records were written mainly in Latin, which was the official language, but a rich legacy of Croatian documents written in the Glagolitic and the Cyrillic scripts also exists.

1. Nada Klaić's approach to diplomatic documents and *Historia salonitana maior*

One of N. Klaić's greatest contributions to Croatian historiography are her papers in which she analyzed Croatian medieval diplomatic material. After the critical diplomatic "school" of F. Rački, F. Šišić, V. Novak and M. Barada, N. Klaić applied a very strict method, which was not always diplomatic, and declared most of the documents to be forgeries. Nevertheless, she based her conclusions on these documents. This 'non-diplomatic' method rightly caused controversies and was met with disapproval, and in a way it slowed down further development of this auxiliary science of history. N. Klaić also studied the document *Historia salonitana maior*, and her reading and interpretation of some of its parts sparked debate as well.

2. Marko Lauro Ruić, as a collector and interpreter of charters

Marko Lauro Ruić, the notary of Pag and the district judge, the chancellor of Nona and a nobleman, Padovan doctor of both laws, and a historian of his island and the town of Pag, made a significant contribution to the collecting, treatment and interpretation of charters (diplomatics documents) as important historical sources. Apart from his capital historiographic work *Delle Riflessioni Storiche sopra l'antico stato civile, ecclesiastico della città et isola di Pago o sia dell'antica Cissa fatte da diversi autori, diplomi et altre carte pubbliche e private raccolte da Marco Lauro Ruić*, where he presented all relevant charters in integral form, he also compiled the Code of Pag Charters (Paški diplomatarij), entitled *Legum, statutorum, privilegiorum tum priscarum tum novarum sanctionum et rescriptorum Civitatis et Insulae Paghi in Venetorum Dominio feliciter degentis, amplissima collectio, cura, studio et opera Marcilauri Ruić, ad normam et usum civium et incolarum cum indice rerum locupletissimo accomodata et in partes divisa, tomus primus* is today known only in the form of a transcript, and based on this work Ruić can be evaluated as a charter collector and interpreter in the field of diplomatics. Owing

to his legal education he was able to treat documents of his time in a proper fashion. The code of Nona, known as *Privileggi della Magnifica Comunità di Nona*, is also attributed to him. However, his treatment of the charters of Nona was a little different. This code was probably compiled in accordance with the interests of the new nobility of Nona when Austrian authorities entered the town. In the final analysis, Ruić should be viewed as the first link in the chain of collectors of historical sources, especially of charters, who emerged during the 19th century, and should be equally valued as Ivan Kukuljević Sakcinski, i.e. as one of the predecessors of F. Rački, T. Smičklas and of the academic circle (the Yugoslav Academy of Sciences and Arts).

3. Ivan Kukuljević Sakcinski and the beginning of systematic gathering of data and publication of historical sources

Ivan Kukuljević Sakcinski (1816–1889) is regarded as the founder of modern diplomatics in Croatia. He founded the Society of Yugoslav History (*Društvo za pověstnicu jugoslavensku*) and the magazine *Archives for Yugoslav History* (*Arhiv za pověstnicu jugoslavensku*) and in it published articles on diplomatics and history. He also published two collections of diplomatic sources: *Iura Regni Croatiae Dalmatiae et Slavoniae* in three volumes (1861–1862) and *Codex diplomaticus Regni Croatiae Dalmatiae et Slavoniae* in two volumes (1874–1875) containing documents relevant for Croatian history in the period between 502 and 1102. I. Kukuljević also began collecting documents written in the Croatian language (in Glagolitic, Cyrillic or Latin alphabets) and published the collection *Acta Croatica* in 1863 with documents from the period between the 12th and 16th centuries. When it comes to the publication of historical sources, Kukuljević was self-taught, so the publication of his collection of diplomatic records *Codex diplomaticus Regni Croatiae Dalmatiae et Slavoniae* sparked a debate between him and F. Rački, as Croatian scholars around Rački had in the meantime accepted the already established rules of egdotics. The interpretive, i.e. critical, method was adopted for the publication of diplomatic documents. Kukuljević was among the first to bring the Baška tablet and the baptistery with the name Prince Višeslav to the attention of the scientific community.

4. The role of Franjo Rački in the publication of historical sources

Franjo Rački (1828–1894), a follower of Theodor von Sickel, accepted his principles for the publication of diplomatic material. Both of them criticized Ivan Kukuljević's diplomatic editions very severely and thus F. Rački laid a solid foundation for Croatian diplomatic discipline. The founding of the Yugoslav Academy of Sciences and Arts (now the Croatian Academy of Sciences and Arts) brought a new enthusiasm in the scientific community and the establishment of an organizational framework needed for a systematic publication of

historical sources as one of the fundamental tasks of the Academy itself. Modelled on *Monumenta Germaniae historica*, a similar series was launched that had all the attributes of the aforementioned German edition. The series was entitled *Monumenta spectantia historiam Slavorum meridionalium* (MSHSM) and its purpose was to publish all groups of historical sources collected in the following subseries: *Scriptores*, *Diplomata* (*Codex diplomaticus Regni Croatiae, Dalmatiae et Slavoniae*), *Leges et Statuta*, *Comitia*. Franjo Rački worked on the earliest Croatian sovereign documents in particular and published several major works in this field in the Academy's magazine *Rad* (vol. 35, 36, 45, 48), and in 1877 he published documents from the time of the Croatian national dynasty in a book entitled *Documenta historiae Chroaticae periodum antiquam illustrantia*. This work contains documents and other historical sources from the times of the Croatian dynasty assorted as *Acta*, *Rescripta et synodalia* and *Excerpta e scriptoribus*. *Acta* and *Rescripta* are diplomatic papers, i.e. documents, from the period of the early Middle Ages. The Academy established a Committee for the publication of historical and legal monuments in 1884, which brought together all the then eminent historians and diplomatics experts (Š. Ljubić, I. Tkalčić, T. Smičiklas, R. Lopašić, and the committee's president F. Rački). It was then that a systematic collecting and publication of historical sources began. In Tadija Smičiklas (1843–1914) F. Rački found a worthy executor of this most important mission of the Academy. F. Rački also worked on a critical edition of *Historia Salonitana* by Thomas the Archdeacon of Split, but he died before he could complete the book, so Tadija Smičiklas finished it, and *Historia Salonitana* came out the same year Rački died, in 1894.

5. Tadija Smičiklas as an editor of historical sources

Tadija Smičiklas earned an exceptional place among Croatian historians with his work in collecting and editing of historical sources, especially *Codex diplomaticus Regni Croatiae, Dalmatiae et Slavoniae*, although one should not overlook his other scientific achievements. This article gives a brief description of the level of development of the historical science known as egdotics – the principles, rules, and guidelines for publishing historical sources – in the period preceding the establishment of the Academy and the beginnings of systematic publication of historical sources, and the organisation of the Academy's activity to that end. The fact that these efforts were an integral part of contemporary trends in the European scientific world is emphasised. Smičiklas's activity in publishing narrative sources (Krčelić's *Annuae*, the final redaction of the critical edition of *Historia Salonitana* (or *Historia Salonitanorum atque Spalatinourm pontifcum*) by Thomas the Archdeacon of Split and collections of charters (his work on *Acta dietalia* and particularly on *Codex diplomaticus*) is reviewed in detail. The authors also point out Smičiklas's contribution to the establishing of rules for the

discipline of egdotics in Croatia based on the so-called interpretive method and to the education of younger scholars (M. Šufflay, E. Laszowski, M. Kostrenčić) and their training for editing of historical sources.

6. Karlo Horvat and auxiliary historical sciences

Karlo Horvat is one of the Croatian historians who laid the foundations of modern Croatian historiography. He received his PhD in 1900 with the thesis *Toma Erdödy Bakač, Croatian Ban* (*Toma Erdödy Bakač, ban hrvatski*) and thus even at that time demonstrated his commitment to the research of the Early Modern period of Croatian history. In 1904 he went to Rome, where he devoted himself to the study of auxiliary historical sciences, and then to Paris to attend lectures at the famous Parisian palaeographic school the École Nationale des Chartes. Karlo Horvat came to the University of Zagreb in 1908. He became a private assistant professor at the University, and his name appears in the academic calendars from 1909 to 1918 as one of the teachers of history courses, especially those on auxiliary historical sciences with a focus on palaeography and diplomatics. His lifetime achievement is *Monumenta historiam Usocchorum illustrantia* published in two parts as volumes 32 and 34 in the series MSHSM in 1910 and 1913 as well as his papers on diplomatics, that is to say the thesis *The Development of the Papal Office from the Earliest Times to Innocent III* (*Razvitak papinske kancelarije od najstarijih doba do Inocenta III.*)

7. Notae epigraphicae, palaeographicae, chronologicae, historiographica (...) in the work of Miho Barada

In this article, the author discusses several short papers in which Miho Barada, an expert on palaeography and diplomatics, analyzed a series of important historical sources of diplomatic, epigraphic and narrative nature. In these essays, Barada attempted to correct or find a new way of reading, dating and explaining information obtained from public documents, epigraphs and literary texts. *Tabella plumbea Traguriensis*, the charters of Dukes Trpimir and Muncimir, Zvonimir's oath, Koloman's charter, Vekenega's epigraph, the epitaph of Queen Helena (Jelena) and Thomas the Archdeacon's *Historia Salonitana* were all subjects of Barada's close examination. Finally, the analysis of these essays may lead one to conclude that Barada was really an excellent and impeccably educated medieval scholar, who based his conclusions and results upon a great wealth of specialized knowledge: of palaeography, diplomatics and related disciplines. While we may disagree with some of his conclusions and opinions and while academic historiography has moved on since Barada's times, his research methods still provide an exemplary model to students of history.

8. 1150th Anniversary of Duke Trpimir's Deed of Gift

For the occasion of the 1150th anniversary of Duke Trpimir's Deed of Gift, which is traditionally dated to the year 852 as suggested by Franjo Rački, the author summarises various historiographic views that have been presented to date regarding matters related to what is deemed the Croats' oldest diplomatic document: Trpimir's Deed of Gift is a certificate of the conversion to Christianity of the Croatian state. It was issued by Trpimir, Croatia's first independent sovereign. In this document, he gave himself the title of Duke of the Croats (*dux Chroatorum*). Since the document has reached us through several subsequent transcripts rather than its original, it has provoked heated debates as to its authenticity. The author believes that the present form of Trpimir's Deed of Gift is modelled on a document that was subsequently 'refined' and 'enriched' by the outcome of the *placitum* proceedings. The basic diplomatic formulae, i.e. the authentic core of this document, would consist of the protocolar elements (invocation, intitulation and dating), followed by a preamble (*arenga*) and an account of circumstances (*narratio*), including a decree (*dispositio*). In diplomatic terms, such documents are called 'corrupt originals' (*acta depravata*), whose authentic core includes various interpolated elements of other legal acts (*acta interpolata*). Also, pursuant to views presented by Lujo Margetić, but subject to some minor corrections made by herself, the author opts for and suggests 4 March 841 as the date of issue of this document.

9. King Zvonimir in diplomatic sources

A considerable number of documents have been preserved from the time of the sovereigns of Croatian native dynasty (until the beginning of the 12th century). Most of them pertain to donations but none of them correspond to the time of their origin judging by their external characteristics. About ten royal documents are attributed to King Zvonimir. These have survived but only in later copies and elaborations that make their authenticity somewhat doubtful. Diametrically conflicting opinions have been expressed about them: from absolute acknowledgment of their authentic value and reliability to dispute and the opinion they may be complete forgeries. It was necessary to conduct a diplomatic analysis of these sources in order to find out to what extent they could be reliable at all. A number of Croatian historians took part in such research since the 17th century (I. Lučić-Lucius, F. Rački, F. Šišić, M. Barada, L. Katić, V. Novak, N. Klaić, J. Stipišić, L. Margetić and others). The author analyses some of the sources, offering her own solutions for several issues and suggesting a completely new interpretation of the most significant document, Zvonimir's solemn oath of allegiance to Pope Gregory VII.

10. Early Croatian Solin in the Chronicle of Thomas the Archdeacon

This article analyzes the section on Solin churches of St. Stephen and St. Mary of Otok from the 16th chapter of the Chronicle of Split by Thomas the Archdeacon. A connection with the so-called Zvonimir's Deed of Gift for Bosiljina of 16 April 1078 is established. A diplomatic analysis of the document and an analysis of Thomas' text makes it possible to assume the existence of a document issued by King Zvonimir to the Church of Split, i.e. its Archbishop Lawrence (Lovro), confirming the rights of ownership already granted by his predecessors over the Solin churches of St. Stephen and St. Mary of Otok.

11. Some aspects concerning diplomatic traditions in the records of the provenance of the Church of Split

The author looks at two earliest and most important records of the provenance of the Church of Split. Using comparative analysis, she identifies the *Kartular of Sumpetar – The Cartulary of the Benedictine Abbey of St Peter of Gumay* (Croatia) 1080–1187 – as a specific kind of memorial record (*liber traditionum*) which can be grouped with the *gesta abbatum*. The other record is the well-known *History of Salona (Historia Salonitana)*, written by Thomas the Archdeacon of Split in the 13th century, which belongs to the genre of *gesta episcoporum*. Using several selected examples, the author shows how Thomas the Archdeacon relied on diplomatic sources from his own institution to write his capital work. Two such works of narrative nature but with specific approaches and use of diplomatic sources tie the Church literature of Split to the major centres in the West and represent two key points in the development of Medieval Latin literature in Croatia.

12. Memorial records in monasteries (*libri traditionum*) from the middle ages and the role of the priest-scribe (*praenotarius*)

Within the written medieval heritage of church institutions, in particular of monasteries, some records have been preserved, which vary in the material on which they were recorded and the script that was used. They still have one thing in common, the fact that they all represent a memorial record about the founding of the institutions in question and the ways they acquired material assets. In historiographic and related literature these have been treated in different ways, either as diplomatic or as epigraphic records, or the like. These are some very well-known sources, considered to be first-class sources for the early medieval Croatian history. They include the Baška Stone Tablet, Supetar Lintel, Povlja Charter and the so-called Founding Charter of the Women's Benedictine monastery of St Benedict in Split. Some of them were written in the Latin language and script, and some in the Glagolitic and the Cyrillic scripts. Although they vary with regard to language and script, a content-related and a formal and legal fra-

mework can be seen as their common basis, so they can all be classified as so-called memorial books. Priests, who were called *scriptores* in Latin and *pisari* in Croatian, played a crucial role in their making. These were: Teodor, Dobre Đakon, Kirne, Držiha and Ivan. On the one hand, they were mediators between the members of the elite who built and supported the monasteries, and all those coming generations who would get acquainted with their records for various reasons. On the other hand, however, they can be considered holders of the continuity of literacy and predecessors of the institutions of notary offices. Therefore, their records can be classified as something between diplomatic and narrative.

13. Statutes of urban communes and privileges of free royal towns with special reference to the town of Koprivnica

In the 13th century under the Árpád dynasty and in the 14th century under the Anjou dynasty, towns in Slavonia gained royal privileges that were later the basis of their statutory rights. Modelled on Zagreb's Golden Bull of 1242, the town of Koprivnica received the privilege of King Louis in 1358. A general feature of more or less all the privileges granted under both dynasties is that they confirm the towns' *ius statuendi* or *ius condere statuta*. This right was exercised in the election of mayor with judiciary power that guaranteed freedom to citizens and immigrants within the town boundaries, especially its highest form if the mayor-judge had the right to pronounce the most severe penalties (*ius gladii*). This was the reason why the most important provisions of almost all privileges pertained to the judiciary and in many towns they were considered fundamental laws. Thus, they were perceived as statutes and were so called and kept. At the beginning of the 15th century, several urban communities began collecting and listing benefits with the aim of some form of 'codification' of relevant norms by which the limited town governments in medieval Slavonia functioned. The impetus for the 'codification' of these standards may have been the decree of Sigismund II of 1405 called the 'General Statute of Free Royal Towns' because it sets the regulation of all aspects of life in free towns. Its content was a solid basis for towns with acquired privileges to put all their documents in order and to preserve the acquired privileges in accordance with the decree and adapt them to the new situation. Thus, at the beginning of the 15th century, in 1429, the town of Zagreb listed its privileges. It is interesting to note that this city law or statute begins with an extended confirmation of the Golden Bull of 23 November 1266, then comes the confirmation of the same document issued by Charles Robert twice (in 1322 and 1324) and Sigismund on 10 January 1406 along with some statutory provisions enacted in 1425 and 1429. Sigismund's decree is also included. The most important part of this 'statute' of Zagreb is the provisions of the Golden Bull, primarily those concerning judicial authorities and town boundaries, while some obligations of citizens have been omitted. The provisions on legal

authority listed in the Golden Bull, according to its revised form from 1266, are broken down into articles with appropriate headings simulating the appearance of a statute. This collection of provisions on privileges and statutory provisions compiled according to specific criteria and in accordance with the general laws of the kingdom can be considered a 'protostatute' of Zagreb in the broadest sense of the word. However, real statutes do not appear until the 16th and 17th century. This was also the case with Zagreb, which got its first so-called organizational statute at the beginning of the 17th century in 1609, the aim of which was to regulate the organization and operation of the town authorities. However, this was not an autonomous but an imposed statute, as indeed all the later commissi-
onal statutes (*statuta commissionalia*) were. They were made by royal commissi-
oners who had examined existing practices and harmonized them with current laws and customs of the Kingdom. In 1659, a transcript of court provisions from Louis' privileges for the town of Koprivnica was made and translated into the Croatian language (its kajkavian variety). The provisions were classified as po-
ints-articles, just as those of the Golden Bull in Zagreb's 'protostatute' from 1429, imitating the external criteria for a statute, but also showing that these privileges were actually regarded as the statutes of town districts. It is important to em-
phasize that the privileges which the towns were given and which were close to statutes in some respects, while in some they significantly differed from them, were indeed the basis for the realization of a kind of self-government, and that they were followed as traditional customs (*consuetudines*) by supreme rulers over time and they became part of the Tripartitum. They also paved the way for later statutes. Koprivnica thus got its first statute, the commissi-
onal one from 1753, by relying on the tradition of its rights, resulting from its privileges and by going through a similar process Zagreb had gone through.

14. Historical evidence about Zabok

In the legal document of 14 February 1636 (MODL 3612), i.e. its transcripti-
on of a lengthy trial which took place before the Ban's court between Baltazar Zaboky as the plaintiff and all the female members of the Zaboky family as the defendants, old documents on four parchments have been preserved as eviden-
ce. These documents contain information about the earliest history of Zabok. The first parchment is the document of the Zagreb Archdiocese dated 1343, with which the investigation begins, the second is that of ban Nikola contain-
ing a copy of the aforementioned document from the same year, the third par-
chment once again contains the chapter document with copies of documents issued by King Louis and the Zagreb Archdiocese with reambulation of the Zabok estate from 1345, while the fourth parchment dates from 1604, and was issued by Martin Petthe de Hettew, the Archbishop of Kalocsa-Bačka, and it contains copies of the three documents mentioned above. They all relate to the

land of Zabok which King Charles Anjou awarded to Petar Nuzlinov and thus he and his successors became noblemen through a royal grant. In 1575 Emperor Maximilian II (1564–1576) awarded Ivan Zaboky, his brothers Nikola and Ludovik and his sister Katarina an armorial patent (*litterae armales*) with their coat of arms. It states that after an investigation confirmed that all of Zabokys are of the old nobility and should finally be admitted, counted and registered in the assembly of true nobility of the kingdom. These documents correspond to each other and reveal that noble family of Zaboky belonged to the old nobility, who were granted land by the king, that it was named after a place name, i.e. its granted land, and that the town of Zabok got its name after this land.

15. The Privilege of King Andrew to the town of Varaždin, 1209 (historical-diplomatics analysis)

In this article, the author analyzes the charter issued by King Andrew to the citizens (*hospites, burgenses*) of the town (*villa*) of Varaždin (*Warasd*) in 1209. It was the first privileged town in the region of medieval Slavonia. The citizens were allowed to choose their own magistrate whom they called *rihtardus*. They were allowed to collect taxes without an official that would be appointed by the county head. Furthermore, they were allowed to regulate private property rights, they were guaranteed the freedom of movement and the right to collect custom duties. They were also allowed to make decisions about the boundaries of private land owned by the inhabitants of Varaždin. Historians and experts in diplomatics expressed doubt about the charter's formal and textual historicity. After Z. Tanodi made a palaeographic and diplomatic analysis of the document and after the research dealing with the historicity of the content based upon a huge documentation prepared by M. Androić, the author of this article concluded that the charter issued by King Andrew dated 1209, and given to the citizens of Varaždin, regarding its outer features is an imitative copy. Considering its content, it is a forgery made within historical circumstances in the first half of the 15th century. It relies upon an authentic historical core strengthened by the quotation in the document issued by young king Béla in 1220. Since the content of Andrew's charter was extended relating to the presumed acquired privilege, we can evaluate it as a distorted original or as *acta interpolata*. So, from the diplomatic point of view this document is not a complete, but only a partial forgery.

16. The oldest historical evidence of Ivanec (a diplomatic and historical analysis of the document of 22 June 1396)

The document-privilege that the Prior of the Hospitallers and master of the castle (*castrum*) of Bela, Ivan Paližna the younger, issued to the residents of the 'free village of Saint John' (*libera villa Sancti Iohannis*) on June 22 1396 is a document that can be considered the birth certificate of the town of Ivanec. It regu-

lated the relations between the residents of the 'village of St. John' and their master. It mostly contains a list of obligations and not rights, although a limited and defined feudal tribute in a sense represents freedom and privileges by virtue of the fact that it binds the feudal lord to the agreement as well. The original privilege that the 'free village of St. John' received from Ivan Paližna the younger did not survive; however, a transcript exists, i.e. a certificate of Albert de Nagmihal, Prior of Vrana and Ban of Dalmatia and Croatia (1419–1426). The certificate was issued in Pakrac on the feast of the Chair of St. Peter i.e. on 22 February 1421 and was authenticated by the seal of Prior and Ban Albert de Nagmihal. This certificate, issued by the successor of Ivan Paližna, Prior of Vrana Albert de Nagmihal in 1421, was made due to changes in mutual relations. The residents of the free village of St. John asked the prior of Vrana to reduce their working annuity from three days to one through their villicus, juror and some residents. This is why the document from 1396 and its amended certificate from 1421 are a single entity. From the diplomatic point of view, Ivan Paližna's document from 1396 is an original, renewed in Albert de Nagmihal's certificate which contains certain revisions to rights acquired previously and in and of itself had the power of the original of the renewed privilege.

17. Documents are evidence of existence (on the collection of documents from the Archives of the Sveti Ivan Zelina Museum)

The Archive of the Sveti Ivan Zelina Museum keeps a diverse collection of diplomatic records. Most documents are private papers usually regulating various property relations of the residents of Zelina. Property issues were resolved at several levels – starting from the pastor, through judges royal (*iudices nobilium*) to the judicial table (*tabula iudiciaria*) of viceban, ban and the king himself. Particularly interesting are records of the dispute in family Plepelić at the beginning of the 15th century, as well as the record of 10 June 1579, documenting the trial proceedings that took place in Zagreb before Stjepan Gregorijanec, the viceban of Slavonia and the prefect (*iupanus*) of Zagreb and Križevci. It deals with the judicial investigations and contains the complete documentation (mandates and chapter reports). Disagreements and skirmishes which broke out among the inhabitants of the village were often resolved before pastors as confidants and reputable members of the community. In one of the documents, a settlement before the pastor was called "*iudicium moderativum*" (mild, prudent judgment). The documents are a source of information on the legal status of inhabitants of Zelina through the centuries, economic relations, the agriculture (particularly viticulture), place names, anthroponyms, etc. The collection of documents in the Zelina Museum is an important source of various facts, an integrated presentation of which is necessary. The whole life in Zelina through the centuries would be made available to researchers, historians, jurists, philologists, art historians, and agronomists.

18. The oldest historical evidence on Zelina

This paper analyses the oldest documents which mention Zelina in the twelfth century, as well as those from the 14th century, which pertain to its status in the Middle Ages. The authenticity of these oldest documents and the data they contain is analysed. The paper also analyses the 1408 charter of the Ecclesiastical Chapter of Nagyvarad. It contains the most important privileges granted to Zelina during the fourteenth century by the bans of Slavonia: Mikes, Nicholas and Stephen, which established the status of the settlement as a free royal marketplace. The oldest charter was issued in 1328 by Ban Mikes, who later also issued an open charter (*litterae patentes*) in the form of a privilege containing the reambulation of the land of the marketplace Zelina. His successors in the position of ban also confirmed this privilege, changing its content slightly in relation to the newly established circumstances. The author concludes that the settlements of St. John Zelina and Četvrtkovec were named after the localities mentioned in the reambulation charter of the free royal marketplace of Zelina issued in 1329. Thus, Četvrtkovec was the marketplace in the valley, while St. John Zelina took over the name of the free royal marketplace of Zelina after the settlement had moved from the valley to a higher and safer locality.

19. The first mention of the town of Slatina

The town of Slatina was first mentioned in a document of Zagreb Bishop Michael (Mihovil) issued on 1 September 1297 in Požega. In this document, Bishop Michael replaces one plot of land for another with the prior and canons of the monastery of the Order of St. Augustine in the village of Vaška. The document gives the boundaries of the plot of land the bishop gave to the convent in exchange, while the reambulation gives the name of Slatina as ZALATHNUK. This document was transcribed and confirmed by Zagreb Bishop Ladislaus (Ladislav), successor to Michael, at the request of Paul (Pavao), the provost of the same monastery, on 8 September 1329 in Čazma. Then at the request of provost Peter (Petar), the Pecs Chapter transcribed Ladislaus' document along with Michaels' on 26 May 1371 once again. Finally, on 2 April 1514 at the request of Blaise (Blaž), the pastor of Ivanić, the Čazma Chapter transcribed and certified the document of the Pecs Chapter, which contains transcripts of the two previous documents. The document of the Čazma Chapter of 2 April 1514 is kept in the Archives of the Archdiocese of Zagreb in Zagreb, Donationalia f. VIII, no. 3. It was written in humanist minuscule of the 16th century, and there are traces of the seal on the paper.

20. Foundational document of the Monastery of Santa Maria in Crikvenica

On 14 August 1412, Nikola Frankopan issued a document to the monks of the order of St. Paul granting them permission to build a monastery next to the church of St. Mary in Crikvenica and endowed them richly in lands and other 'dowries' necessary for the monks' sustenance. Nikola Frankopan's original document did not survive. Today it is available and known only from records by D. Farlati and M. Sladović, and the National Archives in Budapest holds one of its transcripts (*copia copiae*) (sign. MODL 37132) written in humanist minuscule of the 18th century. In terms of its external characteristics, this copy can be considered a so-called imitative copy because it mimics the external appearance of particularly important charters issued at the time. The circumstances in which these copies were made are unknown. This copy states that it represents a translation into Latin of a document written in the Glagolitic script and the Croatian language, which is located in the archives of the order. The structure of the document, historical facts and a number of other historical, linguistic and diplomatic observations prove that this foundational document is a diplomatic forgery, but with a solid historical core. The text we know today might have been construed from some documents possibly existing at the time or only on the basis of rights acquired of over time and the possessions of the Crikvenica Monastery.

21. *Nostrum et regni nostri registrum*. The mediaeval archive of the Hungarian-Croatian Kingdom

Newly discovered documents about the trial of the Zaboky family contain data which confirm that the Royal Register for the territory of Hungary and Slavonia (*nostrum et regni nostri registrum*) was established in the period of Charles I (1301-1342), where the most important documents from the Royal Chancellery, concerning the bestowal of properties, liberties and other mercies, were filed. In Hungarian historiography, the organization and the functioning of that institution has been discussed on the basis of indirect information. A mandate of King Louis from 1345 clearly and undoubtedly describes the way in which the Register was kept. It was situated in the king's court. Documents were inscribed in short form, but with all elements of a legal act. Deeds of donation might have been revised on the basis of existing inscriptions. The Register was placed under the care of vice-chancellor, who was given the title of conservator. The Royal Register for the territory of Dalmatia and Croatia was established after the peace treaty of Zadar, in the period between 1358 and 1360, when administrative reforms were implemented in that part of the Kingdom. Information about the organization and functioning of that register was collected from the data gathered from the document originating from 1370, recently discovered in the Chap-

ter of Split, which the king's commissioners used while they inspected the state of affairs in the region. The existence and functioning of the register influenced and strengthened the role and importance of the administrative system and of *loca credibilia*. This context allows us to view the raising of Dalmatian chapters into the status of *loca credibilia* in a new light, as well as the beginning of the practice of keeping chapter registers.

22. The structure and textual analysis of the documents of the Knin Chapter

The Knin Chapter was active as a *locus credibilis* from the last quarter of the 14th century until the time when Knin fell under Turkish rule around 1522. The activity of the Chapter was determined by the fact that Knin was the seat of the ban, and later the banovac, and was thus a judicial seat. The Knin Chapter made authentic copies of documents, recorded agreements between private parties, and participated in judicial affairs, implementing the orders of a higher authority, i.e. the banovac, the ban, and the king. This means that the Chapter carried out investigations, kept records of land ownership, and wrote reports on its work. A textual analysis of the documents drawn up by the Knin Chapter indicates that it followed the models of chapters in continental Croatia, although it was more under the influence of Dalmatian chapters in the beginning of its activity.

KRATICE IZVORI LITERATURA

KORIŠTENE KRATICE

CD – *Codex diplomaticus Regni Croatiae, Dalmatiae et Slavoniae*

HAZU – Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti

HS – *Historia Salonitana*

HSM – *Historia Salonitana maior*

JAZU – Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti

MGH – *Monumenta Germaniae historica*

MSHSM – *Monumenta spectantia historiam Slavorum meridionalium*

IZVORI I LITERATURA

IZVORI:

Acta comitialia I.

Acta comitialia Regni Croatiae, Dalmatiae et Slavoniae – Hrvatski saborski spisi, vol. I/knj. prva: od godine 1526. do godine 1536., ur. Ferdo ŠIŠIĆ, Zagreb: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti (Monumenta spectantia historiam Slavorum meridionalium, vol. 33), 1912.

Acta Croatica

Acta Croatica – Listine hrvatske, izdaje Ivan KUKULJEVIĆ SAKCINSKI, Zagreb: Brzotiskom narodne tiskarnice dra. Ljudevita Gaja (Monumenta historica Slavorum meridionalium – Povjesni spomenici južnih Slavenah, knj. I), 1863.

Acta Keglevichiana

Acta Keglevichiana annorum 1322. – 1527. Najstarije isprave porodice Keglevića do boja na Muhačkom polju, izdao ih Vjekoslav KLAJČ, Zagreb: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti (Monumenta spectantia historiam Slavorum meridionalium, vol. 42), 1917.

Arhiv Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu

Spisi Mudroslovnog fakulteta, god. 1905., 1908.

Arhiv HAZU, Zagreb

Ruićeva ostavština

Šišićeva ostavština

Codex diplomaticus comitum de Frangepanibus I-II.

(I) *Codex diplomaticus comitum de Frangepanibus – A Frangepán család oklevéltára*. Köt. I: 1133 – 1453. A Magyar Tudományos Akadémia megbízásából kiadja THALLÓCZY Lajos és BARABÁS Samu, Budapest: Kiadja a Magyar Tudományos Akadémia (Monumenta Hungariae historica. Diplomataria vol. XXXV. – Magyar történelmi emlékek. Osztály 1. Okmánytárak 35), MCMX.

(II) *Codex diplomaticus comitum de Frangepanibus – A Frangepán család oklevéltára*. Köt. 2: 1454 – 1527. Hamis oklevelek 1209-1481. A Magyar Tu-

dományos Akadémia megbízásából kiadják THALLÓCZY Lajos és BARABÁS Samu, Budapest: Kiadja a Magyar Tudományos Akadémia (Monumenta Hungariae historica. Diplomataria vol. XXXVIII. – Magyar történelmi emlékek. Osztály I. Okmánytárak 38), MCMXIII.

Codex diplomaticus Regni Croatiae, Dalmatiae et Slavoniae (ed. Kukuljević Sakcinski) I-II.

- (I) *Codex diplomaticus Regni Croatiae, Dalmatiae et Slavoniae – Diplomatički zbornik Kraljevine Hrvatske s Dalmacijom i Slavonijom. Dio I. od godine 503–1102.*, izdaje Ivan KUKULJEVIĆ SAKCINSKI, Zagreb: Društvo za jugoslavensku povjest i starine (Monumenta historica Slavorum meridionalium – Povjestni spomenici Južnih Slavenah, knj. II), 1874.
- (II) *Codex diplomaticus Regni Croatiae, Dalmatiae et Slavoniae – Diplomatički sbornik Kraljevine Hrvatske s Dalmacijom i Slavonijom. Dio II. od godine 1102–1200.*, izdaje Ivan KUKULJEVIĆ SAKCINSKI, Zagreb: Društvo za jugoslavensku povjest i starine (Monumenta historica Slavorum meridionalium – Povjestni spomenici Južnih Slavenah, knj. III), 1875.

Codex diplomaticus Regni Croatiae, Dalmatiae et Slavoniae I-XVIII.

- (I) *Diplomatički zbornik Kraljevine Hrvatske, Dalmacije i Slavonije – Codex diplomaticus Regni Croatiae, Dalmatiae et Slavoniae*, sv. I. (listine godina 743. – 1100.), ur. Marko KOSTRENČIĆ, sakupili i obradili Jakov STIPIŠIĆ i Miljen ŠAMŠALOVIĆ, Zagreb: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti (Historijski institut), 1967.
- (II) *Diplomatički zbornik Kraljevine Hrvatske, Dalmacije i Slavonije – Codex diplomaticus Regni Croatiae, Dalmatiae et Slavoniae*, sv. II. (listine XII. vijeka, 1101. – 1200.), sabrao i uredio Tadija SMIČIKLAS, Zagreb: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, 1904.
- (III) *Diplomatički zbornik Kraljevine Hrvatske, Dalmacije i Slavonije – Codex diplomaticus Regni Croatiae, Dalmatiae et Slavoniae*, sv. III. (listine godina 1201. – 1235.), sabrao i uredio Tadija SMIČIKLAS, indeks složio Ferdo ŠIŠIĆ, Zagreb: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, 1905.
- (IV) *Diplomatički zbornik Kraljevine Hrvatske, Dalmacije i Slavonije – Codex diplomaticus Regni Croatiae, Dalmatiae et Slavoniae*, sv. IV. (listine godina 1236. – 1255.), sabrao i uredio Tadija SMIČIKLAS, Zagreb: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, 1906.
- (V) *Codex diplomaticus Regni Croatiae, Dalmatiae et Slavoniae – Diplomatički zbornik Kraljevine Hrvatske, Dalmacije i Slavonije*, sv. V. (listine godi-

na 1256. – 1272.), sabrao i uredio Tadija SMIČIKLAS, indeks za IV. i V. sv. složio Ferdo ŠIŠIĆ, Zagreb: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, 1907.

- (VI) *Diplomatički zbornik Kraljevine Hrvatske, Dalmacije i Slavonije – Codex diplomaticus Regni Croatiae, Dalmatiae et Slavoniae*, sv. VI. (listine godina 1272. – 1290.), sabrao i uredio Tadija SMIČIKLAS, indeks složio Ivan BARIŠIĆ, Zagreb: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, 1908.
- (VII) *Diplomatički zbornik Kraljevine Hrvatske, Dalmacije i Slavonije – Codex diplomaticus Regni Croatiae, Dalmatiae et Slavoniae*, sv. VII. (listine godina 1290. – 1300.), sabrao i uredio Tadija SMIČIKLAS, indeks složio Emilij LASZOWSKI, Zagreb: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, 1909.
- (VIII) *Diplomatički zbornik Kraljevine Hrvatske, Dalmacije i Slavonije – Codex diplomaticus Regni Croatiae, Dalmatiae et Slavoniae*, sv. VIII. (listine godina 1301. – 1320.), sabrao i uredio Tadija SMIČIKLAS, indeks složio Emilij LASZOWSKI, Zagreb: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, 1910.
- (IX) *Diplomatički zbornik Kraljevine Hrvatske, Dalmacije i Slavonije – Codex diplomaticus Regni Croatiae, Dalmatiae et Slavoniae*, sv. IX. (listine godina 1321. – 1331.), sabrao i uredio Tadija SMIČIKLAS, indeks složio Emilij LASZOWSKI, Zagreb: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, 1911.
- (X) *Diplomatički zbornik Kraljevine Hrvatske, Dalmacije i Slavonije – Codex diplomaticus Regni Croatiae, Dalmatiae et Slavoniae*, sv. X. (listine godina 1332. – 1342.), sabrao i uredio Tadija SMIČIKLAS, indeks složio Emilij LASZOWSKI, Zagreb: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, 1912.
- (XI) *Diplomatički zbornik Kraljevine Hrvatske, Dalmacije i Slavonije – Codex diplomaticus Regni Croatiae, Dalmatiae et Slavoniae*, sv. XI. (listine godina 1342. – 1350.), sabrao i uredio Tadija SMIČIKLAS, Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, 1913.
- (XII) *Diplomatički zbornik Kraljevine Hrvatske, Dalmacije i Slavonije – Codex diplomaticus Regni Croatiae, Dalmatiae et Slavoniae*, sv. XII. (listine godina 1351. – 1359.), sabrao i uredio Tadija SMIČIKLAS, priredio Emilij LASZOWSKI, Zagreb: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, 1914. [1915.]
- (XIII) *Diplomatički zbornik Kraljevine Hrvatske, Dalmacije i Slavonije – Codex diplomaticus Regni Croatiae, Dalmatiae et Slavoniae*, sv. XIII. (listine godina 1360. – 1366.), sabrao Tadija SMIČIKLAS, uredili Marko KOSTRENČIĆ i Emilije LASZOWSKI, sumarij i indekse sastavio Marko KOSTRENČIĆ, Zagreb: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, 1915.

- (XIV) *Diplomatički zbornik Kraljevine Hrvatske, Dalmacije i Slavonije – Codex diplomaticus Regni Croatiae, Dalmatiae et Slavoniae*, sv. XIV. (listine godina 1367. – 1373.), sabrao Tadija SMIČIKLAS, uredio, sumarij i indekse sastavio Marko KOSTRENČIĆ, Zagreb: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, 1916.
- (XV) *Diplomatički zbornik Kraljevine Hrvatske, Dalmacije i Slavonije – Codex diplomaticus Regni Croatiae, Dalmatiae et Slavoniae*, sv. XV. (listine godina 1374. – 1378.), sabrao Tadija SMIČIKLAS, uredio, sumarij i indekse sastavio Marko KOSTRENČIĆ, Zagreb: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, 1934.
- (XVI) *Diplomatički zbornik Kraljevine Hrvatske, Dalmacije i Slavonije – Codex diplomaticus Regni Croatiae, Dalmatiae et Slavoniae*, sv. XVI. (listine godina 1379. – 1385.), sabrao Tadija SMIČIKLAS, uredio Marko KOSTRENČIĆ, dopunili, sumarij i indekse izradili Jakov STIPIŠIĆ i Miljen ŠAMŠALović, Zagreb: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, 1976.
- (XVII) *Diplomatički zbornik Kraljevine Hrvatske, Dalmacije i Slavonije – Codex diplomaticus Regni Croatiae, Dalmatiae et Slavoniae*, sv. XVII. (listine godina 1386. – 1394.), sabrao Tadija SMIČIKLAS, uredio Stjepan GUNJAČA, dopunio, sumarij i indekse izradio Jakov STIPIŠIĆ, Zagreb: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, 1981.
- (XVIII) *Diplomatički zbornik Kraljevine Hrvatske, Dalmacije i Slavonije – Codex diplomaticus Regni Croatiae, Dalmatiae et Slavoniae*, sv. XVIII. (listine godina 1395. – 1399.), sabrao Tadija SMIČIKLAS, uredio Duje RENDIĆ-MIOČEVIĆ, dopunili i priredili Miljen ŠAMŠALović, Vesna GAMULIN, Damir KARBIĆ, Zoran LADIĆ, Mirjana MATIJEVIĆ SOKOL, Rajka MODRIĆ, Jakov STIPIŠIĆ, Zagreb: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, 1990.

Codex diplomaticus Regni Croatiae, Dalmatiae et Slavoniae. Supplementa I-II.

- (I) *Codex diplomaticus Regni Croatiae, Dalmatiae et Slavoniae. Supplementa – Diplomatički zbornik Kraljevine Hrvatske, Dalmacije i Slavonije. Dodaci*, sv. I. (listine godina 1020. – 1270.), urednici Hodimir SIROTKOVIĆ i Josip KOLANOVIĆ, transkripciju i redakciju latinskog teksta, kritički aparat, sažetke na hrvatskom i latinskom jeziku, kazala i pripomene sastavili Josip BARBARIĆ i Jasna MARKOVIĆ, u sabiranju i djelomičnoj transkripciji isprava sudjelovali Vesna GAMULIN, Josip LUČIĆ, Mirjana MATIJEVIĆ SOKOL, Ivan MUSTAČ i Jadranka NERALIĆ, Zagreb: Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti i Hrvatski državni arhiv, 1998.
- (II) *Codex diplomaticus Regni Croatiae, Dalmatiae et Slavoniae. Supplementa – Diplomatički zbornik Kraljevine Hrvatske, Dalmacije i Slavonije. Dodaci*, sv. II. (listine godina 1271. – 1309.), uredio Hodimir SIROTKOVIĆ,

KOVIĆ, transkripciju i redakciju latinskog teksta, kritički aparat, sažetke na hrvatskom i latinskom jeziku, kazala i pripomene sastavili Josip BARBARIĆ i Jasna MARKOVIĆ, u sabiranju i djelomičnoj transkripciji isprava sudjelovali Vesna GAMULIN, Josip LUČIĆ, Mirjana MATIJEVIĆ SOKOL, Josip KOLANOVIĆ, Ivan MUSTAČ i Jadranka NERALIĆ, Zagreb: Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti, 2002.

Codice diplomatico istriano

Codice diplomatico istriano, ed. Pietro KANDLER, vol. I-V, Trieste: Riva, 1986. (faksimilni pretisak izdanja: Trieste, Tip. del Lloyd austriaco, 1862. – 1865.)

Documenta historiae Chroaticae

Documenta historiae Chroaticae periodum antiquam illustrantia, collegit, digessit, explicuit Franjo RAČKI, Zagrabiae: Academia scientiarum et artium Slavorum meridionalium (Monumenta spectantia historiam Slavorum meridionalium, vol. VII), 1877.

Državni arhiv u Zadru

Ruićevi rukopisi

Spisi grada Nina

Historia Salonitana

Historia Salonitana: Thomae Archidiaconi Historia Salonitanorum atque Spalatinorum pontificum – Toma Arhidakon, Povijest salonitanskih i splitskih prvosvećenika, predgovor, latinski tekst, kritički aparat i prijevod na hrvatski jezik Olga PERIĆ, povijesni komentar Mirjana MATIJEVIĆ SOKOL, studija *Toma Arhidakon i njegovo djelo* Radoslav KATIČIĆ, Split: Književni krug (Biblioteka knjiga Mediterana, knj. 30), 2003.

Thomae Archidiaconi Historia Salonitanorum atque Spalatinorum pontificum, faksimilno izdanje (*Splitskoga kodeksa*) izrađeno prema izvorniku iz Arhiva splitske prvostolnice (signatura: KAS 623) iz druge polovice XIII. stoljeća, priredili Radoslav KATIČIĆ, Mirjana MATIJEVIĆ SOKOL i Olga PERIĆ, Split: Književni krug (Knjiga Mediterana, knj. 31), 2003.

(latinski tekst) Thomas Archidiaconus, *Historia Salonitana*, digessit Franjo RAČKI, Zagrabiae: Academia scientiarum et artium Slavorum meridionalium (Monumenta spectantia historiam Slavorum meridionalium, vol. XXVI. Scriptores, vol. III), 1894.

- (engleski prijevod s usporednim latinskim izvornikom) *Thomae Archidiaconi Spalatensis Historia Salonitanorum atque Spalatinorum pontificum – Archdeacon Thomas of Split, History of the Bishops of Salona and Split*, Latin text by Olga PERIĆ, Edited, translated and annotated by Damir KARBIĆ, Mirjana MATIJEVIĆ SOKOL and James Ross SWEENEY, Budapest – New York: Central European University Press (Central European Medieval Texts, vol. 4), 2006.
- (hrvatski prijevod) Toma Arhiđakon, *Kronika*, prev. Vladimir RISMUNDO, Split: Muzej grada Splita (Izdanja Muzeja grada Splita, sv. 8), 1960.
- (hrvatski prijevod i c/b faksimil Splitskog rukopisa) Toma Arhiđakon, *Kronika [Splitski rukopis]*, ur. i prev. Vladimir RISMUNDO, Split: Književni krug (Splitski književni krug. Svjedočanstva, knj. 1), 1977.

Historia Salonitana maior

Historia Salonitana maior, prir. Nada KLAIĆ, Београд: Српска академија наука и уметности, Посебна издања, књ. CCCXCIX, Одељење друштвених наука, књ. 55. и Издавачка установа Научно дело, 1967.

Hrvatski državni arhiv, Zagreb

Neoregistrata acta (NRA)

Hrvatski spomenici I.

Hrvatski spomenici – Acta Croatica, sv. I. (1100. – 1499.), zbirku I. Kukuljevića i R. Lopašića popunio i za tisak priredio Đuro ŠURMIN, Zagreb: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti (Monumenta historico-juridica Slavorum meridionalium, vol. 6), 1898.

Izvori za hrvatsku povijest do 1526.

Izvori za hrvatsku povijest do 1526. godine, prir. Nada KLAIĆ, Zagreb: Školska knjiga, 1972.

Jura Regni Croatiae, Dalmatiae et Slavoniae I-III.

(I) *Jura Regni Croatiae, Dalmatiae et Slavoniae*. Pars I. Privilegia et libertates Regni Croatiae, Dalmatiae et Slavoniae, edidit Joannes KUKULJEVIĆ aliter BASSANI DE SACCHI, Zagrabiae: Velocibus typis dris. Ludovici Gaj, 1862.

(II) *Jura Regni Croatiae, Dalmatiae et Slavoniae*. Pars II. Articuli et constitutiones Diaetarum seu Generalium Congregationum Regni Croatiae, Dalmatiae et Slavoniae, edidit Joannes KUKULJEVIĆ aliter BASSANI DE SACCHI, Zagrabiae: Velocibus typis dris. Ludovici Gaj, 1862.

(III) *Jura Regni Croatiae, Dalmatiae et Slavoniae*. Pars III. Constitutiones Comitiorum Regnum Croatiae, Dalmatiae et Slavoniae spectantes (ex Corpore juris Hungarici excerptae), edidit Joannes KUKULJEVIĆ aliter BASSANI DE SACCHI., Zagrabiae: Velocibus typis dris. Ludovici Gaj, 1862.

Kaptolski arhiv, Split

Isprave

Spisi

Libellus Policorion, qui Tipicus vocatur

Libellus Policorion, qui Tipicus vocatur, prir. Šime LJUBIĆ, *Starine JAZU XXIII* (1890): 154-243.

Liber de regimine civitatum

IOHANNIS VITERBIENSIS, *Liber de regimine civitatum*, prodit curante Caetano SALVEMINI, u: *Bibliotheca iuridica medii aevi. Scripta anecdota glossatorum*, vol. III, edidit Augustus GAUDENTIUS, Bononiae: in aedibus Successorum Monti, MDCCCCL., 215-280.

Mađarski državni arhiv, Budimpešta / Magyar Országos Levéltár, Budapest

Diplomatikai levéltár

Monumenta diplomatica I.

Monumenta diplomatica I. Isprave iz doba hrvatske narodne dinastije (Chartes de l'époque de la dynastie nationale croate), prir. Josip NAGY, Zagreb: Odbor za izdanje knjige Znameniti i zaslužni Hrvati, MCMXXV.

Nadbiskupijski arhiv, Zagreb

Donationalia

Liber privilegiorum episcopatus Zagrabienensis

Poviestni spomenici Varaždina I.

(I) *Poviestni spomenici slobodnoga i kraljevskoga grada Varaždina, sv. 1: Zbornik isprava 1209. – 1526. iz Arhiva grada Varaždina / Monumenta historica liberae ac regiae civitatis Varasдини, tomus primus: Codex diplomaticus 1209. – 1825. ex archivo civitatis Varasдини*, za tisak priredio / edidit Zlatko TANODI, Varaždin: Obćina slobodnoga i kraljevskoga grada Varaždina, 1942.

Povijesni spomenici zagrebačke biskupije I.

- (I) *Povijesni spomenici zagrebačke biskupije XII. i XIII. stoljeća. Knjiga prva – Monumenta historica episcopatus Zagrabiensis saec. XII. & XIII. Volumen primum*, objavio ih Ivan Krstitelj TKALČIĆ, Zagreb: Tiskom Karla Albrechta, 1873.

Povijesni spomenici Zagrebačke biskupije V-VI.

- (V) *Povijesni spomenici Zagrebačke biskupije – Monumenta historica Episcopatus Zagrabiensis*, sv. 5. (1395. – 1420.), skupio i priredio Andrija LUKI-NOVIĆ, Zagreb: Kršćanska sadašnjost i Arhiv Hrvatske (Monumenta historica, sv. 1; Croatica Christiana – fontes, sv. 3), 1992.
- (VI) *Povijesni spomenici Zagrebačke biskupije – Monumenta historica Episcopatus Zagrabiensis*, sv. 6. (1421. – 1440.), skupio i priredio Andrija LUKI-NOVIĆ, Zagreb: Kršćanska sadašnjost i Hrvatski državni arhiv (Monumenta historica, sv. 2; Croatica Christiana – fontes, sv. 4), 1994.

Priručnik izvora hrvatske historije I.

- Priručnik izvora hrvatske historije – Enchiridion fontium historiae Croatiae*, dio I. čest I. (do god. 1107), napisao i uredio Ferdo ŠIŠIĆ, Zagreb: Kraljevska hrvatsko-slavonsko-dalmatinska zemaljska vlada (Znanstvena knjižnica Kr. hrv.-slav.-dalm. zemaljske vlade), 1914.

Regesta regum stirpis Arpadianae critico-diplomatica I.

- Az Árpád-házi királyok okleveleinek kritikai jegyzéke – Regesta regum stirpis Arpadianae critico-diplomatica. T. I/1 (1001–1225): Diplomata regum Hungariae ab anno MI. usque ad Annum MCCLXX. complectens, critice digessit Emericus SZENTPÉTERY*, Budapest: Magyar Tudományos Akadémia, 1923.

Spisi istarskih bilježnika I.

- (I) Zoran LADIĆ – Elvis ORBANIĆ, *Knjiga labnskog bilježnika Bartolomeja Gervazija (1525-1550)*, Pazin: Državni arhiv u Pazinu (Posebna izdanja Državnog arhiva u Pazinu, sv. 17. Spisi istarskih bilježnika I. Spisi labinskih bilježnika, sv. 1) i HJK Javnobilježnički zbor Istarske županije – Umag, 2008.

Spisi zadarskih bilježnika I-V.

- (I) *Spisi zadarskih bilježnika Henrika i Creste Tarallo (1279. – 1308.) – Notarium fadrensiium Henrici et Creste Tarallo acta quae supersunt (1279 – 1308)*, prepisao i indeks sastavio / transcripsit et indicem digessit

- Mirko ZJAČIĆ, Zadar: Državni arhiv u Zadru (Spisi zadarskih bilježnika 1 – Notarilia Jadertina I), 1959.[1960.]
- (II) *Spisi zadarskih bilježnika Ivana Qualis Nikole pok. Ivana Gerarda iz Padove 1296... 1337 – Notariorum Jadrensiū Johannis Qualis Nicolai quondam Johannis Gerardi di Padua acta quae supersunt 1296... 1337*, prepisali i indekse sastavili / transcripserunt et indices digesserunt Mirko ZJAČIĆ – Jakov STIPIŠIĆ, predgovor Dinko FORETIĆ, Zadar: Državni arhiv u Zadru (Spisi zadarskih bilježnika – Notarilia Jadertina 2), 1969.
- (III) *Spisi zadarskog bilježnika Franje Manfreda de Surdis iz Piacenze iz 1349.-1350. – Notarii Jadrensis Francisci ser Manfredi de Surdis de Placentia acta quae supersunt 1349.-1350.*, prepisao i indekse sastavio / transcripsit et indices digessit Jakov STIPIŠIĆ, Zadar: Državni arhiv u Zadru (Spisi zadarskih bilježnika – Notarilia Jadertina 3), 1977.
- (IV) *Andrija pok. Petra iz Cantù. Bilježnički zapisi 1353.-1355. – Andreas condādam Petri de Canturio. Quaterni imbreuiaturarum 1353.-1355.*, sv. I., prepisao latinski tekst te izradio hrvatske sažetke i kazala Robert LELJAK, s izvornikom sravnio, izvršio redakciju teksta i kazala te izradio kritički aparat i bilješke Josip KOLANOVIĆ, predgovor Slavko RAŽOV, Zadar: Državni arhiv u Zadru (Notarilia Iadertina 4 – Spisi zadarskih bilježnika 4), 2001.
- (V) *Andrija Petrov iz Cantù. Bilježnički zapisi 1355.-1356. – Andreas condādam Petri de Canturio. Quaterni imbreuiaturarum 1355.-1356.*, sv. II., za tisak priredili Josip KOLANOVIĆ i Robert LELJAK, Zadar: Državni arhiv u Zadru (Notarii Iadrenses 5 – Zadarski bilježnici 5), 2003.

Srednjovjekovni registri Zadarskoga i Splitskoga kaptola I-IV.

- (I) [*Srednjovjekovni registri Zadarskoga i Splitskoga kaptola / Registra medievalia Capitulorum Iadre et Spalati*, vol. 1:] Registar Artikucija iz Rivignana / Registrum Articutii de Rivignano, priredio Mladen ANČIĆ, *Fontes. Izvori za hrvatsku povijest* 11 (2005): 79-313.
- (II) *Srednjovjekovni registri Zadarskoga i Splitskoga kaptola / Registra medievalia Capitulorum Iadre et Spalati*, vol. 2: Velika bilježnica Zadarskog kaptola / Quaternus magnus Capituli Iadrensis, priredili / ediderunt Damir KARBIĆ, Maja KATUŠIĆ, Ana PISAČIĆ, *Fontes. Izvori za hrvatsku povijest* 13 (2007): 5-296.
- (III) *Srednjovjekovni registri Zadarskoga i Splitskoga kaptola / Registra medievalia Capitulorum Iadre et Spalati*, vol. 3: I. Registar Petra de Serçane / Registrum Petri de Serçane, II. Vannes quondam Bernardi de Firmo, III. Nicolaus Benedicti, priredio/edidit Mladen ANČIĆ, suradnici Nikola JAKŠIĆ i Ivan MAJNARIĆ, *Fontes. Izvori za hrvatsku povijest* 15 (2009): 7-232.

(IV) *Srednjovjekovni registri Zadarskoga i Splitskoga kaptola / Registra medievalia Capitulorum Iadre et Spalati*, vol. 4: Registar Trottis – Prandino / Registrum Trottis – Prandino, priredili / ediderunt Damir KARBIĆ, Maja KATUŠIĆ, Ivan MAJNARIĆ, *Fontes. Izvori za hrvatsku povijest* 18 (2012): 7-220.

Statut grada Dubrovnika (izd. 1990.)

Statut grada Dubrovnika 1272. – Liber statutorum Civitatis Ragusii, uvod napisao Antun CVITANIĆ, preveli Mate KRIŽMAN i Josip KOLANOVIĆ, Dubrovnik: Historijski arhiv u Dubrovniku, 1990.

Statut grada Dubrovnika (izd. 2002.)

Statut grada Dubrovnika sastavljen godine 1272. – Liber Statutorum Civitatis Ragusii compositus anno MCCLXXII, priredili i na hrvatski jezik preveli Ante ŠOLJIĆ, Zdravko ŠUNDRICA, Ivo VESELIĆ, uvodnu studiju napisala Nella LONZA, Dubrovnik: Državni arhiv u Dubrovniku, 2002.

Statut grada i otoka Korčule

Korčulanski statut. Statut grada i otoka Korčule (1214.-1265.) – Statuta et leges civitatis et insulate Curzulae (1214-1265), priredio i preveo Antun CVITANIĆ, 2. izmijenjeno i prošireno izdanje, Split: Književni krug (Splitski književni krug. Svjedočanstva, knj. 15), 1995.

Statut grada Skradina

Statut grada Skradina – Statuta civitatis Scardonae, uvodnu studiju napisao, Statut s latinskoga preveo i za tisak priredio Ante BIRIN, Zagreb – Skradin: Matica hrvatska Skradin, 2002.

Statut grada Splita

Statut grada Splita. Splitsko srednjovjekovno pravo – Statuta civitatis Spalati. Ius Spalatense medii aevi, 3. znatno prošireno i temeljito izmijenjeno izdanje, uvodnu studiju napisao, statut s latinskog preveo i posebnim kazalom pojmova popratio te za tisak priredio Antun CVITANIĆ, Split: Književni krug (Biblioteka Knjiga Mediterana, knj. 20), 1998.

Statut grada Trogira

Statut grada Trogira – Statuta et reformationes civitatis Tragurii, preveli i uredili Marin BERKET, Antun CVITANIĆ i Vedran GLIGO, Split: Književni krug (Splitski književni krug. Svjedočanstva, knj. 11), 1988.

Statut grada Varaždina

Statut grada Varaždina – Statuta civitatis Varasdinensis, preveli i priredili Josip KOLANOVIĆ i Mate KRIŽMAN, predgovor i uvod Ivan ČEHOK, Josip KOLANOVIĆ, Damir HRELJA, Varaždin: Državni arhiv u Varaždinu, 2001.

Statut grada Zagreba

Statut grada Zagreba od god. 1732. i Zbornik statuta grada Zagreba od godine 1773., prir. Zlatko HERKOV, Zagreb: Arhiv grada Zagreba (Izdanja Arhiva grada Zagreba), 1952.

Statuta Iadertina – Zadarski statut

Statuta Iadertina cum omnibus reformationibus usque ad annum MDLXIII factis – Zadarski statut sa svim reformacijama odnosno novim uredbama donesenim do godine 1563., prir. i prev. Josip KOLANOVIĆ i Mate KRIŽMAN, Zadar: Ogranak Matice hrvatske u Zadru – Hrvatski državni arhiv u Zagrebu, 1997.

Supetarski kartular

Supetarski kartular – Ivra sancti Petri de Gomai (Chartolare sancti Petri), uredio i popratio uvodnim arheološkim, historijsko-topografskim, paleografskim, diplomatičkim i hronološkim studijama Viktor NOVAK, lingvistička analiza Petar SKOK, Zagreb: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti (Djela JAZU, knj. 43), 1952.

Šibenski diplomatarij

Šibenski diplomatarij. Zbornik šibenskih isprava – Diplomatarium Sibenicense, za tisak priredili Josip BARBARIĆ i Josip KOLANOVIĆ, Šibenik: Muzej grada Šibenika (Povijesni spomenici Šibenika i njegova kotara, sv. 1 – Monumenta historiam Sibenici et eius districtus illustrantia, t. I), 1986.

The Laws of the Medieval Kingdom of Hungary II.

The Laws of the Medieval Kingdom of Hungary – Decreta regni mediaevalis Hungariae, volume 2 / tomus II. 1301. – 1457., translated and edited by / critice recensuerunt et Anglice reddiderunt János M. BAK, Pál ENGEL, James Ross SWEENEY, in collaboration with Paul B. HARVEY, Jr., (The Laws of Hungary. Series I. 1000-1526), Salt Lake City (Utah): Charles Schlacks Jr., 1992.

Trogirski spomenici I/2.

Trogirski spomenici. Dio I. Zapisci pisarne općine trogirske. Svezak II. od 31. I. 1274. do 1. IV. 1294. – Monumenta Traguriensia. Pars prima. Notae seu abbreviaturae cancellariae comunis Traugurii. Volumen II ab 31. I. 1274. usque ad 1. IV. 1294., prepisao i uredio Miho BARADA, Zagreb: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnost (Monumenta spectantia historiam Slavorum meridionalium, vol. 45), 1950.

Zadarski kartular

Zadarski kartular samostana svete Marije – Chartulare Ćadertinum monasterii sanctae Mariae, uredio i popratio uvodnim historijskim, paleografskim, diplomatskim, kronološkim, topografskim i muzičkim napomenama Viktor NOVAK, Zagreb: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, 1959.

LITERATURA:

ADAMČEK, Josip

1974. Seljačka buna na posjedima Bele i Ivanca 1568–69., *Historijski zbornik XXV-XXVI/1972-1973* (1974): 243-249.
- 1980a. *Agrarni odnosi u Hrvatskoj od sredine XV. do kraja XVII. stoljeća*, Zagreb: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti (Građa za gospodarsku povijest Hrvatske, knj. 18), Sveučilište u Zagrebu – Centar za povijesne znanosti - Odjel za hrvatsku povijest (Monografije, knj. 8), Sveučilišna naklada Liber, 1980.
- 1980b. "Ovaj registar je sastavljen i napisan za sve kmetove..." godine gospodnje 1642. na blagdan Očišćenja preslavne Djevice Marije. Urbari Zaboka 1642, 1679. i 1718. godine, *Kaj – časopis za kulturu i prosvjetu XII* (1980) 1/= Područje Zaboka – po dragome kraju/: 45-62.
1987. *Bune i otpori. Seljačke bune u Hrvatskoj u XVII. stoljeću*, Zagreb: Nakladni zavod Globus (Biblioteka Posebna izdanja), Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu - Zavod za hrvatsku povijest, 1987.

ADAMČEK, Josip – FILIPOVIĆ, Ivan – HRG, Metod – KOLANOVIĆ, Josip – PANDŽIĆ, Miljenko

1973. Seljačke bune XV-XVIII. stoljeća (građa), *Arhivski vjesnik XVI* (1973) 16: 7-85.

ANČIĆ, Mladen,

1997. Srednjovjekovni montaneji, *Starohrvatska prosvjeta* /ser. III./ 24 (1997): 127-148.
1998. Desetljeće od godine 1091. do 1102. u zrcalu vrela, *Povijesni prilozi 17* (1998) /= Znanstveni skup "Hrvatsko kraljevstvo 1097. – 1102."/: 233-259.
2000. Vrela [Kodeksi 1. Čedadski evangelijar], u: *Hrvati i Karolinzi. Prvi dio: Rasprave i vrela*, gl. ur. Ante MILOŠEVIĆ, Split: Muzej hrvatskih arheoloških spomenika, 2000., 289-291.
2001. *Hrvatska u karolinško doba*, Split: Muzej hrvatskih arheoloških spomenika (Katalozi i monografije, 9), 2001.
2005. Splitski i Zadarski kaptol kao "vjerodostojna mjesta", *Fontes. Izvori za hrvatsku povijest* 11 (2005): 11-77.
- 2007a. Architecture on Royal Domains in Northern Dalmatia, *Hortus artium medievalium* 13 (2007) 1: 203-210.
- 2007b. Srednjovjekovno plemstvo na prostoru između Zrmanje i Neretve, u: *Dalmatinska zagora – nepoznata zemlja (Galerija Klovićevi dvori, Zagreb, 4. rujna – 21. listopada 2007.)*. Katalog izložbe, glavna urednica izložbe i kataloga Vesna KUSIN, Zagreb: Ministarstvo kulture Republike Hrvatske – Galerija Klovićevi dvori, 2007., 149-158.

ANDROIĆ, Mirko

1958. Pitanje autentičnosti takozvanog Andrijinog varaždinskog privilegija iz 1209. godine, *Arhivski vjesnik* I (1958) 1: 447-485.

ANTOLJAK, Stjepan

1949. Pitanje autentičnosti paške isprave, *Starohrvatska prosvjeta* /ser. III./ 1 (1949): 115-142.
1952. Još nešto o paškoj ispravi, *Starohrvatska prosvjeta* /ser. III./ 2 (1952): 183-186.
1971. *Pomoćne istorijske nauke*, Kraljevo: Istorijski arhiv Kraljevo (Biblioteka časopisa "Naša prošlost", knj. 3), 1971.
1972. Značaj i važnost isprave kralja Krešimira I. za hrvatsku povijest X. stoljeća, *Radovi – Sveučilište u Zagrebu, Filozofski fakultet – Zadar* X/1971-1972 (1972) 10 /Razdio historije, arheologije i historije umjetnosti 4/: 41-116.
1987. Izvori i literatura o prošlosti otoka Raba (do 1797. g.). Kritički presjek i uvid, u: *Rapski zbornik. Zbornik radova sa Znanstvenog skupa o otoku Rabu održanog od 25. do 27. listopada 1984. godine*, ur. Andre MOHOROVIČIĆ, Zagreb – Rab: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnost i Skupština općine Rab, 1987., 183-186.
1992. *Hrvatska historiografija do 1918. Knjiga druga*, Zagreb: Nakladni zavod Matice hrvatske (Biblioteka Hrvatske povjesnice), 1992.
2004. *Hrvatska historiografija*, drugo dopunjeno izdanje, Zagreb: Matica hrvatska (Posebna izdanja), MMIV.

APOSTOLOVA-MARŠAVELSKI, Magdalena

1986. *Zagrebački Gradec – iura possessionaria*, Zagreb: Pravni fakultet Sveučilišta u Zagrebu (Znanstvene monografije) i Centar za stručno usavršavanje i suradnju s udruženim radom, 1986.

BABINGER, Franz

1955. Maestro Ruggiero delle Puglie relatore prepoliano sui Tataři, u: *Nel VII centenario della nascita di Marco Polo*, eds. Roberto Almagià et al., Venezia: Istituto veneto di scienze, lettere ed arti, 1955., 51-61.

BARADA, Miho

1931. "Episcopus Chroatensis", *Croatia sacra – arhiv za crkvenu povijest Hrvata* 1 (1931): 161-215.
1933. "Scriptorium" opatije sv. Krševana u Zadru od G. Praga. Paleografska kritika, u: *Godišnjak Univerziteta Kraljevine Jugoslavije u Zagrebu za*

- školske godine 1929/30–1932/33 – Annuaire de l'Université du Royaume de Yougoslavie a Zagreb pour les années scolaires 1929/30–1932/33*, ur. Albert BAZALA, Zagreb: Univerzitet Kraljevine Jugoslavije, 1933., 85-99.
- 1935a. *Tabella plumbea Traguriensis*, *Vjesnik Hrvatskoga arheološkoga društva*, n. s. XVI (1935): 11-18 + 2 sl.
- 1935b. Iz starohrvatske povijesti II. Natpis hrvatske kraljice Jelene, *Nastavni vjesnik* XLIII/1934-1935 (1935) 3-5: 73-78
- 1935c. Дубровачка акта и повеље. Сабрао и објавио др. Јован Радонић, св. I и II. Издање Српске краљевске академије. Београд, 1934. 8^о, XX, 1000, *Југословенски историски часопис* I (1935) 1-2: 104-111
- 1935d. Giuseppe Praga, Lo "Scriptorium" di San Grisogono in Zara. Nota polemica, I. S. E. Estratto dagli "Atti e Memorie della Società Dalmata di Storia patria", vol. III-IV. Zara 1934, 8^о, 29., *Југословенски историски часопис* I (1935) 3-4: 489-502.
1937. Dvije naše vladarske isprave, *Croatia sacra – arhiv za crkvenu povijest Hrvata* VII (1937) 13-14: 1-96 + 5 sl.
1939. Polemika: Odgovor g. Čremošniku, *Југословенски историски часопис* V (1939) 1-2: 289-294. Napomena: Povodom prikaza knjige Дубровачка акта и повеље. Сабрао и објавио др. Јован Радонић, св. I и II. Издање Српске краљевске академије. Београд, 1934. 8^о, XX, 1000, *Југословенски историски часопис*, god. I., sv. 1-2, Ljubljana – Zagreb – Beograd 1935., str. 104-111.
- 1940a. Nadvratnik VII stoljeća iz Kaštel Sućurca, u: *Hoffillerov zbornik. Naučni radovi posvećeni Viktoru Hoffilleru o 60 godišnjici njegova života 19. veljače 1937. godine – Serta Hoffilleriana. Commentationes gratulatorias Victori Hoffiller sexagenario obtulerunt collegae, amici, discipuli a.d. XI Kal. Mar. MCMXXXVII*, (= *Vjesnik Hrvatskoga arheološkoga društva*, n. s. 18-19-20-21/1937-1940), Zagreb 1940., 401-418 i 3 sl.
- 1940b. Skup splitskih povjesnih izvora, *Nastavni vjesnik* XLIX (1940) 2: 81-92.
- 1943a. Iz kronologije hrvatske povijesti, *Časopis za hrvatsku povijest* I (1943) 1-2: 127-132.
- 1943b. Postanak hrvatskog plemstva, *Časopis za hrvatsku povijest* I (1943) 3: 193-218.
1949. Dalmatia Superior, *Rad JAZU* 270 (1949) 1: 93-113.
- 1952a. *Hrvatski vlasteoski feudalizam po Vinodolskom zakonu*, Zagreb: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti (Djela JAZU, knj. 44), 1952.
- 1952b. Notae epigraphicae, *Starohrvatska prosvjeta* /ser. III./ 2 (1952): 179-182.
1957. Prilozi kronologiji hrvatske povijesti (1062–1075), *Rad JAZU* 311 (1957) /Odjel za filozofiju i društvene nauke/ VII: 185-217.

BARTULOVIĆ, Anita

2014. *Paleografska, diplomatska i filološka analiza spisa zadarskoga notara Petra Perencana (1361. – 1392.)*, doktorski rad, mentori prof. dr. sc. Mirjana Matijević Sokol i prof. dr. sc. Olga Perić, Zagreb: Poslijediplomski doktorski studij medievistike, 2014.

Bašćanska ploča I.

1988. *Bašćanska ploča*, sv. I. (Rasprave, studije, članci i ulomci iz cjelovitih djela), ur. Andre MOHOROVIČIĆ i Petar STRČIĆ, Zagreb – Krk – Rijeka: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, Povijesno društvo otoka Krka i Povijesno društvo Rijeka, 1988.

Bašćanska ploča II.

1988. *Bašćanska ploča*, sv. II. (Enciklopedijski članci, napisi iz zbirke izvora, priručnika, kataloga, leksikona i vodiča; Novinski članci; Bašćanska ploča u umjetnosti; Dodatak), ur. Andre MOHOROVIČIĆ i Petar STRČIĆ, Zagreb – Krk – Rijeka: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, Povijesno društvo otoka Krka, Povijesno društvo Rijeka, 1988.

BEUC, Ivan

1985. *Povijest institucija državne vlasti Kraljevine Hrvatske, Slavonije i Dalmacije. Pravnopovijesne studije*, Zagreb: Pravni fakultet Zagreb i Centar za stručno usavršavanje i suradnju s udruženim radom, 1985.

BIRIN, Ante

2002. Uvodna studija, u: *Statut grada Skradina – Statuta civitatis Scardoniae*, uvodnu studiju napisao, Statut s latinskoga preveo i za tisak priredio ~, Zagreb – Skradin: Matica hrvatska Skradin, 2002., 5-184.

BOJNIČIĆ, Ivan

1899. *Der Adel von Kroatien und Slavonien*, Nürnberg: Verlag von Bauer & Raspe (J. Siebmacher's grosses und allgemeines Wappenbuch mit heraldischen und historisch-genealogischen Erläuterungen, Bd. IV, Abt. 13) 1899. [ponovljena izdanja – Neustadt an der Aisch: Bauer und Raspe, 1986.; Zagreb: Golden marketnig, 1995.]
1905. Kraljevske darovnice, odnoseće se na Hrvatsku. Iz kraljevskih registraturnih knjiga "Libri regii", *Vjesnik Kr. hrvatsko-slavonsko-dalmatinskoga zemaljskoga arkiva VII* (1905): 178-208; 237-276.

BONIFAČIĆ-ROŽIN, Nikola

1997. Događaji u opatiji sv. Lucije kod Baške poslije smrti kralja Zvonimira 1089. godine, u: *Zvonimir, kralj hrvatski. Zbornik radova*, ur. Ivo GOLDSTEIN, Zagreb: Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti i Zavod za hrvatsku povijest Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu, 1997., 247-254.

BOŠNJAK, Mladen

1969. Knjižnice pavlina u Crikvenici i Novom Vinodolskom, *Jadranski zbornik* 7/1966-1969 (1969): 461-503.

BOTICA, Ivan – GALOVIĆ, Tomislav

2014. Hrvatskoglagoljski notarijat u europskom kontekstu, u: *Hrvatsko glagoljaštvo u europskom okružju*, zbornik radova međunarodnoga znanstvenog skupa povodom 110. obljetnice Staroslavenske akademije i 60. obljetnice Staroslavenskoga instituta (Krk, 5. – 6. X. 2012.), Zagreb – Krk: Staroslavenski institut, Krčka biskupija i Katolički bogoslovni fakultet Sveučilišta u Zagrebu, 2014. (u tisku)

BRANDT, Miroslav

1980. *Srednjovjekovno doba povijesnog razvitka*, Zagreb: Sveučilišna naklada Liber (Biblioteka povijesti), 1980.

BRKOVIĆ, Milko

1998. *Isprave hrvatskih narodnih vladara i latinske isprave bosansko-humskih vladara i velmoža*, Zadar – Mostar: Zavod za povijesne znanosti Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti u Zadru (Djela, knj. 10) i ZIRAL - Zajednica izdanja "Ranjeni labud" (knj. 106 / Biblioteka Stećak, knj. 5), 1998.

BROZOVIĆ, Leander

1978. *Grada za povijest Koprivnice*, Koprivnica: Muzej grada Koprivnice (Biblioteka "Podravskog zbornika", knj. 3), 1978.

BUDAK, Neven

1992. "Budući da smo htjeli u Zagrebu na brdu Gradecu sagraditi slobodni grad...", u: *Zlatna bula 1242. – 1992.*, (katalog izložbe u organizaciji Muzeja grada Zagreba i Historijskog arhiva u Zagrebu), ur. Zlatko STUBLIĆ, Zagreb: Muzej grada Zagreba, 1992., 21-32.
1993. Hrvatska u vrijeme Trpimira, *Kaštelanski zbornik* 3 (1993): 58-63.

1994. *Gradovi Varaždinske županije u srednjem vijeku. Urbanizacija Varaždinske županije do kraja 16. stoljeća*, Zagreb – Koprivnica: Nakladna kuća "Dr. Feletar" (Biblioteka Historia Croatica, knj. 1), 1994.
2001. *Karlo Veliki, Karolinzi i Hrvati*, Split: Muzej hrvatskih arheoloških spomenika (Scintillae Stephano Gunjača dicatae, vol. 5), 2001.
2003. Hrvati u ranom srednjem vijeku, u: *Povijest Hrvata. Prva knjiga: srednji vijek*, gl. ur. Franjo ŠANJEK, Zagreb: Školska knjiga, 2003., 49-79.

CLANCHY, Michael T.

1994. *From Memory to Written Record: England 1066-1307.*, 2nd ed., Oxford UK and Cambridge Mass.: Blackwell, 1994.

CSENDES, Peter

1995. Register. I. Deutsches Reich, *Lexikon des Mittelalters*, sv. VII, München – Zürich: Artemis Verlag, 1995., 581-582.

CURTIUS, Ernst Robert

1998. *Europska književnost i latinsko srednjovjekovlje*, s njemačkoga preveo Stjepan MARKUŠ, Zagreb: Naprijed (Kultura i civilizacija), ²1998.

CVITANIĆ, Antun

1964. *Pravno uređenje splitske komune po Statutu iz 1312. godine (srednjovjekovno pravo Splita) – Constitutio iuridica communis Spalatensis ex Statuto anni MCCCXII (ius Spalatense medii aevi)*, Split: Muzej grada Splita (Izdanje Muzeja grada Splita, sv. 16), 1964.
2002. *Iz dalmatinske pravne povijesti*, Split: Književni krug (Biblioteka znanstvenih djela, knj. 125), 2002.

Czriquenicza 1412. – život i umjetnost Vinodola u doba pavlina

2012. *Czriquenicza 1412. – život i umjetnost Vinodola u doba pavlina* (katalog izložbe održane u Muzeju grada Crikvenice od 06. 07. 2012. do 31. 01. 2013.), ur. Nina KUDIŠ, Crikvenica: Muzej grada Crikvenice, 2012.

DABINOVIĆ, Antun

1940. *Hrvatska državna i pravna povijest*, Zagreb: Matica hrvatska, 1940.

DAMJANOVIĆ, Stjepan

2002. *Slovo iskona. Staroslavenska / starohrvatska čitanka*, Zagreb: Matica hrvatska (Biblioteka Theoria/Θεωρία) – Manualia Universitatis studiorum Zagrabienensis, 2002.

DECLERCQ, Georges

2000. Originals and Cartularies: The Organizations of Archival Memory (Ninth-Eleventh Centuries), u: *Charters and the Use of the Written Word in Medieval Society*, edited by Karl HEIDECKER, Turnhout: Brepols (Utrecht Studies in Medieval Literacy 5), 2000., 147-170.

DELONGA, Vedrana

1996. *Latinski epigrafički spomenici u ranosrednjovjekovnoj Hrvatskoj*, Split: Muzej hrvatskih arheoloških spomenika (Monumenta medii aevi Croatiae, vol. 1), 1996.

900 godina Bašćanske ploče

2000. *900 godina Bašćanske ploče (1100. – 2000.)*. Zbornik radova, gl. ur. Petar STRČIĆ, Baška: Povijesno društvo otoka Krka (*Krčki zbornik*, sv. 42. Posebno izdanje, sv. 36.), Primorsko-goranska županija – Upravni odjel za društvene djelatnosti, Općina Baška, Turistička zajednica Općine Baška i Glosa - Rijeka, Baška 2000.

DOBRONIĆ, Lelja

1951. Topografija zemljišnih posjeda zagrebačkih biskupa prema ispravi kralja Emerika iz god. 1201., *Rad JAZU* 283 (1951) 2 /Odjel za filozofiju i društvene nauke/: 245-318.
1979. *Po starom Moravcu. Pokušaj povijesne topografije*, Zagreb: Povijesni muzej Hrvatske (Istraživanja materijalne kulture feudalizma, sv. 1), 1979.
- 1984a. *Viteški redovi. Templari i ivanovci u Hrvatskoj*, Zagreb: Kršćanska sadašnjost (Analecta Croatica Christiana, vol. XVIII), 1984.
- 1984b. Regularni kanonici sv. groba jeruzalemskog u Hrvatskoj, *Croatica Christiana periodica* VIII (1984) 14: 1-35.

DU CANGE, Charles du Fresne

1883. – 1887. *Glossarium mediae et infimae Latinitatis. Glossarium Gallicum, tabulae, indices auctorum et rerum, dissertationes*, t. I–X, conditum a Carolo Du Fresne, Domino Du Cange, auctum a monachis ordinis S. Benedicti, cum supplementis integris D. P. Carpenterii, adelungii, aliorum, suisque digessit G. A. L. Henschel, editio nova aucta pluribus verbis aliorum scriptorum a Léopold Favre, Niort: L. Favre, Imprimeur-éditeur, 1883. – 1887.

DÜMMLER, Ernst

1856. Über die älteste Geschichte der Slaven in Dalmatien (549-928), *Sitzungsberichte. Philosophisch-Historische Klasse der (Kaiserlichen) Akademie der Wissenschaften* 20 (1856) 8: 1-81 [353-430].

ECKHART, Franz

1915. Die glaubwürdigen Orte Ungarns im Mittelalter, *Mitteilungen des Instituts für Österreichische Geschichtsforschung* IX /Ergänzungsband/ (1915) 2: 395-558.

ENGEL, Pál

2001. *The Realm of St Stephen. A History of Medieval Hungary 895-1526*, translated by Tamas Palosfalvi, English edition edited by Andrew Ayton, London – New York: I. B. Tauris, 2001.

ERNEČIĆ, Dražen

2000. *Iz pravne prošlosti Koprivnice, Križevaca, Đurđevca*, Koprivnica: Muzej grada Koprivnice, 2000.

FARLATI, Daniele

- (III) 1765. *Illyrici sacri tomus tertius: Ecclesia Spalatensis olim Salomitana*, Venetiis: Apud Sebastianum Coleti, MDCCLXV.
(IV) 1769. *Illyrici sacri tomus quartus: Ecclesiae suffraganeae metropolis Spalatensis*, Venetiis: Apud Sebastianum Coleti, MDCCLXIX.

FISKOVIĆ, Igor

2002. *Reljef kralja Petra Krešimira IV.*, Split: Muzej hrvatskih arheoloških spomenika (Katalozi i monografije, sv. 14), 2002.

FRANCHINI, Vittorio

1954. Trattati "De regimine civitatum" (sec. XIII-XIV), u: *Recueil de la Société Jean Bodin, VI: La ville (Première partie: Institutions administratives et judiciaires)*, Bruxelles: La Librairie Encyclopédique, 1954., 319-342.

FRANGEŠ, Ivo

2000. Ploča nad vratima književnog početka, u: *900 godina Bašćanske ploče (1100. – 2000.)*. Zbornik radova, gl. ur. Petar STRČIĆ, Baška: Povijesno društvo otoka Krka (*Krčki zbornik*, sv. 42. Posebno izdanje, sv. 36.), Primorsko-goranska županija – Upravni odjel za društvene djelatnosti, Općina Baška, Turistička zajednica Općine Baška i Glosa - Rijeka, Baška 2000., 29-35.

FUČIĆ, Branko

1982. *Glagoljski natpisi*, Zagreb: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti (Djela JAZU, knj. 57), 1982.

GALOVIĆ, Tomislav

2008. *Vrijeme i okolnosti nastanka srednjovjekovnih kartulara u Hrvatskoj*, kvalifikacijski rad, mentor prof. dr. sc. Mirjana Matijević Sokol, Zagreb: Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu – Poslijediplomski znanstveni (doktorski) studij hrvatske povijesti, 2008.
2010. *Libellus Policorion – Rogovski kartular (diplomatičko-povijesna analiza)*, sv. I-II, doktorska disertacija, mentor prof. dr. sc. Mirjana Matijević Sokol, Zagreb: Poslijediplomski doktorski studij hrvatske povijesti Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu, 2010. (sv. I. rasprava; sv. II. faksimil i kritičko izdanje izvornika)
2011. Miho Barada kao nastavnik pomoćnih povijesnih znanosti i profesor hrvatske povijesti, *Povijesni prilozi* XXX (2011) 40: 45-61.

GEARY, Patrick J.

1996. *Phantoms of Remembrance: Memory and Oblivion at the End of the First Millennium*, Princeton: University Press, ²1996.

GOLDSTEIN, Ivo

1995. *Hrvatski rani srednji vijek*, Zagreb: Novi Liber (Biblioteka Historiae, knj. 1) i Zavod za hrvatsku povijest Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu, 1995.

Grad Crikvenica

2008. *Grad Crikvenica: kamik, more i čovik*, ur. Melanija MILAT-RUŽIĆ, autori tekstova Andrea CAR, Ivica MALATESTINIĆ, Ranko STARAC, Sanja ŠKRGATIĆ, Crikvenica: Grad Crikvenica, 2008.

GRANIĆ, Miroslav

1980. Pažanin Marko Lauro Ruić (1736. – 1808.), *Zadarska revija* XXIX (1980) 4: 307-317.
1985. Pečati zadarskih bilježnika 18. stoljeća, *Radovi Filozofskog fakulteta u Zadru. Razdio povijesnih znanosti* XXIV/1984-1985 (1985) 24(11): 163-175.
1987. Proces formiranja paške srednjovjekovne komune i Velikog paškog vijeća do njegova ukinuća, *Radovi Filozofskog fakulteta u Zadru. Razdio povijesnih znanosti* XXVI/1986-1987 (1987) 26(13): 237-256.

GRBAVAC, Branka

2006. *Zadarski notari u 13. i 14. stoljeću*, magistarski rad, mentor prof. dr. sc. Mirjana Matijević Sokol, Zagreb: Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, 2006.
2010. *Notarijat na istočnojadranskoj obali od druge polovine 12. do kraja 14. stoljeća*, doktorska disertacija, mentor prof. dr. sc. Mirjana Matijević Sokol, Zagreb: Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, 2010.

GRIJAK, Zoran

2001. Djelovanje Karla Horvata u Zavodu sv. Jeronima u Rimu, *Cris – časopis Povijesnog društva Križevci* III (2001) 1: 30-43.

GROSS, Mirjana

1976. *Historijska znanost: razvoj, oblik, smjerovi*, Zagreb: Institut za hrvatsku povijest Sveučilišta u Zagrebu (Posebna izdanja 3), 1976.
2004. *Vijek i djelovanje Franje Račkoga*, Zagreb: Novi Liber (Historiae, knj. 5), 2004.

GRUBER, Dane

1903. Borba Ludovika I. s Mlečanima za Dalmaciju (1348-1358), *Rad JAZU* 152 (1903) /*Razredi filologičko-historički i filosofičko-juridički*/ 59: 32-161.
1906. Dalmacija za Ludovika I. (1358-1382) – I. Dio (1358-1367), *Rad JAZU* 166 (1906) /*Razredi filologičko-historički i filosofičko-juridički*/ 66: 164-215.
1907. Dalmacija za Ludovika I. (1358-1382) – I. Dio (1358-1367)/Nastavak, *Rad JAZU* 168 (1907) /*Razredi filologičko-historički i filosofičko-juridički*/ 67: 163-240.

GULIN, Ante

1979. Bibliografija radova Franje Račkoga i bibliografija radova o njemu, *Zbornik Zavoda za povijesne znanosti Istraživačkog centra JAZU* 9 (1979): 275-373.
1980. Pregled hrvatske diplomatike s bibliografijom, *Starine JAZU* 58 (1980): 193-220.
1998. *Hrvatska crkvena srednjovjekovna sfragistika*, Zagreb: Golden marketing (Biblioteka Povijesna istraživanja), 1998.
2001. *Hrvatski srednjovjekovni kaptoli. Loca credibilia sjeverne i središnje Hrvatske*, Zagreb: Golden marketing, 2001.

GUNJAČA, Stjepan

1951. *Historia Salonitana Maior*, *Rad JAZU* 283 (1951) /*Odjel za filozofiju i društvene nauke*/ 2: 175-243.
1960. *Tiniensia Archaeologica-Historica-Topographica* II., *Starohrvatska prosvjeta* /ser. III./ 7 (1960): 7-142.
1966. Uz rukopise *Incipit istoria Salonitanorum pontificum atque Spalatensium* Tome arcidakona splitskog, *Razprave – Dissertationes Slovenske akademije znanosti in umetnosti* V /= Hauptmannov zbornik/ (1966): 163-177.
- 1973a. *Ispravci i dopune starijoj hrvatskoj historiji. Knjiga I. (Izvori: Analiza i kritika)*, Zagreb: Školska knjiga i Centar za kulturnu djelatnost omladine, 1973.
- 1973b. *Ispravci i dopune starijoj hrvatskoj historiji. Knjiga II. (Razprave)*, Zagreb: Školska knjiga, 1973.
1975. *Ispravci i dopune starijoj hrvatskoj historiji. Knjiga III. (Razprave)*, Zagreb: Školska knjiga, 1975.

GUNJAČA, Stjepan – JELOVINA, Dušan

1976. *Starohrvatska baština*, uvod Stjepan Gunjača, katalogska obrada Dušan Jelovina, Zagreb: Grafički zavod Hrvatske, 1976.

HAGENEDER, Othmar

1993. *Papstregister, Lexikon des Mittelalters*, sv. VI, München – Zürich: Artemis Verlag, 1993., 1687-1688.

HALÁSZ, Éva B.

2009. Diplomatička analiza isprava slavonskih banova u razdoblju od 1323. do 1381. godine, *Zbornik Odsjeka za povijesne znanosti Zavoda za povijesne i društvene znanosti HAZU* 27 (2009): 35-102.

HECHT, Alexander

2000. Between *Memoria*, Historiography and Pragmatic Literacy: The *Liber Delegacionum* of Reichersberg, u: *Charters and the Use of the Written Word in Medieval Society*, edited by Karl HEIDECKER, Turnhout: Brepols (Utrecht Studies in Medieval Literacy 5), 2000., 205-211.

HERCIGONJA, Eduard

1987. Povaljska listina i natpis Povaljskog praga u hrvatskoj kulturnoj i književnoj povijesti, u: *Obljetnica Povaljske listine i praga 1184 – 1984.*, *Brački zbornik* 15, ur. Ivo MARINKOVIĆ, Supetar: SIZ za kulturu općine Brač, 1987., 60-77.

1994. *Tropismena i trojezična kultura hrvatskoga srednjovjekovlja*, Zagreb: Matrica hrvatska (Mala knjižnica Matice hrvatske, kolo 2, knj. 8), 1994.

HERKOV, Zlatko

1952. *Statut grada Zagreba od god. 1732. i Zbornik statuta grada Zagreba od godine 1773.*, Zagreb: Arhiv grada Zagreba (Izdanja Arhiva grada Zagreba), 1952.

Historija naroda Jugoslavije I.

1953. *Historija naroda Jugoslavije I.*, ur. Bogo GRAFENAUER, Dušan PEROVIĆ, Jaroslav ŠIDAK, Zagreb: Školska knjiga, 1953.

HOLJEVAC, Željko

2001. Pravila Društva za jugoslavensku pověstnicu i starine: nacrt, potvrda, prijedlog izmjene (1850/51 – 1857 – 1864/65), *Historijski zbornik LIV* (2001): 187-200.

HORVAT, Karlo

1909. *Razvitak papinske kancelarije od najstarijeg doba do Inocenta III.*, Sarajevo: Kaptol Vrhbosanski, 1909.
1910. *Vojne ekspedicije Klementa VIII. u Ugarsku i Hrvatsku*, Zagreb: Tiskara Hrvatskog katoličkog tiskovnog društva, 1910.

HRG, Metod

1975. Ivanec prvi puta u povijesnom dokumentu od 22. lipnja 1396. godine, *Ivanečki kalendar '75* (1975): 128-130.

IVANIŠEVIĆ, Milan,

1992. Povijesni izvori, u: *Starohrvatski Solin (Arheološki muzej, Split, 2. 10. – 20. 11. 1992.) – katalog izložbe*, ur. Emilio MARIN, Split: Arheološki muzej, 1992., 31-87.
1994. Povijesni izvori, u: *Salona Christiana (Arheološki muzej, Split, 25. 9. – 31. 10. 1994.) – katalog izložbe*, ur. Emilio MARIN, Split: Arheološki muzej, 1994., 105-195.

IVIĆ, Nenad

1992. *Domišljanje prošlosti. Kako je trinaestostoljetni splitski arhidakon Toma napravio svoju salonitansku historiju*, Zagreb: Zavod za znanost o književnosti Filozofskoga fakulteta (L – biblioteka Zavoda za znanost o književnosti Filozofskoga fakulteta u Zagrebu), 1992.

JURKOVIĆ, Ivan

2000. Tadija Smičiklas, profesor pomoćnih povijesnih znanosti na Filozofskom fakultetu Sveučilišta u Zagrebu, *Zbornik Odsjeka za povijesne znanosti Zavoda za povijesne i društvene znanosti HAZU* 18 [= Posvećen 150. obljetnici rođenja Tadije Smičiklase (1843. – 1993.)] (2000): 145-157.

KAPITANOVIĆ, Vicko

2012. *Povijesna vrela i pomoćne znanosti*, Split: Sveučilište u Splitu, Filozofski fakultet – Odsjek za povijest (Udžbenici Sveučilišta u Splitu – Manualia Universitatis studiorum Spalatensis; Izdanja Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Splitu – Editiones Facultatis Philosophicae Universitatis Spalatensis. 1. Manualia Facultatis Philosophicae Spalatensis), 2012.

KARBIĆ, Damir

1999. Defining the Position of Croatia During the Restauration of Royal Power (1345-1361). An Outline, u: *The Man of Many Devices, Who Wandered Full Many Ways... Festschrift in Honor of János M. Bak*, eds. Marcell SEBŐK and Balázs NAGY, Budapest: CEU Press, 520-526.

KATIČIĆ, Radoslav

1988. *Vetustiores ecclesiae Spalatensis memoriae*, *Starohrvatska prosvjeta* /ser. III./ 17/1987 (1988): 17-51.
1997. Knjiga u doba kralja Zvonimira, u: *Zvonimir, kralj hrvatski. Zbornik radova*, ur. Ivo GOLDSTEIN, Zagreb: Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti i Zavod za hrvatsku povijest Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu, 1997., 37-44.
1998. *Litterarum studia. Književnost i naobrazba ranoga hrvatskog srednjovjekovlja*, Zagreb: Matica hrvatska (Biblioteka Theoria/Θεωρία) – Manualia Universitatis studiorum Zagradiensis, 1998.
2003. Toma Arhidakon i njegovo djelo, u: *Historia Salonitana: Thomae Archidiaconi Historia Salonitanorum atque Spalatinorum pontificum – Toma Arhidakon, Povijest salonitanskih i splitskih prvosvećenika*, predgovor, latinski tekst, kritički aparat i prijevod na hrvatski jezik Olga PERIĆ, povijesni komentar Mirjana MATIJEVIĆ SOKOL, studija ~, Split: Književni krug (Biblioteka knjiga Mediterana, knj. 30), 2003., 329-440.
2013. Kritika ranosrednjovjekovnih diplomatskih vrela Nade Klaić i hrvatska historiografija, referat održan na znanstvenom skupu s međunarodnim sudjelovanjem *Nada Klaić i njezin znanstveni i nastav-*

ni doprinos razvoju historiografije, Zagreb, 29. XI. 2013., organizatori: Hrvatski nacionalni odbor za povijesne znanosti (Zagreb), Društvo za hrvatsku povjesnicu (Zagreb) i Odsjek za povijest Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu. Sažetak objavljen u: *Znanstveni skup s međunarodnim sudjelovanjem: Nada Klaić i njezin znanstveni i nastavni doprinos razvoju historiografije* (Zagreb, 29. – 30. XI. 2013.) – *Raspored rada i sažetci izlaganja*, ur. Tomislav GALOVIĆ, Zagreb: Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu – FF-press, Hrvatski nacionalni odbor za povijesne znanosti – Zagreb, Društvo za hrvatsku povjesnicu – Zagreb, 2013., 20.

KATIĆ, Lovre

- 1928. Još o darovnicama Zvonimira i Stjepana II. koludricama sv. Benedikta u Splitu, *Vjesnik za arheologiju i historiju dalmatinsku* XLIX/1926-1927 (1928): 42-59.
- 1932. Saksonac Gottschalk na dvoru kneza Trpimira, *Bogoslovska smotra* XX (1932) 4: 403-432.
- 1940. Prijepisi dviju najstarijih povelja iz hrvatske povijesti, *Vjesnik za arheologiju i historiju dalmatinsku* LI/1930-1934 (1940): 101-124.
- 1952. Vjerodostojnost Tome Arcidakona i posljednji dani Solina, *Vjesnik za arheologiju i historiju dalmatinsku* LIII/1950-1951 (1952): 99-120.
- 1956. Reambulacija dobara splitskoga nadbiskupa 1397. godine, *Starohrvatska prosvjeta* /ser. III./ 5 (1956): 135-177.

KLAIĆ, Nada

- 1955a. Prilog pitanju postanka slavonskih varoši, *Zbornik radova /Collectanea – Sveučilište u Zagrebu, Filozofski fakultet* III (1955): 41-59.
- 1955b. Rapski falsifikati, *Zbornik Instituta za historijske nauke u Zadru* I (1955): 37-58.
- 1958. O autentičnosti privilegija trogirskog tipa, *Zbornik Instituta za historijske nauke u Zadru* II/1956-1957 (1958): 77-88.
- 1959. Paški falsifikati, *Radovi Filozofskog fakulteta. Historijska grupa* 1 (1959): 15-63.
- 1960a. Problem Slavca i Neretljanske krajine, *Zgodovinski časopis* XIV (1960): 96-136.
- 1960b. Tzv. “Pacta conventa” ili tobožnji ugovor između plemstva dvanaestoro plemena i kralja Kolomana 1102. godine, *Historijski pregled* VI (1960): 107-120.
- 1966. Diplomatička analiza isprava iz doba hrvatskih narodnih vladara (I. dio), *Historijski zbornik* XVIII/1965 (1966): 141-188.

- 1967a. O Trpimirovoj darovnici kao diplomatskom i historijskom dokumentu, *Vjesnik za arheologiju i historiju dalmatinsku* LXII/1960 (1967): 105-155.
- 1967b. Mljetski falsifikati, *Arhivski vjesnik* X (1967) 10: 185-234.
1968. Diplomatička analiza isprava iz doba narodne dinastije (II. dio), *Historijski zbornik XIX-XX/1966-1967* (1968) 1-4: 225-263.
1971. *Povijest Hrvata u ranom srednjem vijeku*, Zagreb: Školska knjiga – Manualia Universitatis studiorum Zagrabiensis - Udžbenici Sveučilišta u Zagrebu, 1971.
1974. Tobožnji Krešimirov "Priuilegium de Durana", *Zbornik Filozofskog fakulteta u Beogradu* XII (1974) 1: 207-224(226).
1976. *Povijest Hrvata u razvijenom srednjem vijeku*, Zagreb: Školska knjiga, 1976.
1979. Način na koji je nastajalo djelo *Historia Salonitana maior*, *Vjesnik za arheologiju i historiju dalmatinsku* LXXII-LXXIII (1979): 171-198.
1982. *Povijest Zagreba. Knj. 1. Zagreb u srednjem vijeku*, Zagreb: Liber (Biblioteka povijesti Historiae), 1982.
1983. *Crtice o Vukovaru u srednjem vijeku*, Vukovar: Gradski muzej Vukovar (Izdanja Gradskog muzeja Vukovar, br. 4), 1983.
1987. *Koprivnica u srednjem vijeku*, Koprivnica: Centar za kulturnu djelatnost – Muzej grada Koprivnice (Biblioteka "Podravske zbornike", 19), 1987.
1990. *Povijest Hrvata u srednjem vijeku*, prir. Tomislav RAUKAR i Ivan KAMPUŠ, Zagreb: Globus (Biblioteka Posebna izdanja), 1990.

KLAJČ, Nada – PETRICIOLI, Ivo

1976. *Zadar u srednjem vijeku do 1409.*, Zadar: Filozofski fakultet (Posebna izdanja: Prošlost Zadra, knj. II), 1976.

KLAJČ, Vjekoslav

1901. *Krčki knezovi Frankapani. Knjiga prva. Od najstarijih vremena do gubitka otoka Krka (od god. 1118. do god. 1480.)*, Zagreb: Matica hrvatska, 1901. [Reprint izdanje / Rijeka: Povijesno društvo otoka Krka (*Krčki zbornik*, sv. 25. Posebno izdanje, sv. 19) i Izdavački centar Rijeka (*Biblioteka Fluminensia*, sv. 3), 1991.]
1925. Prilozi hrvatskoj historiji za narodnih vladara, u: *Zbornik kralja Tomislava u spomen tisućugodišnjice hrvatskoga kraljevstva – Dissertationes in memoriam anni millesimi a Tomislavo primo Croatorum rege praeterit editae*, ur. Gavro MANOJLOVIĆ, Zagreb: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti (Posebna djela JAZU, knj. XVII), 1925., 212-218.

- 1972a. *Povijest Hrvata od najstarijih vremena do svršetka XIX stoljeća*, knj. I, Zagreb: Nakladni zavod Matice hrvatske (Izvanredno izdanje), 1972.
- 1972b. *Povijest Hrvata od najstarijih vremena do svršetka XIX stoljeća*, knj. II, Zagreb: Nakladni zavod Matice hrvatske (Izvanredno izdanje), 1972.
1973. *Povijest Hrvata od najstarijih vremena do svršetka XIX stoljeća*, knj. V, Zagreb: Nakladni zavod Matice hrvatske (Izvanredno izdanje), 1973.

KLEN, Danilo

1981. Glagoljske isprave crikveničkog samostana pavlina, *Vjesnik historijskih arhiva u Rijeci i Pazinu* XXIV (1981): 269-286.

KOLANOVIĆ, Josip

1969. Zbornik ninskih isprava od XIII. do XVII. stoljeća, *Radovi Instituta JAZU u Zadru 16-17* /= *Povijest grada Nina*/ (1969): 485-528.
2001. Komparativno statutno pravo slobodnih i kraljevskih gradova te priobalnih gradskih općina, u: *Statut grada Varaždina – Statuta civitatis Varasdinensis*, preveli i priredili Josip KOLANOVIĆ i Mate KRIŽMAN, predgovor i uvod Ivan ČEHOK, Josip KOLANOVIĆ, Damir HRELJA, Varaždin: Državni arhiv u Varaždinu, 2001., 30-50.

KOLAR-DIMITRIJEVIĆ, Mira

2001. Dr. Karlo Horvat na Filozofskom fakultetu u Zagrebu, *Cris – časopis Povijesnog društva Križevci* III (2001) 1: 44-52.

KOSTRENCIĆ, Marko (КОСТРЕНЧИЋ, Марко)

1930. *Fides publica (Јазна вера) у правној историји Срба и Хрвата до краја XV века*, Београд: Српска краљевска академија (Посебна издања, књига LXXVII. – Друштвени и историски списи, књига 31), 1930.
1956. *Nacrt historije hrvatske države i hrvatskog prava I.*, Zagreb: Školska knjiga – Manualia Universitatis studiorum Zagrabiensis, 1956.
1962. *Tadija Smičiklas*, Zagreb: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti (Predavanja održana u JAZU, sv. 20), 1962.

KOVAČIĆ, Slavko

1988. Splitska metropolija u dvanaestom stoljeću, u: *Krbavska biskupija u srednjem vijeku. Zbornik radova znanstvenog simpozija u povodu 800. obljetnice osnutka krbavske biskupije održanog u Rijeci 23. – 24. travnja 1986. godine*, ur. Mile BOGOVIĆ, Rijeka – Zagreb: Visoka bogoslovna škola u Rijeci – Kršćanska sadašnjost (Analecta Croatica Christiana, sv. 25), 1988., 11-39.

KRAŠ, Marijan

1994. Prilozi za povijest Ivanca (do 1396. godine), *Ivanečki kalendar '94* (1994): 35-44.
1996. *Ivanec. Prilozi povijesti Ivanca do 1940. godine (Ivanču za šest stotu obljetnicu povodom prvoga pisanoga spomena Ivanca 1396. – 1996.)*, Varaždin: Zlati Ajngel, 1996.

KRČELIĆ, Baltazar Adam (KERCSELICH, Balthasarus Adamus)

1901. – 1902. *Annuae 1748-1767*, vol. I-II, proemio de vita operibusque scriptores praemisso digessit Tadija SMIČIKLAS, Zagrabiae: Academia scientiarum et artium Slavorum meridionalium (Monumenta spectantia historiam Slavorum meridionalium, vol. XXX. Scriptores, vol. IV), 1901-1902.
1952. *Annuae ili Historija 1748. – 1767. / Annuae sive Historia ab anno inclusive 1748 et subsequis (1767) ad posteritatis notitiam*, preveo i napisao pogovor Veljko GORTAN, Zagreb: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti (Hrvatski latinisti, knj. 3), 1952.

KUKULJEVIĆ SAKCINSKI, Ivan

- 1851a. Zakoni grada Zagreba od godine 1242. do 1429., *Arhiv za povjestnicu jugoslavensku* I (1851): 186-202.
- 1851b. Pitanja na sve prijatelje domaćih starinah i jugoslavenske povjestnice, *Arhiv za povjestnicu jugoslavensku* I (1851): 241-243.
1872. U koju godinu pada darovna listina Trpimirova, *Arhiv za povjestnicu jugoslavensku* XI (1872): 207-216.
1875. Odgovor Dru. Račkomu, na ocjenu moga diplomatskoga zbornika, knj. I, u Radu knj. XXVII, *Arhiv za povjestnicu jugoslavensku* XII (1875): 111-118.
1886. Priorat vranski sa vitezi templari i hospitalci sv. Ivana u Hrvatskoj, *Rad JAZU* 81 (1886) 14: 1-80.

KUKULJEVIĆ SAKCINSKI, Ivan (i sur.)

1851. Pravila Društva za jugoslavensku pověstnicu i starine, *Arhiv za pověstnicu jugoslavensku I* (1851): 237-240.

Kultura pavlina u Hrvatskoj

1989. *Kultura pavlina u Hrvatskoj 1244. – 1786.: slikarstvo, kiparstvo, arhitektura, umjetnički obrt, književnost, glazba, prosvjeta, lekarstvo, gospodarstvo. Osnovni katalog*, ur. Đurđica CVITANOVIĆ, Vladimir MALEKOVIĆ, Jadranka PETRIČEVIĆ, Zagreb: Globus (Biblioteka Posebna izdanja) i Muzej za umjetnost i obrt, 1989.

LALOU, Elisabeth

1995. Register. IV. Frankreich, *Lexikon des Mittelalters*, sv. VII, München – Zürich: Artemis Verlag, 1995., 583.

LANOVIĆ, Mihajlo

1928. *Zapadno-evropski feudalizam i ugarsko-hrvatski donacioni sustav*, priredio ~, Zagreb: Narodna prosvjeta, 1928.

LASZOWSKI, Emilij

1900. Podatci o Koprivnici u srednjem vieku, *Vjestnik Kr. hrvatsko-slavonsko-dalmatinskog zemaljskog arkiva II* (1900): 1-11; 170-183; 215-226.
1923. *Gorski kotar i Vinodol – dio državine knezova Frankopana i Zrinskih. Mjestopisne i povjesne crtice*, Zagreb: Matica hrvatska (Redovno izdanje za godinu 1921.), 1923.

LELJAK, Robert

1999. *Lingvistička analiza kartulara samostana Sv. Marije u Zadru*, magistrski rad, mentor prof. dr. sc. Mate Križman, Zagreb: Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, 1999.

LIPOVAC VRKLJAN, Goranka

2007. *Ad turres – Crikvenica, keramičarska radionica Seksta Metilija Maksim*, Crikvenica: Grad Crikvenica, 2007.

LOHRMANN, Dietrich

1968. *Das Register Papst Johannes' VIII. (872-882). Neue Studien zur Abschrift Reg. Vat. I, zum verlorenen Originalregister und zum Diktat der Briefe*, Tübingen: Max Niemeyer (Bibliothek des Deutschen Historischen Instituts in Rom, vol. XXX), 1968.

LONZA Nella

2002. Uvod. Dubrovački statut, temeljna sastavnica pravnog poretka i biljeg političkog identiteta, u: *Statut grada Dubrovnika sastavljen godine 1272. – Liber Statutorum Civitatis Ragusii compositus anno MCC-LXXII*, priredili i na hrvatski jezik preveli Ante ŠOLJIĆ, Zdravko ŠUNDRICA, Ivo VESELIĆ, uvodnu studiju napisala Nella LONZA, Dubrovnik: Državni arhiv u Dubrovniku, 2002., 11-46.
2013. Pravna kultura srednjovjekovne Dalmacije između usmenosti i pismenosti, *Zbornik Pravnog fakulteta u Zagrebu* 63 (2013) 5-6: 1203-1232.

LUČIĆ-LUCIUS, Ivan (LUCIUS, Ioannes; LUCIO, Giovanni)

1666. *De Regno Dalmatiae et Croatiae libri sex*, Amstelaedami: Apud Ioannem Blaeu, MDCLXVI.
1673. *Memorie istoriche di Tragurio ora detto Traù*, In Venetia: Presso Stefano Curti, MDCLXXIII.
1979. *Povijesna svjedočanstva o Trogiru*, preveo i uredio Jakov STIPIŠIĆ, suradnik Miroslav KURELAC, Split: Čakavski sabor (Splitski književni krug. Pisci XVII. i XVIII. stoljeća, knj. 2, sv. 1-2), 1979. Naslov izvornika: *Memorie istoriche di Tragurio ora detto Traù*, In Venetia, 1673.

Ljetopis JAZU

1887. sv. 2. (1877. – 1887.), Zagreb: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, 1887.
1889. sv. 4., za godinu 1889., Zagreb: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, 1889.
1897. sv. 11., za godinu 1896., Zagreb: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, 1897.
1899. sv. 13., za godinu 1898., Zagreb: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, 1899.
1905. sv. 19., za godinu 1904., Zagreb: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, 1905.

MALIĆ, Dragica

1988. *Povaljska listina kao jezični spomenik*, Zagreb: Hrvatsko filološko društvo (Znanstvena biblioteka Hrvatskog filološkog društva, knj. 17), 1988.

MARGETIĆ, Lujo

1975. Tribuni u srednjovjekovnim dalmatinskim gradskim općinama, *Zbornik radova Vizantološkog instituta* XVI (1975): 25-52.

1979. Neka pitanja iz naše ranije povijesti i rimsko pravo, *Zbornik radova Pravnog fakulteta u Splitu XVI* (1979): 69-77.
1983. *Srednjovjekovno hrvatsko pravo. Stvarna prava*, Zagreb – Rijeka – Čakovec: Pravni fakultet Sveučilišta u Zagrebu (Znanstvene monografije), Centar za stručno usavršavanje i suradnju s udruženim radom, Pravni fakultet Sveučilišta u Rijeci, "Zrinski" - Čakovec, 1983.
1993. Bilješke uz Trpimirovu ispravu (CD I, 3-8), *Zbornik radova Pravnog fakulteta u Splitu XXX* (1993) 1: 47-51.
1994. Iločka pravna knjiga (tzv. Iločki statut), *Zbornik Pravnog fakulteta u Zagrebu* 44 (1994) 1-2: 93-116.
- 1995a. *Antika i srednji vijek. Studije*, Rijeka – Zagreb: Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti u Zagrebu - Odjel za bizantologiju, Vitagraf Rijeka (Knjižnica povijesnih izdanja), Pravni fakultet Sveučilišta u Rijeci, 1995.
- 1995b. *Historia Salonitana i Historia Salonitana Maior – neka pitanja*, *Historijski zbornik XLVII/1994* (1995) 1: 1-36.
- 1995c. O Kartularu samostana sv. Krševana u Zadru, *Radovi Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Zadru* 37 (1995): 147-181.
1996. Rapski protostatut iz 1234. godine, *Vjesnik Povijesnog arhiva u Rijeci XXXVIII* (1996): 105-117.
- 2000a. *Bašćanska ploča*, II. dopunjeno izdanje, Rijeka: Vitagraf - Rijeka i Povijesno društvo Rijeka (Knjižni niz: Nova istraživanja prošlosti Rijeke i riječkog područja, knj. 5), 2000.
- 2000b. O nekim pitanjima starije hrvatske povijesti, *Starine HAZU* 61 (2000): 1-20.
- 2000c. *Zagreb i Slavonija. Izbor studija*, Zagreb – Rijeka: Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti u Zagrebu (Posebna izdanja HAZU. Prilozi za izučavanje hrvatske povijesti, sv. 3), Vitagraf – Rijeka, Adamić – Rijeka, 2000.
- 2000d. Zakoni, pravni običaji, statuti, privilegiji, u: *Hrvatska i Europa – kultura, znanost i umjetnost. Svezak II. Srednji vijek i renesansa (XIII. – XVI. stoljeće)*, ur. Eduard HERCIGONJA, Zagreb: Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti i Školska knjiga, 2000., 148-166.
2004. Krsni list hrvatske države (Trpimirova darovnica) i međunarodni položaj hrvatske države narodnih vladara, *Starine HAZU* 62 (2004): 1-42.

MARUŠIĆ, Juraj

1992. *Sumpetarski kartular i Poljička seljačka republika*, Split: Književni krug (Biblioteka znanstvenih djela, knj. 69), 1992.

MAŠTROVIĆ, Vjekoslav

1969. Nin od pada Mletačke Republike 1797. do 1941. godine, *Radovi Instituta JAZU u Zadru 16-17* /= *Povijest grada Nina* (1969): 191-229.

MATEJČIĆ, Radmila

1989. *Crikvenica – područje općine: povijest, kultura, umjetnost, prirodne znamenitosti, turizam*, 2. izdanje, Zagreb – Crikvenica: Privredni vjesnik – Zagreb (Biblioteka Turističke monografije, br. 12) i Turistički savez općine Crikvenica, 1989.

MATIJEVIĆ SOKOL, Mirjana

1988. Toma Arhidakon i crkvena organizacija u Saloni, *Zbornik Zavoda za povijesne znanosti Istraživačkog centra JAZU 15* (1988): 11-26.
- 1994a. Starohrvatski Solin u Kronici Tome Arhidakona, *Vjesnik za arheologiju i historiju dalmatinsku LXXXV/1992* /= Znanstveni skup "Starohrvatski Solin" – *Disputationes Salonitanae IV*, Solin, 1. – 2. 10. 1992./ (1994): 83-90.
- 1994b. Struktura i diplomatska analiza isprava Kninskog kaptola, *Radovi Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Zadru 36* (1994): 69-85.
- 1996a. Neka pitanja o splitskom đakonu Dobri (kraj XI. – početak XII. stoljeća), u: *Spomenica Ljube Bobana 1933. – 1994.*, ur. Mira KO-LAR-DIMITRIJEVIĆ, Zagreb: Zavod za hrvatsku povijest Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu, 1996., 61-71.
- 1996b. Povijesna svjedočanstva o Zaboku, u: *Zavičajem Ksavera Šandora Gjalskog*, ur. Stjepan BUČAR, Zabok: Matica hrvatska – Ogranak Zabok (Biblioteka Gređice, knj. 2), 1996., 13-21.
- 1996c. Ivan Kukuljević Sakcinski kao epigrafičar, *Radovi Zavoda za znanstveni rad HAZU u Varaždinu 8-9* (1996): 85-90.
- 1997a. Kralj Zvonimir u diplomatskim izvorima, u: *Zvonimir, kralj hrvatski. Zbornik radova*, ur. Ivo GOLDSTEIN, Zagreb: Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti – Zavod za hrvatsku povijest Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu, 1997., 45-55.
- 1997b. Najstarija povijesna svjedočanstva o Zaboku, *Radovi Zavoda za hrvatsku povijest 29/1996* (1997): 295-302.
- 1997c. Najstarije povijesno svjedočanstvo o Ivancu (diplomatsko-povijesna analiza isprave od 22. lipnja 1396. godine), u: *Zbornik 600 godina Ivanca*, ur. Andre MOHOROVIČIĆ, Ivanec: Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti / Zavod za znanstveni rad HAZU Varaždin (Posebna izdanja HAZU, knj. 8) i Grad Ivanec, 1997., 23-27.
- 1999a. Prvi spomen grada Slatine, u: *Slatina 1297. – 1997. Zbornik radova u prigodi 700. obljetnice prvog spominjanja grada Slatine*, ur. Ive MA-

- ŽURAN i Željko TOMIČIĆ, Slatina – Zagreb: Gradsko poglavarstvo grada Slatine – Institut za arheologiju, 1999., 11-15.
- 1999b. *Regimen Latinorum* Arhidakona Tome u teoriji i praksi, *Historijski zbornik* LII (1999): 17-32.
- 1999c. Izdavanje povijesnih izvora, *Zbornik Odsjeka za povijesne znanosti Zavoda za povijesne i društvene znanosti HAZU* 17 (1999): 181-184.
2002. *Toma Arhidakon i njegovo djelo. Rano doba hrvatske povijesti*, Jastrebarsko: Naklada Slap (Knjižnica hrvatske povijesti i kulture, knj. 3), 2002.
2003. Neki aspekti diplomatske tradicije u zapisima splitske crkvene provenijencije, u: *Hereditas rerum Croaticarum ad honorem Mirko Valentić*, prir. Alexander BUCZYNSKI, Milan KRUHEK, Stjepan MATKOVIĆ, Zagreb: Hrvatski institut za povijest, 2003., 14-21.
2005. Item iurabunt ipse potestas et sui officiales ... facere et obseruare equaliter iusticiam et specialiter ecclesiis, pauperibus, orphanis, uiduis et miserabilibus personis... (Spl. st. II, 16), u: *1. Istarski povijesni biennale – 1st Istrian history biennale: Statuimus et ordinamus, quod...* - *Sustavi moći i mali ljudi na jadranskom prostoru/Statuimus et ordinamus, quod...* - *The systems of power and the little men in the Adriatic area. Zbornik radova s međunarodnog znanstvenog skupa/Conference Papers from the International Scientific Conference*, sv. 1/1st vol., ur. Robert MATIJAŠIĆ, Poreč: Državni arhiv u Pazinu, Filozofski fakultet u Puli, Pučko otvoreno učilište Poreč/Zavičajni muzej Poreštine, 2005., 268-278.
2006. Splitski srednjovjekovni književni krug, u: *Raukarov zbornik. Zbornik u čast Tomislava Raukara*, ur. Neven BUDAK, Zagreb: Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu/Odsjek za povijest – FF-press, 2005. [2006.], 157-173.
- 2007a. Samostanski memorijalni zapisi (libri traditionum) srednjega vijeka i uloga svećenika-pisara (pranotara), u: *2. Istarski povijesni biennale – 2nd Istrian history biennale: Sacerdotes, iudices, notarii... – posrednici među društvenim skupinama/Sacerdotes, iudices, notarii... – mediators among social groups. Zbornik radova s međunarodnog znanstvenog skupa/Conference Papers from the International Scientific Conference*, sv. 2/2nd vol., ur. Neven BUDAK, Poreč: Državni arhiv u Pazinu, Sveučilište Jurja Dobrile u Puli, Pučko otvoreno učilište Poreč/Zavičajni muzej Poreštine, 2007., 5-19.
- 2007b. Krsni zdenac Hrvata. Paleografsko-epigrafska raščlamba natpisa s krstionice kneza Višeslava („Euntes ergo docete omnes gentes, baptizantes eos in nomine Patris, et Filii, et Spiritus Sancti, docentes eos servare omnia quaecumque mandavi vobis“, Matth, 28, 19-20), *Croatia Christiana periodica* XXXI (2007) 59: 1-31.

2008. Riječ glavne urednice [Predgovor novopokrenutoj seriji Spisi istarskih bilježnika I.], u: Zoran LADIĆ – Elvis ORBANIĆ, *Knjiga labinskog bilježnika Bartolomeja Gervazija (1525-1550)*, Pazin: Državni arhiv u Pazinu (Posebna izdanja Državnog arhiva u Pazinu, sv. 17. Spisi istarskih bilježnika I. Spisi labinskih bilježnika, sv. 1) i HJK Javnobilježnički zbor Istarske županije – Umag, 2008., 10-12.
2010. *Historia Salonitana i Historia Salonitana maior* – Gunjačin pristup, u: *Zbornik Stjepan Gunjača i hrvatska srednjovjekovna povijesno-arheološka baština 1.* (zbornik radova sa Znanstvenog skupa “Stjepan Gunjača i hrvatska srednjovjekovna povijesno-arheološka baština u povodu 100. obljetnice rođenja akademika Stjepana Gunjače”, Split 3. – 6. studenog 2009.), ur. Tomislav ŠEPAROVIĆ, Split: Muzej hrvatskih arheoloških spomenika, 2010., 331-339.

MATIJEVIĆ SOKOL, Mirjana – GALOVIĆ, Tomislav

2011. Profesor Jakov Stipišić (1920. – 2010.), *Historijski zbornik LXIV* (2011) 1: 287-297.

MATIJEVIĆ SOKOL, Mirjana – GALOVIĆ, Tomislav – BOTICA, Ivan

2011. *Privilegia foundationis monasterii sanctae Mariae Czriqueniczae – Fundacijske isprave samostana svete Marije u Crikvenici*, II. izdanje, Crikvenica: Grad Crikvenica (izvršni nakladnik Glosa d.o.o. Rijeka), 2011. (brošura)

MATIJEVIĆ SOKOL, Mirjana – SOKOL, Vladimir

1999. *Hrvatska i Nin u doba kneza Branimira*, Milano – Zagreb: Hrvatski studiji Sveučilišta u Zagrebu – Hefti/Milano, 1999.
2005. *Hrvatska i Nin u doba kneza Branimira*, 2. dopunjeno izdanje, Zagreb: Hrvatski studiji Sveučilišta u Zagrebu (Biblioteka Croatica, knj. 1), 2005.

MATIJEVIĆ SOKOL, Mirjana – ZEKAN, Mate

1990. *Branimirova Hrvatska u pismima pape Ivana VIII. – Branimir's Croatia in the letters by Pope John VIII – Branimir's Kroatien in den Briefen des Papstes Johannes VIII.*, 2. dopunjeno izdanje, Split: Književni krug (Knjiga Mediterana, knj. 2), 1990.

MAŽURANIĆ, Vladimir

1975. *Prinosi za hrvatski pravno-povijesni rječnik*, I. dio: A-O; II. dio: P-Ž, (pretisak izd. JAZU 1908. – 1922.), Zagreb: Informator, 1975.

MESIĆ, Matija

1875. O Krčeliću i njegovih Annuah, *Rad JAZU XXXII* (1875): 1-82.

MIKLOŠIĆ, Franc – RAČKI, Franjo

1880. Novo nadjeni spomenici iz IX. i XI. vieka za panonsko-moravsku, bugarsku i hrvatsku poviest, *Starine JAZU XII* (1880): 206-223.

MOGUŠ, Milan

1997. Bašćanska ploča u našoj znanstvenoj literaturi, u: *Zvonimir, kralj hrvatski. Zbornik radova*, ur. Ivo GOLDSTEIN, Zagreb: Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti – Zavod za hrvatsku povijest Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu, 1997., 75-90.

NAGY, Josip

1925a. Diplomatičko-paleografske studije (I. Nekoliko općenitih razmatranja - 1. Savremena diplomatika, 2. O ispravi uopće; II. Isprave iz dobe hrvatske narodne dinastije - 1. O diplomama knezova Trpimira i Mutimira, 2. Isprava kralja Petra Kresimira za samostan sv. Ivana Evadjelista u Rogovu), *Vjesnik Kr. Državnog arkiva u Zagrebu* I (1925): 17-45.

1925b. Hrvatske isprave iz dobe narodne dinastije, u: *Zbornik Matice Hrvatske – hrvatskome narodu njegovima prošlim naraštajima na spomen sadašnjima i budućim na pobudu – o tisućoj godišnjici hrvatskoga kraljevstva*, knj. I., sv. I., ur. Filip LUKAS, Zagreb: Matica hrvatska, 1925., 311-334.

1925c. Tradicija isprava iz doba hrvatske narodne dinastije izdanih u korist zadarskog samostana sv. Krševana, u: *Zbornik kralja Tomislava u spomen tisućugodišnjice hrvatskoga kraljevstva – Dissertationes in memoriam anni millesimi a Tomislavo primo Croatorum rege praeterit editae*, ur. Gavro MANOJLOVIĆ, Zagreb: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti (Posebna djela JAZU, knj. XVII), 1925., 430-445 + tab. XXI-XXIV.

1926. Diplomatičko-paleografske studije (II. Isprave iz doba hrvatske narodne dinastije - 3. O ostalim ispravama kralja Petra Kresimira), *Vjesnik Kr. Državnog arkiva u Zagrebu* II (1926): 145-156.

1928. Diplomatičko-paleografske studije (II. Isprave iz doba hrvatske narodne dinastije - 4. O ispravama kralja Dmitra Zvonimira), *Vjesnik Kr. Državnog arkiva u Zagrebu* III (1928): 173-189.

1937. Diplomatičko-paleografske studije (II. Isprave iz doba hrvatske narodne dinastije - 5. Isprave kralja Stjepana II., 6. Karakter kneževskih kraljevskih isprava), *Vjesnik Kr. Državnog arkiva u Zagrebu* VII (1937): 1-10.

1939. Hrvatske kneževske isprave u svijetlu dosadanje nauke (I. Isprave kao historijski izvori), *Vjesnik Kr. Državnog arhiva u Zagrebu* VIII (1939): 1-21.
1941. Hrvatske kneževske isprave u svijetlu dosadanje nauke (II. O njihovim diplomatskim oznakama), *Viestnik Hrvatskog državnog arhiva u Zagrebu* IX-X (1941): 5-27.
1945. Diplomatika (I. Postanak i razvoj diplomatike, II. Izprave, III. Diplomatika kod Hrvata), *Hrvatska enciklopedija – Encyclopaedia Croatica*, sv. V, ur. Mate UJEVIĆ, Zagreb: Hrvatski izdavački bibliografski zavod, 1945., 58-65.

NIKOLIĆ JAKUS, Zrinka

2012. *Uvod u studij povijesti. Historiografski praktikum*, drugo dopunjeno izdanje, Zagreb: Leykam international (Uvodi), 2012.

NOVAK, Viktor

1920. *Scriptura Beneventana s osobitim obzirom na tip dalmatinske beneventane. Paleografska studija*, Zagreb: Tisak Tipografije d.d., 1920.
1924. Dva splitska falsifikata XII stoljeća, u: *Bulićev zbornik – Strena Buliciana. Naučni prilozi posvećeni Franu Buliću prigodom LXXV godišnjice njegova života od učenika i prijatelja, IV oktobra MCMXXI.*, ur. Mihovil ABRAMIĆ i Viktor HOFFILLER, Zagreb – Split: Štampala zaklada tiskare Narodnih novina u Zagrebu, 1924., 547-569.
1926. Analiza razvoda zemalja manastira Sv. Benedikta u Splitu (Territorium monasterii S. Benedicti. Post a. 1119. Zagreb. Drž. Arhiv. Doc. X. sa 2 table), Split 1926. [Prilog IV. *Vjesniku za arheologiju i historiju dalmatinsku* XLVII-XLVIII/1924-1925 (1926): 1-30]
1952. Predgovor ili Uvod, Notae archaeologicae, Notae historicae et topographicae, Notae palaeographicae, Notae diplomaticae, Notae chronologicae, Textus, u: *Supetarski kartular – Ivra sancti Petri de Gomai (Chartulare sancti Petri)*, uredio i popratio uvodnim arheološkim, historijsko-topografskim, paleografskim, diplomatskim i hronološkim studijama Viktor NOVAK, lingvistička analiza Petar SKOK, Zagreb: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti (Djela JAZU, knj. 43), 1952., 5-232.
1959. *Zadarski kartular samostana svete Marije – Chartulare Jadertinum monasterii sanctae Mariae*, Zagreb: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, 1959.

NOVAK-SAMBRAILO, Maja

1969. Političko-upravni položaj Nina u doba Mletačke Republike, *Radovi Instituta JAZU u Zadru* 16-17 /= *Povijest grada Nina*/ (1969): 157-189.

Obljetnica Povaljske listine i praga 1184 – 1984.

1987. *Obljetnica Povaljske listine i praga 1184 – 1984.*, u: *Brački zbornik* 15, ur. Ivo MARINKOVIĆ, Supetar: SIZ za kulturu općine Brač, 1987.

ORBINI, Mavro

1601. *Il regno degli Slavi*, In Pesaro: Apresso Girolamo Concordia, 1601. [Faksimilni pretisak izdanja iz 1601. / München: Otto Sagner (Sagners slavistische Sammlung. Bd. 9), 1985.]
1999. *Kraljevstvo Slavena*, prevela Snježana HUSIĆ, priredio i napisao uvodnu studiju Franjo ŠANJEK, imensko kazalo, kazalo toponima, zemalja i naroda priredili Franjo ŠANJEK, Marinko ŠIŠAK, Ilija RANIĆ, Zagreb: Golden marketing (Biblioteka Povijest hrvatskih političkih ideja, kolo 1, knj. 2), Narodne novine, 1999. Prijevod djela: *Il regno de gli Slavi hoggi corrottamente detti Schiavoni* (1601.).

PEKLIĆ, Ivan

2001. Predavanja Karla Horvata na Filozofskom fakultetu, *Cris – časopis Povijesnog društva Križevci* III (2001) 1: 53-55.

PELOZA, Makso

1979. Značenje rada Franje Račkog u rimskim i talijanskim arhivima i bibliotekama za razvoj hrvatske historiografije, *Zbornik Zavoda za povijesne znanosti Istraživačkog centra JAZU* 9 (1979): 147-183.

PERIĆ, Olga

1984. Jezični slojevi Trpimirove isprave, *Živa antika – Жива антика – Antiquité vivante* XXXIV (1984) 1-2: 165-170.

PETRIĆ, Hrvoje

2005. *Koprivnica u 17. stoljeću: okoliš, demografske, društvene i gospodarske promjene u pograničnom gradu*, Samobor: Meridijani (Bibliotheca historia Croatica, knj. 41), 2005.

PRAGA, Giuseppe

- 1929a. Lo "Scriptorium" dell'abbazia benedettina di San Grisogono in Zara (I. L'abbazia), *Archivio storico per la Dalmazia* IV (1929) VII /39/: 127-146. /1-20/
- 1929b. Lo "Scriptorium" dell'abbazia benedettina di San Grisogono in Zara (II. La biblioteca), *Archivio storico per la Dalmazia* IV (1929) VII /40/: 176-189. /20-33/

- 1929c. Lo "Scriptorium" dell'abbazia benedettina di San Grisogono in Zara (III./1 L'archivio. Gli "Annales". Il Cartulario), *Archivio storico per la Dalmazia* IV (1929) VII/42/: 278-298. /34-54/
- 1929d. Lo "Scriptorium" dell'abbazia benedettina di San Grisogono in Zara (III./2 L'archivio. Gli "Annales". Il Cartulario), *Archivio storico per la Dalmazia* IV (1929) VIII/43/: 314-325. /49-60/
- 1929e. Lo "Scriptorium" dell'abbazia benedettina di San Grisogono in Zara (IV. "Breviarium in psalmos"), *Archivio storico per la Dalmazia* IV (1929) VIII/45/: 438-457. /67-86/
- 1930a. Lo "Scriptorium" dell'abbazia benedettina di San Grisogono in Zara (V. "Frammento di Passionario"), *Archivio storico per la Dalmazia* V (1930) VIII/46/: 481-494. /87-100/
- 1930b. Lo "Scriptorium" dell'abbazia benedettina di San Grisogono in Zara (VI. "Frammento di Graduale I"/ VII. "Frammento di Graduale II"), *Archivio storico per la Dalmazia* V (1930) VIII/47/: 542-555. /101-114/; 556-562. /115-121/
- 1930c. Lo "Scriptorium" dell'abbazia benedettina di San Grisogono in Zara (VIII. "Frammento di Graduale III"/ IX. "Frammento di Breviario"), *Archivio storico per la Dalmazia* V (1930) VIII/48/: 590-601. /122-133/; 602-611. /134-143/
- 1930d. Lo "Scriptorium" dell'abbazia benedettina di San Grisogono in Zara (X. Conclusione), *Archivio storico per la Dalmazia* V (1930) IX/49/: 144-149. /18-23/

PRIBOJEVIĆ, Vinko

1997. *O podrijetlu i slavi Slavena – Oratio de origine successibusque Slavorum*, preveli Veljko GORTAN i Pavao KNEZović, priredio Miroslav KURELAC, Zagreb: Golden marketing (Biblioteka Povijest hrvatskih političkih ideja, kolo 1., knj. 1) i Narodne novine, 1997.

Prošlost i baština Vinodola

1988. *Prošlost i baština Vinodola – The Heritage of Vinodol* (katalog izložbe), ur. Jasna TOMIČIĆ, Zagreb: Povijesni muzej Hrvatske, 1988.

RABIKAUSKAS, Paulus

1971. *Diplomatica generalis. Praelectionum lineamenta (Ad usum auditorum)*, Romae: Pontificia Universitas Gregoriana – Facultas historiae Ecclesiasticae, ³1971.

RAČKI, Franjo

1863. Izvadci iz kralj. osrednjega arkiva u Napulju za jugoslovjensku poviest, *Arkiv za povēstnicu jugoslavensku* VII (1863): 5-71.
1867. Prva svečana sjednica Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti dne 28. srpnja 1867. II. Besjeda predsjednikova, *Rad JAZU* I (1867): 44-53.
1872. Rukopisi tičući se južno-slovinske povjesti u arkivih srednje i donje Italije. I. Ital'janske arhivy i hranjaščiesja v' nih' materialy dlja slavjanskoj istorii. Zapiski imp. akademii nauk'. Tom' XVI, kn. II; tom' XIX, kn. 2. S. Peterburg' 1870. 1871. - 2. Novi pametnici za istorija-ta na B'lgare-tē i na tēhnitē s'sēdi. Ot' M. Drinova : Periodičeskoe spisanie. Braila 1870. I, 1, 2. - 3. Moje bilježke o rukopisih u rimskih knjižnicah, *Rad JAZU* 18 (1872): 205-258.
- 1874a. Iztraživanja u pismarah i knjižnicah dalmatinskih, *Rad JAZU* 26 (1874): 153-188.
- 1874b. Povjestni spomenici južnih Slavenah. Knjiga II: Diplomatički sbornik kraljevine Hrvatske s Dalmacijom i Slavonijom. Izdaje Ivan Kukuljević Sakcinski. Dio I. od god. 503-1102. U Zagrebu 1874., str. I-XXIII., 4-236., *Rad JAZU* 27 (1874): 194-211.
1875. Protuodgovor na „Odgovor“ presv. g. Kukuljevića, *Obzor* V (1875) 72: 73.
- 1876a. Hrvatska dvorska kancelarija i njezine izprave za vladavine narodne dinastije, *Rad JAZU* 35 (1876): 1-49.
- 1876b. Stari priepisi hrvatskih izprava do XII. vieka prema maticam, *Rad JAZU* 36 (1876): 135-164.
1878. Podmetnute, sumnjive i preradjene listine hrvatske do XII. vieka, *Rad JAZU* 45 (1878): 128-150.
1879. Izpravak k mojoj razpravi: „Podmetnute, sumnjive i preradjene listine hrvatske do XII. vieka“, *Rad JAZU* 48 (1879): 222-223.
1885. Nacrt hrvatske historiografije od 1835. do 1885. godine, *U proslavu pedesetogodišnjice prieporoda hrvatske knjige god. 1885.* /= *Rad JAZU* 80 (1885): 246-313.

RADY, Martyn

2000. *Nobility, Land and Service in Medieval Hungary*, Basingstoke – New York: Palgrave in association with School of Slavonic and East European Studies, University College London (Studies in Russia and East Europe), 2000.

RAPANIĆ, Željko

1987. *Predromaničko doba u Dalmaciji*, Split: Logos (Logosova sveučilišna naklada, knj. 10), 1987.

1994. Solinska epizoda europske povijesti, *Vjesnik za arheologiju i historiju dalmatinsku* LXXXV/1992 /= Znanstveni skup "Starohrvatski Solin" – *Disputationes Salonitanae IV*, Solin, 1. – 2. 10. 1992./ (1994): 91-116.

RAUKAR, Tomislav

1997. *Hrvatsko srednjovjekovlje. Prostor, ljudi, ideje*, Zagreb: Školska knjiga (Biblioteka Clio Croatica) i Zavod za hrvatsku povijest Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu, 1997.
2002. *Seljak i plemić hrvatskoga srednjovjekovlja*, Zagreb: Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu i FF press [Udžbenici i priručnici, sv. I], 2002.

ROKSANDIĆ, Drago

2001. Talijanska pisma Karla Horvata Milanu Grloviću (1904. – 1908.), *Cris – časopis Povijesnog društva Križevci* III (2001) 1: 15-29.

SHEK BRNARDIĆ, Teodora

1997. Tavernik, tavernikalni sud i tavernikalno pravo, *Arhivski vjesnik* 40 (1997): 179-198.

SIROTKOVIĆ, Hodimir

1995. Ivan Kukuljević – redaktor "Jura regni Croatiae, Dalmatiae et Slavoniae" i Diplomatičkog zbornika, *Radovi Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Zadru* 37 (1995): 729-739.

SIROTKOVIĆ, Hodimir – MARGETIĆ, Lujo

1988. *Povijest država i prava naroda SFR Jugoslavije*, Zagreb: Školska knjiga – Udžbenici Sveučilišta u Rijeci / Manualia Universitatis studiorum Fluminensis, 1988.

Sjednica (1888.)

1888. Sjednica filolog.-historičkoga razr. 24. listopada 1888., *Ljetopis JAZU* 3 (1888): 79-83.

Sjednica (1890.)

1890. Sjednica odbora za izdavanje historijskih i juridičkih spomenika 1. srpnja 1890., *Ljetopis JAZU* 5 (1890): 67-70.

SKOK, Petar

1952. Lingvistička analiza kartulara Jura s. Petri de Gomai, u: *Supetarski kartular – Ivra sancti Petri de Gomai (Chartulare sancti Petri)*, uredio i popratio uvodnim arheološkim, historijsko-topografskim, paleografskim, diplomatskim i hronološkim studijama Viktor NOVAK, lingvistička analiza Petar SKOK, Zagreb: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti (Djela JAZU, knj. 43), 1952., 233-294.
1971. – 1974. *Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskog jezika / Dictionnaire etymologique de la langue croate ou serbe*, sv./vol. I-IV., ur. Mirko DEANOVIC i Ljudevit JONKE, surađivao u predradnjama i priredio za tisak Valentin PUTANEC, abecediranje građe obavili Mirjana KADIĆ i Anđelko MIJATOVIĆ, Zagreb: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, 1971. – 1974.

SLADOVIĆ, Manojlo

1856. *Povjesti biskupijah senjske i modruške ili krbavske*, trudom ~, Trst: Tiskom Austrijskoga Lloydja, 1856. (faksimilni pretisak izdanja iz 1856. / Gospić – Zagreb: Državni arhiv u Gospiću /Prilozi za povijest Like, sv. 4/ i Kršćanska sadašnjost - Zagreb, 2003.)

SMIČIKLAS, Tadija

1879. *Poviest hrvatska*, po vrelih napisao ~. Dio 2. Od godine 1526. – 1848., Zagreb: Matica hrvatska (Poučna knjižnica Matice hrvatske, knj. 5), 1879.
1882. *Poviest hrvatska*, po vrelih napisao ~. Dio 1. Od najstarijih vremena do 1526., Zagreb: Matica hrvatska (Poučna knjižnica Matice hrvatske, knj. 4), 1882.
1891. *Dvjestogodišnjica oslobođenja Slavonije* (Dio 1: Slavonija i druge hrvatske zemlje pod Turskom i rat oslobođenja. Dio 2: Spomenici o Slavoniji u XVII. vijeku /1640. – 1702./), napisao [i skupio] ~, Zagreb: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti (Djela JAZU – Opera Academiae scientiarum et artium Slavorum meridionalium, knj. 11), 1891.
1892. Život i djela Ivana Kuljevića Sakcinskoga, *Rad JAZU* 110 (1892) 35 /Razredi filologičko-historički i filosofičko-juridički/ (1892): 110-204.
1895. *Život i djela dra. Franje Račkoga*, Zagreb: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti (Djela JAZU / Opera Academiae scientiarum et artium Slavorum meridionalium, knj. 15), 1895.
1901. *Annuae 1748-1767*, vol. I, proemio de vita operibusque scriptores praemisso digessit ~, Zagrabiae: Academia scientiarum et artium Slavorum meridionalium (Monumenta spectantia historiam Slavorum meridionalium, vol. XXX. Scriptores, vol. IV), 1901., I-LXX.

1904. Predgovor, u: *CD II, V-XXXI*.

SOKOL, Vladimir

2006. *Hrvatska srednjovjekovna arheološka baština od Jadrana do Save, Zagreb: Golden marketing – Tehnička knjiga*, 2006.

SOT, Michel

1981. *Gesta episcoporum, gesta abbatum*, vol. 1, Turnhout: Brepols (Typologie des Sources du Moyen Age occidental, fasc. 37), 1981.

STARAC, Ranko

2000. Sakralna arhitektura srednjovjekovnog Vinodola, *Senjski zbornik* 27 (2000): 45-96.

2004. Kulturno-povijesna baština sela Kotor, *Vinodolski zbornik* 9 (2004): 165-185.

STEINDORFF, Ludwig

1984. *Die dalmatinischen Städte im 12. Jahrhundert. Studien zu ihrer politischen Stellung und gesellschaftlichen Entwicklung*, Köln – Wien: Böhlau Verlag (Städteforschung – Veröffentlichungen des Instituts für vergleichende Stadtgeschichte in Münster / Reihe A: Darstellungen. Band 20), 1984.

STIPIŠIĆ, Jakov

1954. Razvoj splitske notarske kancelarije, *Zbornik Historijskog instituta JAZU u Zagrebu* 1 (1954): 111-123.

1969a. Diplomatička analiza Krešimirove darovnice o Maunu iz 1069. g., *Pomorski zbornik / Društva za proučavanje i unapređenje pomorstva Jugoslavije – Zadar* 7 (1969): 813-828.

1969b. Tragom jedne bilješke Ivana Luciusa o jednoj hrvatskoj vladarskoj ispravi, *Zbornik Historijskog instituta Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti* 6 /= Posvećen Ivanu Luciusu-Lučiću povodom 300-godišnjice djela *De Regno Dalmatiae et Croatiae* (1666)/ (1969): 75-96.

1972. Egdotika diplomatskih izvora u prošlosti i danas, *Arhivski vjesnik* XV (1972) 15: 85-125 + prilozi I-V.

1981. *Codex diplomaticus Regni Croatiae, Dalmatiae et Slavoniae – Diplomatički zbornik Kraljevine Hrvatske, Dalmacije i Slavonije, Vijesti Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti* II (1981) 3: 16-18.

1982. Notarski spisi – povijesni izvor. U povodu izdanja drugog sveska *Kotorskih spomenika, Vijesti Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti* III (1982) 5: 12-15.
1985. *Pomoćne povijesne znanosti u teoriji i praksi: latinska paleografija, opća diplomatika, kronologija, rječnik kratica*, II. dopunjeno izdanje, Zagreb: Školska knjiga, 1985.
1991. *Pomoćne povijesne znanosti u teoriji i praksi: latinska paleografija, opća diplomatika, kronologija, rječnik kratica*, III. izdanje, Zagreb: Školska knjiga, 1991.
- 1997a. Hrvatska u diplomatskim izvorima do kraja XI. stoljeća, u: *Hrvatska i Europa – kultura, znanost i umjetnost. Svezak I. Srednji vijek (VII. – XII. stoljeće): Rano doba hrvatske kulture*, ur. Ivan SUPIČIĆ, Zagreb: Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti i AGM, 1997., 284-318.
- 1997b. Pitanje godine krunidbe kralja Zvonimira, u: *Zvonimir, kralj hrvatski. Zbornik radova*, ur. Ivo GOLDSTEIN, Zagreb: Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti i Zavod za hrvatsku povijest Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu, 1997., 57-66.

STRČIĆ, Petar

1998. Frankapan, *Hrvatski biografski leksikon* 4 (E – Gm), ur. Trpimir MACAN, Zagreb: Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 1998., s. v.

SUIĆ, Mate

1953. *Pag (uz 510-tu obljetnicu osnutka novog Paga)*, Zadar: Općina Pag, 1953.
Pretisak – Pag: Ogranak Matice hrvatske Pag (Biblioteka pretisci – faksimili, knj. 3), 2013.

SZENDE, Katalin

2004. The Uses of Archives in Medieval Hungary, u: *The Development of Literate Mentalities in East Central Europe*, ur. Anna ADAMSKA i Marco MOSTERT, Turnhout: Brepols (Utrecht Studies in Medieval Literacy 9), 2004., 107-142.

SZENTPÉTERY, Imre

1930. *Magyar Oklevéltan*, Budapest: Magyar történelmi Társ. (Magyar történettudomány Kézikönyve II, 3), 1930.

ŠANJEK, Franjo

1997. Zvonimirova "zavjernica" u svjetlu crkveno-političkih odrednica gregurovske reforme, u: *Zvonimir, kralj hrvatski. Zbornik radova*, ur. Ivo GOLDSTEIN, Zagreb: Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti – Zavod za hrvatsku povijest Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu, 1997., 27-36.
2005. *Latinska paleografija i diplomatika* Zagreb: Hrvatski studiji Sveučilišta u Zagrebu (Biblioteka Povijest, sv. 4) – Manualia Universitatis studiorum Zagrabiensis, 2005.

600 godina Crikvenice

2012. *600 godina od prvog spomena imena Crikvenica i izložba Czriquenicza 1412 – život i umjetnost Vinodola u doba pavlina* (Poseban prilog *Novog lista*, Rijeka, 13. VIII. 2012.), Rijeka: Novi list, 2012.

ŠIDAK, Jaroslav

1974. Ivan Kukuljević – osnivač moderne hrvatske historiografije, *Historijski zbornik XXV-XXVI/1972-1973* (1974) : 5-29.

ŠIŠIĆ, Ferdo

1905. Iz arkiva u Željeznom, *Vjesnik Kr. hrvatsko-slavonsko-dalmatinskoga zemaljskoga arkiva VII* (1905) 3: 137-177.
1909. Dalmacija i ugarsko-hrvatski kralj Koloman, *Vjesnik Hrvatskoga arheološkoga društva n. s. X/1908-1909* (1909): 50-106.
1914. Genealoški prilozi o hrvatskoj narodnoj dinastiji, *Vjesnik Hrvatskoga arheološkoga društva n. s. XIII/1913-1914* (1914): 1-93.
1925. *Povijest Hrvata u vrijeme narodnih vladara*, Zagreb: Naklada Školskih knjiga i Tiskara "Narodne novine", 1925. Reprint izdanje: Nakladni zavod Matice hrvatske (Biblioteka Hrvatske povjesnice), Zagreb 1990.

ŠKRGATIĆ, Sanja

2004. Darovnica kneza Nikole IV. Frankopana pavlinskom redu 14. kolovoza 1412., *Vinodolski zbornik* 9 (2004): 201-210.

ŠKUNCA, Aleksij

1987. Rapski posjedi na Pagu do 1409. godine, u: *Rapski zbornik. Zbornik radova sa Znanstvenog skupa o otoku Rabu održanog od 25. do 27. listopada 1984. godine*, ur. Andre MOHOROVIČIĆ, Zagreb – Rab: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnost i Skupština općine Rab, 1987., 213-217.

ŠTIH, Peter – SIMONITI, Vasko

2004. *Slovenska povijest do prosvjetiteljstva*, sa slovenskog prevela Anamarija PALJETAK, Zagreb: Matica hrvatska (Povijesna knjižnica, knj. 5), 2004.

ŠUFFLAY, Milan

1915. Zu den ältesten kroatisch-ungarischen Beziehungen, *Ungarische Rundschau für historische und soziale Wissenschaften* IV (1915): 883-896.

ŠVOB, Držislav

1936. Krivotvorine o Svetom Jurju Putaljskom, *Vjesnik Hrvatskoga arheološkoga društva* n. s. XVII (1936): 195-207.

TANODI, Zlatko

1943. Izpravnost varaždinske darovnice iz god. 1209., *Časopis za hrvatsku povijest* I (1943) 4: 289-315.
1945. Zagrebačka "Zlatna bula", *Vjesnik Hrvatskog državnog arhiva* XI (1945): 1-42.

TKALČIĆ, Ivan Krstitelj

1873. Uvod, u: *Povjestni spomenici zagrebačke biskupije XII. i XIII. stoljeća. Knjiga prva – Monumenta historica episcopatus Zagrabienensis saec. XII. & XIII. Volumen primum*, objavio ih ~, Zagreb: Tiskom Karla Albrechta, 1873., I-XXII.

UREMOVIĆ, Vladimir

2002. *Pavlini u Crikvenici*, Rijeka – Crikvenica: "Adamić" i Ustanova u kulturi "Dr. Ivan Kostrenčić", 2002.

VITEK, Darko

2001. Struktura i izvorište teksta Iločkog statuta, *Scrinia Slavonica* 1 (2001): 404-420.

Zbornik o Ivanu Kukuljeviću Sakcinskom

2011. *Zbornik o Ivanu Kukuljeviću Sakcinskom* (zbornik radova s Međunarodnoga znanstvenog skupa, Varaždin/Varaždinske Toplice, 15. – 17. travnja 2010.), ur. Tihomil MAŠTROVIĆ, Zagreb: Hrvatski studiji Sveučilišta u Zagrebu (Hrvatski književni povjesničari. Znanstveni zbornici, sv. 12), Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, Hrvatsko filološko društvo - Zagreb, Filozofski fakultet Sveučilišta Josipa Jurja Strossmayera u Osijeku, Filozofski fakultet Sveučilišta u Puli, Ogranak Matica hrvatska Varaždin, Sveučilište u Zadru, 2011.

Zbornik HAZU posvećen 150. obljetnici rođenja Tadije Smičiklasa

2000. *Zbornik Odsjeka za povijesne znanosti Zavoda za povijesne i društvene znanosti Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti. Posvećen 150. obljetnici rođenja Tadije Smičiklasa (1843. – 1993.)*, vol. 18, glavni i odgovorni urednik Miroslav KURELAC, Zagreb: HAZU, 2000.

Zlatna bula 1242. – 1992.

1992. *Zlatna bula 1242. – 1992.*, (katalog izložbe u organizaciji Muzeja grada Zagreba i Historijskog arhiva u Zagrebu), ur. Zlatko STUBLIĆ, Zagreb: Muzej grada Zagreba, 1992.

ZMAJIĆ, Bartol

1945. Razvitak heraldike u banskoj Hrvatskoj, *Vjesnik Hrvatskog državnog arhiva* XI (1945): 43-58.
1971. *Heraldika, sfragistika, genealogija*, Zagreb: Školska knjiga, 1971.
1996. *Heraldika, sfragistika, genealogija, veksilologija, rječnik heraldičkog nazivlja*, redakcija, dopune, predgovor i pogovor o djelu i autoru Petar STRČIĆ, Zagreb: Golden marketing, 1996.

ZUTSHI, Patrick N. R.

1995. Register. III. England, *Lexikon des Mittelalters*, sv. VII, München – Zürich: Artemis Verlag, 1995., 582-583.

ŽAGAR, Mateo

1997. *Kako je tkan tekst Bašćanske ploče*, Zagreb: Povijesno društvo otoka Krka (*Krčki zbornik*, sv. 37. *Posebno izdanje*, sv. 31), Hrvatsko filološko društvo (Znanstvena biblioteka, sv. 27), Matica hrvatska - Zagreb, 1997.

BIBLIOGRAFSKA BILJEŠKA O TEKSTOVIMA OBJAVLJENIM U OVOJ KNJIZI

1) Uvod – sadrži nekoliko manjih priloga od kojih su objavljeni: Izdavanje povijesnih izvora, *Zbornik Odsjeka za povijesne znanosti Zavoda za povijesne i društvene znanosti HAZU* 17 (1999): 181-184; Riječ glavne urednice [Predgovor novopokrenutoj seriji Spisi istarskih bilježnika I.], u: Zoran LADIĆ – Elvis ORBANIC, *Knjiga labinskog bilježnika Bartolomeja Gervazija (1525-1550)*, Pazin: Državni arhiv u Pazinu (Posebna izdanja Državnog arhiva u Pazinu, sv. 17. Spisi istarskih bilježnika I. Spisi labinskih bilježnika, sv. 1) i HJK Javnobilježnički zbor Istarske županije – Umag, 2008., 10-12; enciklopedijski prilozi iz struke pomoćne povijesne znanosti objavljeni u: *Hrvatska enciklopedija*, sv. I-IV, VII-XII, Zagreb: Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 1999. – 2002., 2005. – 2009.

2) Pristup Nade Klaić diplomatskoj građi i spisu *Historia Salonitana maior* – u pripremi za objavu; referat održan na znanstvenom skupu s međunarodnim sudjelovanjem *Nada Klaić i njezin znanstveni i nastavni doprinos razvoju historiografije*, Zagreb, 29. – 30. XI. 2013., organizatori: Hrvatski nacionalni odbor za povijesne znanosti (Zagreb), Društvo za hrvatsku povjesnicu (Zagreb) i Odsjek za povijest Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu. Sažetak objavljen u: *Znanstveni skup s međunarodnim sudjelovanjem: Nada Klaić i njezin znanstveni i nastavni doprinos razvoju historiografije (Zagreb, 29. – 30. XI. 2013.) – Raspored rada i sažetci izlaganja*, ur. Tomislav GALOVIĆ, Zagreb: Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu – FF-press, Hrvatski nacionalni odbor za povijesne znanosti – Zagreb, Društvo za hrvatsku povjesnicu – Zagreb, 2013., 26.

3) Marko Lauro Ruić (1736 – 1808) kao sakupljač i obrađivač diplomatske građe, *Arhivski vjesnik* 49 (2006): 21-33. (Summary: Marko Lauro Ruić /1736 – 1808/, as a collector and interpreter of charters)

4) Ivan Kukuljević Sakcinski i počeci sustavnog prikupljanja i izdavanja povijesnih vrela – dosad neobjavljeno; referat održan na *Međunarodnom znanstvenom skupu o Ivanu Kukuljeviću Sakcinskom 1816. – 1889.* (Varaždin, 2010.). Sažetak objavljen u: *Međunarodni znanstveni skup o Ivanu Kukuljeviću Sakcinskom. Knjižica sažetaka*, Varaždin/Varaždinske Toplice, 15. – 17. travnja 2010., Zagreb: Hrvatski studiji Sveučilišta u Zagrebu et al., 2010., 7.

5) Uloga Franje Račkoga u izdavanju povijesnih vrela – dosad neobjavljeno; referat održan na znanstvenom skupu *Franjo Rački 1828. – 1894.* (Fužine, 1994.); *180. obljetnica rođenja Franje Račkoga* (Zagreb, HAZU, 2008.)

6) Tadija Smičiklas kao izdavač povijesne građe, *Zbornik Odsjeka za povijesne znanosti Zavoda za povijesne i društvene znanosti HAZU* 18 (2000): 105-114. (Summary: Tadija Smičiklas as editor of historical sources) /koautorica Vesna Gamulin Tudjina/

7) Karlo Horvat i pomoćne povijesne znanosti, *Zlatna dolina. Godišnjak Požeštine* 6/2000 (2001): 115-119.

8) Notae epigraphicae, palaeographicae, chronologicae, historiographicae (...) u radovima M. Barade, *Povijesni prilozi* XXX (2011) 40: 23-33. (Summary: Notae epigraphicae, palaeographicae, chronologicae, historiographica /.../ in the work of Miho Barada)

9) 1150. obljetnica darovnice kneza Trpimira, *Izdanja Hrvatskog arheološkog društva*, sv. 25 /= Znanstveni skup Hrvatskog arheološkog društva "100 godina Arheološkog muzeja Istre u Puli – Novija istraživanja u Hrvatskoj", Pula, 8. – 12. listopada 2002./, Zagreb – Pula 2010., 9-19. (Summary: 1150th Anniversary of Duke's Trpimir Deed of Gift)

10) Kralj Zvonimir u diplomatskim izvorima, u: *Zvonimir, kralj hrvatski. Zbornik radova*, ur. Ivo GOLDSTEIN, Zagreb: Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti – Zavod za hrvatsku povijest Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu, 1997., 45-55. (Summary: King Zvonimir in diplomatic sources)

11) Starohrvatski Solin u Kronici Tome Arhidakona, *Vjesnik za arheologiju i historiju dalmatinsku* 85/1992 /= Znanstveni skup "Starohrvatski Solin" – *Disputationes Salonitanae IV*, Solin, 1. – 2. 10. 1992./ (1994): 83-90. (Zusammenfassung: Das altkroatische Solin in der Chronik Thomas Archidiaconus)

12) Neki aspekti diplomatske tradicije u zapisima splitske crkvene provenijencije, u: *Hereditas rerum Croaticarum ad honorem Mirko Valentić*, prir. Alexander BUCZYNSKI, Milan KRUHEK, Stjepan MATKOVIĆ, Zagreb: Hrvatski institut za povijest, 2003., 14-21. (Summary: Some aspects concerning diplomatic traditions in the records of the provenance of the Split Church)

13) Samostanski memorijalni zapisi (libri traditionum) srednjega vijeka i uloga svećenika-pisara (pranotara), u: *Istarski povijesni biennale – 2nd Istrian history biennale: Sacerdotes, iudices, notarii... – posrednici među društvenim skupinama/Sacerdotes, iudices, notarii... – mediators among social groups. Zbornik radova s međunarodnog znanstvenog skupa/Conference Papers from the International Scientific Conference*, sv. 2/2nd vol., ur. Neven BUDAK, Poreč: Državni

arhiv u Pazinu, Sveučilište Jurja Dobrile u Puli, Pučko otvoreno učilište Poreč/ Zavičajni muzej Poreštine, 2007., 5-19. (Summary: Memorial records in monasteries /libri traditionum/ from the middle ages and the role of the priest-scribe /praenotarius/)

14) Statuti gradskih komuna i povlastice slobodnih kraljevskih gradova s posebnim osvrtom na grad Koprivnicu, u: *Statut grada Koprivnice – Statuta civitatis Capronczensis*, prevela i priredila Karmen LEVANIĆ; predgovor i uvod Dražen ERNEČIĆ, Mirjana MATIJEVIĆ SOKOL, Karmen LEVANIĆ, Koprivnica: Muzej grada Koprivnice i Državni arhiv u Varaždinu (Biblioteka Fontes Capronczenses – Izvori za povijest Koprivnice, knj. 2), 2006., 9-29.

15) Povijesna svjedočanstva o Zaboku, u: *Zavičajem Ksavera Šandora Gjalskog*, ur. Stjepan BUČAR, Zabok: Matica hrvatska – Ogranak Zabok (Biblioteka Gre-dice, knj. 2), 1996., 13-21.

16) Povlastica Andrije II. Varaždinu iz 1209. godine (povijesno-diplomatička analiza), u: *800 godina slobodnog kraljevskog grada Varaždina 1209. – 2009.* (zbornik radova s međunarodnog znanstvenog skupa održanog 3. i 4. prosinca 2009. godine u Varaždinu), ur. Miroslav ŠICEL i Slobodan KAŠTELA, Zagreb – Varaždin: Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti - Zavod za znanstveni rad u Varaždinu, 2009., 19-26. (Summary: The Privilege of King Andrew to Town Varaždin from 1209 /Historical-Diplomatics Analysis/)

17) Najstarije povijesno svjedočanstvo o Ivancu (diplomatičko-povijesna analiza isprave od 22. lipnja 1396. godine), u: *Zbornik 600 godina Ivanca*, ur. Andre MOHOROVIČIĆ, Ivanec: Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti / Zavod za znanstveni rad HAZU Varaždin (Posebna izdanja HAZU, knj. 8) i Grad Ivanec, 1997., 23-27. Članak nastao temeljem izlaganja na znanstvenom skupu održanom u Ivancu 1996. godine povodom 600. obljetnice prvog spomena grada.

18) Isprave – dokazi postojanja. O zbirci isprava iz Arhiva Muzeja Sv. Ivan Zelina, u: *Sveti Ivan Zelina. Zbornik radova Matice hrvatske, Ogranak Sveti Ivan Zelina*, ur. Mladen HOUŠKA, Stjepan DRAGIJA, Ivan-Janko PAŽIĆ, Sv. Ivan Zelina: Matica hrvatska – Ogranak Sveti Ivan Zelina, 1994./1995. [1995.], 18-31; Isprave su dokazi postojanja (O zbirci isprava iz Arhiva Muzeja Sv. Ivana Zeline), u: *Sveti Ivan Zelina – osam stoljeća pisane povijesti i kulture*, ur. Mladen HOUŠKA, Sveti Ivan Zelina: Matica hrvatska Sveti Ivan Zelina – Grad Sveti Ivan Zelina, 2000., 89-94. (pretisak rada iz: *Sveti Ivan Zelina. Zbornik radova Matice hrvatske, Ogranak Sveti Ivan Zelina*, Sv. Ivan Zelina 1994./1995. [1995.], 22-26)

19) Najstarija povijesna svjedočanstva o Zelini, u: *Zelina i zelinski kraj u prošlosti, sv. I. Zbornik radova sa znanstvenoga skupa „Sveti Ivan Zelina i zelinski kraj u prošlosti“ održanog 15. prosinca 2000. godine u Sv. Ivanu Zelini povodom 800. obljetnice prvog spomena Sv. Ivan Zeline*, ur. Ante GULIN, Zagreb – Sveti Ivan Zelina: Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti i Grad Sveti Ivan Zelina, 2004., 23-32. (Summary: The oldest historical evidences on Zelina)

20) Prvi spomen grada Slatine, u: *Slatina 1297. – 1997. Zbornik radova u prigodi 700. obljetnice prvog spominjanja grada Slatine*, ur. Ive MAŽURAN i Željko TOMIČIĆ, Slatina – Zagreb: Gradsko poglavarstvo grada Slatine – Institut za arheologiju, 1999., 11-15.

21) Fundacijska isprava samostana Svete Marije u Crikvenici = 600. obljetnica grada Crikvenice. O ispravi kneza Krčkoga Nikole IV. od 14. kolovoza 1412., *Hrvatska revija – časopis Matice hrvatske za književnost, umjetnost i kulturu življenja* XII (2012) 4: 34-40; Mirjana MATIJEVIĆ SOKOL – Tomislav GALOVIĆ – Ivan BOTICA, *Privilegia foundationis monasterii sanctae Mariae Czriqueniczae – Fundacijske isprave samostana svete Marije u Crikvenici*, II. izdanje, Crikvenica: Grad Crikvenica (izvršni nakladnik Glosa d.o.o. Rijeka), 2011.

22) *Nostrum et regni nostri registrum*. Srednjovjekovni arhiv Ugarsko-hrvatskog kraljevstva, *Arhivski vjesnik* 51 (2008): 237-257. (Summary: *Nostrum et regni nostri registrum*. Mediaeval archive of the Hungarian-Croatian Kingdom)

23) Struktura i diplomatička analiza isprava Kninskog kaptola, *Radovi Zavoda za povijesne znanosti Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti u Zadru* 36 (1994): 69-85. (Summary: The structure and textual analysis of the documents of the Knin chapter)

KAZALO OSOBNIH I ZEMLJOPISNIH IMENA

A

ABRAMIĆ, Mihovil 309
ADAM PARIŽANIN, hagiograf 115-116
ADAM, župan 118
ADAMČEK, Josip 159, 165, 179-180, 182, 285
ADAMSKA, Anna 316
ADRIJAN, župnik 200
AGNEZA 189
Akvilleja 81
Albanija 66
ALBEN, Ivan, biskup 156
ALBERT DE NAGMIHAL, ban i prior 180-183, 185, 197, 267
ALBERT, kralj 253
ALBERTIN, herceg 200, 202
ALDOBRANDINI, Cintije, kardinal 66
ALEKSANDAR III. VELIKI, kralj 31-32
ALEKSANDAR III., papa 202
ALFRED VELIKI, kralj 91
AMBROZ, svetac 38, 112
AMBROZIJE, bilježnik 153
ANASTAZIJE BIBLIOTEKAR, povjesničar 124
ANČIĆ, Mladen 14, 81, 112, 126, 221, 234-236, 238-240, 281, 285
ANDRIJA BENEDIKTOV 188, 190
ANDRIJA I., kralj 140
ANDRIJA II., kralj 6, 25, 38, 167-177, 266, 286, 323
ANDRIJA PETROV, bilježnik 13, 281
ANDRIJA, nadbiskup 245-246

ANDROIĆ, Mirko 146, 173-177, 266, 286
ANTOLJAK, Stjepan 17-19, 33, 35, 41-44, 47-48, 51, 55, 241-242, 246, 258, 286
ANŽUVINCI, obitelj 14, 145, 147-148, 222-224, 234, 236, 264
Apeninski poluotok 139
APOSTOLOVA-MARŠAVELSKI, Magdalena 147, 286
ARNERI, obitelj 60
ARNIR, nadbiskup 95
ARPADOVIĆI, obitelj 11-12, 14, 127, 130, 145, 147, 171, 179, 192, 264, 280
ARTIKUCIJE IZ RIVIGNANA, bilježnik 14, 239, 281
ASEL, svetac 38, 112
AUGUSTIN, 189
Austrija 59

B

BABINGER, Franz 134, 286
BADOER, Jakobin, nadbiskup 35
BADOER, Nikola, knez 35
BAK, János M. 283, 297
Bale 18
BALLELLI, Veneris, knez 36
BANDURI, Anselmo 17
BARABÁS, Samu 242, 273-274
BARADA, Miho 5, 19, 23, 26-27, 69-77, 86, 93-94, 258, 261-262, 284, 286, 293, 322
Baranjska županija 188
BARBARA, kraljica 155
BARBARIĆ, Josip 242, 276-277, 283

- BARIŠIĆ, Ivan 275
 BARTOLI, Matteo Giulio 24
 BARTOLOMEJ GERVAZIJE, bi-
 lježnik 280, 307, 321
 BARTULOVIĆ, Anita 19, 288
 Basel 15
 Basingstoke 312
 Baška 98, 289, 291-292
 Batina 159
 BATOR, Stjepan, sudac 17
 Bavarska 90
 BAZALA, Albert 287
 Beč 16, 26, 42, 55, 57, 60, 143, 279, 315
 Bela 179-185, 197, 266, 285
 BELA III., kralj 191-193
 BELA IV., kralj 34-35, 38, 141, 146-147,
 153, 168-173, 175, 177, 179, 194, 208,
 311, 214, 266
 Belgrad (vinodolski) 8, 217
 BELLMONTE, Rajmund, prior 183
 BENEDIKT, načelnik 151
 Benkovac 236
 Beograd 278, 287, 287, 299-300
 Berislavec 188, 190, 193
 BERKET, Marin 144, 282
 Bern 82
 BERNON, opat 115, 126
 BESSEL, Gottfried Georg 16
 BEUC, Ivan 142, 145, 190, 222, 237,
 288
 BIČKELE, Fabijan, plemić 151, 188,
 197
 BILINIĆ, Kristofor, bilježnik 31-32,
 35, 37
 Biograd 11, 97,
 BIRIN, Ante 140, 143-144, 282, 288
 Bizantsko Carstvo 84, 139, 142
 Blaguša 189
 BLAŽ, svećenik 10
 BLAŽ, župnik 199, 201, 203, 268
 BLEŠIĆ, Martin, kanonik i bilježnik
 208, 213
 BOBAN, Ljubo 305
 BOGOVIĆ, Mile 301
 Bohemija 248
 BOJNIČIĆ, Ivan 164, 222-223, 233,
 239, 288
 Bol 134
 Bologna 13, 109, 117, 134, 144, 156
 BONIFAČIĆ-ROŽIN, Nikola 98, 289
 BORIS I. MIHAEL, kan 82-83
 Bosiljina 95, 106-109, 263
 Bosna 66, 217
 BOŠNJAK, Mladen 205, 289
 BOTICA, Ivan 2, 8, 20, 205, 211, 217,
 289, 307, 324
 Brač 134-135, 295, 310
 Brandenburg 245
 BRANDT, Miroslav 111, 289
 BRANIMIR, knez 83, 98, 121, 307
 Bratislava 162
 Brdan 229
 BREČKO, knez 134
 Bribir 217
 BRIBIRSKI, Jakov, knez 252, 254
 BRIBIRSKI, Ugrin, knez 252
 BRIKCIJE, građanin 163
 BRKOVIĆ, Milko 19, 289
 BRNČIĆ, Jadranka 2
 BRNČIĆ, Juraj 207, 213, 216
 BROZOVIĆ, Leander 151, 289
 Brtonigla 18
 Bruxelles, 292
 BUBEK, Emerik, prior 183
 BUCZYNSKI, Alexander 306, 322
 BUČAR, Stjepan 305, 323

BUDAK, Neven 83-84, 90, 111, 140,
168-169, 179-180, 289, 306, 322

Budim 141, 223

Budimpešta 55, 60, 77, 159, 162, 192,
205, 222, 224, 269, 273-274, 278-
279, 297, 316

Budindol 15

Buje 18

BULIĆ, Frane 69, 75, 121, 309

Buzet 19

C

CADULIN, Vitus 37

Cambridge 290

Cantù 13, 281

CAR, Andrea 293

Carigrad 245

CARPENTIER, Pierre 291

CASTELLI, Dominik, bilježnik 38-39

CASTELLI, obitelj 39

CELJSKI, Herman, ban 230, 232

CELJSKI, obitelj 175, 180, 182

CELJSKI, Ulrik 167, 175

CENCIJE, camerarius 94

CEZAR, rimski vojskovođa i državnik
15

CHUDAMERYCH, generatio 235

Cividale 81

CLANCHY, Michael T. 221, 290

Clisie, comunitas 235

Cluny 115, 126

COLETI, Giovanni Giacomo 17

COLTELLI, obitelj 39

COLTELLI, Petar Pavao 38-39

Cres 45

Crikvenica 6, 205, 207-211, 214-215,
217, 269, 289-290, 293, 300, 302,
305, 307, 317, 318, 324

CSENDES, Peter 221, 290

CURTIUS, Ernst Robert III, 290

CUSANUS, Nicolaus 15

CUTHEIS, A., kroničar 76

CVITANIĆ, Antun 142-144, 282, 290

CVITANOVIĆ, Đurđica 302

Č

Čakovec 304

Čazma 193-194, 199, 203, 268

ČEFČIĆI, kmetovi 212, 216

ČEHOK, Ivan 283, 300

ČERNKOCY, Ladislav 165

ČERNOTA, svećenik 132-133

Četvrtkovec 151, 188, 197, 268, 268

Čiče 181

ČIKA, opatica II, 133

ČREMOŠNIK, Gregor 19, 73, 287

ČRNČIĆ, Ivan 45

Črnina 206, 209, 212, 214

ČUBRANIĆ, Juraj 208, 214, 216

ČUDOMIRIĆI, rod 236

Ć

ĆUZ, Ivan ban 236-237

D

DABINOVIĆ, Antun 19, 189, 222,
230, 234, 237, 258, 290

Dalmacija 13, 16-17, 24, 42-43, 49, 53,
55, 59-60, 64, 67, 70, 77, 82, 84, 93,
96-100, 119-120, 123, 139, 144, 180,
183, 208-209, 211, 217, 214, 224, 235-
241, 245, 248, 257, 259-260, 267,
269, 272-276, 278-279, 285, 287-
288, 292, 294, 303, 312-313, 315, 317

Dalmatinska zagora 239, 285

DAMJANOVIĆ, Stjepan 128, 134, 290

DANDOLO, Andrija, dužd 75
 DANDOLO, Henrik, dužd 36
 DARIJA, kneginja 36
 DEANOVIĆ, Mirko 314
 Debelo Brdo 71
 DECLERCQ, Georges 125, 221, 291
 DELISLE, Léopold Victor 51
 DELONGA, Vedrana 82, 114, 291
 DEMETRIJE, starješina 187
 DESEU, familijar 229
 DESIMIR, župan 108, 129
 DEUSDEDIT, kardinal 94
 DEZIDERIJE, biskup 170
 DIONIZIJE DE MARCHALI, ban 188
 DIONIZIJE MAGNUS, 163
 DOBRE, đakon 114, 116, 122, 127, 132, 135, 264, 305
 DOBRICA, Ladislav 20
 DOBRONIĆ, Lelja 183-184, 187-188, 191, 193, 197, 199, 291
 DOBROVIT, opat 98, 129-130
 DOMINIK, magister 203
 DOMINIK, svećenik 108
 DONČIĆ, Jakov, pavlin 208, 214, 216
 DRAGIJA, Stjepan 323
 DRAGOZET, Nikola 212, 215
 DRAŠKA, žena Dionizija Magnusa 163
 DRAŠKOVIĆ, Juraj, biskup 181-182
 Drava 203
 Drenina 207, 213
 Drenova 189
 DRINOV, Marin 312
 DRUKČIĆ, Nikola 189
 Drvenik 207, 212-213, 215
 DRŽIHNA, opat i pisar 128-130, 135, 264

DU CANGE, Charles du Fresne 104, 291
 Dubračina 206-207, 215
 Dubrava 194
 Dubrovnik 13, 18, 60, 123, 139, 142, 245, 282, 303
 DÜMMMLER, Ernst 86, 292
 Dunav 91, 147
 Duvno 119

Đ

Đurđevac 292

E

EBERHARD, biskup 162-163
 EBERHARD, grof 82
 ECKHART, Franz 15 292
 EGIDIJE, opat 203
 ELIZABETA, kraljica 237, 243
 EMERIK, kralj 172, 193-194, 291
 ENGEL, Pál 140-141, 148, 169, 222, 224, 228, 234, 283, 292
 Engleska 221, 290, 319
 Epidaur 139
 ERDŐDY, Sigismund, ban 159-160, 162, 224
 ERDŐDY, Toma, ban 63, 162, 225, 261
 ERNEČIĆ, Dražen 151, 157, 292, 323
 Erovlje 217
 EUGENIJE, papa 222
 Europa 9, 41, 91, 98, 111, 123-124, 130, 221, 230, 304
 Europa, Istočna 124, 312
 Europa, Srednjoistočna 316
 Europa, Zapadna 124

F

FABIJAN JURJEV 156

FARLATI, Daniele 11, 17, 26, 28, 30,
39, 42-43, 47, 77, 85, 134-135, 191,
205, 269, 292

FAVRE, Léopold 291

FERDINAND I., car 155

FERMENDŽIN, Euzebije 60, 66

FERRARI-CUPILLI, Petar, bilježnik
38

Ferten 201-202

FILIP DE DIVERSIS 13

FILIP IZ ZADRA 236

FILIPOVIĆ, Ivan 182, 285

FILIPPI (Anonim) 45

Firenza 142

Firmo 14

FISKOVIĆ, Igor 115, 292

FORETIĆ, Dinko 281

FORK, Toma 189

Franačko Carstvo 84, 88, 111, 124

FRANCHINI, Vittorio 142, 292

Francuska 16, 221, 302

FRANGEŠ, Ivo 129, 292

FRANKAPAN, Bartol, knez 249

FRANKAPAN, Dujam, knez 253

FRANKAPAN, Martin, knez 209,
217FRANKAPAN, Nikola IV., knez 205-
211, 213-214, 216, 249, 269, 317, 324FRANKAPANI, obitelj 206, 208, 210,
242, 247-251, 253-254, 273, 299,
302, 316

FRANJO DE GRASSIS, biskup 38

FRANJO MANFREDA DE SURIS,
bilježnik 13, 281

FUČIĆ, Branko 128, 293

Fulda 115, 124

FULKOIN, papinski legat 11, 99

Fužine 321

G

GAJ, Ljudevit 273, 278-279

GALOVIĆ, Tomislav 2, 8, 10-11, 19-
20, 64, 69, 205, 211, 217, 289, 293,
298, 307, 321, 324GAMULIN TUDJINA, Vesna 242,
276-277, 322GARGAN DE ARSCINDIS, pote-
stat 141-144

Garić 200-203

GATTERER, Johann Christoph 16

GAUDENZI, Augusto 142, 279

GEARY, Petrick J. 113, 115-116, 120,
124-126, 130, 205, 221, 293

GEBIZON, papinski legat 11, 99-101

GEJZA II., kralj 191

GELCICH, Josip 18

GERARD, nadbiskup 222

GERGEN, načelnik 151, 196

GIGANTE, Silvino 19

GJALSKI, Ksaver Šandor 323

GLAVINIĆ, Franjo 32

Glavnica 150, 187, 195

GLIGO, Vedran 144, 282

Glogovnica 191

GOLDSTEIN, Ivo 83, 289, 293, 297,
305, 308, 316-317, 322

GORJANSKI, Nikola, ban 249, 255

Gorski kotar 302

GORTAN, Veljko 58, 301, 311

Gospić 314

Gotalovec 159

GOTARD, biskup 170, 176

GOTTSCALK IZ ORBAISA, teo-
log 298, 82-84, 89

Gradac 217
 Gradec 141, 147, 153, 195, 286, 289
 GRAFENAUER, Bogo 296
 GRANIĆ, Miroslav 29-30, 32, 35, 38-39, 293
 Graz 55, 57
 GRBAVAC, Branka 19, 294
 GREČIĆ, Petar, župnik 189
 Gredice 161, 205
 GREGORIJANAC, Stjepan, viceban 189, 267
 GRGUR I. VELIKI, papa 64, 117-118, 222
 GRGUR VII., papa 75, 94, 97-101, 115, 222, 262
 GRGUR XIII., papa 64
 GRGUR, dvorski kapelan 237
 GRGUR, hrvatski biskup 107-108
 GRGUR, ninski biskup
 GRGUR, opat 116, 127
 GRGUR, otac Mihovila 229
 GRGUR, pop 217
 GRGUR, starješina 188, 189
 GRGUR, svetac 100-101
 GRGUR, zadarski biskup 113, 127
 Grič 163
 GRIJAK, Zoran 63, 294
 GRLOVIĆ, Milan 313
 GROSS, Mirjana 10, 47, 294
 Grožnjan 19
 GRUBA, opatica 132
 GRUBER, Dane 224, 236, 294
 Gubaševo 163
 GULIN, Ante 14, 19, 47, 234, 240, 294, 324
 GUMPERTUS, misionar 112
 GUNJAČA, Stjepan 18, 26-28, 60, 77, 103, 118, 241-242, 247, 276, 290, 295, 307

GURATO, Ivan, opat 30, 32, 37
 Gušče 201, 203
 Gverč 200, 202

H

HABSBURGOVCI, obitelj 15, 165
 HADRIJAN, kancelar i bilježnik 192-193
 HAGENEDER, Othmar 222, 295
 HALÁSZ, Éva B. 15, 295
 HARVEY, Paul B. jr. 283
 HAUPTMANN, Ljudmil 25
 HECHT, Alexander 10, 125, 130-131, 295
 HEIDECKER, Karl 291, 295
 HENSCHL, Louis G. A. 291
 HERCIGONJA, Eduard 123, 128, 134, 295, 304
 HERKOV, Zlatko 148-149, 283, 296
 HERMOLAJ DE HERMOLADO, sindik 34
 HOFFILLER, Viktor 70, 287, 309
 HOLJEVAC, Željko 42, 296
 HONORAT, arhidakon 117-118
 HORVAT, Karlo 5, 19, 63-67, 258, 261, 294, 296, 300, 310, 313, 322
 HOUŠKA, Mladen 323
 HRABAN MAUR 115, 124
 HRELJA, Damir 283, 300
 HRG, Metod 180, 182, 285, 296
 Hrvatska 4, 7, 9-10, 14, 16-17, 41, 43-45, 49, 53, 55, 59, 64, 66, 81-84, 91, 93, 96, 100, 109, 111-112, 139, 149, 165, 179, 181-183, 185, 191-192, 205, 208-209, 211, 214, 217, 222, 224, 233-241, 245, 247-248, 250, 254, 256-257, 259-261, 263, 267, 269, 272-280, 285, 288-289, 291, 293-294, 296-

297, 301-304, 307, 311, 313, 315-316, 319, 322

HUGO, opat i pisar 115, 126

HUGOLIN, nadbiskup 77

Hum 161

HUSIĆ, Snježana 310

Hvar 60

I

Ilok 149

Ilovik 32-33

Imlovica 187

INOCENT III., papa 64, 222, 261, 296

Irska 111

Istra 18-19, 45, 67, 139, 144, 322

Italija 59, 86-90, 139-142, 156, 312

IVAN DE TROTTIS, bilježnik 14, 282

IVAN ĐAKON, kroničar 83, 86

IVAN GERARD iz Padove 13

IVAN IZ VITERBA, potestat 142-143, 279

IVAN OD HEDERVARA, prior 183

IVAN VIII., papa 64, 98, 159, 222, 302, 307

IVAN, arhidakon 202-203

IVAN, biskup 172

IVAN, kardinal i papinski legat 103-104

IVAN, nadbiskup 119

IVAN, pisar 134-135, 264

IVAN RAVENJANIN, bilježnik 13

IVAN RAVENJANIN, nadbiskup 70-71

IVAN, župnik i starješina Zeline 187

IVAN, župnik župe sv. Ivana 150, 195-196

IVAN, župnik župe Sv. Trojstva 189

Ivanec 6, 179-182, 197, 266-267, 285, 296, 301, 305, 323

Ivanić 199, 201

IVANIŠEVIĆ, Milan 82, 118, 222, 296

IVIĆ, Nenad 116, 296

J

Jadran 84, 115, 123, 141

JADRULIĆ, Ivan, knez 35

JAGIĆ, Vatroslav 52, 67

JAGUŠIĆ, Juraj 208, 214, 216

JAHIJA, sultan 66

JAKOV PETAR MARTINOV, kano-nik i bilježnik 35

JAKOV, kaštelan 187

JAKOV, svjedok 129

JAKŠIĆ, Nikola 14, 281

Jalšovec 160-161, 225

Jasenova 206, 209, 212, 214

Jastrebarsko 146, 179, 208, 211, 214, 217, 306

Jegudovec 159

JEKUL, starješina 153

JELENA LIJEPA, kraljica 11, 75, 97, 103-105, 121, 261, 287

JELIĆ, Luka 66

JELOVINA, Dušan 103, 295

JERNEIĆ, Miljenko 159

JIREČEK, Konstantin 24, 295

JOB, nadbiskup 192

JONKE, Ljudevit 314

JOSIPOVIĆ, Ivan, župnik 66

Jugoslavija 168, 286-287, 296, 313, 315

Jurandvor 45, 98

JURKOVIĆ, Ivan 62, 297

Juroc 160-161, 225

JUSTIN, nadbiskup 88

K

KAČIĆI, rod 95

KADIĆ, Mirjana 314

Kalič 161

Kalin 187

Kalnik 187

Kamenica 180

Kamenkoprovnic 152-153

Kamicouzew, contrata 235

KANDLER, Pietro 18, 277

Kanfanar-Dvigrad 19

Kanywuzchw 235

KAPITANOVIĆ, Vicko 19, 258, 297

KAPOR, obitelj 60

KARAMAN, Matej 67

KARBIĆ, Damir 2, 8, 14, 224, 236-237, 240, 242, 276, 278, 281-282, 297

KARL, Albrecht 280, 318

KARLO I. ROBERT, kralj 149, 160-162, 164, 223-234, 238-239, 264, 266

KARLO II. DRAČKI, kralj 183

KARLO VELIKI, kralj 13, 81, 111, 290

KARLO, nadvojvoda 150

KASIODOR, povjesničar i teolog 221

Kaštel Sućurac 70-71, 287

KAŠTELA, Slobodan 323

Kaštelanski zaljev 84

KATAPAN, kancelar 192

KATENA, opatica 131-132

KATIČIĆ, Radoslav 23-24, 81-82, 103, 111-112, 114-115, 123, 128, 133-135, 277, 297

KATIĆ, Lovre 19, 82, 86, 93, 95, 103, 117, 242, 258, 262, 298

KATUŠIĆ, Maja 14, 240, 281, 282

KEGLEVIĆ, Šimun 251

KEGLEVIĆI, obitelj 242, 248-255, 273

KERPEČIĆ, Toma, pavlin 208, 214, 216

KIRINIĆ, Matija 17

KIRNE, pisar 132, 135, 264

KLAIC, Nada 5, 19, 23-28, 33-35, 52, 77, 83, 86, 89-90, 93-97, 106, 118, 145-147, 151, 154, 156, 161-162, 168-169, 179, 190-193, 195, 224, 258, 262, 278, 297-299, 321

KLAIC, Vjekoslav 52, 63-64, 118-119, 167, 224, 237, 242, 255, 273, 299

Klanjec 180

KLARA, plemkinja 189

KLAUDA, kćerka kralja Zvonimira 98

KLEDIN, ban 98

KLEMENT VIII., papa 64, 66, 296

KLEN, Danilo 19, 205, 208-209, 300

Klis 247

Kloč 161

Kneginec 167-168, 171

KNEZOVIĆ, Pavao 311

Knin 84, 96, 241, 242, 244, 247, 255-256, 270

Kninska županija 254

Kok 212, 215

KOLANOVIĆ, Josip 13, 19, 38, 142-144, 146, 148-149, 182, 242, 276-277, 281-283, 285, 300

KOLAR-DIMITRIJEVIĆ, Mira 63, 65, 300, 305

Kolavrat 207, 213, 216

Köln 315

KOLOMAN, herceg 146-147, 168-169, 171, 261

KOLOMAN, kralj 33, 74-75, 298, 317

Komogovina 217

Komor 159

Konska 189-190

- KONSTANTIN I. VELIKI, car 15, 64
- KONSTANTIN VII. PORFIROGET, car 52, 71, 82-83
- Konjuština 94
- Koprivnica 5, 139, 148, 151-157, 196, 264-265, 289-290, 292, 299, 302, 310, 323
- Korčula, grad 60, 142, 282
- Korčula, otok 142, 282
- KORVIN, Ivaniš 182
- KORVIN, Matija, kralj 155, 147, 175, 223, 248-250
- Kostajnica 19, 217
- Kosteljina 161
- KOSTRENČIĆ, Marko 18-19, 53, 56-61, 85, 93, 140, 168, 240-241, 258, 261, 274-276, 300
- Kotor, selo 207, 212, 215, 217, 315
- KOVAČIĆ, Slavko 120, 301
- Kozara 217
- Kraljevo 286
- KRALJIĆ, Wolfgang 208, 214, 216
- Krapina 148, 162, 164, 180-181, 196
- Krapinčica 161-162
- Krapinske Toplice 162-163
- KRAŠ, Marijan 180, 301
- KRAYNICH, filius Galchych 235
- Krbava 108, 129
- KRČELIĆ, Baltazar Adam 41, 43, 47, 58, 260, 301, 308
- KRESCENCIJE, nadbiskup 113
- KREŠIMIR I., kralj 286
- KREŠIMIR II., kralj 246
- KRISTOFOR DUBROVČANIN, biskup 210
- Križ (Dražice na Križu) 206, 212, 215
- Križevci 63, 146, 267, 292, 294, 300, 310, 313
- KRIŽMAN, Mate 142, 144, 282-283, 300, 302
- Krk, grad 139, 208, 288-289, 291-292
- Krk, otok 45, 98, 130, 208, 210, 214, 288, 291-292, 299, 319
- KRUHEK, Milan 306, 322
- Krupa 217
- KUDIŠ, Nina 290
- KUKULJEVIĆ SAKCINSKI, Ivan 5, 17, 39, 41-45, 47-51, 53, 55-56, 61, 86-87, 93, 148, 180, 183, 257, 259, 273-274, 278-279, 301-302, 305, 312-313, 317-318, 321
- Kur 206, 212, 215
- KURELAC, Miroslav 303, 311, 319
- KURJAKOVIĆI, obitelj 247
- KUSIN, Vesna 285
- Kuspezor 187
- L**
- Labin 19
- LADIĆ, Zoran 18, 242, 276, 280, 307, 321
- LADISLAV I., kralj 193-194
- LADISLAV NAPULJSKI, kralj 223
- LADISLAV V., kralj 167, 175
- LADISLAV, kninski biskup 245
- LADISLAV, nitranski biskup 235-236, 238
- LADISLAV, zagrebački biskup 199, 201-202, 268
- LALOU, Elisabeth 221, 302
- LANOVIĆ, Mihajlo 230, 302
- LASZOWSKI, Emilij 18, 59, 60, 155-156, 205, 208, 261, 275, 302
- LAURENCIJE, nadbiskup 119
- LAV I., papa 222
- LAV XIII., papa 67

Lažani 95
 LE GOFF, Jacques 142
 LELJAK, Robert 13, 19, 281, 302
 LEUSTAHUJE RATOLD, ban 174
 LEVANIĆ, Karmen 323
 Lika 314
 Limoges 115
 Lipovac 217
 LIPOVAC VRKLJAN, Goranka 302
 Liubvić 212, 207, 215
 Lobor 180
 LOHRMANN, Dietrich 222, 302
 London 292, 312
 LONZA, Nella 12, 142, 282, 303
 LOPAŠIĆ, Radoslav 17, 19, 50, 56-59, 258, 260, 278
 LOTAR, kralj 86-88, 112
 LOVRO, ostrogonski nadbiskup 127
 LOVRO, splitski nadbiskup 93, 96, 104-105, 107-108, 113-116, 126, 130-131
 LUČIĆ, Josip 19, 258, 276-277
 LUČIĆ-LUCIUS, Ivan 16, 26, 29, 31-32, 36, 41-42, 47, 61, 77, 93-94, 106-107, 109, 116, 122, 183, 257, 262, 303, 315
 Lučka županija 254
 LUDOVİK I. POBOŽNI, kralj 88
 LUDOVİK I., kralj 14, 35, 148, 153-157, 160, 164, 171, 181, 196, 223-226, 228-230, 233-242, 264-266, 269, 294
 LUDOVİK II. JAGELOVIĆ, kralj 149, 167, 175
 LUDOVİK II., italski kralj 87-88
 LUKA, nadbiskup 192
 LUKAČIĆ, Juraj 207, 213, 215
 LUKAČIĆ, Ivan 207, 213, 215
 LUKAN, Bertanijev, primicerij 12
 LUKAS, Filip 308

LUKAŠ MARTINOV, 201-202
 LUKINOVİĆ, Andrija 180, 280
 Lun 34
 LUPA, biskup 113, 127

LJ

LJUBIĆ, Šime 11, 17-18, 41-42, 50, 56-57, 260, 279
 Ljubljana 60, 150, 287

M

MABILLON, Jean 15-17
 MACAN, Trpimir 316
 MADIJEV, Miha, kroničar 76
 Mađarska 59, 148
 MAFFEI, Scipione 16
 MAGDALENA, plemkinja 189
 MAIOL, opat 115, 126
 MAJEROVIĆ, Marko 2
 MAJNARD, papinski legat 11
 MAJNARIĆ, Ivan 14, 281-282
 Majo, prior 10
 Makar 119-112
 MAKSIM, biskup 118, 222
 MAKSIMILIJAN II., car 164, 233, 266
 Mala Zelina 187
 MALATESTINIĆ, Ivica 293
 MALEKOVIĆ, Vladimir 302
 Mali bok 205-207, 212, 215
 Mali Dol (Veliko polje ili Luka Vela) 206-207, 212, 215
 MALIĆ, Dragica 134, 303
 MANOJLOVIĆ, Gavro 63-64, 66, 299, 308
 MARAKOVIĆ, Marko 2
 MARAKOVIĆI, kmetovi 207, 209, 213, 216

- MARGARETA, žena hercega Stjepana (XIV. st.) 153
- MARGETIĆ, Lujo 10, 19, 73, 84, 86-90, 93-94, 118, 128, 130, 140-142, 144-145, 147, 149, 222, 237, 258, 262, 303, 313
- MARIJA, kraljica 154, 183
- MARIJA, opatica 132
- MARIN, Emilio 296
- MARIN, nadbiskup 121
- MARINKOVIĆ, Ivo 295, 310
- MARKO MIHAELOV, knez 33
- MARKOVIĆ, Jasna 276-277
- MARKOVIĆ, Petar 56
- MARKUŠ, Stjepan 290
- MARTIN, kapelan 90
- MARTIN, svetac 112
- MARUŠIĆ, Juraj 112, 126, 128, 130, 304
- MAŠTROVIĆ, Tihomil 318
- MAŠTROVIĆ, Vjekoslav 39, 305
- MATEJČIĆ, Radmila 205, 305
- MATIJA GEREB DE WYNGARTH, ban 248-249
- MATIJA, nadvojvoda 156
- MATIJAŠIĆ, Robert 306
- MATIJEVIĆ SOKOL, Mirjana *passim*
- MATKOVIĆ, Stjepan 306, 322
- Maun 32, 315
- MAUROCENI, obitelj 36
- MAYER, Antun 19, 258
- MAŽURAN, Ive 305-306, 324
- MAŽURANIĆ, Vladimir 118, 189, 222, 307
- MEDOSAUYCH DE OBROU, Ladislau 235
- Medrikovec 161
- MENGES, Mirela 2, 7
- MESIĆ, Matija 41-42, 58, 308
- MIHA, izabrani biskup 120
- MIHOVIL GRGUROV 229
- MIHOVIL, biskup 181, 199, 200-203, 268
- MIHOVIL, župnik 189
- MIJATOVIĆ, Anđelko 314
- MIKAC BENEDIKTOV 187
- MIKAC, ban 148-152, 156, 160-162, 164, 181, 184-187, 194-195, 224-225, 227-229, 232-233, 268
- MIKLOŠIĆ, Franc 18, 51, 308
- MIKOCY, Josip 17, 47
- MIKŠIĆ, Nikola 252
- Milano 307
- MILAT-RUŽIĆ, Melanija 293
- MILČETIĆ, Ivan 67
- MILOŠEVIĆ, Ante 285
- MIRAČA, opatica 132
- MIRKOVIĆ, Anton, primicerij i kanonik 35
- MIRKOVIĆ, Kristofor, bilježnik 35
- MISLAV, knez 83, 86, 89
- MODRIĆ, Rajka 242, 276
- Modruš 205, 208-211, 213-214, 216
- MOGUŠ, Milan 129, 308
- Mohačko polje 147, 273
- MOHOROVIČIĆ, Andre 286, 288, 305, 317
- Momjan 19
- Monte Cassino 123
- MONTFAUCON, Bernard de 17
- Moravče 150, 187, 195-196, 291
- Mosor 97
- Mostar 289
- MOSTERT, Marco 316
- Motovun 19

MRATINAC, svjedok 129
 München 290, 295, 302, 310, 319
 MUNCIMIR, knez 9, 12, 71, 73, 90-91,
 94, 112, 121-122, 257, 261
 Münster 315
 MUSTAĆ, Ivan 276-277
 Mutimir, knez 308

N

Na mej 207, 213, 215
 NAGY, Balázs 297
 NAGY, Josip 19, 93, 258, 279, 308
 Napulj 42, 48, 223, 312
 NATAL, biskup 117-118, 222
 NELIPIĆ, Ivan, knez 243, 246
 NELIPIĆ, Ivaniš, knez 247
 NELIPIĆ, Margareta, žena Ivana Ne-
 lipića 243
 NELIPIĆI, obitelj 247
 NEMIRA MESAGELINA 131
 NERALIĆ, Jadranka 276-277
 Neretva 285
 Neretvanska krajina 298
 NERON, car 15
 Neustadt an der Aisch 288
 New York 278, 292, 312
 NIKOLA BENEDIKTOV, bilježnik
 14, 281
 NIKOLA ILOČKI, ban 149
 NIKOLA IVAN QUALIS, bilježnik
 13
 NIKOLA JURINOV 212
 NIKOLA MANZAVINOV, biskup
 120
 NIKOLA PETROV 161-162
 NIKOLA, ban 151, 160, 181, 196, 224-
 226, 242, 232-233, 242, 248, 265,
 268

NIKOLA, kancelar 237-238
 NIKOLA, nadbiskup 236-237
 NIKOLIĆ JAKUS, Zrinka 10, 309
 Nikopolje 155, 245
 Nin 37-39, 45, 84, 103-104, 107-109,
 121, 259, 277, 300, 305, 307, 309
 NODILO, Natko 50, 56
 Noirt 291
 Nova Baška 45
 NOVAK, Viktor 11, 19, 23, 66, 93, 95-
 97, 112-114, 126-128, 221, 258, 262,
 283-284, 309, 314
 NOVAK-SAMBRAILO, Maja 39,
 309
 Novalja 34
 Novi (Vinodolski) 217 289
 Novi 191
 Novigrad 19
 Nürnberg 222, 288

NJ

Njemačka 10, 16, 55, 113, 115, 168, 221

O

Obrou, possessio 235
 Obrov 236
 OCHUZA, župan 170, 176
 ODILO, opat i pisar 115, 126
 ODON, opat 115, 126
 Ograd 252
 Ograde 206, 212, 215
 Okić 208, 211, 214-215, 217
 Okozora 206, 212, 215
 OLIVER, službenik 200, 202
 ORBANIĆ, Elvis 18, 280, 307, 321
 ORBINI, Mavro 32, 310
 ORŠIĆ, Gašpar 208, 213, 216

Osijek 318
Ostrvica 217
Oštrc 180
Otok 104, 109, 112, 121-122, 246, 263
Oxford 290
Ozalj 148

P

Padova 13, 281
Pag, grad 29-32, 37, 258, 316
Pag, otok 29-30, 32-37, 39, 45, 258, 316-317
Pakrac 180, 267
PALIŽNA, Ivan, ban i prior 179-185, 197, 266
PALJETAK, Anamarija 318
PANDŽIĆ, Miljenko 182, 285
PAPEBROCH, Daniel 16
PARAPATIĆ, Ivan 208, 214, 216
Pariz 15, 17, 63, 116, 261
PASARIĆ, Nikola, pavlin 208, 214, 216
Pašman 11
PAVAO ĐAKON, povjesničar 124
PAVAO ŠIMUNOV 229
PAVAO, nadbiskup 192
PAVAO, prepošt 201-203
Pazin 18-19, 280, 300, 306-307, 321, 323
PAŽIĆ, Ivan-Janko 323
Pečuh 199
PEKLIĆ, Ivan 66, 310
PELAGIJE II., papa 117-118
PELOZA, Makso 47, 310
PERCEVAL IZ FERMA, potestat 143-44
PERIĆ, Olga 90, 277-278, 288, 297, 310
Perna 146
PEROVIĆ, Dušan 296
Pesaro, 310
Pešta 141
PETAR CRNI, patricij 97, 114, 116, 127, 127-128,
PETAR DE CANTURIO 13, 281
PETAR DE SERČANE, bilježnik 14, 281
PETAR KREŠIMIR IV., kralj 9, 11, 32-33, 95-96, 104, 108, 131, 257, 292, 299, 308, 315
PETAR VELIKI, car 67
PETAR, bosanski biskup 237
PETAR, građanin 156
PETAR, nadbiskup 88, 90, 91, 121
PETAR, osorski biskup 113, 127
PETAR, prepošt 199-200, 268
PETAR, sin kneza Trpimira 81, 91
PETAR, Ziani, dužd 36
PETAR, župan 146, 168
PETČA, 201-202
PETHO, Ladislav, velikaš 182
PETHO, Toma, velikaš 182
PETKOV, magistar 227-228, 230-232
PETRARCA, Francesco 15
PETRICIOLI, Ivo 97, 299
PETRIČEVIĆ, Jadranka 302
PETRIĆ, Hrvoje 156-157, 310
Petrinja, 146, 179
PETTHE, Martin de Hetthes, nadbiskup 160, 162, 225, 265
Piacenza 13
PISAČIĆ, Ana 14, 240, 281
PLEIDELL, Ambrus 168, 170
PLEPELIĆ, Elizabeta 190
PLEPELIĆ, Luka 188, 190
PLEPELIĆ, Marko 188, 190

PLEPELIĆ, obitelj 188, 190, 267
 PLEPELIĆ, Petar 188
 PLEPELIĆ, Toma 188
 Ples 161
 Pod pećami (Pećca), 207, 212, 215
 Podgrađe 236
 POLDRUGAČ, Juraj 189
 POLDRUGAČ, obitelj 189
 Poljica 11, 94-95, 112, 304
 Poreč 19, 306, 322-323
 Povlja 134, 263
 POZGAČIĆ, Helena 189
 POZGAČIĆ, Ivan 189
 POZNAN, Valentin 189
 POZONI, Sforza, nadbiskup 12, 85, 94
 Požega 199, 203, 239, 245, 268
 Požeška kotlina 139
 Prag 45
 PRAGA, Giuseppe 72, 97, 286-287, 310
 Predišinac 239
 Pregrada 164
 PRESILA 81, 91
 PRESTANCIJE, biskup 121
 PREVIŠIĆ, Vlatko 2
 PRIBINEG, svjedok 129
 PRIBOJEVIĆ, Vinko 32, 311
 Princeton 293
 PRODAN, biskup 191-192
 Prodavić v. Virje
 Prodolje 187
 Prosenik (Prosenik Donji) 160-161, 225
 PRVOSLAV DABRALOV 132-133
 PRVOŠ, župan 134
 Pset 255
 PUCIĆ, Medo 18
 Puhakovec 159

Pula 19, 81, 280, 306-307, 318, 321-323
 Pustice 95
 Putalj 89, 94, 318
 PUTANEC, Valentin 314

Q

Quinqueecclesiae 235

R

Rab, grad 32, 123, 139, 286, 317
 Rab, otok 33-36, 286, 317
 RABIKAUSKAS, Paulus 194, 196, 311
 RAČKI, Franjo 5, 11, 17-18, 23-24, 28, 39, 41-42, 44-45, 47-53, 55-61, 66, 76, 86-87, 90, 93, 96-97, 105, 107, 117, 223, 257-260, 262, 277, 294, 301, 308, 310, 312, 314, 321
 RADIĆ, Frano 19, 60, 258
 Radoboj 164
 RADONIĆ, Jovan 72-73, 287
 RADOVAN, kraljević 11, 97
 Raduna 97
 RADY, Martyn 234, 312
 RANIĆ, Ilija 310
 RAPANIĆ, Željko 82, 114, 312
 RATKO, opat 135
 RATTKAJ, Juraj 41
 RAUKAR, Tomislav 82-83, 128, 140, 145, 169, 195, 224, 233, 237, 299, 306, 313
 Ravena 13
 RAŽOV, Slavko 281
 Reichersberg 295
 RENDIĆ-MIOČEVIĆ, Duje 18, 60, 242, 276
 RICEPUTI, Filippo 17
 Rijeka 288, 291-292, 299, 300-301, 304, 307, 313, 317, 318, 324

Rim 12-13, 26, 42, 47-48, 55, 63, 65-67,
69, 72, 90, 98, 112, 261, 294, 302, 311
Rimsko Carstvo 13, 221
RISMONDO, Vladimir 109, 278
Rižinice 82, 84
ROGERIJE, Maurocen, knez 33, 36
ROGERIJE, nadbiskup 11, 134
ROKSANDIĆ, Drago 63, 313
ROSAVAR, Aleksandar 208, 214, 216
Rovinj 19
RUDOLF II., car 162, 225
RUDOLF, kralj 156
RUGERIO DELLE PUGLIE 286
RUIĆ, Marko Lauro 5, 29-39, 258-
259, 273, 277, 293, 321

S

SABLJAR, Mijat 42
Saint Denis 16
SALAMON, ban 168
Salona v. Solin
SALVEMINI, Gaetano 142, 279
Samobor 146, 179, 310
SAMSON, velikaš 160-161, 225, 227-
229
Sankt Peterburg 312
SARACEN, magistar 235-236, 238
Sarajevo 64, 71, 296
Sava 141
SCHMOURLO, Evgen 67
SEBŐK, Marcell 297
SEKEL, Jakov, velikaš 182
Selca 207, 209, 212
SELKO, 174
Selo 11, 130
Senj 47, 55, 208, 210, 214
SERGEJEVSKI, Dimitrije 71

SERGEN, starješina 181
Sesvete 187
SHEK BRNARDIĆ, Teodora 149,
313
SICKEL, Theodor von 15-17, 44, 48,
51, 61, 259
SIGISMUND, car 77, 148-149, 154-
155, 165, 167, 172, 190, 223, 230, 232,
245-248, 250, 253, 264
SILVESTAR I., papa 15
SIMONITI, Vasko 150, 318
Sinj 247
SIROTKOVIĆ, Hodimir 41, 43-44,
141, 145, 222, 276-277, 313
Sisak 119
Siverić 235, 246-247
SKOK, Petar 24, 97, 112, 162, 221, 283,
309, 314
Skradin 282, 288
SLADOVIĆ, Manojlo 205, 210, 269,
314
SLAKOVIĆ, Mihovil 208, 214, 216
Slatina 6, 191, 199-200, 202, 268, 305-
306, 324
SLAVAC, kralj 298
Slavonija 12, 17, 41, 43, 45, 49, 53, 55,
57, 59, 93, 95, 139, 120-121, 140-141,
145-148, 152, 154-156, 162-164, 167,
169, 179-180, 183, 188-189, 195-197,
200-203, 211, 214, 224, 227-229, 235,
238, 240, 248, 257, 259-260, 264,
266-268, 272-276, 278-279, 304,
312-315
SMIČIKLAS, Tadija 5, 11, 12, 17-19,
30, 33-34, 37, 39, 41, 44, 47, 49-53,
55-62, 65-67, 76, 191, 242, 257, 259-
261, 269, 274-276, 297, 300-301, 314,
319, 322

- SOKOL, Vladimir 81, 83, 93, 212, 222, 315
- Solin, 5, 82, 84, 103-105, 107, 118, 121, 139, 222, 263, 278, 296, 298, 305, 313, 322
- Somođska županija 188
- SOT, Michael 113, 116, 120, 124-125, 315
- Split 12-14, 18, 26, 35, 51, 60, 71, 74, 84, 89, 91, 94, 97-98, 104, 106-107, 109, 111-112, 114-115, 117, 123, 130, 132-134, 139, 141-144, 235, 244-245, 260, 263, 269-270, 277-279, 282, 285, 287, 290-292, 296-298, 303-304, 307, 309, 312, 322
- Splitsko polje 246
- STARAC, Ranko 205, 293, 315
- Starigrad 217
- STEINDORFF, Ludwig 98-99, 315
- STIPIŠIĆ, Jakov 7, 9-10, 12-14, 16, 18-19, 24-25, 55, 61, 64, 73-75, 85, 87, 91-94, 104-105, 107, 109, 112, 114, 117, 121, 126, 128-129, 131, 161, 169, 180, 183, 188, 196, 199, 205, 221-222, 228, 234, 241-242, 246, 258, 262, 274, 276, 281, 303, 307, 315
- STJEPAN BUTINOVAČKI, plemić 246
- STJEPAN I. SVETI, kralj 292
- STJEPAN I., kralj 95, 104
- STJEPAN I., zagrebački biskup 168, 170, 172, 176
- STJEPAN II., kralj 9, 98, 308
- STJEPAN II., zagrebački biskup 14, 172, 176-177
- STJEPAN V., kralj 38, 147, 171
- STJEPAN, ban 151, 161, 174, 268
- STJEPAN, herceg (X. st.) 11
- STJEPAN, herceg (XIV. st.) 153
- STJEPAN, kapelan 108
- STJEPAN, nitranski biskup 237
- STJEPAN, sin bana Pavla 187
- STJEPAN, vikar 163
- Stolni Biograd 191, 193
- Stražišće 189-190
- STRČIĆ, Petar 206, 288, 291-292, 316, 319
- STREZA, ujak kralja Zvonimira 97
- STREZINJA, župan 108
- STRIGONICH, Tonsa 235
- STROMČIĆ 207
- STROSSMAYER, Josip Juraj 52, 59, 318
- STUBLIĆ, Zlatko 289, 319
- SUIĆ, Mate 29, 35, 316
- Supetar 295, 310
- SUPIČIĆ, Ivan 316
- Susak 32
- Sveti Ivan v. Ivanec
- Sveti Ivan Zelina, 6, 148, 150-151, 181, 184, 187-188, 191-197, 267-268, 323-324
- Sveti Juraj 164
- Svetvinčent 19
- Symys 235
- SWEENEY, James Ross 278, 283
- SZÉCENY, Ivan, grof 248
- SZÉCHY, Nikola, sudac 237
- SZENDE, Katalin 222-223, 234, 316
- SZENTPÉTERY, Imre 15, 168, 192, 280, 316
- Szesztiba 207, 212, 215
- Š
- ŠAFARIK, Pavel Jozef 45
- ŠAMŠALOVIĆ, Miljen 7, 18-19, 61, 93-94, 107, 242, 258, 274, 276
- ŠANJEK, Franjo 19, 94, 258, 290, 310, 317

- ŠENOA, Milan 57
 ŠEPAROVIĆ, Tomislav 307
 Šibenik 11, 18, 60, 94, 97, 283
 ŠICEL, Miroslav 323
 ŠIDAK, Jaroslav 41-42, 44, 296, 317
 ŠIŠAK, Marinko 310
 ŠIŠIĆ, Ferdo 10, 19, 23, 28, 33, 45, 47, 52, 57, 63-64, 66, 69, 93, 95, 98, 121, 168, 169, 242, 248-254, 258, 262, 273-275, 280, 317
 ŠKRGATIĆ, Sanja 205, 293, 317
 ŠKUNCA, Aleksij 33, 317
 ŠMURL, prof. v. SCHMOURLO, Evgen
 ŠOLJIĆ, Ante 142, 282, 303
 ŠTIH, Peter 150, 318
 ŠUBIĆI, obitelj 247
 ŠUFFLAY, Milan 19, 23, 25, 59-60, 65, 95, 258, 261, 318
 Šumečec 187
 ŠUNDRICA, Zdravko 142, 282, 303
 ŠURMIN, Đuro 17, 278
 ŠVOB, Držislav 19, 86, 93, 258, 318
- T**
 TALOVAC, Matko, ban 182, 197
 TALOVAC, Petar, ban 249
 TALOVCI, obitelj 247
 TANODI, Zlatko 15, 18-19, 23, 146, 168-173, 175-176, 192-194, 196, 258, 266, 279, 318
 TARALLO, Creste, bilježnik 13, 280
 TARALLO, Henrik, bilježnik 13, 28
 TASSIN, René Prosper 16
 TATOMIR, prepošt i vicekancelar 161, 227-228
 TAUDEBERTUS, misionar 112
 TEOBALD, prepošt 113, 116, 126-127
 Teodor 200, 202
 TEODOR DE PRANDINO 14, 282
 TEODOR, kancelar i pisar 131-132, 135, 264
 TEODOR, svetac 112
 TEODORIK VELIKI, kralj 64
 TEODOZIJE, biskup 121
 Tesno (Strictum) 206, 212, 214
 THALLÓCZY, Lajos 18, 242, 273-274
 THEINER, Augustin 48, 53
 Thome 161
 TICIJAN, biskup 119
 TKALČIĆ, Ivan Krstitelj 12, 17-18, 50, 56-57, 59, 191, 260, 280, 318
 TOMA ARHIĐAKON 11, 13, 16, 26-28, 41, 52, 58-59, 70-71, 75-77, 85, 87-88, 91, 95, 103-109, 112, 114-121, 131, 134-135, 141-144, 260-261, 263, 277-278, 295-298, 305-306, 322
 TOMA, vojvoda 227-228, 230-232
 TOMAŠIĆ, Vicko 75
 TOMIČIĆ, Jasna 311
 TOMIČIĆ, Željko 306, 324
 TOMISLAV, kralj 89, 299, 308
 Toplica 187, 193
 TOUSTAIN, Charles François 16
 TRADENIK, Petar, dužd 83
 Trakošćan 180
 Trogir 51, 60, 74-75, 84, 123, 139, 141, 144, 282, 303
 TRPIMIR, knez 5, 9, 12, 43, 48, 55, 71, 73, 81-92, 94, 112, 121-122, 177, 159, 257, 261-262, 289, 298-299, 301, 304, 308, 310, 322
 Trsat (Crsat) 217
 Trst 18, 277, 314
 Tubina 200-202

Tübingen 302
 Tuhelj 162-164
 Tukljača 96
 Tupala (Vu dolu) 207, 212, 215
 Turnhout 291, 295, 315-316
 Turska 57, 314

U

Ugarska 14, 48, 148, 211, 227-229, 245, 248, 274, 280, 283, 292, 296, 312, 316
 Ugarsko-Hrvatsko Kraljevstvo 6, 141, 147, 168, 221, 223-225, 236-237, 257, 259, 269, 324
 UGRIN, biskup 191
 UJEVIĆ, Mate 309
 Umag 19
 UREMOVIĆ, Vladimir 205, 318
 Utrecht 291, 295, 316

V

VALDEC, Stjepan, župnik 189
 VALENTIĆ, Mirko 306, 322
 VALENTINELLI, Josip 45
 VALICA, prior 113, 126
 VALKI, kmetovi 212, 216
 VALLA, Lorenzo 15
 VANNES pok. Bernarda, bilježnik 14, 281
 Varaždin 6, 25, 145-146, 167-177, 180, 195, 230, 232, 266, 279, 283, 300-301, 305, 318, 321, 323
 Varaždinska županija 290
 Varaždinske Toplice 180, 318, 321
 VASKA, bilježnik 193
 Vaška 199, 200-203, 268
 VECELIN, grof 98
 Veli Bok 206-207, 212, 215

Veli Dol (Veliko polje ili Luka Vela) 206-207, 212, 215
 Velika Krapina 161, 195
 Velika Zelina 187
 Veliki Varadin 268
 Venecija (Mletačka Republika) 18, 35-36, 139, 305, 309
 Venecija, grad 11, 17, 38, 42, 45, 55, 97, 106, 292
 VESELIĆ, Ivo 142, 282, 303
 Vinica 230
 VINIHA LAPČANIN 98
 Vinodol 205, 208, 210-211, 214, 217, 290, 302, 311, 315, 317
 Vinodolska dolina 205, 207
 Virje (Prodavić) 152, 182
 Virovitica 146-147, 171
 Višegrad 228-229, 237
 VIŠESLAV, knez 45, 259, 306
 Višnjan 19
 VITEK, Darko 149, 318
 Viterbo 142-143
 VLAČIĆ ILIRIK, Matija 15
 VLADISLAV II., kralj 167, 175, 223
 Vlašići 31, 37
 VOJKOVIĆ, Baltazar 165
 VOJKOVIĆ-JOSIPOVIĆ, obitelj 165
 Vrana 94, 99, 101, 183, 267
 Vranjic 23-24
 VRBANIĆ, Fran 61
 Vrbas 217
 Vrbna 161
 Vrbna, rijeka 161
 Vrbovec 230
 Vrutak 206, 212, 215
 Vugrovec 181-182, 184, 196
 Vuka 147

Vukovar 145-147, 171, 299

W

WLACHKUN, filius Serlych 235

Z

Zabok 5, 159-162, 164-165, 191, 225-233, 265-266, 285, 305, 323

ZABOKY, Baltazar, plemić 159-162, 164-165, 224, 226, 265

ZABOKY, Barbara 165

ZABOKY, Frank 163

ZABOKY, Helena, plemkinja 162, 225

ZABOKY, Ivan, plemić 164-165, 233, 266

ZABOKY, Katarina, plemkinja 164, 233, 266

ZABOKY, Klara 163

ZABOKY, Klement 163

ZABOKY, Ludovik, plemić 164, 233, 266

ZABOKY, Nikola, plemić 162, 164, 225, 233, 266

ZABOKY, obitelj 159, 162-165, 224-225, 233-234, 265-266, 269

ZABOKY, Petar 163

ZABOKY, Petar Nuzlinov, comes 160, 163-164, 225-234, 266

Začertje 162-164

Zadar 10-11, 14, 18, 29-30, 32, 34, 37, 51, 60, 74, 89, 96, 108, 113, 120, 123, 126-127, 133, 139, 224, 235, 240-241, 244, 269, 277, 281, 283, 286-287, 289, 293, 298-299, 300, 302, 304-305, 309, 311, 313, 315-316, 318, 324

ZADRO, Dejan 2

Zagori 207, 207, 212, 215

Zagorje (Vinodol) 207

Zagorska županija (Zagorje), 159-160, 162-163, 207, 225, 229

Zagreb *passim*

ZAKMARDY, Ivan, protonotar 43, 55

ZAMBONIN DE RODANIS, bilježnik 33

ZANKI, Franjo, sudac 39

Zapadno Rimsko Carstvo 15

ZAPOLJA, Emerik, palatin 251

Završje 19

Zebrame (Vinodol) 207, 213, 215

ZEKAN, Mate 98, 307

Zewerych, villa 235

Zelina v. Sveti Ivan Zelina

Zelina, rijeka 151, 197

Zidina 206, 212

ZJAČIĆ, Mirko 13, 19, 258, 281

ZMAJIĆ, Bartol 164-165, 233, 319

Zmina 94

ZRINSKI, obitelj 302

Zrmanja 285

Zürich 290, 295, 302, 319

ZUTSHI, Patrick N. R. 221, 319

ZVONIMIR, kralj 5, 9, 11-12, 26, 74, 89, 93-101, 103-109, 113-114, 121-122, 126, 128-129, 131, 159, 222, 257, 261-263, 289, 297-298, 305, 308, 316-317, 322

ZWDY, filius Vynich 235

Ž

ŽAGAR, Mateo 128-129, 319

Železno 317

POPIS SLIKOVNIH PRILOGA

1) Marko Lauro Ruić (1736.-1808.)

Izvor: Miroslav GRANIĆ, *Paški grbovnik*, Split: Književni krug (Biblioteka znanstvenih djela 117), 2002.

2) Ivan Kukuljević Sakcinski (1816.-1889.)

Izvor: <http://www.croatianhistory.net/etf/acta.html> (pristupljeno: 15. XII. 2014.); *Zbornik o Ivanu Kukuljeviću Sakcinskom* (zbornik radova s Međunarodnoga znanstvenog skupa, Varaždin/Varaždinske Toplice, 15. – 17. travnja 2010.), ur. Tihomil MAŠTROVIĆ, Zagreb: Hrvatski studiji Sveučilišta u Zagrebu (Hrvatski književni povjesničari. Znanstveni zbornici, sv. 12), Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, Hrvatsko filološko društvo - Zagreb, Filozofski fakultet Sveučilišta Josipa Jurja Strossmayera u Osijeku, Filozofski fakultet Sveučilišta u Puli, Ogranak Matica hrvatska Varaždin, Sveučilište u Zadru, 2011.

3) Franjo Rački (1828.-1894.)

Izvor: *Zbornik Zavoda za povijesne znanosti Istraživačkog centra JAZU* 9 (1979): 4/5.

4) Tadija Smičiklas (1843.-1914.)

Izvor: *Zbornik Odsjeka za povijesne znanosti Zavoda za povijesne i društvene znanosti Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti. Posvećen 150. obljetnici rođenja Tadije Smičiklasa (1843. – 1993.)* 18 (2000): 5.

5) Karlo Horvat (1874.-1920.)

Izvor: *Papinski hrvatski zavod svetog Jeronima (1901-2001). Zbornik u prigodi stoljetnice Papinskoga hrvatskog zavoda svetog Jeronima*, prir. Jure BOGDAN, Rim: Papinski hrvatski zavod svetog Jeronima (Collectanea Croatico-Hieronymiana de Urbe, vol. 5), 2001., tabl. XV.

6) Miho Barada (1889.-1957.)

Izvor: *Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu. Monografija*, ur. Stjepan DAMJANOVIĆ, Zagreb: Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, 1998., 53.

7) Nada Klaić (1920.-1988.)

Izvor: *Znanstveni skup s međunarodnim sudjelovanjem: Nada Klaić i njezin znanstveni i nastavni doprinos razvoju historiografije* (Zagreb, 29. – 30. XI. 2013.) – *Raspored rada i sažetci izlaganja*, ur. Tomislav GALOVIĆ, Zagreb: Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu – FF-press, Hrvatski nacionalni odbor za povijesne znanosti – Zagreb, Društvo za hrvatsku povjesnicu – Zagreb, 2013., 3.

8) Darovnica kneza Trpimira (prijepis)

Izvor: Josip NAGY, Hrvatske kneževske isprave u svijetlu dosadanje nauke (II. O njihovim diplomatskim oznakama), *Viestnik Hrvatskog državnog arhiva u Zagrebu* IX-X (1941): 5-27.

9) Isprava kralja Zvonimira, [Knin], 1076.-1078. (prijepis)

Izvor: Josip NAGY, *Monumenta diplomatica, I. Isprave iz doba hrvatske narodne dinastije (Chartes de l'époque de la dynastie nationale croate)*, Zagreb: Odbor za izdanje knjige znameniti i zaslužni Hrvati, MCMXXV. (XIII. Godine 1078. Kralj Zvonimir dariva samostanu sv. Benedikta u Splitu zemljište Pusticu u Lazanima; XIV. God. 1089. 8. septembra. Kralj Stjepan II. potvrđuje opaticama sv. Benedikta u Splitu darovnicu svoga pretšastnika Zvonimira o zemljištu Pustici u Lazanima;).

10) *Thomae Archidiaconi Historia Salonitanorum atque Spalatinorum pontificum* (c. XVI)

Izvor: *Thomae Archidiaconi Historia Salonitanorum atque Spalatinorum pontificum*, faksimilno izdanje (*Splitskoga kodeksa*) izrađeno prema izvorniku iz Arhiva splitske prvostolnice (signatura: KAS 623) iz druge polovice XIII. stoljeća, priredili Radoslav KATIČIĆ, Mirjana MATIJEVIĆ SOKOL i Olga PERIĆ, Split: Književni krug (Knjiga Mediterana, knj. 31), 2003.

11) *Supetarski kartular – Ivra sancti Petri de Gomai (Chartulare sancti Petri)* (f. 18)

Izvor: *Supetarski kartular – Ivra sancti Petri de Gomai (Chartulare sancti Petri)*, uredio i popratio uvodnim arheološkim, historijsko-topografskim, paleografskim, diplomatskim i hronološkim studijama Viktor NOVAK, lingvistička analiza Petar SKOK, Zagreb: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti (Djela JAZU, knj. 43), 1952.

12) *Bašćanska ploča*

Izvor: <http://www.croatianhistory.net/gif/basspl.jpg> (pristupljeno: 15. XII. 2014.).

13) Fundacijska listina samostana splitskih benediktinki

Izvor: Viktor NOVAK, Analiza razvoda zemalja manastira Sv. Benedikta u Splitu (Territorium monasterii S. Benedicti. Post a. 1119. Zagreb. Drž. Arhiv. Doc. X. sa 2 table), Split 1926. [Prilog IV. *Vjesniku za arheologiju i historiju dalmatinsku* XLVII-XLVIII/1924-1925 (1926): 1-30].

14) Povaljska listina

Izvor: *Obljetnica Povaljske listine i praga 1184 – 1984.*, u: *Brački zbornik* 15, ur. Ivo MARINKOVIĆ, Supetar: SIZ za kulturu općine Brač, 1987.

15) Povelja kralja Ludovika I. Anžuvina od 4. studenoga 1356. kojom je Koprivnici dao povlastice slobodnog i kraljevskog grada

Izvor: <http://kkb.arhivx.net/?sitetext=324> (pristupljeno: 15. XII. 2014.).

16) Povlastica Andrije II. Varaždinu iz 1209. godine

Izvor: *800 godina slobodnog kraljevskog grada Varaždina 1209. – 2009.* (zbornik radova s međunarodnog znanstvenog skupa održanog 3. i 4. prosinca 2009. godine u Varaždinu), ur. Miroslav ŠICEL i Slobodan KAŠTELA, Zagreb – Varaždin: Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti - Zavod za znanstveni rad u Varaždinu, 2009.

http://dav.arhivpro.hr/?silvergallery=003&page=0&imagepath=files/003/jpg/vf_02_001l.jpg&playlistID=8 (pristupljeno: 15. XII. 2014.).

17) Najstarije povijesno svjedočanstvo o Ivancu – isprava od 22. lipnja 1396. god.

Izvor: *Zbornik 600 godina Ivanca*, ur. Andre MOHOROVIČIĆ, Ivanec: Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti / Zavod za znanstveni rad HAZU Varaždin (Posebna izdanja HAZU, knj. 8) i Grad Ivanec, 1997.

18) Najstarija povijesna svjedočanstva o Zelini

Izvor: *Zelina i zelinski kraj u prošlosti, sv. I. Zbornik radova sa znanstvenoga skupa „Sveti Ivan Zelina i zelinski kraj u prošlosti“ održanog 15. prosinca 2000. godine u Sv. Ivanu Zelini povodom 800. obljetnice prvog spomena Sv. Ivan Zeline*, ur. Ante GULIN, Zagreb – Sveti Ivan Zelina: Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti i Grad Sveti Ivan Zelina, 2004.

19) Prvi spomen grada Slatine (1297.)

Izvor: *Slatina 1297. – 1997. Zbornik radova u prigodi 700. obljetnice prvog spominjanja grada Slatine*, ur. Ive MAŽURAN i Željko TOMIČIĆ, Slatina – Zagreb: Gradsko poglavarstvo grada Slatine – Institut za arheologiju, 1999.

20) Fundacijska isprava samostana Svete Marije u Crikvenici (prijepis)

Izvor: Mirjana MATIJEVIĆ SOKOL – Tomislav GALOVIĆ – Ivan BOTICA, *Privilegia foundationis monasterii sanctae Mariae Czriqueniczae – Fundacijske isprave samostana svete Marije u Crikvenici*, II. izdanje, Crikvenica: Grad Crikvenica (izvršni nakladnik Glosa d.o.o. Rijeka), 2011.

21) Isprava Kninskog kaptola iz 1425. godine

Izvor: *Srednjovjekovne isprave Knina i Kninskog kaptola. Izložba, Kninski muzej, Galerija (5. – 31. prosinca 2006. godine)*, autor izložbe i teksta kataloga: Manda ZELIĆ, transkripcija neobjavljenih isprava Mladen ANČIĆ, Ivna ANZULOVIĆ, Milko BRKOVIĆ, Knin: Kninski muzej, 2006., 21.

1) Marko Lauro Ruić (1736.-1808.)

2) Ivan Kukuljević Sakcinski (1816.-1889.)

3) Franjo Rački (1828.-1894.)

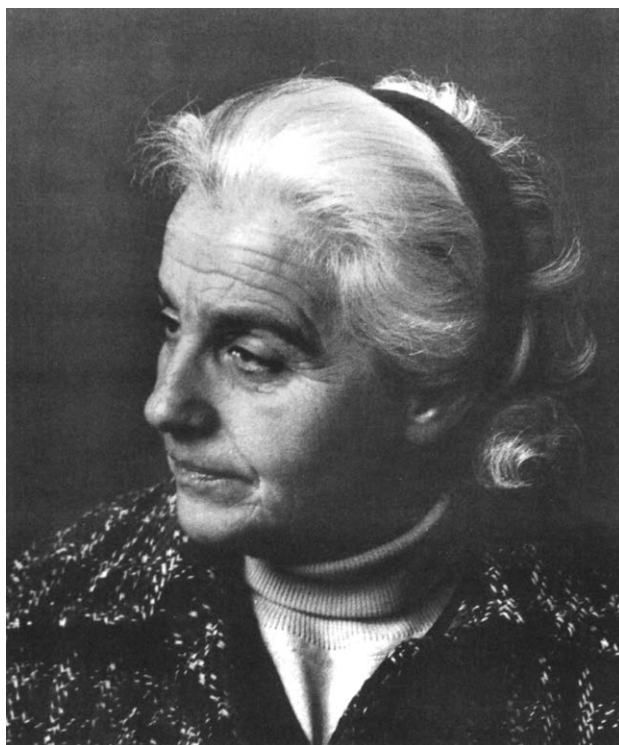
4) Tadija Smičiklas (1843.-1914.)

5) Karlo Horvat (1874.-1920.)

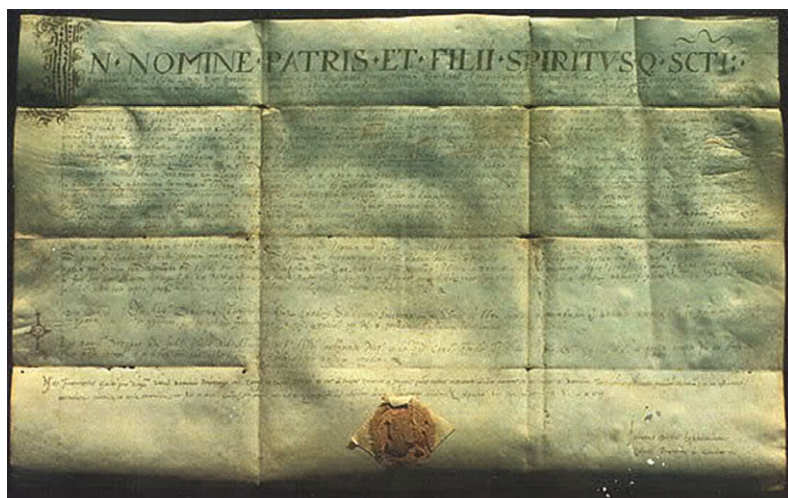

6) Miho Barada (1889.-1957.)

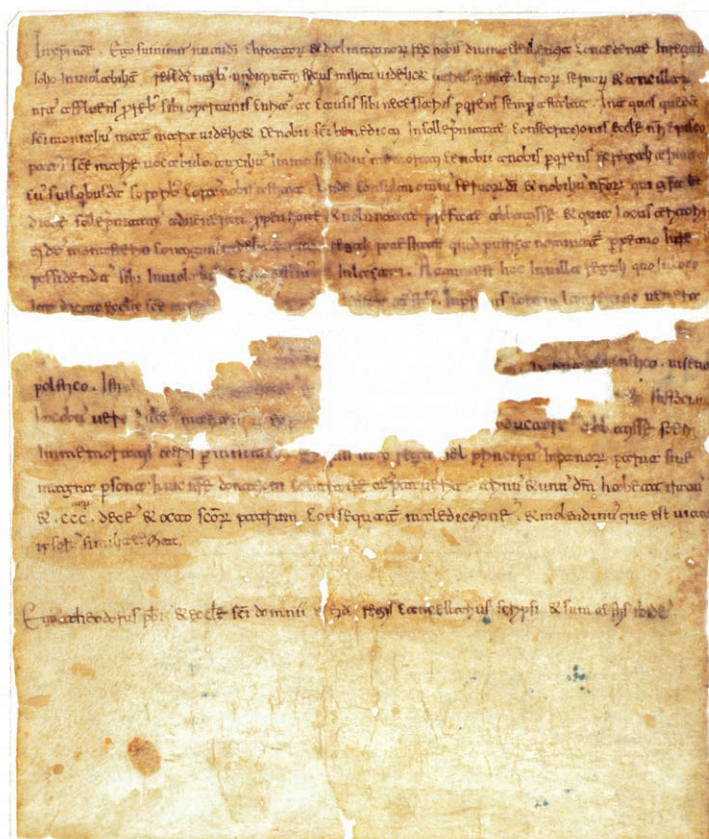

7) Nada Klaić (1920.-1988.)

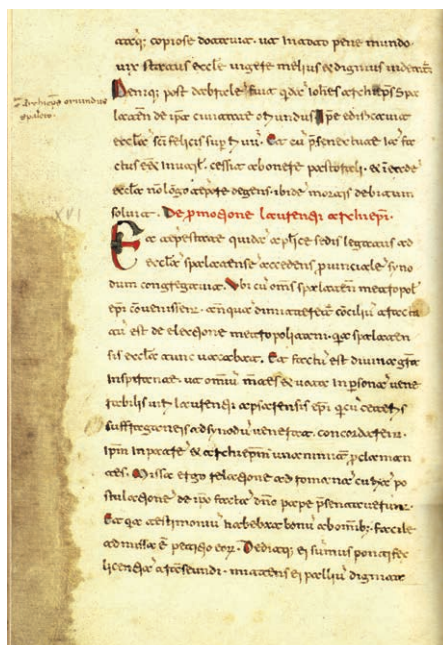

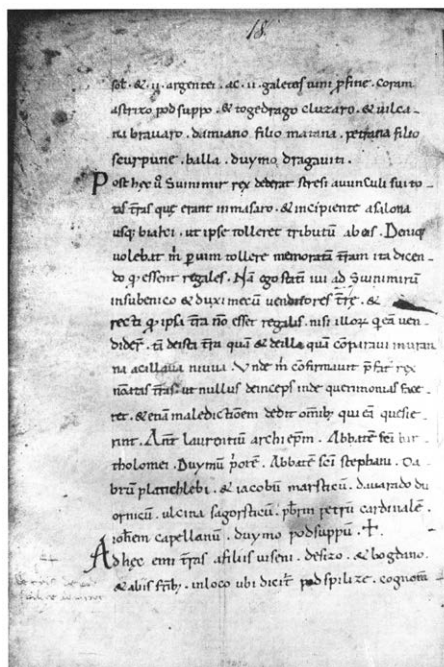
8) Darovnica kneza Trpimira (prijepis)

9) Isprava kralja Zvonimira, [Knin], 1076-1078. (prijepis)

10) *Thomae Archidiaconi Historia Salonitanorum atque Spalatinorum pontificum*
(c. XVI)

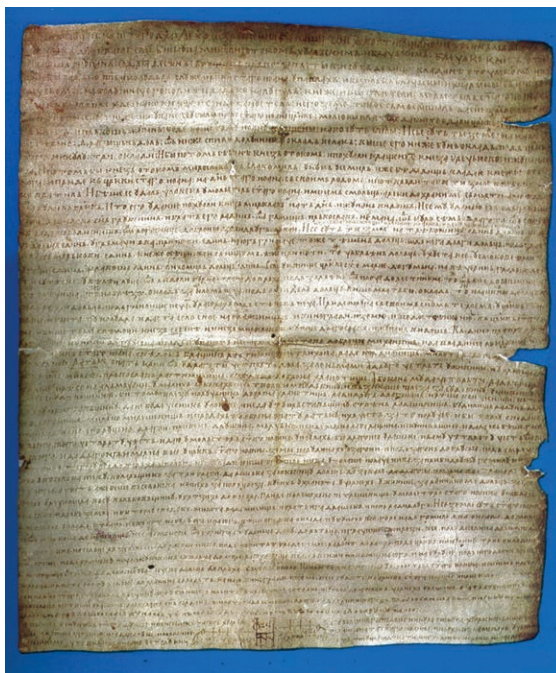
11) *Supetarski kartular – Iura sancti Petri de Gomai (Chartulare sancti Petri)* (f. 18)

12) Bašćanska ploča

13) Fundacijska listina samostana splitskih benediktinki

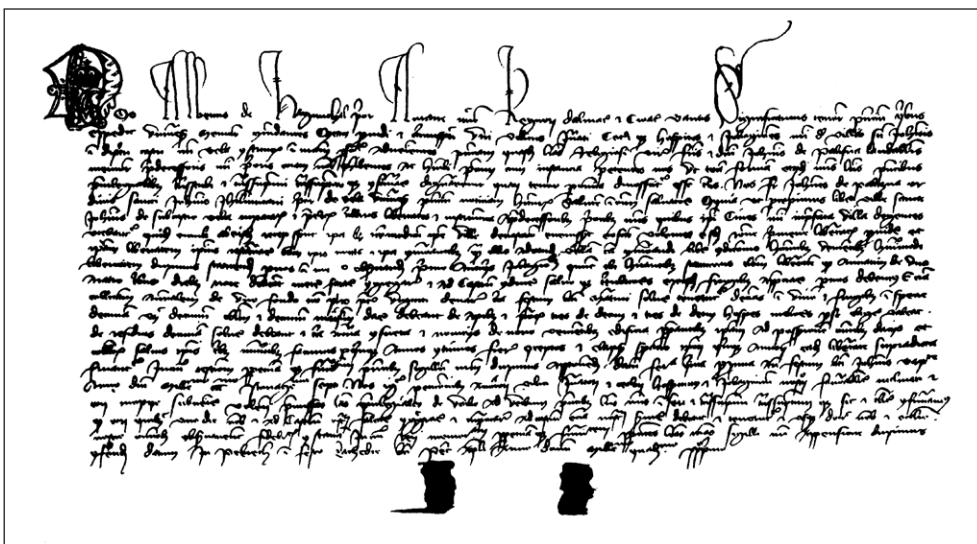
14) Povaljska listina

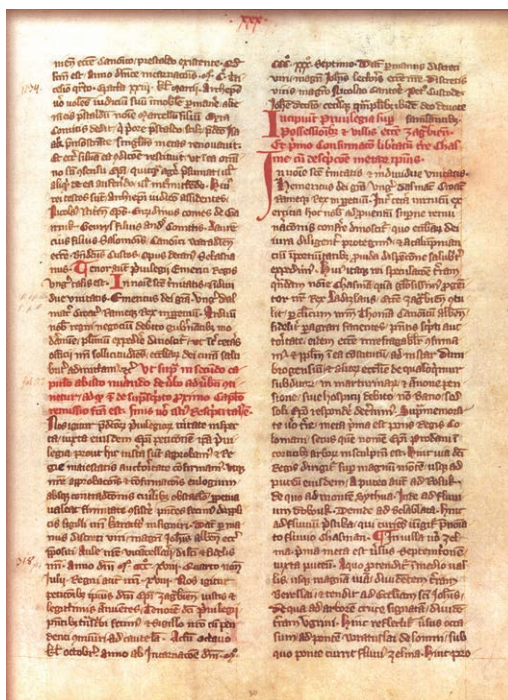
15) Povelja kralja Ludovika I. Anžuvina od 4. studenoga 1356. kojom je Koprivnici dao povlastice slobodnog i kraljevskog grada

16) Povlastica Andrije II. Varaždina iz 1209. godine

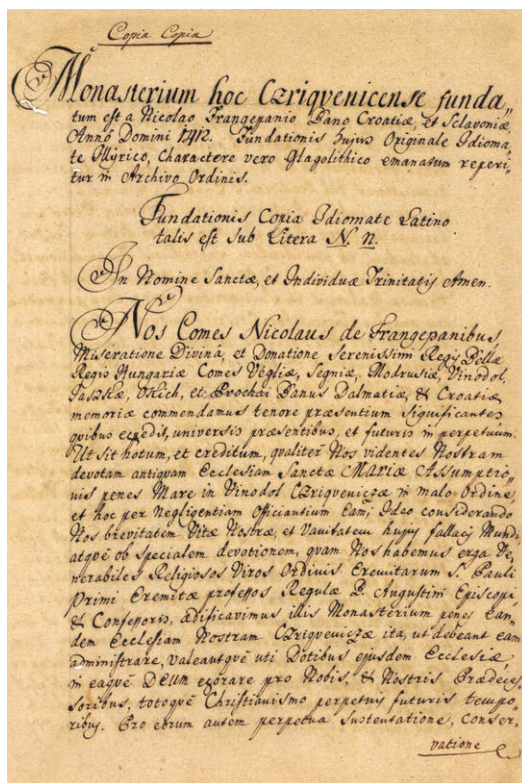
17) Najstarije povijesno svjedočanstvo o Ivancu – isprava od 22. lipnja 1396. god.

18) Najstarija povijesna svjedočanstva o Zelini

19) Prvi spomen grada Slatine (1297.)

20) Fundacijska isprava samostana Svete Marije u Crikvenici (prijeпись)

21) Isprava Kninskog kaptola iz 1425. godine